

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1977, LET. XIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

5-6

**ZNANSTVENO POSVETOVANJE: »DIALEKTIKA
RAZMERJA MED DELAVSKIM RAZREDOM
IN NJEGOVO REVOLUCIONARNO AVANTGARDO«**

Uvodna beseda: Franc Šetinc

Zgodovinski vidik: Marijan Britovšek, Janko Pleterski, Janko
Prunk, Ivan Križnar

Delavski razred – avantgarda: dialektično razmerje: Gojko
Stanič, Slavko Podmenik, Đoko Tozl, Ivan Perić, Dušan
Bilandžić, Radoš Smiljković, Vladimir Goati, Slavko Soršak,
Ilija Mrmak, Bogdan Kavčič, Mirjana Ule, Atila Sam

**Delavski razred in revolucionarna partija – mednarodne
razsežnosti:** Dimitar Mirčev, Branko Pribičević, Zorica
Prikmajer-Tomanović, Peter Jambrek

TEORIJA IN PRAKSA

1977

5-6

revija za družbena vprašanja, let. 14, št. 5—6, str. 449—744
UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Milinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Šfiligoj, Majda Strobl, Vanek Štifter, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vežovnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

TEMA ŠTEVILKE

Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo 451

UVODNA BESEDA

FRANC ŠETINC: Organska zveza med razredom in njegovo avantgardo 452

ZGODOVINSKI VIDIK

MARIJAN BRITOVŠEK: Delavski razred — avantgarda — partija (zgodovinski oris) 456

JANKO PLETESKI: Revolucija in narodi (teze) 479

JANKO PRUNK: Boj za enotnost delavskega razreda (prizadevanja komunistične partije v Sloveniji za delavsko enotnost v letih 1935 do 1941 in Titova vloga pri tem) 490

IVAN KRIŽNAR: Delež in vloga delavcev in komunistov v slovenskih partizanskih enotah leta 1941 497

DELAJSKI RAZRED — AVANTGARDA: DIALEKTIČNO RAZMERJE

GOJKO STANIČ: Razredna osnova revolucionarne avantgarde v samoupravnem socializmu 508

SLAVKO PODMENIK: O dialektiki razmerja med učinkovitostjo revolucionarne avantgarde in razredno-interesno strukturo družbe 534

DOKO TOZI: Avantgarda in delavski razred 562

IVAN PERIČ: Revolucionarni subjekt in dejavnost avantgarde 573

DUŠAN BILANDŽIČ: ZKJ in demokratizacija revolucionarne diktature (stališča, prizadevanja, rezultati in perspektive) 586

RADOŠ SMILJKOVIČ: Proletariat in partija 604

VLADIMIR GOATI: Ideološke razsežnosti avantgarde (ZKJ v razmerah samoupravljanja) 617

SLAVKO SORŠAK: Komunikacija med avantgardo in razredom 625

ILJA MRMAK: Dialektika odnosov med družbeno-moralnimi vrednotami delavskega razreda in njegovo revolucionarno avantgardo 634

BOGDAN KAVČIČ: Zveza komunistov in sodobne naloge sindikatov 645

MIRJANA ULE: Vloga žensk v boju delavskega razreda za socialistično preobrazbo družbe 660

ATILA SAM: Pregled dela partijske šole v Subotici 672

DELAJSKI RAZRED IN
REVOLUCIONARNA PARTIJA:
MEDNARODNE RAZSEŽNOSTI

DIMITAR MIRČEV: Avantgarda ali elita (skica za kritiko meščanskega stališča o političnem vodstvu) 676

BRANKO PRIBICEVIČ: Revolucionarno gibanje in porevolucionarna ureditev (teoretična skica) 697

ZORICA PRIKLMAJER-TOMANOVIČ: Komunistična partija in politika zavezništva v strategiji mirne poti v socializem 711

PETER JAMBREK: Subjektivne sile in družbeni razvoj v subsaharski Afriki (pregled problematike z vidika jugoslovanskih narodnoosvobodilnih, revolucionarnih in samoupravnih izkušenj) 723

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 14, št. 5—6, str. 449—744,
Ljubljana, maj—junij 1977

CONTENTS

THE THEME OF THE VOLUME

The Dialectic of the Relation between the Working Class and Its Revolutionary Vanguard 451

EDITORIAL

FRANC SETINC: Organic Connection between Class and Its Vanguard 452

THE HISTORICAL ASPECT

MARIJAN BRITOVSEK: The Working Class — the Vanguard — the Party (historical outline) 456

JANKO PLETERSKI: Revolution and Nations (theses) 479

JANKO PRUNK: The Struggle for the Unity of the Working Class (Endeavours of the Slovenian Communist Party for its achievement in 1935—1941 and Tito's Role in it) 490

IVAN KRIZNAR: The Role of Workers and Communists in the Slovene Partisan Units in 1941 497

THE WORKING CLASS — THE VANGUARD:

A DIALECTICAL RELATIONSHIP

GOJKO STANIC: The Class Foundation of the Revolutionary Vanguard in Socialism Based on Self-management 508

SLAVKO PODMENIK: The Dialectic of the Relationship between Efficiency of the Revolutionary Vanguard and Class-Interest Structure of the Society 534

ĐOKO TOZI: The Vanguard and the Working Class 562

IVAN PERIC: The Revolutionary Subject and the Activity of the Vanguard 573

DUSAN BILANZIC: The League of Communists of Yugoslavia and Democratization of 'Revolutionary Dictatorship' (standpoints, endeavours, results and perspectives) 586

RADOŠ SMILJKOVIĆ: The Proletariat and the Party 604

VLADIMIR GOATI: Ideological Dimensions of the Vanguard (YLC and Self-management) 617

SLAVKO SORSAK: Communication between the Vanguard and Class 625

ILIJIA MRMAK: The Dialectic of Relations between the Socio-Moral Values of the Working Class and Its Revolutionary Vanguard 634

BOGDAN KAVČIĆ: The League of Communists and the Contemporary Tasks of the Trade Unions 645

MIRJANA ULE: The Women's Role in the Struggle of the Working Class for a Socialist Transformation of the Society 660

ATILA SAM: A Survey of the Party-School Activity in Subotica 672

THE WORKING CLASS THE REVOLUTIONARY PARTY: INTERNATIONAL DIMENSIONS

DIMITAR MIRČEV: Vanguard or the Elite (a Draft for Critics of Bourgeois Standpoints on Political Leadership) 676

BRANKO PRIBICEVIĆ: The Revolutionary Movement and the Post-revolutionary System (theoretical draft) 697

ZORICA PRIKLAJER-TOMANOVIĆ: The Communist Party and the Policy of Alliance in the Strategy of the Peaceful Way to Socialism 711

PETER JAMBREK: The subjective Forces and Social Development in Africa South of the Sahara (A Survey of problems seen from the aspect of the Yugoslav liberation, revolutionary, and selfmanagement experience) 723

СОДЕРЖАНИЕ

Диалектика отношений между рабочим классом и его революционным авангардом 451

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Органическая связь класса с его авангардом 452

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

МАРИЯН БРИТОВШЕК: Рабочий класс — авангард — партия (исторический очерк) 456

ЯНКО ПЛЕТЕРСКИ: Революция и народы (тезисы) 479

ЯНКО ПРУНК: Борьба за единство рабочего класса (усилия компартии в Словении для достижения единства рабочих в период с 1935 по 1941 гг. и роль Тито в этом деле) 490

ИВАН КРИЖНАР: Участие и роль рабочих и коммунистов в словенских партизанских отрядах в 1941-ом г.) 497

РАБОЧИЙ КЛАСС У ЕЩО АВАНГАРДА: ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ СООТНОШЕНИЕ

ГОЙКО СТАНИЧ: Классовая основа революционного авангарда в социализме, основанном на самоуправлении 508

СЛАВКО ПОДМЕНИК: О диалектике соотношения между эффективностью революционного авангарда и структурой общества, основанного на классовых интересах 534

ДЖОКО ТОЗИ: Авангард и рабочий класс 562

ИВАН ПЕРИЧ: Революционный субъект и деятельность авангарда 573

ДУШАН БИЛАНДЖИЧ: СКЮ и демократизация революционной диктатуры (позиции, условия, результаты и перспективы) 586

РАДОШ СМЬЛКОВИЧ: Пролетариат и партия 604

ВЛАДИМИР ГОАТИ: Идеологическая широта авангарда (СКЮ в условиях самоуправления) 617

СЛАВКО СОРШАК: Общение между авангардом и классом 625

ИЛИЯ МРМАК: Диалектика отношений между общественно-моральными ценностями рабочего класса и его революционного авангарда 634

БОГДАН КАВЧИЧ: Союз коммунистов и актуальные задачи профсоюзов 645

МИРЯНА УЛЕ: Роль женщины в борьбе рабочего класса за социалистическое преобразование общества 660

АТИЛА САМ: Просмотр работы партийной школы в Суботиче 672

РАБОЧИЙ КЛАСС И РЕВОЛЮЦИОННАЯ ПАРТИЯ: В МЕЖДУНАРОДНОЙ ЖИЗНИ

ДИМИТАР МИРЧЕВ: Авангард или избранное общество (набросок для критики буржуазной точки зрения о политическом руководстве) 676

БРАНКО ПРИБИЧЕВИЧ: Революционное движение и послеволюционное устройство (теоретический набросок) 697

ЗОРИЦА ПРИКЛАЙЕР-ТОМАНОВИЧ: Коммунистическая партия и политика союзов в стратегии мирного пути в социализм 711

ПЕТЕР ЯМБРЕК: Субъективные силы и общественное развитие в Африке (обзор проблематики в нижней части Сахары с точки зрения югославского опыта народно-освободительной борьбы, революции и самоуправления) 723

tema številke: dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo

Ta dvojna številka Teorije in prakse obsega večji del gradiva s posvetovanja »Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo«. Posvetovanje je organiziral Marksistični center pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije 5. in 6. maja 1977 v Portorožu. V prihodnjih številkah naše revije bomo nadaljevali z objavljanjem izbora prispevkov (referatov in diskusij) z omenjenega posvetovanja, ki jim bomo pridružili tudi oceno njihovih rezultatov. Z objavo teh gradiv se revija tvorno vključuje v proslavljanje letošnjih jubilejev in v priprave na kongrese ZK.

UREDNIŠTVO

FRANC ŠETINC

Organska zveza med razredom in njegovo avantgardo

(Uvodna beseda na portoroškem posvetovanju)

Ustvarjalnost tega posvetovanja bo najbolje počastila 40-letnico ustanovnega kongresa KPS. Tudi razmerje med revolucionarno avantgardo in delavskim razredom določa posebno ustvarjalnost, saj je naloga naše partije v vsej njeni zgodovini bila in je tudi danes, da objektivno naravno težnjo delavskega razreda k socializmu spreminja v spoznanje, v organizirano in enotno zavest o njegovem zgodovinskem poslanstvu. Tudi dogodki pred 40. leti, ko je prišel Tito na čelo Komunistične partije Jugoslavije, so neločljivo povezani z ustvarjalnim delom in z izrednim smislom za dialektiko razmerja, o katerem bo govorilo to posvetovanje. Tedaj je partija okrepila lastno organizacijo in prenovila svojo revolucionarno strategijo, da bi bila kos velikim zgodovinskim preizkušnjam, s katerimi se je morala že kmalu soočiti. Z marksistično analizo posebnih zgodovinskih in drugih okoliščin, v kakršnih je potekal razvoj posameznih jugoslovanskih narodov, s pretanjenim poslušom za nacionalno in socialna vprašanja se je partija usposobila za naloge v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji. V vsem tem pa je neizčrpen vir spodbud, da se teoretično in praktično še bolj poglobimo v proces sedanje preobrazbe zveze komunistov, v naloge, ki nas čakajo v boju za uresničevanje velike zgodovinske družbene preobrazbe. Del te naloge nedvomno pripada tudi pričujočemu posvetovanju, če hoče opravičiti namen, ki si ga je zastavilo v svojem delovnem načrtu.

Zveza komunistov Slovenije je v zadnjih petih letih — podobno kot ZKJ v celoti — pomembno razširila radij svojega delovanja in okrepila svoj vpliv na vseh področjih družbenega življenja. Danes je navzoča v večini temeljnih samoupravnih skupnosti in organizacij, svoje vrste pa je obogatila s 30.000 novimi člani, zlasti z mladimi delavci in delavkami. Takšna okrepitev je bila in je nujno potrebna, kajti zveza komunistov je sredi boja za socialistično samoupravno preobrazbo celotne družbe, v katerem je odločilna njena vloga kot vloga idejnopolitičnega integracijskega dejavnika v prizadevanjih, da bi delavec resnično gospodaril s pojoji in rezultati svojega živega in minulega dela.

Zveza komunistov Slovenije je v zadnjih nekaj letih predvsem delovala pri graditvi našega družbenoekonomskega sistema. To je tudi razumljivo, saj je bil glavni boj bojevan na področju uresničevanja samoupravnih demokracije v ekonomski bazi, da bi na tem temelju zgradili delegatski sistem kot podlago in izraz najširšega samoupravnega interesa pluralizma od temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti tja do ravni federacije. Pri tem smo morda nekolikanj v zamudi s teoretičnim proučevanjem vprašanj odnosa med ZK in drugimi družbenopolitičnimi organizacijami, zlasti okvirov in metod delovanja ZK znotraj socialistične zveze, čeprav se je tudi tu nakopičilo nemalo dragocenih praktičnih izkušenj, vrednih teoretičnega posploševanja.

Marksistični center pri CK ZKS sklicuje to znanstveno posvetovanje tudi z namenom, da bi ponovno spregovorili o marksistični misli, ki obravnava vprašanja dialektične povezave med delavskim razredom in njegovo avantgardo. Zato je naloga tega znanstvenega posvetovanja, da ustvarjalno spregovori o kontinuiteti te misli od klasikov marksizma do sodobnih jugoslovanskih marksističnih mislecev, zlasti Titovih in Kardelevih misli. Vloga revolucionarne avantgarde v sistemu socialističnega samoupravljanja, kot sta ga razvili sodobna jugoslovanska teorija in praksa, je namreč hkrati zanimiv in dragocen izvirni prispevek jugoslovanskih komunistov v zakladnico marksistične misli sploh. Jugoslovanska pot v socializem zavrača tako desni revizionizem, ki se je s svojimi dogmami o spontanosti delavskega razreda in samogibanju družbe v praksi sprevrgel v stabilizacijski element kapitalistične družbe, kot tudi vse koncepte birokratskega elitizma in etatizma, ki so v praksi vedno vzpostavljali oblast nad delavskim razredom in dogmatizacijo revolucionarne misli.

Bistvena za vlogo ZK v naši družbi je njena zraščенost z delavskim razredom, kateremu ni in nikoli ne sme biti nekakšen nezmotljivi razsodnik ali celo oblastniška elita, ki bi odločala o rezultatih njegovega dela ali mu predpisovala, kaj mu je v korist in kaj mu ni. Samo toliko časa, dokler ZK deluje v delavskem razredu kot njegov osveščujoči in integrativni dejavnik, jo lahko štejemo za njegovo avantgardo. Takšno vlogo pa lahko opravlja le, če je sposobna artikulirati življenjske interese in težnje delavskega razreda in drugih delovnih ljudi.

Načeti moramo tudi številne aktualne dileme, pred katerimi stojimo komunisti, ko govorimo o nadaljnji graditvi naše lastne organizacije. Predvsem se postavljajo pred nas vprašanja, kako naj danes komunisti povsod, v vsaki temeljni samoupravni skupnosti in organizaciji ter v celotni družbi ugotavljamo skupni zgodovinski interes delavskega razreda in hkrati tudi vse posebne interese znotraj tega kompleksa, ki nastajajo v vsakdanji praksi. Revolucionarni trenutek zahteva od nas, da razvijamo močna teoretsko usposobljena jedra komunistov na vseh ravneh, ki se bodo sposobna tudi v praksi bojevati za splošna revolucionarna načela z idejnim prepričanjem, z močjo argumentov in predvsem z zgledom svoje akcije.

Glavna fronta tega boja mora potekati v delegatskem sistemu. Delegatski sistem, normativno zgrajen, je samo skelet, in od subjektivnih sil je odvisno, koliko bo dejansko zaživel kot pglavitni instrument uresničevanja samoupravnega interesnega pluralizma v naši družbi. Zavedati se namreč moramo, da delegatski sistem ne more uspešno delovati stihijsko, samodejno; brez zavestnega delovanja subjektivnih sil je namreč lahko samo fasada za stare birokratske in tehnokratske centre odločanja ali pa možnost uveljavljanja posameznih parcialnih interesov na škodo obćemu interesu naše družbe. Delegatski sistem pa je v resnici naš odgovor na absurdno dilemo, ki jo poskuša blokovska politika vsiliti svetu: ali mešćanski pluralizem političnih strank, ki se bojujejo za oblast nad delavskim razredom, ali enopartijski sistem kot zastopnik nekakšnega »monolitnega socialističnega javnega mnenja«? Mi smo torej za svobodo avtentićnih interesov celotne strukture socialistične samoupravne družbe, ki se ne razrešujejo niti v okviru boja za prevlado enega interesa nad drugim niti z nekakšno vnaprej postavljeno splošno politično formulo, ki v bistvu negira množico individualnih interesov, pać pa se razrešujejo z nenehnim procesom družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja. Če je pri tem še vedno pomembna vodilna vloga ZK, je to zato, ker smo še vedno prehodna družba, v kateri so še ohranjeni elementi stare družbe, s tem pa seveda obstaja tudi nevarnost, da bi se pokazale protisocialistićne in protisamoupravne sile kot uzurpatorji politične in ekonomske oblasti.

Da bo ZK sposobna delovati kot dejanska revolucionarna avantgarda, mora imeti tudi socialno strukturo, ki bi bolj ustrezala socialni strukturi celotne družbe, zlasti pa bi zajela v svoje vrste večji delež delavskega razreda. Menimo, da nas pri tem še vedno čakajo velike naloge. Seveda se ne moremo strinjati z definicijami, ki skušajo v pojem delavskega razreda uvrščati samo roćne delavce. V definicijo pravilno vključujemo tudi vse tiste, ki v materialni produkciji z duševnim naporom ustvarjajo presežno vrednost. Vseeno ne smemo nikoli pozabiti, da lahko le tista subjektivna sila, ki tudi s socialno sestavo svojega ćlanstva neposredno izhaja iz delavskega razreda kot celote in ne le iz njegovih posameznih segmentov, tudi dejansko izprićuje interese delavskega razreda v vsakdanjem političnem boju. Moć marksistićne dialektike je v iskanju vsakodnevnićh organskih in globokih zvez med vsemi deli delavskega razreda in njegovo avantgardo, razvršćenih v zgodovinski okvir moćnega revolucionarnega gibanja kot ustvarjalne sinteze revolucionarne prakse in revolucionarne teorije.

Pred nas se seveda postavlja tudi pomembno vprašanje idejnopolitićnega usposabljanja in izobraževanja številnega novega ćlanstva. Zavedamo se, da bomo morali še veliko delati z mladimi komunisti, da se bodo razvili v zrele politične aktiviste, obogatene z izkušnjami, ki so si jih pridobile starejše generacije komunistov v revolucionarnem boju skozi posamezna obdobja razvoja naše revolucije. Ne smemo pozabiti, da v

samoupravni družbi narašča pomen teoretičnega dela in usposabljanja. To je zato, ker so zvezi komunistov za uresničevanje njene vodilne vloge v vseh porah življenja potrebni predvsem argumenti, znanje, prepričanje in zgled, nikakor pa ne oblast in monopol. Potrebno ji je znanje, ki klije iz potreb prakse, iz nujnosti po spreminjanju sveta. Potrebna ji je sposobnost, da odkriva objektivne zakonitosti gibanja in razvoja socialistične družbe, pri čemer mora biti vsak dan neločljivo povezana s težnjami in interesi samoupravnih subjektov. To demokratično medsebojno učinkovanje mora biti neposredno in stalno ter integrirano v vse ravni delegatskega sistema oziroma posebnega interesnega pluralizma v naših razmerah.

ZK kot vodilna idejnopolitična sila se mora opirati predvsem na družboslovne znanosti, ki so pomemben vir za graditev tiste politične strategije, ki se ne bo izrojevala le v golo resolucijsko deklarativnost, marveč bo odpirala obzorju dejanskemu spreminjanju družbenih odnosov. Opirati se mora na dosežke sodobne marksistične misli, prav tako pa tudi na konkretno empirično raziskovanje problemov, ki se pojavljajo tako v okviru družbe kot celote kot tudi v sami zvezi komunistov. Rečemo lahko, da smo storili še vse premalo, da bi tudi znanstveno raziskali celotno družbeno vlogo zveze komunistov v povojnem obdobju, zlasti pa v najnovejšem času.

Posvetovanje skratka odpira široke možnosti za ustvarjalno in demokratično soočanje tako teoretičnih hipotez, postavljenih v referatih, kot tudi mnenj vseh tistih, ki se kot aktivisti ZK vsak dan bojujejo za preobrazbo ZK in družbe v celoti.

MARIJAN BRITOVŠEK

Delavski razred — avantgarda — partija

(Zgodovinski oris)

V ospredju zgodovinske analize je predvsem vprašanje, kako so klasiški marksizma v zgodovinskih prelomnicah zastavljali in reševali ta vprašanja. Brez upoštevanja te zgodovinsko-teoretične komponente se izpostavljamo nevarnosti, da se vprašanj ne lotimo s pravega zornega kota. Pragmatistično oziroma voluntaristično obravnavanje teh vprašanj ne bi dalo zadovoljivih odgovorov na zastavljena vprašanja.

Prva velika množična samostojna gibanja delavcev, ne le v Nemčiji, ampak tudi v Franciji in delno v Angliji v prvi polovici XIX. stoletja so bila elementarne narave. Delavci na tej razvojni stopnji so se borili za neposredne ekonomske cilje. Delavski razred je sodeloval v političnem boju z meščanskimi in malomeščanskimi gibanji. Pozitivna stran tega boja je bila, da so se delavci seznanili s prakso političnega boja in se začeli zavedati lastnih interesov.

Prav v tem času sta Marx in Engels položila temelje znanstvenega socializma. Razvila sta prvo teoretično podlago v tesni povezanosti s svojo praktično dejavnostjo in sodobnimi političnimi dogodki. Že spomladi leta 1845 sta Marx in Engels v glavnih potezah izoblikovala materialistično zgodovinsko teorijo.¹ Svoje nazore sta nato še izpopolnila v najrazličnejših smereh.² Rezultat njunega skupnega dela je bila *Nemška ideologija*.³ S tem delom sta položila dobro utemeljena izhodišča za nadaljnjo teoretično, predvsem pa praktično politično dejavnost. Njuno spoznanje o materialnih temeljih zgodovinskega razvoja ju ni vodilo v ekonomski fatalizem. Ohranila sta dragoceno dediščino revolucio-

¹ Primerjaj Engels F., *Prispevek k zgodovini zveze komunistov*, K. Marx-F. Engels, *Izbrana dela*, II., Ljubljana 1951, stran 435; glej tudi Marx K., *Predgovor »H kritiki politične ekonomije«*, K. Marx-F. Engels, *Izbrana dela*, I., Ljubljana 1951, str. 456—457.

² Engels, *Prispevek k zgodovini zveze komunistov*, stran 535.

³ O izdajah *Nemške ideologije* v letih 1895—1932 glej Bagaturija G. A., *K istorii napisanija, opublikovanija i issledovanija »Nemeckoj ideologii« Marks i Engelsa*, Moskva 1959, str. 48—85; Bert A., *Neue Daten zur Deutschen Ideologie mit einem unbekannten Brief von Karl Marx und anderen Dokumenten*, Archiv für Sozialgeschichte VIII, Hannover 1968, str. 9—151.

narnega demokratizma in nenehno poudarjala veliko revolucionarno vlogo množic v zgodovinskem razvoju. Že proti koncu leta 1843 je Marx opozoril, da postane teorija materialna sila, brž ko zajame množice. Toda Marxu in Engelsu ni šlo le za zgodovinsko aktivno vlogo množic na splošno, ampak sta predvsem hotela jasno nakazati zgodovinsko vlogo proletariata kot ustvarjalca socialistične družbe. Zato sta svoje delo osredotočila na ugotavljanje kvalitativnih razlik med proletariatom in drugimi zatiranimi množicami, pri čemer sta upoštevala objektivne materialne razvojne okoliščine kapitalistične družbe. Nista se pustila zapeljati dejstvu, da je veliki množici delavcev tedaj še popolnoma manjkala socialistična zavest. Pomembno vlogo pri oblikovanju teorije so imela spoznanja, ki sta jih črpala iz študija razvitejših kapitalističnih odnosov v Angliji. Engels je izčrpno obravnaval razvoj in pomen industrijskega prevrata v Angliji in proletariata označil kot značilen produkt tega prevrata.

Marx in Engels nista nastopila proti abstinenci političnega boja, ki so jo zagovarjali utopisti, ampak sta znanstveno utemeljila nauk o diktaturi proletariata. Pri tem sta se odločno zavarovala pred anarhizmom, ki je hotel omejiti revolucionarno akcijo na uničenje stare države na splošno. Razkrila sta tudi omejenost blanquizma, ki ni hotel razumeti političnega gospostva kot razrednega gospostva. Pri oblikovanju glavnih spoznanj o bistvu, vlogi in nalogah delavskega razreda sta se Marx in Engels opirala predvsem na izkušnje, ki so jih posredovali bolj razviti družbeni odnosi v Angliji in Franciji, vendar nista zapostavljala tudi drugih dežel. Nemajhno vlogo pri formiranju znanstvenega socializma je imela Nemčija s svojo posebno zgodovinsko situacijo.

Marx in Engels sta si prizadevala, da svoja revolucionarna dognanja posredujejo kar najširšemu krogu. Kot organizacijski vzvod za uresničenje te naloge sta osnovala v začetku leta 1846 v Bruslju komunistični dopisni komite, v katerem sta skušala povezati vse klice socialističnega gibanja. S pomočjo navedenega komiteja sta vnesla osnovne ideje znanstvenega socializma v osrednjo organizacijo zveze pravičnih in pripomogla do zmage svojih idej. Stalni stiki z Marxom in Engelsom od leta 1845, pa tudi nedvomne vrline londonskega vodstva zveze pravičnih so pripomogli, da so londonski člani zveze prerasli stari rokodelski komunizem. Spoznali so, da je stara ureditev zveze zrahljana zaradi neprestanih sporov okrog programa, postala nevzdržna. V svoji spomenici so novembra 1846 izjavili, da so pooblaščenec prevzeti vodstvo celotne zveze.⁴ Nova centralna uprava zveze je izdala takoj novembra vsem občinam spomenico, ki naj bi prispevala k razčiščevanju važnih ideoloških, političnih in organizacijskih vprašanj.⁵ Izrekli so se za ustanovi-

⁴ *Adresse der Zentralbehörde des Bundes der Gerechten an den Bund vom November 1846, Dokumente zur Geschichte des Bundes der Kommunisten, Berlin 1957, stran 78.*

⁵ *Adresse der Zentralbehörde, str. 78—84.*

tev močne stranke, ki bi se trudila preobraziti sodobno družbo. Na spomenico mnogi sploh niso odgovorili. Ob drugi spomenici konec februarja 1847 je morala centralna uprava priznati svojo nemoč. V poslanici so ugotavljali, da žal komunisti še vedno niso nikako trdna stranka, še vedno nimajo nobenih določenih oporišč. »Postati mora drugače. Zdaj vodimo gibanje, zato moramo imeti tudi lastno zastavo, okoli katere se bomo zbrali.« Za zgled so postavili angleške čartiste. »Tudi mi moramo postaviti svoje komunistične zahteve. Trdno moramo vztrajati in se posvetovati o sredstvih, kako bi najlažje in najhitreje dosegli srečo.«

Odgovori v spomenici kažejo, da so londonski komunisti vse bolj dojemali naloge svojega razreda, ki jih je pred nje postavljala zgodovina. Velik poudarek so dajali samostojnosti delavskega gibanja. Pokazalo se je, da so voditelji zveze pravičnih napravili velik korak v razvoju, kar jih je kmalu privedlo do tega, da so sprejeli Marxov in Engelsov nauk o političnem boju delavskega razreda. Toda februarska spomenica je še vedno vsebovala utopične predstave o prihodnji socialistični družbi.

Kljub izrednemu ideološkemu in političnemu napredku, do katerega je prišlo v zvezi in njeni centralni upravi pod vplivom Marxa in Engelsa, je še vedno ostalo dovolj nejasnosti, ki jih je bilo treba razčistiti. Prvi in drugi kongres zveze komunistov je pomenil pomembno stopnjo v programskem razčiščevanju. Marx je na drugem kongresu zveze komunistov v dneh od 29. novembra do 8. decembra 1847 v Londonu »v dolgih razpravah zagovarjal novo teorijo«. Vsa protislovja in dvomi so bili dokončno odstranjeni in nova načela so soglasno sprejeli. Marxa in Engelsa so pooblastili, da sestavita manifest.

Z izidom *Manifesta komunistične partije* je bil postavljen temeljni kamen za zmagoslaven pohod revolucionarnega nauka, ki je dal delavskemu razredu v roke nujno potrebno teoretično orožje v boju za socialistično družbeno ureditev. Manifest je bil borbeni program, ki je nastal v posebnih zgodovinskih okoliščinah tik pred revolucijo leta 1848. Z njim se je oborožila majhna organizacija zveze komunistov za neposredni boj v bližajoči se revoluciji. V *Komunističnem manifestu* sta Marx in Engels natančno opredelila vedenje komunistov v različnih deželah v času tik pred revolucionarnim obdobjem.

V svoji praktični dejavnosti se Marx in Engels dejansko nista mogla opreti na neko množično organizacijo delavcev, ker pogoji za ustvaritev takšne organizacije še niso dozoreli. Zvezi komunistov, ki je bila v začetku revolucije trajno propagandno društvo se ni posrečilo, da postane množična organizacija, na katero bi se lahko oprla. Na večer pred revolucijo so obstajale lokalne organizacije zveze komunistov. Marx in Engels sta imela slabitev organizacijske povezanosti zveze komunistov za prehodni pojav. Upala sta, da se bodo med revolucionarnim bojem ustvarjali pogoji, ki bodo omogočili vzpostavitev in krepitev zveze. Te okoliščine so zahtevale spremembo taktike. Marxov in Engelsov akcijski

načrt je tedaj predvideval združitev vseh demokratičnih sil: delavskega razreda, kmetov in demokratičnih slojev buržoazije Porenja in končno vse Nemčije za skupne akcije v interesu revolucije. Marx in Engels sta bila mnenja, da delavstvo pomaga buržoaziji odstraniti ostanke fevdalizma in izbojuje zase kar največ demokratičnih svoboščin. Prizadevala sta si, da usmerita aktivnost delavskih organizacij v splošen tok boja. Marx je v smislu te taktike takoj po prihodu v Köln pristopil h kölnskemu demokratičnemu društvu.

Prepričana sta bila, da bo nemška buržoazno-demokratična revolucija le uvod v socialistično. Zato sta nastopila proti mali buržoaziji, ki je razširjala utvare, češ da je revolucija z marčnimi dnevi končana in da je zdaj le še treba pospraviti sadove. Glavna razlika med Marxom in malomeščanskimi demokrati je obstajala v tem, da je bila malomeščanom združena Nemčija končni cilj, za Marxa pa je bilo to le sredstvo za nadaljnjo revolucionarno preosnovo in demokratizacijo državnega življenja.

Zmaga buržoazije nad delavskim uporom v Parizu je v vsej Evropi dala signal kontrarevoluciji. Povsod je absolutistična in fevdalna reakcija izkoristila to zmago in je odpravila revolucionarne pridobitve.

Izkušnje iz revolucije so Marxu pokazale, da brez delavske stranke, ki bi bila na čelu delavskega gibanja, ni mogoče uspešno izvesti revolucijo in rešiti naloge, ki so stale pred delavstvom. Marx in Engels sta 1849. leta težila k temu, da pripravita pogoje za ustanovitev množične organizacije delavskega razreda, ki bi imela samostojno delavsko politiko. Marx se je zlasti trudil, da reorganizira zvezo komunistov. Lenin, ko je pozneje ocenjeval Marxovo taktično stališče v tem obdobju, je opozoril na izredno zaostale ekonomske in politične razmere v Nemčiji, ki so Marxu narekovale, da se je šele aprila 1849. leta, t. j. leto dni po izdaji novega renskega časopisa izrekel za posebno organizacijo delavcev. Dotlej sta kar preprosto vodila organ demokracije, ki z nobenimi organizacijskimi vezmi ni bil povezan s samostojno delavsko stranko. Situacija, v kateri je Marx neposredno pristopil k organizaciji stranke, je bila zelo zapletena. V mnogih delih Nemčije je bilo vzpostavljeno gospodstvo plemstva, birokracije in soldateske. Toda računal je na nov vzpon revolucionarnega gibanja, na oživitev bojov v Nemčiji.

Nujno potrebo po organiziranju delavcev v stranko je Marx iznesel v prvi adresi *Centralnega komiteja Zveze komunistov*. Lenin je pozneje takole ocenil pomen adrese: »Ves smisel adrese obstaja v tem, da je Marx po uničenju vstaje svetoval delavskemu razredu, naj se organizira in pripravi.« Marxova misel je bila: »Moramo se samostojno organizirati na vsak način brezpogojno in v vseh okoliščinah, samostojno, drugače bomo pri prihodnji zmagi organizacijsko okrepljene in močne malomeščanske stranke ponovno capljali za njimi.«⁶

⁶ Lenin V. I., Sočinenija IV/8, str. 434.

Po letu 1850 sta Marx in Engels upala, da se bodo v bolj razvitih deželah v novem revolucionarnem obdobju oblikovale tudi nove stranke, ki bodo dokončale delo iz leta 1848.

Prva internacionala — torišče združevanja delavskega gibanja

V zgodovinskem procesu konstituiranja delavskega razreda pomeni prva internacionala določeno stopnjo razvoja v mednarodnem delavskem gibanju. Njena življenjska doba je bila kratka. Delovala je le osem let, od ustanovitve 1864. leta do haškega kongresa 1872. leta.

Za naravo in vlogo internacionala je bilo bistvenega pomena, da je Marx v njej že od vsega začetka sodeloval. Vtisnil ji je obliko in program. Marx je težil k temu, da iz internacionala ustvari borbeno razredno proletarsko organizacijo in da izoblikuje enotnost gibanja, da delavsko gibanje dvigne na višjo stopnjo in da mu da ustrezno teoretično podlago.

Načela internacionalne delavske zveze je Marx izrazil v uvodu k statutom. Poudaril je, da mora biti osvoboditev delavskega razreda delo delavskega razreda samega, boj za njegovo osamosvojitev ni boj za razredne privilegije in monopole, ampak za enake pravice in dolžnosti in za odpravo vsakršnega razrednega gospodstva. Marx je v preambuli opozoril tudi na splošno naravo boja: »Osvoboditev dela ni niti krajevno niti nacionalno, temveč družbeno vprašanje v vseh deželah, kjer živi moderna družba in ni mogoča brez praktičnega in teoretičnega sodelovanja najnaprednejših dežel.«⁷ V statutih izražene misli pa so dopuščale različne razlage in vsaka smer v internacionali jo je razlagala tako, kot si je predstavljala rešitev socialnega vprašanja.

Zgodovina kongresov I. internacionala je dejansko zgodovina idejnega boja za marksistična načela, za enotno ideologijo, za program ciljev socializma in za metode uresničevanja le-tega.

Za Marxa je imela oživitev internacionala kot sredstvo graditve mednarodnega delavskega gibanja, zasnovanega na perspektivah prihodnje revolucije, zelo jasen cilj. Njegova temeljna misel je bila, da se s politično zmago proletarske demokracije v vseh vodilnih deželah spremeni tudi gospodarski položaj delavstva.

Na zborovanjih in kongresih internacionala so nedvomno imeli pomembno vlogo tudi ožji poklicni interesi. Toda Marx si je nenehno prizadeval, da je nakazoval zvezo med drobnimi dnevnimi skrbmi proletariata in velikimi nalogami proletarskega političnega gibanja. Marxu je bilo popolnoma jasno, da je internacionala le rahla zveza, sestavljena iz heterogenih ideoloških elementov. Kljub velikanskim notranjim težavam se je Marxu posrečilo, da je povezoval internacionalo vse dotlej, dokler

⁷ K. Marx-F. Engels, *Izbrana dela*, Ljubljana 1950, str. 491.

ni v luči dogodkov evropske politike postal njen obstoj nepotreben. S porazom pariške komune je bilo francosko delavsko gibanje zatrto.

Kriza, v katero je zašla internacionala, je imela svoj izvir v konfliktu med marksizmom in anarhizmom. Spor med Marxom in Bakuninom se je začel ob protislovjih glede vprašanj organizacije internacionala. Marx jo je že v začetku, ko je razpravljal leta 1847 v zvezi komunistov o ideji internacionala, dojel kot integralno organizacijo delavskega gibanja vseh dežel, in sicer kot demokratično stranko in ne kot tajno zvezo, zasnovano na zarotniških načelih. Iste nazore je zastopal tudi v generalnem svetu. Internacionalo je imel za skupno stranko delavskih gibanj vseh dežel, za federacijo socialističnih deželnih strank, ki naj bi se vključile v internacionalo kot sekcije. Izvršni organ celotne stranke naj bi bil generalni svet. Marx je videl v premagovanju visoko razvite kapitalistične proizvodnje in njenih protislovjih neizprosni pogoj, v delavskem razredu, organiziranem v idejno zreli politični stranki, ki jo vodijo ideje socializma, pa prvi pogoj za socialno revolucijo. Teorijo socializma je Marx izvajal iz spoznanja realnih razvojnih zakonov kapitalizma. Bakuninovo teorijo je ocenjeval kot konfužno, utopično fantazijo. Bakunin pa je nasprotno v polfevdalnih gospodarskih oblikah Italije, Španije in Rusije videl pogoje za socialno revolucijo. Bakunin se je nameraval polastiti internacionala kot instrumenta svojih idej in jo iztrgati spod Marxovega vpliva. Ta načrt je skušal izvesti s svojo mednarodno alianso socialne demokracije, ki jo je zasnoval na načelu najbolj surovega, grobo-fantastičnega centralizma.

Po pariški komuni so anarhisti osredotočili svoje napade na ideološke in organizacijske osnove internacionala. Londonska konferenca internacionala (od 17. do 23. septembra 1871) je zato potekala v znamenju Marxovega in Engelsovega boja proti bakunizmu.

V središču Marxove in Engelsove pozornosti je bilo vprašanje formiranja samostojnih delavskih strank in političnega boja delavskega razreda. Prav izkušnje pariške komune in krepitev proletarskega gibanja v mednarodnem merilu so Marxa in Engelsa vodili do spoznanja o nujnosti formiranja samostojnih, od meščanskega vpliva neodvisnih delavskih strank. Na konferenci v Londonu (od 17. do 23. septembra 1871) so sprejeli pomemben sklep, »da delavski razred more delovati proti združeni sili posedujočih razredov samo kot razred, tako da se sam konstituira kot posebna politična stranka, proti vsem starim strankarskim tvorbam posedujočih razredov; da je to konstituiranje delavskega razreda kot politične stranke nujno za zmagovalno socialno revolucijo in njenega končnega cilja — odpravo razredov«.⁸

Marx in Engels sta v boju z Bakuninovima sektaštvom nenehno opozarjala na nujnost politične vzgoje proletariata. Engels je na zasedanju londonske konference izjavil: »Hočemo odpravo razredov. S kakšnimi

⁸ Marx-Engels, *Werke* 17, str. 422.

sredstvi je to mogoče doseči? S politično oblastjo proletariata. In zdaj, ko smo si glede tega vsi enotni, zahtevajo od nas, naj se ne mešamo v politiko! Vsi zagovorniki politične abstinence sebe imenujejo revolucionarje in celo revolucionarje *par excellence*. Toda revolucija je najvišje dejanje politike, in tisti, ki hoče revolucijo, mora hoteti tudi sredstvo — politično akcijo, ki pripravlja revolucijo, ki delavca vzgaja za revolucijo in brez katere bi naslednjega dne po boju vselej prevarili ljudje à la Favre in Pyat. Toda politika, ki jo je treba voditi, mora biti delavska politika; delavska stranka se mora konstituirati ne kot privesek te ali one buržoazne stranke, ampak kot neodvisna stranka, ki ima svoj lasten cilj, svojo lastno politiko.«⁹ Anarhisti so nastopili proti sklepom konference. Skušali so spodkopati načela internacionale. Zahtevali so odpravo vsake discipline, ustanovitev svobodne federacije avtonomnih sekcij, skrčenje vloge generalnega sveta na navaden statističen in korespondenčen organ.

V frakcionaštvu in propagandi bakunistov sta Marx in Engels videla resno oviro za nadaljnjo krepitev proletarske razredne organizacije in ustanavljanje samostojnih političnih strank delavskega razreda. Postavila sta pred internacionalo nalogo, naj razkrinka in izključi bakuniste iz internacionale.

Na večer pred haaškim kongresom (2. septembra 1872) je Marx pisal Kugelmannu: »Gre za življenje in smrt internacionale, toda predno izstopim, jo hočem vsaj zaščititi pred razkrajajočimi elementi.« Na Marxov predlog, naj izključijo Bakuninovo alijanso iz internacionale, se je pričela diskusija na Haaškem kongresu o konfliktu med marksizmom in anarhizmom. Anarhisti so zahtevali, naj generalni svet razpustijo, ker je brez koristi. Marx je v imenu generalnega sveta izjavil, da generalni svet ne razpolaga z orožjem in vojaki, da je moralna sila, ki je zasnovana na zaupanju članov internacionale. Če bi bila generalnemu svetu podeljena neomejena despotska oblast, bi bil brez tega zaupanja čisto brez moči.

Prva Marxova zahteva je bila, naj generalni svet premestijo iz Londona, ker bi tam padel v roke blanquistov in pozneje verjetno v roke anarhistov. Pod vodstvom te ali one smeri bi bila internacionala spremenjena v konspirativno, pučistično organizacijo. Marx je menil, da je njegova dolžnost, da to prepreči.

V obdobju I. internacionale in pariške komune sta Marx in Engels vodila boj za krepitev proletarske organizacije v položaju, ko so reakcija in notranji sovražniki — bakunisti, zastopniki sektaških in reformističnih smeri — prešli v napad proti organizacijskim načelom internacionale. Bogate izkušnje tega boja so postale neprecenljive vrednote za proletariat. Na teh zgodovinskih izkušnjah sta Marx in Engels za-

⁹ Ibidem, str. 416.

snovala nauk o stranki proletariata kot avantgardi delavskega razreda, o živi in vodilni sili v boju za cilje socializma.

Ideja socializma je stopila v svoji marksistični oznaki v zavest socialističnih množic. Velika večina strank druge internacionale je programsko priznala marksizem. Njihova osnovna strankina načela so bila zasnovana na Marxovi idejni dediščini, njegovi zgodovini filozofije, njegovih ekonomskih teorijah, njegovem nauku razrednega boja, na njegovih teorijah države in revolucije. Marxova in Engelsova pomoč pri konstituiranju teh strank je bila bistvena.

Idejna usmeritev lassallovcev in ajzenahovcev

V začetku šestdesetih let XIX. stoletja je zmagovita kontrarevolucija zatrla zvezo komunistov. Le redki posamezniki so še vzdrževali neposredne stike z Marxom in Engelsom. Preživeli demokratični drobci so se po zlomu maloburžoazne demokracije leta 1849 zatekli pod okrilje meščanskega liberalizma. Nemški proletariat, katerega razredna zavest se je vedno bolj krepila, se ni zadovoljil z vlogo spremljevalca posedujočega meščanstva, temveč se je želel popolnoma osamosvojiti. Delavci so si našli voditelja v osebi Lassalla Ferdinanda.

Ko je Lassalle oblikoval svojo socialno-politično doktrino, mu izhodišče ni bilo le klasični idealizem, ampak tudi francoska socialno-politična misel — klasični liberalizem in francoski utopični socializem. Pri oblikovanju svojih nazorov se je prav tako oprl na marksizem. Opirajoč se na te idejne elemente je oblikoval lastno politično doktrino, v kateri ni popolnoma premostil idejne heterogenosti. Iz idealistične teoretične podlage je oblikoval etično pravni socializem, reformizem v metodologiji boja za oblast, abstraktno pojmovanje demokracije in kult države.

Za osnovno vsebino svoje socialno-politične doktrine je Lassalle vzel proletariat. Označil ga je kot najpomembnejši proizvod moderne dobe. Ko Lassalle govori o proletariatu, ga vselej obravnava kot »četrti stan« ali kot »delavski stan«. Po njegovi razlagi četrti stan figurira kot zgodovinski antipod tretjemu stanu. Osnovna oznaka četrtega stanu je v tem, da ni obremenjen s posestniško miselnostjo in da pretežno živi od lastnega dela. Proletariat je identičen s celotnim ljudskim rodом. Zato je njegova stvar stvar vsega človeštva. Posebno mesto v okviru tega četrtega stanu zavzemajo industrijski delavci. Ti so najbolj zavedni in najradikalnejši del proletariata. Lassalle jih označuje z avantgardo proletariata. Cilj proletarskega boja je »svoboda vsega človeštva«. Reduciranje proletariata na stran je po Marxovi razlagi pomenilo mešanje kategorij stan in razred. Nedopustno je zamenjavati proletariat z delovnimi razredi na sploh, ali z revnimi družbenimi razredi.

Ko Lassalle obravnava ekonomsko organizacijo kapitalistične družbe in osnovne kategorije ekonomske znanosti — blago, denar — in ko osvetljuje odnos mezdnega dela in kapitala, upošteva rezultate meščan-

ske ekonomske znanosti, posebno Smidta in Ricarda, uporablja pa tudi Marxova dela. Čeprav se sklicuje Lassalle v teoriji vrednosti in denarja na Marxa, jo pojasnjuje v poplitveni obliki. Njegovo odstopanje od Marxovega ekonomskega nauka se je najcelostneje izrazilo v Lassalovi koncepciji mezde. Prav ta koncepcija je izzvala največ kritičnih pripomb in kontroverz. Lassalle je zastopal verzijo, da mezde opredeljuje v družbi svobodne konkurence minimum življenjskih sredstev, potrebnih za obstoj in razmnoževanje delavcev, in da je to zakon, ki deluje s takšno silo, da ga je treba obravnavati kot železni zakon. Lassalova koncepcija mezde je eden vogelnih kamnov celotne njegove ekonomske doktrine. Prav v tem zakonu je Lassalle našel podlogo za formuliranje vrste socialnih in političnih stališč.

Ko je opredelil proletariat kot edino revolucionaren razred in kot resničen nosilec boja za socializem, je poudaril, da mora delavski stan osnovati samostojno stranko. Brez samostojne politične organizacije proletariat ne more uresničiti svoje zgodovinske misije.

Lassalovo vztrajanje na samostojni delavski stranki je Marx pozitivno ocenil. Poudaril je, da je Lassalova zasluga, da je po 15 letih prebudil delavsko gibanje v Nemčiji¹⁰, Lenin pa je opozoril, da je Lassalle usmeril delavsko gibanje s poti progresističnega tradeunionizma in kooperativizma, kamor se je gibanje stihijno usmerjalo.

Ko je Lassalle definiral nosilce nove družbe, je hkrati nakazal metode aktivnosti, na podlagi katerih se lahko pride do takšne družbe. Te metode je mogoče označiti za parlamentarno-reformistične. Opozoril je, da je treba v fevdalno-absolutistični Nemčiji pričeti boj za politično preobrazbo z zahtevo po splošni in neposredni volilni pravici. To zahtevo je opredelil kot najvišje načelo svoje politične akcije. V svojem glorificiranju parlamentarno-reformističnih metod je šel ponekod tako daleč, da je pristal na neke vrste koalicije delavskega stanu z buržoazijo. S svojim abstraktnim pojmovanjem demokracije je postal eden predhodnikov »liberalizma« v mednarodnem delavskem gibanju. Razredno pojmovanje demokracije se zdi Lassallu preveč ozko in zaradi tega takšno razlago zavrača.

V svoji politični koncepciji je formuliral tako neposredne kot končne cilje politične akcije delavskega stanu. Neposredni cilji so bili: splošna, neposredna volilna pravica, končni cilj pa delavske organizacije, zasnovane z državno pomočjo, ki vodijo k odpravi železnega zakona mezde in osvoboditvi dela. Da bi dosegel uvedbo splošne in enake volilne pravice, se je povezal z Bismarckom, kar je Marxa in Engelsa zjezilo in sta ga obtožila, da želi uvesti socializem s pomočjo fevdalno-absolutistične pruske države. Od Lassalove stranke sta zahtevala, naj kot stranka revolucionarne demokracije nadaljuje delo iz leta 1848, toda očiščena malomeščanskih primesi in malomeščanskih fraz.

¹⁰ Marxovo pismo Schweitzerju z dne 13. X. 1868.

Kmalu po formiranju splošne nemške delavske zveze, je prišlo do ustanovitve druge politične organizacije zveze nemških delavskih združenj, ki je bila organizacijsko jedro druge politične organizacije, znane z imenom eisenška stranka. Avantgarda nemškega delavskega razreda si je ustvarila z novo stranko orožje za boj proti prusko nemški vojaški državi. Ajzenahovci so v nemškem delavskem gibanju nadaljevali dediščino zveze komunistov. V primerjavi z zvezo komunistov je poosebljala stranka višjo razvojno stopnjo proletarske stranke.

Pred nemško delavsko gibanje se je postavljalo vprašanje, kako premostiti razcep med delavci in izdelati uspešno taktiko za vzpostavitev ideološke, politične in organizacijske enotnosti. Zahteva po združitvi obeh delavskih organizacij je bila ob takratnem razmerju sil v nemškem delavskem gibanju realna. Najmanj, kar bi lahko storili, če združitve ne bi bilo mogoče takoj uresničiti, je bilo, da bi se sporazumeli za skupen program akcij. Tak program bi lahko lassallovsko usmerjenim delavcem olajšal prehod na revolucionarne pozicije. Nemško delavsko gibanje se je razvijalo pod vplivom lassallovstva in marksizma, v začetnem obdobju je imelo lassallovstvo premoč. Mnogi Marxovi privrženci iz vrst ajzenahovcev so se formirali pod neposrednim vplivom Lassalla. Bili so ujetniki njegovih tez. Bebel je v svoji avtobiografiji priznal, da je bilo v Nemčiji čutiti Marxova dela v gibanju šele proti koncu šestdesetih let in da so v Nemčiji prišli k Marxu čez Lassalla.

Ko so ajzenahovci v vulgarni obliki osvajali marksizem, niso mogli do kraja dojeti protislovja med marksizmom in lassallovstvom. Teoretično nedoraslost je spremljalo intimno pragmatistično prepričanje, da imajo znatno večji pomen neposredno praktično-politični cilji združenja obeh frakcij kot teoretična stališča. Ko so ajzenahovci presojali združevanje frakcij in redigiranje koalicijskega programa, niso bili dovolj pripravljeni. Težnja po združitvi, je opozoril Bebel, je bila tako močna, da so vsi kritični pomisleki glede programa odpadli.

Čeprav sta se Marx in Engels bala, da voditelji ajzenaške frakcije ne bodo dovolj energično branili marksistične tradicije in stališč znanstvenega socializma, si nista vse do sprejema koalicijskega programa mislila, da bodo W. Liebknecht in njegovi privrženci popolnoma pozabili na načelno protislovje med lassallovstvom in znanstvenim socializmom, da bodo opustili marksistično tradicijo v vseh najpomembnejših vprašanjih in kapitulirali pred lassallovstvom.

Da bi v zadnjem trenutku rešila, kar se je rešiti dalo, sta neposredno pred kongresom objavila ostro kritiko na račun programa.

Zgodovinski pomen Marxove in Engelsove kritike gothskega programa

Marxova in Engelsova kritična analiza prvega načrta gothskega programa in hkrati tudi rezultatov gothskega kongresa označuje novo stop-

njo boja marksizma z nemarksističnimi tokovi v mednarodnem delavskem gibanju. Ostra načelna kritika, s katero sta Marx in Engels obravnavala programski osnutek in podala oceno njegove šibkosti, kaže na popolno enotnost njunih stališč glede teoretičnih slabosti lassallovstva. Medtem ko je pri Engelsu poudarek na programski kritiki, je Marx pristopil k širšemu teoretičnemu razglabljanju problemov izgradnje brezrazredne družbe. Ne smemo prezreti dejstva, da je Marx kritiko gothskega programa napisal neposredno po ustanovitvi I. internacionale, po objavi prve knjige *Kapitala* in po pariški komuni. Te nove teoretične in praktične izkušnje so jima omogočile, da sta kritiko programskega dokumenta še poglobila. S kritiko lassallovstva sta načela in teoretično rešila vrsto pomembnih problemov, ki v njunih prejšnjih delih niso bili dovolj osvetljeni in ki imajo bistveni pomen za socialistično teorijo in revolucionarno prakso. Znanstveni prispevek in pomen kritike gothskega programa glede na njune prejšnje spise je bil predvsem v teoretičnem utemeljevanju nujnosti prehodnega obdobja od razredne k brezrazredni družbi. »Vsa Marxova teorija«, je poudaril Lenin, »je aplikacija teorije razvoja na sodobni kapitalizem in to v njeni najdoslednejši, najpopolnejši, najbolj izdelani in vsebinsko najbogatejši obliki. Naravno je, da se je postavljalo pred Marxa vprašanje uporabe te teorije tudi za prihodnji propad kapitalizma in za prihodnji razvoj komunizma.«

Ko je Marx proučeval prehodno obdobje, je opozoril, da nova družba, ki se inavgurira z osvajanjem oblasti, nima svoje lastne podlage, da te podlage ni mogoče hitro ustvariti in zgraditi, da subjekt socializma, proletariat in njegovi zavezniki niso takoj usposobljeni, da zgradijo brezrazredno družbo. Zavestni subjekt se mora osposobiti za novo zgodovinsko misijo na podlagi prakse razrednega boja in socialistične izgradnje. Predhodno obdobje ni neki sklenjen tip družbe ali neka posebna družbenoekonomska formacija, ampak zgodovinski način revolucionarnega gibanja iz enega družbenega sistema v drugega. To obdobje figurira v Marxovi interpretaciji kot zgodovinska nujnost.

V neposredni zvezi z odkritjem in opredelitvijo prehodnega obdobja je tudi Marxova opredelitev stopenj brezrazredne družbe. Marx predvsem opozarja na specifične zakonitosti posameznih stopenj in na medsebojne odnose teh stopenj. Najprej opredeli pojem socializma, opozarja na posebnosti in prednosti te oblike glede na kapitalističen proizvodni način in na njegovo omejenost na višjo fazo brezrazredne družbe. Za Marxa komunizem ni le bogatejša družba, to je, družba večjega materialnega izobilja, ampak tudi znatno bolj humana družba.

S kritiko Lassallove koncepcije svobodne države je Marx poglobil svoj nauk o odnosu države in revolucije, o specifični naravi države v prehodnem obdobju in o perspektivah države v gibanju h komunizmu, k njegovi višji stopnji. Vse do kritike koalicijskega programa sta Marx

in Engels formulirala vrsto bistvenih stališč o izviru, naravi in zgodovinski usodi države.

Iz zgodovinskega kompleksa teh vprašanj naj opozorim na nekaj dejstev, ne da bi se spuščal v zgodovinsko analizo njihovih ugotovitev iz preloženih zgodovinskih obdobj.

Ko so izkušnje razrednega boja ustvarile potrebne pogoje — ko so pariški komunardi šli po praktični poti izgradnje nove oblasti, je Marx formuliral vrsto novih stališč o državi, njenem odmiranju, diktaturi proletariata, o brezrazredni družbi in naravi njene organizacije. Izkušnja pariške komune je bila tako pomembna, da se je Marxu in Engelsu zdelo potrebno, da stališča o državi, ki sta jih formulirala v *Manifestu komunistične partije*, dopolnita, da poudarita, da je komuna dala močan dokaz, da delavski razred ne more enostavno prevzeti gotovega državnega stroja in ga pognati v tek za svoje lastne cilje. Marx je videl smisel komune v osvoboditvi dela, pomenila je negacijo meznega odnosa in razrednega odnosa na sploh. »Komuna je bila revolucija ne proti tej ali oni obliki državne oblasti — legitimistični, ustavni, republikanski ali carski. Bila je revolucija proti sami državi.«

Genetična analiza pojmovanja odnosa države in revolucije kot tudi geneza pojmovanja diktature proletariata kažejo na enotnost Marxovih stališč in na velik prispevek, ki ga je dal s kritiko gothskega programa. Za izhodiščno in temeljno načelo ekonomike prehodnega obdobja jemlje načelo odprave eksploatacije in meznega odnosa kot takšnega. V nasprotju z Lassalovo napačno tezo o osvoboditvi dela kot cilja proletarskega gibanja izhaja iz zgodovinsko utemeljene teze o odpravi sistema meznega dela. To je izhodiščna točka, ker brez odprave meznega dela in meznega odnosa na sploh ni dejanske odprave družbenih razredov in razredne družbe kot take. »Ako odpravljam mezdno delo, tedaj odpravljam naravno tudi njegove zakone, pa naj so 'železni' ali 'gobavi',« je poudaril Marx.

Prehodno obdobje iz kapitalizma v socializem pomeni radikalno spremembo statusa samega dela. Delo neha biti mezdno delo, delovna sila pa objekt izkoriščanja. Načelo razdelitve po delu vključuje družbeno hegemonijo delavskega razreda, najbolj avtentično pa se ustvarja v pogojih samoupravljalvske družbe, ko se proletariat konstituira v vladajoči razred.

Odmevi na Marxovo in Engelsovo kritiko gothskega programa

Revolucionarnega pomena Marxove in Engelsove kritike gothskega programa junji privrženci niso došli. Odkrito so zavračali Marxovo prizadevanje, da se je treba idejno-teoretično razmejiti od lassalovstva in tujih idejnih vplivov. »Moralno in intelektualno padanje stranke da-

tira od združitve, lahko pa bi se temu izognili, če bi bilo tedaj malo več zadržanosti,« je ugotavljal Engels.¹¹

Nerazumevanje Marxove in Engelsove kritike gothskega programa je bilo mogoče opaziti ne samo v nazorih posameznih akterjev stranke glede združitve, ampak tudi ob vseh velikih idejnih in političnih debatah, ki so jih vodili v gibanju po gothskem kongresu. Posebno se je izrazilo ob aferi z Dühringom in Engelsove kritike Dühringovih pojmovanj. Ta pojmovanja so v gibanju zavzela tak obseg, da so W. Liebknecht in ostali voditelji stranke prosili Engelsa, naj obračuna z Dühringom. Ko se je Engels lotil tega dela, so ti voditelji objavo njegovih člankov zavirali. Odklonilno stališče do Marxove in Engelsove kritike se je izrazilo ob pojavu desnega, v bistvu proburžoaznega odklona v stranki, ki se je manifestiral neposredno po aferi z Dühringom. Zagovorniki tega odklona so socializem spremenili v abstraktno-humanistično doktrino o osebni sreči individua in o vzajemnem bratstvu ljudi. Marx in Engels sta pozvala voditelje socialnodemokratske stranke, naj dojamajo vsebino navedenega odklona in naj zavzamejo do njega proletarsko stališče. Zagovorniki tega odklona (Höchst, Schramm, Bernstein) so se odrekli razrednemu boju in pričeli dvomiti o vseh konstitutivnih elementih znanstvenega socializma. Ko je Engels razčlenil desni odklon kot zamenjavo socializma v socialno filantropijo, je v korespondenci z voditelji socialdemokratske stranke opozoril, da je partiji potrebno politično načelno glasilo.¹² V posebnem pismu nemškimi partijskim voditeljem pa sta poudarila odločilen pomen načela razrednega boja in revolucionarne usmeritve gibanja. »Kjer zavračajo razredni boj,« je pisal Engels Kautskemu, »kot neprijeten, 'grob' pojav, ne preostane podlagi socializma nič drugega kot 'resnično človekoljubje' in puhle fraze o 'pravici'.«¹³ Nosilce teh pojmovanj sta označila kot »tuj element v partiji«, voditelje stranke pa opozorila, da bo stranka skopljena, s proletarsko energijo pa bo konec, če bodo šli po tej poti.¹⁴ Vodstvu stranke sta sugerirala, naj nažene iz stranke ljudi, ki javno odstopajo od njene platforme.

Ob pripravi novega partijskega programa in ob objavi Marxove kritike gothskega programa so nesoglasja v prikriti obliki ponovno vzplamtela. Erfurtski osnutek novega programa je prinesel korak naprej glede na gothski program. V njem so ne le odstranili Lassallove teze, ampak so vanj vnesli nekatera bistvena stališča znanstvenega socializma.

Ko je Engels kritiziral ta program, je v tej zvezi podal kritiko oportunizma, ki se je vse bolj uveljavljal v nemški socialni demokraciji. Takole je zapisal: »Zapostavljanje velikih temeljnih stališč zaradi trenutnih dnevnih interesov, ta gonja in prizadevanje za trenutnim uspehom ne

¹¹ Engelsovo pismo W. Liebknechtu z dne 31. julija 1877.

¹² Engelsovo pismo Bebelu z dne 4. avgusta 1879.

¹³ Engelsovo pismo Kautskemu z dne 5. februarja 1891.

¹⁴ Marxovo in Engelsovo pismo Bebelu, W. Liebknechtu, Brackerju in drugim z dne od 17. do 18. septembra 1879.

glede na poznejše posledice, ta odpoved prihodnosti gibanja na ljubo njegovi sedanjosti, je lahko 'pošteno' mišljena, toda to je in ostane oportunistem in 'pošteni' oportunistem je morda najnevarnejši med vsemi.«¹⁵

V času zadnjih Marxovih let življenja pa vse do Engelsove smrti so se kazale v nemški socialno-demokratski stranki idejno-teoretične in politične deviacije, na katere sta Marx in Engels pravočasno opozarjala. Po Engelsovi smrti je nemška socialna demokracija vse bolj opuščala revolucionarne perspektive. Odločilen korak je storil Engelsov najožji sodelavec in osebni sekretar E. Bernstein. Njegov korak je preusmeril revolucionarni marksizem v revizionizem. Namesto stranke revolucije se mora socialnodemokratska stranka opredeliti kot demokratska socialistična stranka reform. Gibanje se mora osredotočiti na neposredne cilje.

Po svoji ideologiji so bile stranke druge internacionale do Engelsove smrti revolucionarne. V svojih programih si niso le zastavile cilj revolucionarne preosnove obstoječega družbenega reda, ampak so v revoluciji videle »babico zgodovine«, neizogibno končno fazo boja za njihovo osvoboditev. Engels se je boril proti nemarksistični ideologiji anarhizma, tradeunionizma in posibilizma. Opozarjal je marksiste, naj v boju za vsakodnevne zahteve nikoli ne pozabijo končnega cilja in naj se nenehno ravna po marksističnih načelih.

Formiranje novega tipa socialnodemokratske stranke pod Leninovim vodstvom

Prvič po Marxu in Engelsu je Rusija dobila v Vladimiru Uljanovu človeka, ki je s študijem mojstrov in hkrati z lastnim kritičnim opazovanjem položaja v deželi obnovil revolucionarno demokracijo v duhu leta 1848. v 90. letih XIX. stoletja je osvobodilno gibanje v Rusiji stopilo v novo obdobje. Socialna demokracija je nehala biti le idejna smer. Spremenila se je v aktivno politično silo, nerazdružljivo povezano z razrednim bojem proletariata. Zbliževanje socialne demokracije z množičnim delavskim gibanjem se je razvijalo v času razmaha kapitalizma. Proti koncu 19. stoletja je bilo v Rusiji okoli 10 milijonov mezdnih delavcev.¹⁶ Bojno jedro je vse bolj postajal industrijski proletariat.

Carski absolutizem je nastopil s posebno ostrino proti delavskemu gibanju, ki je dobivalo vse bolj organizirano naravo. Vzpon množičnega delavskega in obćedemokratskega gibanja se je kazal v bistvenih premikih razmerja revolucionarnih sil.

Zbliževanje socialne demokracije z delavskim gibanjem v 90. letih je postavilo pred ruske marksiste nove naloge. V pogojih političnega

¹⁵ K. Marx-F. Engels, *Kritika gothskega in erfurtskega programa*, Komunist, Ljubljana 1975, str. 85—86.

¹⁶ Lenin V. I., *Sočinenija V/III*, str. 582.

oživljanja vseh razredov ruske družbe je bilo nujno potrebno utrditi vodilno vlogo proletariata, ga teoretično in praktično pripraviti za uresničenje njegove zgodovinske vloge v boju proti carskemu samodržstvu. Treba je bilo premagati proletariatu tujo maloburžoazno ideologijo narodništva in se hkrati upreti poskusom liberalne buržoazije, da delavsko gibanje izkoristi v svoje interese. Vse to je zahtevalo nadaljnji ustvarjalni razvoj revolucionarne teorije, ki so ga narekovali tako notranji kot mednarodni pogoji delavskega gibanja.

Z nastopom Vladimirja Uljanova-Lenina je povezano novo obdobje v razvoju marksizma. Stopil je na politično prizorišče v času revolucionarnih pretresov. Upošteval je nove zgodovinske izkušnje in nove zahteve proletarskega gibanja in proučeval revolucionarno teorijo. Odločno je zavrnil vulgarno, dogmatsko sprejemanje marksizma. V idejnih bojih, ki jih vodi proti narodnikom in »legalnim marksistom«, se je začela uveljavljati nova stopnja v teoriji in praksi marksizma.

Da bi zavrgli zmotno teorijo narodništva in utemeljili program in taktiko ruske socialne demokracije, je bilo treba raziskati ekonomsko ureditev Rusije, odkriti vse oblike ekonomskega antagonizma. Vladimir Uljanov je v svojih zgodnjih delih do podrobnosti razčlenil ekonomske odnose v Rusiji in opredelil naloge socialne demokracije.

Izviren manifest ruske revolucionarne socialne demokracije je bilo Leninovo delo: *Kdo so »prijatelji ljudstva« in kako se bojujejo proti socialnim demokratom*. V njem je Lenin podal osnove marksističnega svetovnega nazora, očrtal zgodovinsko pot ruskega delavskega razreda in opredelil temeljne naloge ruskih marksistov. Opozoril je, da morajo socialni demokrati izdelati za ruske pogoje najprimernejšo obliko organizacije za širjenje socialnega demokratizma in povezovanja delavstva v politično silo. Razvijati morajo njegovo razredno zavest in ga organizirati v politični boj proti carizmu.¹⁷ Pred napadi liberalnih narodnikov je branil teorijo marksizma in osvetlil vrsto novih problemov s področja filozofije, politične ekonomije in znanstvenega socializma. Delo se odlikuje z revolucionarno-kritično metodo, njegovo sposobnostjo, da preide od splošnih postavk marksizma k analizi žive dejavnosti v vsej njeni raznolikosti. Razgrinja razredno bistvo zapletenih in protislovnih življenjskih pojavov in jih pojasnujejo z vidika koristi proletarskega gibanja.

Vladimir Uljanov se je boril na dveh frontah, tako proti narodnikom kot proti liberalni buržoaziji, ki je težila, da marksizem očisti vsake revolucionarnosti. Leninova kritika nazorov »legalnih marksistov« je uvod v zgodovinsko obdobje ostrih spopadov revolucionarnih marksistov z Bernsteinovim revizionizmom, katerega duhovni vrstnik v Rusiji je bil »legalni marksizem«. Lenin je branil in razvijal marksizem, izhajajoč predvsem iz praktičnih zahtev ruske socialne demokracije, iz nujnosti,

¹⁷ Lenin V. I., *Kdo so »prijatelji ljudstva« in kako se bore proti socialnim demokratom?* Izbrana dela I, Ljubljana 1949, str. 153.

da teoretično utemelji njen program, pota in sredstva revolucionarnega boja proti samodržstvu.

Vse močnejši razvoj proletarskega gibanja je nujno zahteval združenje marksističnih skupin in krožkov v enotno socialdemokratsko stranko. Ta zgodovinska naloga je opredeljevala vso Leninovo teoretično in praktično dejavnost. 29. januarja 1897 so ga obsodili na tri leta pregnanstva v vzhodno Sibirijo. Med pregnanstvom je napisal nad 30 del. Dokončal je tudi knjigo *Razvoj kapitalizma v Rusiji*.¹⁸

Po izteku pregnanstva se je lotil priprav za izdajanje občerskega časopisa. V programski izjavi uredništva Iskre je poudaril, da je naloga časopisa predvsem, da ustvari idejno in organizacijsko enotnost ruske socialne demokracije in zgradi stranko.

V 4. številki Iskre maja leta 1901 je izšel Leninov članek »S čim začeti?« To je bil osnutek načrta za zgraditev marksistične stranke, ki ga je Lenin kasneje leta 1902 razvil in razširil v svojem znanem delu *Kaj storiti?*. V njem je poudaril, da socialistična ideologija ne more zrasti iz spontanega gibanja, temveč iz znanosti. Opozarjal je, da ekonomisti zmanjšujejo politične naloge stranke in delavskega razreda, odtegujejo proletariatu od splošnega političnega boja s carizmom in omejujejo njegove naloge na ekonomski boj z gospodarji in vlado.¹⁹ »Ideal socialnega demokrata ne sme biti tajnik tradeuniona, temveč ljudski tribun, ki zna reagirati na vse in vsakršne pojave samovolje in zatiranja,« je poudaril Lenin. V delu *Kaj storiti?* mu je uspelo osvetliti razmerje stihijnosti in zavesti v delavskem gibanju. Podčrtal je, da brez revolucionarne teorije ne more biti revolucionarnega gibanja, ker vlogo naprednega borca lahko izpolni samo stranka, ki jo vodi napredna teorija.

V mnogih člankih, objavljenih v Iskre, je Lenin skrbno proučeval program ustanovitve trdne organizirane stranke, ki ne bi bila usmerjena samo v to, da izvojuje koncesije, temveč tudi v to, da uniči trdnjavo samodržstva. Pri tem se je upiral na izkušnje razrednega boja v državah zahodne Evrope. Teh izkušenj pa Lenin ni mehanično prenašal na ruske razmere, ampak je opozarjal, da bo mlado delavsko gibanje v Rusiji uspešno le, če bo kritično do teh izkušenj in jih bo v praksi preverjalo.

Pod njegovim neposrednim vodstvom je bil sestavljen organizacijski komite za sklicanje drugega strankinega kongresa. Lenin je hotel dati stranki strnjeno organizacijsko obliko in precizno jasnost v partijskih odnosih. Leninovi govori na kongresu so bili uperjeni proti prizadevanjem vseh tistih, ki so hoteli ustanoviti raznobarvno in razblinjeno stranko. Na kongresu je prišlo do razcepa v stranki na boljševice in manjševike.

Organizacijska nesoglasja so opozarjala na globoko krizo v stranki. Začel se je dolg, zapleten proces diferenciacije v stranki na revolucio-

¹⁸ Lenin V. I., *Razvitie kapitalizma v Rossii*, Sočinenija, V/III, str. 1—609.

¹⁹ Lenin V. I., *Kaj storiti?* Izbrana dela, I, str. 237.

narno in zmerno krilo. Pod carskim absolutizmom se zmerni socialisti niso mogli konstituirati kot stranka reform: manjkali so jim tedaj še parlamentarni okviri.

Po kongresu se je boj v stranki še bolj zaostрил. Manjševiki so se po lastili vodilnih partijskih organov in uredništva Iskre. Na njenih straneh so vodili bojni pohod proti Leninu. Svojim nasprotnikom je Lenin odgovoril s knjigo *Korak naprej, dva koraka nazaj*. V njej je razkril osnovne poteze organizacijskega oportunizma manjševikov, vzroke njihovega nasprotovanja centralizmu in mržnje do discipline.

V Rusiji je revolucionarno gibanje dobivalo vse večji razmah. Od ekonomskih in solidarnostnih stavk so delavci prehajali k političnim stavitkam, k demonstracijam in ponekod tudi že k oboroženemu odporu proti carskim četam. Ilegalni komiteji, ki so delovali v izredno neugodnih razmerah, so v letih 1904—1905 opravili velikansko delo. Mnogi med njimi pa se niso znali prilagoditi legalnim možnostim in javnim bojem. Razumljivo je, da pri konspirativnem delu ni bilo mogoče razvijati demokratičnih načel, kot so npr. volilnost, nadzorstvo članov, polaganje obračuna o delu itn. Člani komitejev pa so sami še bolj skrčili demokratične možnosti, kot je bilo potrebno. Do revolucionarnih delavcev so bili bolj trdi in ostri kot do sebe. Nagibali so se k poveljevanju tam, kjer bi bilo treba tankočutno prisluhniti razpoloženju množic. Vedno večja je bila nevarnost, da se bodo razvili voditelji-poklicni revolucionarji v brezdušne birokrate. Lenin je na III. kongresu stranke (v aprilu 1905 v Londonu) ugotovil, da grozi nevarnost birokratizacije v vodstvu stranke. Diagnoza bolezenskih znakov v stranki, ki jo je podal, je bila nadvse prodorna. Lenin je vztrajal, da morajo postati komiteji zares delavski. »Uvajanje delavcev v delo komitejev ni samo pedagoška, temveč tudi politična naloga. Delavci imajo razredni instinkt in z malo politične izurjenosti bodo hitro postali dosledni socialni demokrati. Želel bi, da bi bilo v naših komitejih na vsaka dva izobraženca po osem delavcev.«²⁰

Ob koncu tako pomembne razprave je Lenin resignirano pripomnil: »Nisem mogel ostati miren, kadar sem poslušal, da ni delavcev, ki bi bili sposobni, da postanejo člani komitejev. Vprašanje so vedno obšli. Stranka očitno boleha. Delavce je treba sprejeti v komiteje.«²¹ Krupska je obžalovala, da se je kongresa udeležilo le malo delavcev; večino so imeli člani komitejev, zelo samozavestni ljudje, ki sploh niso priznavali notranje partijske discipline. Na »inozemce« so gledali nekoliko zaničljivo, od zgoraj navzdol. Nasprotovali so premoči »inozemcev« in vsaki novosti.²² Iz takšnega okolja je izšel tudi Josip Džugašvili (Koba).

²⁰ Lenin V. I., *Sočinenija*, V, str. 163.

²¹ Ibidem, str. 174.

²² Krupska N. K., *Erinnerungen an Lenin*, Berlin 1959 (dalje navajam: Krupska, *Erinnerungen*), str. 141.

Ko je Rumjancev na kongresu izjavil, da je v peterburškem komiteju samo en delavec, čeprav tam delujejo socialni demokrati že 15 let, je Lenin vzkliknil: »To je nezaslišano!« Kljub nasprotovanju kongresa, da sprejmejo njegove predloge, ga je prežemal revolucionarni optimizem. Niti za trenutek ni podvomil, da bo revolucija odplavila nezdrave napolavine.

Za mnoge neruske socialne demokrate so nenehne razprave, frakcijski boji, razcep med boljševiki in manjševiki, idejni spori in razcepi v okviru same boljševiške stranke pomenili nekaj nenavadnega. Zgodovina je kmalu pokazala, da so bili samo Lenin in njegovi sodelavci kos prihodnjim nalogam. Prav Leninov koncept partije je bil usposobljen za reševanje zgodovinskih nalog ruskega proletariata. Posebna Leninova poteza je bila, da je znal izluščiti bistvo stvari. »Če so bile pred nami nove naloge, v reševanju katerih je bilo mogoče sodelovati z nasprotniki,« je zapisala Krupska, »je Lenin znal pristopiti k včerajšnjemu nasprotniku kot tovariš. To je storil čisto neprisiljeno. V tem je bila njegova veličina.«²³ Prav ta ocena Krupske je ključ za razumevanje Lenineve veličine v kritičnih zgodovinskih situacijah. Njegova avtoriteta je temeljila na izrednem ugledu, osebni neoporečenosti in genialnosti. Velik del partijskega članstva je instinktivno pričakoval v vsaki zadevi njegovo zadnjo besedo. Celo zagrizeni privrženci opozicije so cenili njegovo mnenje.

Posamezni člani opozicije so Lenina na kongresih večkrat napadali, vendar Lenin ni nikoli izvajal kakih osebnih represalij. O partijskih zadevah so odločali na najvišji ravni z glasovanjem in večkrat se je zgodilo, da Lenin ni dobil večine. Njegova metoda ni bilo diktiranje, ampak prepričevanje.

Leninov organizacijski genij se je zlasti izkazal v oktobrski revoluciji in pri izgradnji sovjetske države. Osebna kvaliteta voditelja in objektivni revolucionarni položaj sta mu omogočila, da je po aprilskih tezah že v nekaj tednih preusmeril stranko na nove tirnice. Lenin ni bil močan zato, ker je poznal zakone razrednega boja, ampak tudi zato, ker je znal pravilno prisluhniti živemu gibanju množic. Bil je prepričan, da bodo delavci, ki so podpirali ilegalno stranko, pripravljeni izkoristiti revolucionarne perspektive. Množice so bile bolj revolucionarne kot mnogi stari boljševiki, ki so se oklepali starih formul. Leninu je uspelo s sorazmerno majhnimi izgubami obrniti krmilo stranke in jo usposobiti za nove revolucionarne podvige. Velikopotežno je prešel konflikt z Zinovjevim in Kamenovom ter jim zaupal pomembna mesta, ne da bi jima očital omahovanje v revoluciji. Podobno je bilo s Trockim. Za Lenina je bil dolgoletni boj s Trockim končan v tistem trenutku, ko je Trocki začel uresničevati politiko stranke.

²³ Ibidem, str. 282.

Dokler je bil Lenin odločilen dejavnik v politiki, se je leninizem nenehno obnavljal in dopolnjeval. Četudi je Lenin pogosto razmišljal v zgodovinskih analogijah, se ni ravnal po kakem precidenčnem primeru, ko se je odločal za pot, po kateri naj bi šel. Za diktauro proletariata v zastopstvi deželi v zgodovini ni imel vzorov. Brest-Litovsk ali NEP so bili problemi, ki jih ni mogel rešiti na podlagi Marxovih spisov. Lenin prav tako ni želel zapustiti kakega sistema, ki bi bil sam v sebi sklenjen in bi dajal veljaven odgovor na vsa vprašanja. Leninove odločitve so vedno izhajale iz specifičnega položaja. Živi dinamični leninizem so začeli »balzamirati« že pred Leninovo smrtjo. Odločno je nasprotoval vsem poskusom, da bi zmanjšali ali oslabil vodilno vlogo partije v sistemu sovjetske države. Naglasil je, da je najvišje načelo partijskega vodstva kolektivnost. Za Leninovega življenja je bil centralni komite partije resnični izraz kolektivnega vodstva. Vedno je strogo pazil na to, da so izvajali pravila partijskega življenja, da so se komunisti ravnali po statutu partije, da so ob pravem času sklicevali kongrese partije in plenum centralnega komiteja. Odprto pa je ostalo vprašanje, kako je treba reševati načelne konflikte v stranki. Lenin zato ni nakazal nobenega posebnega mehanizma. Konflikte v stranki je vselej reševal s svojo avtoriteto. Na oponente v stranki ni gledal kot na svoje osebne sovražnike, ampak kot na politične nasprotnike in poskušal stranko odtegniti njihovem vplivu. Teror kot sredstvo za obvladovanje notranjepartijskih razlik v mišljenju mu je bil popolnoma tuj. Ustvaril je živo revolucionarno stranko, preskušeno v boju in prežeto z ideali demokratičnega centralizma.

Vzvodi Stalinove osebne oblasti

Kritike stalinizma ni mogoče reducirati le na kult osebnosti, temveč je treba proučiti družbene okoliščine, ki so dopustile, da je prišlo do takšnega kulta, da se je lahko razvil do takšnih razsežnosti. Ozko zastavljena kritika ni kos razčistiti tega družbenega fenomena. S stalinizmom razumemo sistem reda, ki je nastajal v specifičnih razmerah izgradnje sovjetske države v prehodnem obdobju. Pomenil je deformacijo, ki so jo določale posebne zgodovinske okoliščine.

Že v leninskem obdobju je birokratizacija državnega in partijskega aparata postala vse večji problem, na katerega so v stranki nenehno opozarjali. Zanosne deklaracije proti temu zlu so postale posebno po obdobju vojnega komunizma sestavni del uradnih izjav in deklaracij. Na IV. kongresu komunistične internacionale je Lenin priznal nevarnosti birokratizacije državnega aparata. Takole je izjavil: »Prevzeli smo stari državni aparat in to je bila naša nesreča. Državni aparat zelo pogosto dela proti nam . . . Dejansko se zelo pogosto dogaja, da tu, na vrhu, kjer imamo mi državno oblast, aparat še nekako deluje, toda tam spodaj,

kjer oni ukazujejo, ukazujejo tako, da zelo pogosto delajo proti našim ukrepom. Zgoraj imamo, ne vem koliko, a mislim vsekakor samo nekaj 1000, največ nekaj 10.000 svojih. Spodaj pa je na 100.000 starih uradnikov, ki smo jih podedovali od carja in buržoazne družbe. Ti delajo deloma zavedno, deloma nezavedno proti nam. V kratkem času se tu ne da nič narediti. To je gotovo. Tu bomo morali delati mnogo let, preden bomo aparat izpopolnili in pritegnili vanj nove ljudi. To delamo v precej naglem, morda celo prenaaglem tempu.«²⁴

Pomembno vlogo v boju proti birokratizmu naj bi odigral Stalin kot ljudski komisar delavske in kmečke inšpekcije, ki so jo v ta namen ustanovili. Njegov položaj v delavsko-kmečki inšpekciji je bila pomembna stopnja, ki mu je dopuščala, da je dnevno sodeloval pri vladnih poslih in mu podelila neomajno oblast nad celotno armado civilnega uradništva. Omogočeno mu je bilo, da je postavljaj na ključne položaje svoje ljudi. Stalin je bil edini, ki se je zanimal za oblast na administrativni ravni. Leninove administrativne uredbe so šle prek njegovih rok, lahko jih je razlagal, kot jih je hotel. Razen tega je bil Stalin predsednik organizacijskega biroja. Organizacijski biro je kot nadzorni organ nadziral, če ljudje izpolnjujejo navodila politbiroja. Stalin je imel v rokah veliko moč, vendar pa je deloval za kulisami in se je le redko pojavil v javnosti. V kratkem času je zelo razširil svoje funkcije. Postal je komisar za nacionalnosti, član politbiroja, član vojaškega revolucionarnega sveta, uradni generalni nadzornik rdeče armade, potujoči politični komisar itn.

Stalinova glavna politična opora je postal sekretariat, v katerem je deloval tudi poseben oddelek za evidenco in razporeditev kadrov. Po državljanski vojni se je torišče dela tega oddelka zelo razširilo. V obdobju socialistične izgradnje dežele se je delo oddelka poglobilo, njegove kompetence pa so se zelo razširile. Administrativni aparat se je povečal, vodenje nacionalnega gospodarstva pa je postalo ena najpomembnejših nalog tega oddelka. Specialne premestitve so bile vse pogostejše. Oddelek za evidenco in razvrščanje kadrov je tako postal center nadzorstva nad partijskimi, državnimi in gospodarskimi organi. Ta ustanova pod vodstvom generalnega sekretarja je postala pomemben instrument pri uveljavljanju Stalinove osebne avtoritete v državnem in partijskem aparatu.

Sovjetska država je skušala nadomestiti svojo zaostalost s pospešeno industrializacijo in nasilno kolektivizacijo. Kolektivizacija, ki je bila v službi primarne akumulacije v korist industrializacije, je načela proces, ki še danes povzroča težave. Te ukrepe so izvajali z metodami, ki so bile podobne metodam iz državljanske vojne. Sovjetska zveza je šla v graditev socializma v pogojih izolacije s kapitalističnim svetom. Če ne upoštevamo tega svetovnega položaja Sovjetske zveze, ne moremo ra-

²⁴ *Protokoll der Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale*, Hamburg 1923, str. 228.

zumeti razvoja stalinizma. Vse te zgodovinske okoliščine so vplivale na rast stalinizma, ki se je razrastel v sistem reda, ki je nastajal v specifičnih pogojih izgradnje sovjetske države prehodnega obdobja.

Ravnotežje med navodili in prepričanjem, med poslušnostjo in nadzorstvom, kar je bilo živo v leninskem obdobju, je bilo pod Stalinom okrnjeno ali spodkopano. Leninov »ideal ljudskega tribuna« se je razblinil v funkcionarja, odtrganega od družbene baze, omejenega samo na forumsko delo. Če manjka neodvisen institucionalen korektiv od »spodaj«, se spremeni tudi tip vodilnega funkcionarja. Birokratizem je okosteneval družbo. Stalinizem v zrelem obdobju je bil specifična deformacija izvajanja oblasti, ki je zrastle na temeljih proletarske družbe. Njegova socialna določenost je bila začasna relativna osamosvojitev voditeljev od njegove družbene baze. Diktatura proletariata je dobila naravo nadomestne diktature, pri čemer so državno oblast odtujili od njihovih dejanskih družbenih nosilcev. Vse kompetence odločanja v državi, v stranki in množičnih organizacijah, posebno v sindikatih, so bile osredotočene v zelo ozkem krogu voditeljev. Načelo splošne volilnosti in odpoklica funkcionarjev, kot sta ga ugotavljala Marx in Engels za Komunio, je odpadlo. Ekstremna centralizacija kompetenc ni razvrednotila le organov lokalnih in regionalnih skupnosti, sovjetskih republik, temveč tudi najvišji vrhovni sovjet Zveze in končno tudi partijske kongrese, plenuma in konference.

Medtem ko so nastavki ljudske kontrole izginili, se je razvilo do ekscesov množično prisilno delo, ki so ga legalizirali z drakonskim delovnim disciplinskim pravom. Istočasno so odpravili institucijo ljudske kontrole nad funkcionarji. Relativno osamosvojitev voditeljev v odnosu do družbene baze ni mogoče z ničemer opravičiti.

Čim bolj nekontrolirana je postajala oblast birokracije, tembolj neotesano so silile v ospredje negativne poteze Stalinovega značaja. Resnični stalinizem pa se je pričel razvijati šele po Leninovi smrti. V prvem obdobju je bil Stalin, kot je razvidno iz njegovih govorov in nastopov, izredno taktičen, vselej pripravljen na odstopanje. Kot protiutež proti Trockemu so krepili in podpirali njegove pozicije Zinovjev, Kamenov, deloma tudi Rikov, Buharin in Tomski. V obdobju »trojke« je bil Zinovjev do Stalina previden in blagohoten, Kamenov nekoliko ironičen. Buharin pa ga je imel za človeka z značajem. Socialne in osebne okoliščine so pospeševale Stalinov vzpon. Proces likvidacije »stare Leninove garde« je napredoval počasi in nezadržno. Precej uspešno se je širila nad deželo, v kateri ni bilo nikake organizirane opozicije. Peščica voditeljev, ki so zastopali opozicijo, se je sama preživela. Leninski kader, ki se je opredelil za izgradnjo socializma v izolirani Rusiji, je postal nasprotnik njegove avtorske pozicije.

Pomemben vzvod njegove oblasti je postal aparat NKVD. Po smrti Menžinskega je Stalin reorganiziral OGPU in ga podredil z odlokom

10. julija 1934 zveznemu sekretariatu za notranje zadeve (NKVD). Reorganizacija varnostnih organov je bil pomemben korak na poti k njegovi osebni diktaturi. Varnostni organi so postali močnejši kot kdajkoli prej. Državno pravdnništvo, ki je bilo reformirano na osebno pobudo Lenina in ki naj bi služilo varovanju zakonitosti, je osnoval za svoje namene. V juniju 1934 je ustanovil »biro državnega pravdnništva« SZ, na čelo katerega je poklical njemu zvestega in predanega A. J. Višinskega. Temu biroju je pripadalo polnomočje, da nadzoruje dejavnost varnostnih organov, Višinski pa je skrbel za to, da veljavni zakoni niso ovirali Stalinovih ukrepov.

Kirovo smrt je izkoristil za uvajanje množičnega terorja, temu je dal legalno podlago z zakonom z dne 1. decembra 1934. Teorijo, na podlagi katere je bil zasnovan teror, je takole pojasnil: »Država bo izumrla, toda ne z odpravo državne oblasti, ampak z njeno maksimalno konsolidacijo. To je potrebno, da uničimo preostanke izumirajočih razredov in organiziramo obrambo proti kapitalistični okolitvi, ki še dolgo ne bo uničena.«

Teorija, da bo izumrla država le, če jo okrepimo, je rabila Stalinu za argument, da je okrepil teror do neslutnih razsežnosti. Svoje teze je vsilil tudi plenumu CK VKP(b), ki je bil februarja in marca 1937. Politiko množičnih prisilnih ukrepov je poskusil teoretično razložiti z izgovorom, da se razredni boj z razvojem socializma vse bolj zaostruje.

Stalin je odstopil od Leninovih neposrednih in jasnih programskih napotkov, je poudaril Hruščev, in z Leninovim citatom ovrgel Stalinovo revizionistično tezo.²⁵ »Pokazalo se je«, je izjavil Hruščev, »da ta teror ni bil naperjen proti ostankom razbitih izkoriščevalskih razredov, ampak proti poštenim članom partije, ki so jih obtožili lažnivih, obrekljivih, nesmiselnih hudodelstev...«

Stalinovi postavki o krepitvi državne lastnine in o vlogi socialistične države so jugoslovanski komunisti postavili nasproti Marxovo postavko o odmiranju države in to predvsem z družbenoekonomskega vidika odpiranja procesa združevanja posameznih funkcij države. Praksa sodobnega boja za socializem kaže, da postaja socialistični sistem vse bolj svetoven in da se različno manifestira. Vse bolj se zahteva marksistična analiza sodobnih socialističnih družbenih gibanj. Sodobne zgodovinske izkušnje kažejo, da je opuščanje raznih elementov stalinističnega sistema pozitivno vplivalo na razvoj osvobodilnih in delavskih gibanj. V času »kulta osebnosti« je bilo edino merilo za pravilnost v razvoju te ali druge dežele, tega ali onega gibanja, revolucije, posnemanje izkušenj

²⁵ Lenin, *Sočinenija*, IV, str. 303–304. Lenin je na zasedanju VCIK dne 2. februarja 1920 takole pojasnil svoje stališče o terorju: »Teror nam je vsilil terorizem Antante... Ne bi se mogli obdržati niti dva dni, če ne bi odgovorili na te poizkuse oficirjev in belogardistov kar najbolj neusmiljeno, to pa je pomenilo teror, toda nam so ga vsilili teroristični posegi Antante. Brž ko pa smo odločno zmagali, še preden se je vojna končala, takoj ko smo zavzeli Rostov, smo se odrekli smrtni kazni in s tem dokazali, da se ravnamo po svojem lastnem programu...«

Sovjetske zveze. To je bilo edino merilo, po katerem se je neka revolucija, gibanje ali izgradnja nove družbe proglašala za socialistično oziroma revizionistično.

Za Stalina je bil ideal krepitev države, ne pa odmiranje. Moč države je videl v moči njenega aparata, v njegovih kompetencah, da se povsod vmešava. Jugoslovanski komunisti vidijo moč države v tem, kolikor omogoča, da jo upravljajo proizvajalci. Boj proti državnemu etatizmu v Jugoslaviji je z uvajanjem samoupravljanja dosegel nove razsežnosti. Oblast, ki se je izvajala v imenu delovnega ljudstva, prehaja vse bolj na delovno ljudstvo. Družbeno vsebino tega procesa predstavljajo novi odnosi v proizvodnji in razvoj samoupravnih odnosov. Stalinizem je bil v metodi sprejemanja sklepov ali odločitev usmerjen v to, da je nenehno omogočal reprodukcijo birokratskih odnosov in razvoj etatizma. Vloga delovnih množic v sprejemanju političnoekonomskih sklepov pa je reducirala na minimum. Tragedija ruske partije kot celote, je izjavil Hruščev, je bila podobna drami, ki obstaja iz zadnjih dejanj. V zadnjem obdobju svoje samovlade je Stalin le redkokdaj skliceval seje politbiroja, nekaterim članom pa je prepovedal udeležbo na sejah. Velika ekonomska in politična oblast državnega aparata je omogočila odstopanje od marksističnih tez prehodnega obdobja. Reducirati te deformacije na kult osebnosti pomeni, da s takšnim pristranskim pristopom drsimo v subjektivistični voluntarizem, ko določeno deformacijo epohe prehodnega obdobja vežemo izključno na osebnost.

Zgodovinski razvoj je pokazal, da se razvijajo dežele v socializem po različnih poteh. Sociološka proučevanja prehodnega obdobja od kapitalizma k socializmu so mnogo bolj zapletena, kot je menil Stalin v svoji mehanicistični teoriji. Praksa sodobnega razvoja je potrdila postavke klasikov marksizma, da je za marksizem bistvena odprava izkoriščanje, da pa so poti za njeno odpravo različne. Program ZK Jugoslavije postavlja v središče pozornosti delovnega človeka, neposrednega proizvajalca, ki mora postati z razvojem socializma samoupravljevec. To je edino resnično merilo za oceno razvoja socializma.

Ko je Lenin v polemiki z doktrinarnimi marksisti (Pjatakov) orisal vizijo prehodnega obdobja, je zapisal: »Vsi narodi bodo prišli v socializem, to je neizogibno, toda ne na povsem enak način. Vsak narod bo prispeval svoje posebnosti v to ali drugo obliko demokracije, v to ali drugo raznoličnost diktature proletariata, v ta ali drugi tempo socialistične preobrazbe raznih strani družbenega življenja. Nič ni teoretično tako jalovo in praktično tak smešno, kakor če si slikamo v imenu historičnega materializma prihodnost v tem odnosu z enolično sivo barvo: to ne bi bilo nič drugega kot zmazki susdalskih slikarjev ikon.«²⁶

²⁶ Lenin V. I., *O karikaturi marksizma in o »imperialističnem ekonomizmu«*, Zbornik Leninovih člankov o nacionalnem vprašanju, Ljubljana 1961, str. 361.

Revolucija in narodi

(Teze)

1. Nekako do 60. let 19. stoletja se vprašanje razmerja delavskega razreda, revolucije in narodov v Evropi postavlja v dvojnem smislu — glede na družbeno naravo revolucije, o kateri se govori. Možna je še meščansko-demokratska revolucija, možna je že proletarska revolucija. Marxove in Engelsove analize se tedaj nanašajo na obe možnosti, čeprav stoji po aktualnosti v ospredju prva, zlasti tista iz leta 1848.

2. Že z vidika dosledne meščansko-demokratske revolucije je Egnels (L. 1847) izrazil misel, da noben narod, ki zatira druge narode, sam ne more biti svoboden. Vendar pa s tega vidika zamisel revolucije ni bila povezana z generalnim apelom vsem zatiranim narodom k nacionalno-revolucionarnemu boju, temveč le v posebnih primerih narodov, »potrebnih« za strategijo te revolucije (Poljakov, Italijanov, Madžarov). Takšne omejitve glede izbire narodov in njihovih gibanj ni določal le njihov za revolucijo ključen geopolitični položaj niti ne zgolj dinastična (habsburška) usmeritev nacionalnih gibanj nekaterih drugih narodov (Čehov, Hrvatov, Vojvodinskih Srbov, Slovencev). V veliki meri jo je določalo tudi tedaj zelo splošno pojmovanje evropskih demokratov, da družbeni napredek potrebuje večje, zemljepisno in gospodarsko zaokrožene državne organizme. Taki organizmi naj bodo ustvarjeni na podlagi večjih, že razvitih (zgodovinskih) narodov. Manjši, zlasti še nerazviti (nezgodovinski), pa naj se v te državne organizme vključijo brez posebnih pogojev in se asimilirajo.

3. V istem času je bilo že opredeljeno razmerje do narodov tudi z vidika proletariata in njegove revolucije. Tu gre zlasti za dobro znane ugotovitve *Komunističnega manifesta*, ki imajo posebno mesto tudi v današnjih polemičnih razpravljanjih o proletarskem internacionalizmu. Glede na temo tega prispevka je treba posebej spomniti na ugotovitev manifesta, da mora proletariat, če hoče izvršiti svojo družbeno osvobodilno vlogo, najprej zavladati v okviru svojega lastnega naroda, da se mora v njem povzpeti do položaja nacionalnega razreda (vodilnega razreda nacije), da se mora sam konstituirati kot nacija in da je zato še nacionalen, čeprav nikakor ne v smislu buržoazije.

4. Ta sicer generalno izrečena teza je bila formulirana predvsem glede na problem proletarske revolucije pri narodih velikih (razvitih, »civiliziranih«) kapitalističnih *nacionalnih* držav zahodne Evrope, ki niso (več) poznale gibanj za lastno nacionalno osvoboditev, pri katerih nacionalno vprašanje ni bilo več pereče družbeno vprašanje. Pri narodih v takšnih državah se namreč izraža tisto dejstvo, ki ga ugotavlja uvodni stavek k omenjeni generalni tezi, da namreč »delavci nimajo domovine«. Nimajo je tam, kjer so »interesi« ali »obramba« domovine geslo meščanstva, nacije v boju proti drugim narodom ali v njegovem razrednem boju proti lastnemu ljudstvu. Za proletarsko revolucijo v teh državah (vseh poglavitnih hkrati) je »zedinjena akcija« proletariata vseh teh narodov »eden prvih pogojev za njegovo osvoboditev«. Lenin je v tem smislu izrecno pisal ob začetku prve svetovne vojne, ko so imperialistične vlade pozivale tudi delavce k »obrambi domovine« in ko bi proletariat med seboj vojskujočih se nacionalnih držav moral v zedinjeni akciji nastopiti proti vojni in za lastno osvoboditev (v članku o Karlu Marxu).

5. V navedenem odstavku *Komunističnega manifesta* se torej odnos proletariat — nacija postavlja kot problem delavske osvojitve oblasti, problem revolucije v lastni naciji, v lastni razviti (»civilizirani«) nacionalni državi. Pot k revoluciji kot pot k oblasti je nacionalna in internacionalna hkrati, »vladavina proletariata«, ustvarjanje socialistične družbe pa se razvija v nacionalnem okviru. Uspehi takšne vladavine proletariata postopno likvidirajo ločenost in nasprotja med narodi. Vse to pa še ni pomenilo opredelitve odnosa do nacionalnih gibanj zatiranih narodov (narodov brez svoje države in povrh tega še nezadostno razvitih, »civiliziranih«).

6. Razmerja proletariat — nacionalna gibanja se *Komunistični manifest* le dotakne z ugotovitvijo, da se v tisti meri, kolikor se odpravlja eksploatacija ene osebe po drugi, »odpravlja tudi eksploatacija ene nacije po drugi«. Osvoboditev dela pomeni tudi osvoboditev izkoriščanih (zatiranih) narodov. Ta ugotovitev je bila temelj za poznejšo uvrstitev nacionalnih gibanj v strategijo proletarske revolucije. A *Komunistični manifest* sam naprej od te ugotovitve ne gre. To pomeni, da razmerje med proletarsko revolucijo in osvobodilnim gibanjem narodov pojmuje še bolj posledično in ne dopolnjujoče — povezano v akciji. V tem izraža *Komunistični manifest* zamisel, ki jo je malo poprej izrazil Marx v govoru o Poljski (29. november 1847): »... zmaga proletariata nad buržoazijo je istočasno signal za osvoboditev vseh narodov«, »... zmaga angleških proletarcev ima odločilen pomen za zmago vseh zatiranih nad svojimi zatiralci. Zato je treba Poljsko osvobajati ne na Poljskem, pač pa v Angliji«.

7. Nov moment v opredeljevanju razmerja revolucionarne delavske stranke do nacionalnih gibanj prinašajo Marxove in Engelsove ugotovitve ob irskem vprašanju v 60. in 70. letih. Tokrat se neko nacionalno vprašanje prvič konkretno kaže v perspektivi boja za socialistično (ne za meščansko-demokratsko) revolucijo. V letu 1867 je Marx spoznal nuj-

nost osvoboditve (odcepitve) kot pogoja za zrušenje kapitalizma v Angliji. Osvoboditev Ircev se kaže torej kot element revolucije v Angliji, ne zgolj kot njena posledica. Zahteva po odcepitvi Irske naj bo geslo angleškega delavskega gibanja, pravi Marx. Prvi udarec angleškim gospodujočim razredom je treba zadati na Irskem. Kajti: »angleški delavski razred ne doseže ničesar, dokler se ne znebi Irske,« je 10. decembra 1869 pisal Marx Engelsu.

8. Lenin je Marxovo in Engelsovo politiko v irskem vprašanju takole povzel v mesecih pred prvo svetovno vojno: Na Irskem je vzniklo buržoazno-demokratsko občenarodno gibanje in Marx svetuje *angleškim* delavcem, naj to gibanje podpro, naj mu dajo revolucionarno vzpodbudo, naj ga pripeljejo do kraja v interesu *lastne* svobode. Politika Marxa in Engelsa v irskem vprašanju je dala vzorec, kakšen mora biti odnos proletariata zatirajočega naroda do gibanj zatiranih narodov (*O pravicah narodov do samoodločbe*). — Leninov povzetek pa je več kot to. Lenin vnaša v Marxovo stališče tudi nekaj novega, njegov povzetek odseva že tudi Leninovo lastno, novo zamisel, namreč to, da je treba dati demokratičnemu nacionalnemu gibanju revolucionarno spodbudo; kajti pri Marxu je bilo težišče še vedno na »znebiti se Irske«.

9. Temu je treba dodati: v Marxovem in Engelsovem pretehtavanju irskega vprašanja je bilo opredeljeno geslo pravice narodov do samoodločbe, do odcepitve, kot obrazec odnosa proletariata zatirajočega naroda, odnosa proletarske revolucije na tleh zatirajočega naroda, do osvobodilnega gibanja naroda, ki ga narod, pri katerem je revolucija aktualna, zatira. S tem še ni rešeno vprašanje odnosa delavskega razreda, ki je del zatiranega naroda, ki je torej sam dvojno zatiran, do osvobodilnega gibanja svojega naroda. Ni še opredeljeno mesto nacionalnega gibanja kot takšnega v revolucionarni strategiji in taktiki delavske stranke zatiranega naroda v proletarski revoluciji na tleh tega naroda samega.

10. Razmah imperialističnega sistema je zaostroval družbena nasprotja, prav posebej je tudi poglobljal nacionalno zatiranje in postavljaval nove ovire boju nesvobodnih narodov. Ob tem se je že očitno pokazalo, da so nacionalna meščanstva teh narodov vse manj sposobna in še manj voljna ustrezno radikalizirati narodnoosvobodilna, protimperialistična gibanja. Takšna radikalizacija bi bila možna samo, če bi se oprli na temeljne množice teh narodov, ki pa niso imele samo nacionalno osvobodilnih, temveč tudi socialno osvobodilnih interesov, tem pa nacionalna meščanstva nikakor niso bila voljna popuščati. Potrjevala se je potreba, da na mesto vodilnega faktorja v nacionalnih gibanjih stopi nova družbena sila, delavski razred, le v tem primeru namreč ne more biti nasprotja med nacionalno in socialno osvobodilnim interesom, le v tem primeru se namreč moč nacionalno in socialno osvobodilnih gibanj lahko združuje, pomnožuje in zmaga. Vprašanje narodov, narodnoosvobodilnih gibanj, se je vse bolj postavljalo pred delavske stranke kot vprašanje strategije in taktike revolucije.

11. Kot pozitivna tradicija Marxovih in Engelsovih stališč se je tudi ob koncu 19. stoletja v II. internacionali uveljavilo priznanje in podpora pravici narodov do samoodločbe (resolucija kongresa internacionale leta 1896 v Londonu). Vprašanje mesta nacionalnih gibanj v strategiji in taktiki delavskih strank pa vendar ni bilo pobliže obdelano. Zanimiva je argumentacija Karla Kautskega v prid priznanja pravice do samoodločbe, ko je polemično opozarjal (ob primeru Poljakov), da je s stališča (poljskih) socialistov v okoliščinah nacionalnega zatiranja brezpogojno napačno, če prezremo naloge narodnega osvobojenja. Prav ta intervencija Kautskega je dosegla, da je londonski kongres priznal popolno pravico samoodločbe vseh narodov, hkrati pa pozval delavce vseh teh narodov, naj stopajo v internacionalo, da bi v skupnem boju premagali mednarodni kapitalizem. Vzlic temu sklepu so priznanje pravice do samoodločbe v II. internacionali dejansko le delno sprejeli. Sam Kautsky je še isto leto omalovaževal narodna gibanja drugih narodov (razen poljskega) v Avstriji, češ da izgubljajo odločilni pomen za usodo narodov, da so to prepiri klik, izvirajoči iz posnemanja tradicije, iz zavisti (!) ali pa le sleparija. »Nacionalno gibanje, katerega najvažnejši bojni objekt je eno — ali dvojezičnost uličnih napisov ali sedež gimnazije (to se je nanašalo na boj za slovensko gimnazijo v Celju, op. J. P.), resnično revolucionarne stranke ne more vznemirjati.« Takšno stališče je socialdemokrate v Avstriji vodilo k podpori nemške meščanske fronte (ob Badenijevi krizi 1897/98) in do tega, da njihov brnski narodnostni program (1899) pravice narodov do samoodločbe ni omenil. Že v začetku 20. stoletja je priznanje ali nepriznanje pravice narodov do samoodločbe eno znamenj revolucionarne ali reformistične usmeritve posameznih delavskih strank. To se je posebno močno pokazalo ob boljševiškem zagovoru te pravice kot točke strankinega programa in ob hkratni kritiki programa avstrijskih socialdemokratskih strank.

12. Posebej je treba spregovoriti o pridržku, ki je spremljal v programih revolucionarnih delavskih strank priznanje pravice narodov do samoodločbe. To je pridržek, da mora delavska stranka vprašanje samoodločbe reševati v vsakem posameznem primeru popolnoma samostojno (tj. neodvisno od nacionalnega gibanja samega), in sicer s stališča interesov družbenega razvoja in interesov svojega razrednega boja (tako v »poroninski resoluciji« ruske socialdemokratske delavske stranke, sprejeti v Leninovi formulaciji prve dni oktobra 1913). Ta pridržek je izraz položaja, ki je postajal posebno izrazit v imperializmu za tiste narode, ki svojega nacionalnega problema dotlej še niso bili rešili, njihovo nacionalno gibanje pa je vodilo nerevolucionarno meščanstvo. V tem položaju se je izrazila možnost dvojne usmeritve nacionalnih gibanj, postavljalo se je vprašanje, kako se bodo usmerile med reakcijo in revolucijo, ali bodo opora prvi ali drugi.

13. Velika zadržanost revolucionarnega delavskega gibanja do opredelitve ciljev posameznih nacionalnih gibanj pa ni izražala le njihovega

političnega mnenja, da sta v usmeritvi teh gibanj možni dve odločitvi. Takšna zadržanost je izražala tudi splošnejši pomislek, ki se je postavljal ob državnih težnjah malih narodov. Poleg reformizma je ta pomislek vsekakor učinkoval tudi na stališča delavskih strank, ki pravice narodov do samoodločbe niso priznavale. Gre za nekakšno zadrego ob navideznem protislovju med državnim odcepljanjem (korak k malodržavnosti) in med silovitim procesom gospodarske, kulturne in tudi politične integracije v svetovnem merilu, ki ga je prinašala imperialistična stopnja razvoja meščanske družbe. Ali sme in more biti delavska stranka na strani gibanj, katerih malodržavni cilj je v nasprotju s takšnim, obče gledano, naprednim procesom? Takšne so bile splošne konsideracije, v okviru katerih se je oblikovalo nacionalno »nihilistično« stališče nekaterih poljskih revolucionarjev (Rosa Luxemburg), proti katerim je moral Lenin polemizirati v obrambo priznanja pravice narodov do samoodločbe kot bistvenega dela strategije in taktike proletarske revolucije. Vzlic Leninovim dokazom je bilo protislovje med malodržavnostjo (kot morebitnim učinkom nacionalne samoodločbe) in prednostjo velikih držav za razvoj socializma popolnoma rešljivo šele potem, ko je revolucionarni koncept priznal — v nasprotju s prvotnim zanikanjem — tudi federacijo kot obliko samoodločbe. Najvidnejša je ta poteza dialektičnega razvoja revolucionarnega koncepta prav pri Leninu samem. Njegova misel se razvija od načelnega nasprotovanja federaciji do zahteve po federativni združitvi enakopravnih (nacionalnih) sovjetskih republik, ko postavlja federacijo v nasprotje z birokratsko — centralističnim načrtom »avtonomizacije« (aneksiji podobne vključitve v sovjetsko Rusijo).

14. Kadar so revolucionarne delavske stranke pred prvo svetovno vojno govorile, da priznavajo pravico narodov do samoodločbe, to še ni pomenilo, da bi v njihovem strateško-taktičnem konceptu socialistične revolucije bila tudi zamisel, da se mora delavski razred postaviti na čelo nacionalno-revolucionarnega gibanja svojega naroda. Slej ko prej je šlo le za dvoje: a) da se delavski razred metropole »znebi« vira lastnega korumpiranja, in b) da socialna revolucija v velikih narodih najde v vstajah malih narodov svojega zaveznika. Še dve leti po začetku prve svetovne vojne dominirata obe misli v Leninovem pisanju o revoluciji in nacijah. Tako npr. oktobra 1916 v »Rezultatih diskusije o samoodločbi«. Tu piše: a) »... pomen (malih narodov), je danes v tem, da ... dajejo hrano parazitizmu ... ,velikodržavnih' narodov ... da se je (del proletariata) izrodil zaradi drobtin, ki padajo z mize velikodržavne buržoazije, ... medtem ko se drugi del proletariata ne more sam osvoboditi, če ne osvobodi malih narodov ...«. In b): »Kdor meni, da se da misliti socialna revolucija brez vstaj malih narodov v kolonijah in v Evropi, brez revolucionarnega izbruha dela male buržoazije z vsemi njenimi predsodki, brez gibanja nezavednih proletarskih in polproletarskih množic proti veleposestniškemu, cerkvenemu, monarhističnemu, nacionalnemu idr. zatiranju, — kdor to meni, ta se odpoveduje socialni revoluciji.«

15. V istem času je Lenin v neobjavljenem članku takole orisal koncept revolucije (»O karikaturi marksizma in o ‚imperialističnem ekonomizmu‘«): »Socialna revolucija ne more potekati drugače kot v obliki obdobja, ki združuje v sebi državljansko vojno proletariata z buržoazijo v razvitih deželah in celo vrsto demokratičnih in revolucionarnih, vključno narodnoosvobodilnih gibanj pri nerazvitih, zaostalih in zatiranih narodih.« V članku se je tudi zavzemal za to, da revolucionarni proletariati ne sme »odreči podpore nacionalni vstaji ali kateremukoli resnemu, splošno narodnemu boju proti nacionalnemu zatiranju«. In sam je dodal komentar: »To pomeni, da dobimo dvojno *akcijo* ... a) prvič, ‚akcija‘ nacionalno zatiranega proletariata in kmetov *skupaj* z nacionalno zatirano buržoazijo proti zatirajočemu narodu; b) drugič, ‚akcija‘ proletariata ali njegovega zavednega dela pri zatirajočemu narodu *proti* buržoaziji vladajočega naroda in vsem elementom, ki hodijo za njo.« — Tukaj je torej že govor o aktivni vlogi proletariata zatiranega naroda (»nacionalno zatiranega proletariata«) v nacionalni vstaji. Do misli, naj ta proletariati takšno vstajo sam spodbudi in vodi ali pa da se že razvneti postavi na čelo, je le še korak. Tega koraka pa v tej obliki ni storil.

16. Do februarske revolucije je bila edina nacionalno-osvobodilna vstaja v carski Rusiji — oboroženi upor v Kazahstanu poleti 1916. Vstaja je bila stihijška. Eden njenih vojaških voditeljev, Amangeldi Imanov, se je razvil med vstajo v zavednega revolucionarja in pozneje je stopil v boljševiško partijo. Vendar partija te vstaje ni vodila. Po februarski revoluciji je Lenin dosegel, da je boljševiška partija vztrajala pri priznanju pravice neruskih narodov do samoodločbe proti stališčem, ki so trdila, da je v času, ko v Rusiji (pri zatirajočem narodu) vlada revolucionarni položaj, vsako narodnostno gibanje (neruskih narodov) reakcionarno. Lenin je dosegel, da so boljševiki pravico do samoodločbe priznavali še naprej ne samo v načelu, marveč, da so v boju proti začasni vladi Kerenskega tudi podprli nacionalno gibanje Fincev in Ukrajincev. V finskem gibanju so sodelovali tudi finski socialdemokrati, s čimer se je Lenin izrecno strinjal. Še pozneje (poleti 1923) so ruski boljševiki v kominterni (Zinovjev) kot zgled pravilne revolucionarne taktike navajali, kako so si ruski boljševiki pridobili ukrajinske nacionaliste proti Kerenskemu. Zinovjev je tedaj poudarjal: »Če pa bi mi, nasprotno, rekli: ‚Predragi ukrajinski kmetje, Marx je rekel, da nima proletarec nobene domovine, zato nas ukrajinsko vprašanje ne zanima‘, bi to ne bil niti marksizem niti internacionalizem, ampak navadna karikatura. In tak položaj imamo danes v mnogih državah ...«

17. Strategično taktične izkušnje oktobrske revolucije glede nacionalnih vprašanj niso bile takoj splošno sprejete v revolucionarnem delavskem gibanju. To se je pokazalo v madžarski socialistični revoluciji leta 1919, ki je do nacionalnega vprašanja imela napačen odnos. Posledice so se pokazale tudi pri nas v Prekmurju, kjer so zaradi teh napak oklicali ločeno »Mursko republiko«.

18. Izkušnje z revolucionarnim gibanjem v Evropi ob koncu svetovne vojne, posebno pa še izkušnje z revolucijo in nacijami na ozemlju nekdanjega ruskega imperija, so pripeljale do ugotovitve, da je neposredni poseg komunistov v nacionalna gibanja kot dejavnike boja proti imperia- lizmu možen in nujen in to tudi z nacionalnimi gesli. To ugotovitev je formuliral Lenin v času državljanske vojne v zvezi s problemi revolucio- narnega dela na azijskem Vzhodu (referat na II. vseruskem kongresu komunističnih organizacij vzhodnih narodov, 22. november 1919). Pri teh narodih se je razvilo samostojno gibanje, ki se ga udeležuje večina prebivalstva, je dejal Lenin in opozoril, da imajo komunisti pri teh narodih nalogo, kakršne drugod še niso imeli. Komunistično prakso in teorijo morajo znati uporabiti v razmerah, kjer sestavljajo poglavitno množico gibanja kmetje in kjer se je treba bojevati, ne proti kapitalu, temveč proti srednjeveškim ostankom. »Pri tem vam bo v pomoč,« tako je govoril Lenin, »po eni strani tesna zveza z avantgardo vseh delovnih ljudi drugih dežel, po drugi plati pa — sposobnost približati se narodom Vzhoda ... Svoje delo boste morali zasnovati na buržoaznem nacionalizmu, ki se prebujala pri teh narodih in ki se prebujala neogibno ter je zgodo- vinsko upravičen.« Tem narodom se je treba približati s propagando v jezikih, ki so jim razumljivi. — To navodilo je bilo zelo podobno preroški misli Ivana Cankarja 20. aprila 1918, »da bi ... prav socialna demokra- tična stranka ... bila poklicana voditeljica in glasnica v boju za narodovo slovensko delavstvo, ki je vajeno preizkušenj in trpljenja, vajeno bojev, in je vztrajno v bojih«. Misli, izrečeni v jeku osvobodilnega gibanja malega naroda v srcu Evrope.

19. Izkušnje oktobrske revolucije in drugih tedanjih revolucionarnih gibanj so postale temelj strategije in taktike III. internacionale (komin- terne) in njenih nacionalnih sekcij. Kominterni je od vsega začetka opozarjala komuniste na pomembnost nacionalnega vprašanja za revolu- cijo. Opozarjala je, da morajo imeti komunisti v državah, kjer takšna vprašanja obstajajo, »širšo vlogo« kot pa v nacionalno enotnih državah.

20. Največja avtoriteta za nacionalna vprašanja je bil v kominterni Stalin in to že spočetka, še preden je njegov vpliv tako vsestransko pre- vladal. Stalin se je skliceval na Lenina, vnašal pa je v politiko na tem področju nove poudarke in interpretacije. A) Uveljavljal je tezo (prav v razpravljanjih o KPJ), da je nacionalno vprašanje »v bistvu kmečko vprašanje«, čeprav vsebuje tudi »vprašanja kulture, nacionalne državnosti idr.,«. S takšno socialno omejitvijo je potem opozarjal na to, kako škodljivo je podcenjevati notranje moči nacionalnih gibanj in ne razu- meti njihovo ljudsko, revolucionarno naravo. — B) Potenciral je pridr- žek, da se mora revolucionarna stranka do posameznih nacij in njihovih gibanj opredeljevati ne z vidika abstraktnih pravic, temveč z vidika inte- resov proletarske revolucije. Po njegovem nacije same po sebi za prole- tariat niso zanimive, zanj se njihovo vprašanje postavlja le prek vpraša- nja, ali so že izčrpale svoje revolucionarne možnosti ali ne. Stalinovo

poudarjanje pridrška ni prinašalo odgovorov na nova vprašanja, ki so se vsiljevala v novih zgodovinskih razmerah po oktobrski revoluciji in v krizi, ki jo je znotraj imperializma povzročil nastop fašizma. Ni bilo pojasnjeno, kakšen naj bo odnos delavske stranke in delavskega razreda do nacij in nacionalnih gibanj tam in potem, kjer in ko je mogoče v bistvu že razrešiti v prid revolucije tisto zgodovinsko alternativo glede usmeritve nacionalnih gibanj. Stalin ni upošteval, da lahko postane poudarjanje revolucionarnega pridrška v takih primerih nepotrebno in zavajajoče, da lahko ustvarja zmotni vtis, kot da je odnos proletariata do naroda, katerega del je, zgolj vprašanje taktike. Puščal je odprto vprašanje družbene vloge nacije, ko je njeno vprašanje že rešeno pod vodstvom proletariata. — C) Ne brez zveze s poprejšnjim stališčem je okoliščina, da je Stalin v sami Sovjetski zvezi, vzlic formalni zvestobi Leninovim načelom v vprašanju nacij, že kmalu razvrednotil in osmešil pomen nacionalne državnosti neruskih narodov, da je vrednotenje družbenega pomena in vloge teh narodov dejansko skrčil na kulturno formo (odgovor tovarišem Meškovu, Kovalčuku in drugim, 18. marec 1929). — Č) Velikega pomena pa je gotovo bilo, da je Stalin, zlasti v prvih razpravljanih s komunisti Jugoslavije, utrdil sprejemanje federacije kot ene izmed polnovrednih oblik izvršitve pravice narodov do samoodločbe.

21. V komunistični partiji Jugoslavije so se do III. kongresa 1926 v celoti uveljavila teoretična in politična stališča kominterne v zvezi z nacionalnim vprašanjem. KPJ pa je tudi sama dala velik ideološki prispevek, zlasti v diskusijah v letu 1923, ki jih je spodbudilo Leninovo zadnje prizadevanje, da bi uveljavil revolucionarno širino v reševanju vprašanj nacij v Sovjetski zvezi. V teh javnih diskusijah so se komunisti Jugoslavije dejansko obrnili k narodom in njihovem vprašanju kot izrazitemu družbenemu vprašanju, ki je dejansko osrednjega pomena za uspeh družbene revolucije, za osvoboditev delavskega razreda samega. Odločili so se za polno zavzemanje partije in delavstva v nacionalnih gibanjih, da bi si tako pridobili nacionalne množice. Takšen rezultat diskusij jugoslovanskih komunistov je izražen v resoluciji V. kongresa kominterne julija 1924 o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji (»Naloga KPJ je v tem ... da podpira nacionalno osvobodilno gibanje in si neprestano prizadeva, da bi odtegnila ta gibanja vplivu buržoazije in jih povezala s splošnim bojem delovnih množic proti buržoaziji in kapitalizmu.«)

22. KPJ tedaj še ni prekoračila taktične in konceptualne meje, ki jo je kominterna postavljala razmerju delavske revolucionarne partije do nacij in njihovih gibanj. Ostajala je na ravni »podpiranja« teh gibanj. V podpiranju je posebno glede postavljanja radikalnih ciljev nacionalnim gibanjem šla v veliko ostrino; s tem se je kominterna strinjala. (V. razširjeni plenum izvršnega komiteja kominterne aprila 1925 je jugoslovanski partiji naročal: »Nikakršen strah pred razpihovanjem nacionalnih strasti ne sme partijo odvrniti od tega, da v tem najpomembnejšem vprašanju ne bi z vsemi svojimi močmi apelirala na množice. Če se bo namreč bala

ognjenih elementov nacionalnih gibanj, ne bo nikoli postala zmagoviti vodja velikega revolucionarnega ljudskega gibanja, ki bo v Jugoslaviji nastalo iz revolucionarne povezave delavskega, kmečkih in nacionalno-osvobodilnih gibanj.«) Na tej taktični in konceptualni meji kominterne se je tudi še ustavljala zamisel centralnega komiteja KPJ iz začetka 30. let o organiziranju posebnih nacionalno-revolucionarnih gibanj Hrvatov, Slovencev in drugih narodov, ki bi se povezovala s KPJ in se uveljavljala kot najradikalnejša in najbolj demokratična moč v nacionalnih gibanjih. V teh organizacijah naj bi bili ljudje, ki bi bili pripravljeni na revolucionarni boj samo iz nacionalnih motivov, torej neposredno ne komunisti.

23. V letih 1932—34 pa se je intenzivno zanimanje komunistov Jugoslavije in njihovo zavzemanje v nacionalnih vprašanjih prebilo do kvalitetno novih sklepov in odločitev. Tu gre za popolnejše spoznanje družbenega bistva narodov in njihovih gibanj v Jugoslaviji in pa za novo določitev odnosa proletariata in njegove revolucionarne partije do njih. Nacionalno vprašanje ni samo vprašanje meščanstva niti samo kmečko vprašanje, temveč je široki kompleks problemov, ki obsegajo celo družbeno vrhnjo stavbo. Nacionalno svobodo je mogoče izbojevati samo z vztrajnim bojem delovnega ljudstva, nacionalno vprašanje je namreč v svojem jedru socialno vprašanje. In zato se kot hegemon tega boja vse bolj uveljavlja in mora uveljavljati proletariat. Meščanski razred ne more več biti vodnik narodnoosvobodilnega boja. Proletariat je edini sposoben zediniti boj zatiranih narodov z bojem proti socialnemu zatiranju, zlasti še z bojem srbskega ljudstva. To so bila pglavitna spoznanja, izražena v diskusijah tistega časa med komunisti Jugoslavije, tako tistimi na terenu, vodilnimi v centralnem komiteju in jetniki v Sremski Mitrovici, diskusij, ki so se razvile ob znani Kardeljevi študiji v Književnosti. Spočela se je nova usmeritev v revolucionarnem delu, ki jo je jedrnato izrazil Josip Broz med pripravami za zgodovinsko IV. državno konferenco: »Postaviti se moramo na čelo narodnoosvobodilnega gibanja«. — Stopiti v sredo naroda, postaviti se na čelo narodnoosvobodilnega gibanja, prevzeti vso zgodovinsko odgovornost za revolucijo in narod obenem, to je bila nova beseda. To je bil tudi bistveni smisel sklepa IV. državne konference o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij Hrvatske, Slovenije in Makedonije v okviru KPJ.

24. Novo Titovo vodstvo je po letu 1937 novi koncept uveljavilo v življenju in razvilo v ideji. Na tako uveljavljenem in razvitem konceptu sta dozorela možnost in spoznanje o nujnosti povezave narodnoosvobodilnega boja s socialistično revolucijo, zasnovana je bila temeljna strateška usmeritev za čas narodnoosvobodilne vojne. Komunisti so odpor narodov okupirane Jugoslavije popeljali mimo razdejanega meščanske politične strukture k najostrejši obliki nacionalnega gibanja, k narodnoosvobodilni vojni, uresničevali so novo pojmovanje delavskega razreda, njegove revolucionarne stranke do gibanja svojega naroda. Uresničevali so razmerje neposredne udeležbe v njem, radikaliziranja tega gibanja z

močjo in bojno izkušnjo delavskega razreda, uresničevali so vodilni položaj njegove stranke v nacionalnem gibanju, v tem gibanju so navezovali na svojo revolucionarno organizacijo najširše množice, združevali so vse napredne tokove v eno strugo. To je bila pot, ki je na njej KPJ presegla dotlej splošno veljavno koncepcijo o revoluciji v dveh etapah. Pokazalo se je, da je nastopilo zgodovinsko obdobje, ko je mogoče v narodnoosvobodilni vojni zediniti obe etapi v enoten zgodovinski proces, s pogojem, da je v takšni vojni vodilna moč revolucionarna delavska stranka.

Takšno vlogo ji je omogočala spoznavna objektivna okoliščina, da je delavski razred neposredno življenjsko zainteresiran za svobodo svoje nacije in da je hkrati on tisti, ki s svojim interesom dejansko zastopa osvobodilni interes naroda. Prve dni leta 1943 je Tito pojasnil ta nacionalno osvobodilni in socialno revolucionarni sklop in vlogo KPJ v njem s temile besedami: »Stališče naše partije v nacionalnem vprašanju obsega vse težnje delovnih množic in narodov in omogoča tako pravilno reševanje nacionalnega vprašanja kakor tudi naslednjih problemov, in v interesu in v korist ljudstva.« (Pismo PK KPJ za Makedonijo.

25. V skladu z ugotovitvijo, da je »naše narodnoosvobodilno gibanje bilo prvo gibanje v Evropi, na čelu katerega niso stali meščanski sloji in buržoazija, temveč delavski razred skupaj s kmeti, demokratično inteligenco in drugimi patriotičnimi silami« (E. Kardelj), je treba revidirati tudi tezo o »zamudništvu« slovenskega naroda.

26. Specifično obliko je v novem tipu združenega narodno-revolucionarnega in socialno-revolucionarnega boja pod vodstvom delavskega razreda in njegove komunistične partije dobilo tudi klasično pravilo, da mora revolucionarna stranka poudarjati pravico narodov do samoodločbe. V ospredju politike KPJ je stal klic k bratstvu in enotnosti narodov in narodnosti okupirane Jugoslavije. Pomen tega gesla je mnogostranski. Predvsem je bila to revolucionarna antiteza poglavitnemu političnemu orožju okupatorja in domačega fašizma, ki je netil strašen obračun med narodi Jugoslavije. Uresničevanje bratstva in enotnosti je edino moglo ustvariti prvi pogoj za zmago narodnoosvobodilne revolucije, namreč, da se v njej združijo vsi narodi Jugoslavije. Za prihodnost je geslo o bratstvu in enotnosti pomenilo, da bodo morali vsi odnosi med narodi Jugoslavije temeljiti na enakopravnosti in prosti volji. To je pomenilo, da bo morala biti Jugoslavija, če jo ti narodi po svoji volji obnove, nova država, ki bo izključevala nacionalni hegemonizem. Z uresničenjem bratstva in enotnosti v boju proti okupatorjem in njihovim pomočnikom so premagovali vse nosilce protiljudskih režimov sploh, s tem je proletarijat osvojil oblast. To geslo je vsebovalo tako priznanje pravice vseh narodov do samoodločbe na temelju skupnega boja in skupne zmage, kakor tudi prepričanje, da bo ta samoodločba pomembna odločitev za državno skupnost z vsemi temi narodi in narodnostmi. Vprašanje samoodločbe se je povezalo s samim procesom narodnoosvobodilne vojne in revolucije. Samoodločba je pomenila zmago revolucije in ne narobe.

27. Tri desetletja razvoja večnacionalne socialistične Jugoslavije so prinesla še nepregledano množico izkušenj v zvezi z obstojem narodov in njihovih medsebojnih odnosov. Politika bratstva in enotnosti ter federalizma kot njenega ustavnega izraza je bila ves čas načelni temelj splošne rešitve nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. ZKJ se je v vsem tem času srečevala s pojavi in težnjami, kot so nacionalni unitarizem, nacionalni separatizem, nacionalni nihilizem, asimiliranje narodnosti, drobni partikularizem, odpori zoper pospeševanje razvoja manj razvitih področij in podobnimi. Takšni negativni pojavi so znani tudi na drugih področjih, v drugih socialističnih državah. V jugoslovanskem razvoju so se kot specifični pokazali sklepi o naravi in družbenem pomenu takšnih pojavov. Ta specifika je v neposredni zvezi z razvojem socialističnih družbenih odnosov v Jugoslaviji od povojnega revolucionarnega etatizma k samoupravnemu demokratičnemu socializmu, k protibirokratskemu in protitehnokratskemu socializmu, kateremu je združeno delo temeljni družbeni odnos in prvi izvor oblasti. Ta izkušnja je pokazala, da se za klasičnimi meščansko nacionalističnimi pojavnimi oblikami odpora zoper internacionalistično politiko bratstva in enotnosti v njenem izvirnem pomenu vse pogostejše skrivajo družbene sile, družbeni sloji, ki so zrasli že v samem socializmu. Etatistična birokracija, managerska tehnokracija, neformalne strukture znotraj samoupravnega sistema, vsi tisti, ki so si prilaščali odločevanje o delu, ki nasprotujejo temu, da bi o sadovih dela odločal tisti, ki jih ustvarja. Vse te sile so skušale politično predreti na področju mednacionalnih odnosov. Pokazalo se je, da je boj za afirmacijo bratstva in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije slej ko prej neločljivo povezan z bojem za samoupravni socializem.

28. Samoupravnost nacije sestavlja dialektično celoto s samoupravljanjem združenih proizvajalcev. V tem sklopu postaja gotovo — po negaciji (nacionalne) države kot naddružbenega organizatorja socializma (in nacije) — da pri nas ne more biti govor o nastajanju »(državno) socialističnih nacij« ali o zginjanju nacionalnih suverenosti v imenu odpravljanja buržoaznih kategorij. V progresu socialističnih družbenih odnosov v večnacionalni Jugoslaviji se delavski razred znova neposredno kaže in utrjuje kot organizator združevanja dela v nacionalnih in federativnih okvirih. Prav s tem se delavski razred osvobaja različnih »predstavnikov« in »upraviteljev« nacij, ki bi hoteli odločati o sadovih njegovega dela. Suverenost nacij in njihovo enakopravno združevanje dobivata tukaj novo vsebino. Izražata namreč suverenost delavskega razreda kot vodilnega subjekta posameznih nacij. Bratstvo in enotnost je še naprej revolucionarna formula. Integrativno moč narodov, ki obstaja naprej, prevzema delavski razred neposredno za razvoj socializma. Mejo med »pozitivnim« in »negativnim« v »nacionalnem« pa opredeljuje vprašanje, kdo v nacijah odloča o presežku skupnega družbenega dela. Odločilno je vprašanje, koliko o delitvi presežka odloča združeno delo, koliko pa si to namesto njega še lastijo nacionalni »upravitelji« različnih vrst.

Boj za enotnost delavskega razreda

(Prizadevanja komunistične partije v Sloveniji za delavsko enotnost v letih 1935 — 1941 in Titova vloga pri tem)

1. Enotnost delavskega razreda je eno temeljnih prizadevanj marksističnega delavskega gibanja. Enotnost sta poudarila že Marx in Engels tako v *Komunističnem manifestu* kakor pozneje v *Kritiki Gothskega programa*.

2. Boj za enotnost delavskega razreda oziroma njegova politična avantgarda je postala ena izmed točk Marx-Engelsovega izročila. Pod Engelsovim vodstvom so imele socialdemokratske stranke II. internacionale v tem boju velike uspehe. Po Engelsovi smrti, ko je II. internacionala zdrknila v reformizem in revizionizem, so si stranke še vedno za vsako ceno prizadevale ohraniti enotnost, marsikdaj na škodo marksistične ideologije in politične prakse. V imenu enotnosti stranke so oportunisti odlagali obračun z odkritimi revizionisti.

3. Nove poglede na delavsko enotnost je v marksistično delavsko gibanje prinesel Lenin. V osnovnih marksističnih pogledih ni poznal popuščanja, tudi če je šlo za cepitev delavske stranke. Tako je prišlo v ruski socialdemokratski stranki do ideološke in nato do organizacijske cepitve na boljševice in menjševice.

4. Med prvo svetovno vojno so si Lenin in njegovi boljševiki prizadevali za osamosvojitve revolucionarnih kril v socialdemokratskih strankah — za ustanovitev nove revolucionarne internacionale, ki naj izvrši socialistično revolucijo. Leninu je bilo jasno, da so obstoječe socialdemokratske stranke pred to nalogo omagale in da samo še ovirajo prave revolucionarje. Leninova prizadevanja so rodila leta 1915 zimmerwaldsko gibanje, izpeljala oktobrsko revolucijo in nato marca 1919 pripeljala do ustanovitve komunistične internacionale.

5. Z razcepom marksističnega delavskega gibanja je problem delavske enotnosti dobil novo aktualnost in nove razsežnosti. Kominternu se je s tem vprašanjem veliko ukvarjala, zlasti od svojega III. kongresa leta 1921 dalje, ko je postalo očitno, da se je kapitalizmu uspelo začasno stabilizirati. Komunistični voditelji v Kominterni so spoznali, da je vsakdanji boj s kapitalom v kapitalističnih državah mogoče uspešno voditi

le, če delavski razred nastopa enotno, torej če akcijsko enotno nastopajo komunistični in socialdemokratski delavci. Kominterni je na osnovi tega spoznanja izoblikovala načelo akcijske enotnosti oziroma delavske enotne fronte, pri kateri seveda komunisti kakor tudi socialisti ostanejo pri svojih idejnih in političnih pogledih in pri svoji organizaciji.

Glede politike enotne fronte v sami Kominterni ni bilo popolne enotnosti mišljenj. Ščasoma je vse bolj prevladovalo precej sektaško levičarsko gledanje na enotno fronto, ki ga je sprva zastopal Zinovjev. V enotni fronti ni gledal dolgoročne strateške komunistične usmeritve, s katero naj vzgojno vplivajo na razredno zavest socialdemokratskega delavstva, ampak je v njej videl le taktično potezo komunistov, s katero naj si podredijo socialne demokrate. Tudi aktualne konkretne politične cilje, ki bi jih mogla doseči enotna delavska fronta v kapitalističnih deželah, je podcenjeval. Izjavil je, da se komunisti nikoli ne smejo ukloniti zahtevi po enotni fronti, četudi jo zahteva večina proletariata, če bi komunisti v njej ne mogli uveljaviti svojih pogledov oziroma če bi ne bili neoporečni hegemoni v njej. VI. kongres Kominterne 1928 je samo še uzakonil ultralevičarsko sektaško usmeritev v odnosu do socialistov. Tedanje komunistične poglede najbolj zgovorno ilustrira izjava francoskega komunističnega voditelja Cachina, ki je dejal, da je naloga komunistov, da potegnejo k sebi socialdemokratsko krilo delavskega gibanja, da bi mu populili perje. Zaradi takšnih pogledov enotna fronta ni uspela, socialni demokrati so jo zavračali.

6. Novo obdobje in novo kvaliteto v pogledih na enotno fronto prinese VII. kongres Kominterne s politiko ljudske fronte. Dimitrov je v referatu razložil pomen povezovanja širokih demokratičnih ljudskih množic v boju za ohranitev demokratičnih političnih svoboščin in človekovega dostojanstva pred napadi fašizma. Poudaril je, da je osnova ljudske fronte delavska enotna fronta. Zaradi tega je popravil dotedanjo komunistično oceno o socialni demokraciji kot dvojčku fašizma. Sledili so veliki uspehi delavskega gibanja.

7. Komunistična partija Jugoslavije je v celoti in posebej v Sloveniji že od jeseni 1934 iskala novih poti svoje politike in svojega vpliva. Za KPJ je bila politika enotne delavske fronte sploh življenjska potreba, kajti jugoslovanski komunisti že od leta 1928, po združitvi Neodvisnih sindikatov s socialističnimi, niso imeli svoje sindikalne organizacije.

8. Mlado slovensko partijsko vodstvo, ki je tako rekoč skoraj iz nič obnovilo razbito partijo, si je od goričanske konference, predvsem pa od spomladi 1935 dalje prizadevalo za politiko enotne delavske in še širše ljudske fronte. V referatu o partijskih nalogah na sindikalnem polju je Kidrič na konferenci kritično analiziral preteklo obdobje politike revolucionarne sindikalne opozicije in se zavzel za večje približevanje socialističnemu sindikalnemu članstvu in za konkretno delo v teh sindikatih. Poleg enotne fronte so slovenski komunisti od Goričan dalje

vso pozornost posvetili nacionalnemu problemu v vsej njegovi družbeni globini. To izpričuje že referat Edvarda Kardelja na konferenci.

9. Za svoje poglede je mlado komunistično vodstvo dobilo vse razumevanje pri tedanjem novem članu CK KPJ Josipu Brozu, ki se je od poletja 1934 do februarja 1935 večkrat mudil v Sloveniji in v svojih poročilih centralnemu komiteju natančno analiziral položaj KP v Sloveniji in izražal precejšen optimizem glede njene perspektive.

Enotno fronto je za eno izmed svojih poglavitnih nalog sprejela tudi IV. državna konferenca KPJ decembra 1934 v Ljubljani. Na tej konferenci so govorili že tudi o širši ljudski protifašistični fronti.

10. Slovensko komunistično vodstvo je od jeseni 1934 izdajalo časopis Ljudska pravica, ki je bil namenjen širokim množicam delovnega ljudstva in je v bistvu propagiral že nekakšno demokratično ljudsko fronto v boju za odpravo šestojanuarske diktature in vzpostavitev ljudske demokracije v državi. Toda posamezne komunistične organizacije na terenu, med njimi tudi tako važne, kakor je bila trboveljska, so še vedno sektašile in ignorirale delo za enotno delavsko fronto. Tem organizacijam je aprila 1935 poslal pismo sam CK KPJ z Dunaja in v njem opozoril slovenske komuniste, da v Sloveniji med delavstvom raste borbena pripravljenost, da ni nikjer v Jugoslaviji in med proletariatom tako zakoreninjena ideja akcijske enotnosti kot v Sloveniji, da je to idejo opaziti med nižjimi reformističnimi voditelji in da morajo komunisti opustiti svoje nerazumevanje do takšne fronte in prevzeti pobudo za njeno ustvarjanje.

11. Po različnih kontradiktornih direktivah CK KPJ ob volitvah petega maja 1935, direktivah, ki so komuniste v Sloveniji zmedle, tako da ni bila ustvarjena enotna delavska fronta in tudi večjega uspeha ni bilo, je prišel splitski plenum CK KPJ junija 1935 z jasnimi sklepi. Vzpostavil je platformo ljudske fronte oziroma po besedah glavnega referenta CK Blagoja Parovlca »Fronto ljudske svobode«, kateri je kot temelj predvidel enotno delavsko fronto. Začelo se je obdobje ljudske fronte v politiki komunistične partije.

12. Politika ljudske fronte oziroma politika enotne delavske fronte rodi v Sloveniji v letih 1935 in 1936 velike rezultate. Po manjši krizi v frontnem povezovanju 1937 pride do novega poleta že v naslednjem obdobju po ustanovnem kongresu KPS v letih 1938 in 1939.

V prvem obdobju 1935/36 je partiji v Sloveniji s pravilno politiko akcijske enotnosti uspelo organizirati velik stavkovni val, ki je bil, če gledamo po množičnem odzivu v delavstvu in po odmevu v politični javnosti, najmočnejši v Jugoslaviji. Ob njem so se najbolj zaostрила družbena nasprotja v Sloveniji. Leta 1935 imamo tri zelo velike in tudi materialno uspele štrajke, julija 1935 štrajk kovinarjev na Jesenicah, ki ga je partija izzvala, ne da bi se poprej posvetovala z vodstvi sindikalnih organizacij, in jih je tako prisilila, da so sledila borbenemu delavstvu. V jeseni sta še dva dolgotrajnejša štrajka papirničarjev v Koli-

živem in v Vevčah. Tu se že partija dogovarja s krščansko socialističnim in socialdemokratskim sindikatom. Ti štrajki so okrepili borbena voljo slovenskega delavstva, na drugi strani pa so tudi močno odmevali v slovenski javnosti. Zanimivo je, da se tedanja nova klerikalna oblast ob teh štrajkih spočetka ni znašla in se je obotavljala, da z orožniško silo zavaruje sebi nasprotni liberalni kapital. Toda ravno ti štrajki so pokazali razredno buržuazno bistvo klerikalne stranke, ki se je v tem času odločila udariti po delavskem gibanju. Ker si ni mogla več zagotoviti sodelovanja z emancipiranim krščansko socialističnim sindikatom, je ustanovila svoj klerofašistični sindikat Zvezo združenih delavcev, ki je postal nato zastopnik JUGORAS-a za Slovenijo.

V največjih štrajkih tekstilnega in gradbenega delavstva v letu 1936, ko je delavska enotnost zelo očitna in je vodstvo štrajkov očitno komunistično, je klerikalna oblast nastopila z oboroženo silo. Stavkajoče delavce, ki so v Kranju zasedli tovarne, je s silo odstranila iz njih.

13. V tako zaostreni družbenopolitični situaciji v Sloveniji do konca leta 1936 je v sami KP v Sloveniji prišlo do krize v odnosu do CK KPJ. Nekateri člani PK se niso strinjali z metodami dela CK. Sam PK v Sloveniji je bil v veliki kadrovski stiski. Edvard Kardelj je bil na študiju v Moskvi, Boris Kidrič v zaporu na Dunaju, številni prekaljeni člani v zaporu. Toda spor, ki ni bil vsebinske narave, kot je zapisal Josip Broz, ki je prišel v imenu CK KPJ urediti skaljene odnose, je bil kmalu poravnan.

14. Gotovo pa sta ravno ta spor in Titovo poročilo o njem pospešila odločitev CK, da se takoj izvrši že star sklep KPJ, da se ustanovi organizacijsko avtonomna KPS in KPH.

Do ustanovitve KPS je prišlo aprila 1937, ko se je Edvard Kardelj že vrnil iz inozemstva, kjer je v Parizu po naročilu CK KPJ pripravil osnutek ustanovnega manifesta KPS.

15. Ustanovni kongres KPS je imel za slovenske komuniste velik pomen. Z ustanovitvijo organizacijsko samostojne KP, ki je bila seveda idejno in politično sestavni del KPJ in se je borila za njene cilje, so se slovenski komunisti doma pri ustvarjanju slovenske demokratične fronte lažje predstavljali kot resnični pravi branilci slovenskega naroda. Ta pomen je v zgodovino pisju že jasno predstavljen.

Vsebinsko jedro kongresa je bil manifest. Njegove programatične besede so bile tudi predmet živahne diskusije, ki je osnutek potrdila. Manifest je z vso jasnostjo marksističnega prijema analiziral politični položaj, pokazal ogroženost slovenskega naroda v soseščini fašizma, govoril je o tem, da se slovenski narod ne more razvijati brez demokracije, da mu je treba zagotoviti gospodarsko samostojnost. Manifest je poudaril, da je prihodnost slovenskega naroda le v »svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki federacije, da se bo boril za združeno Slovenijo«. Nadalje je podčrtal potrebo po prenehanju političnih preprirov med Slovenci in da se morajo združiti vse sile, ki jim je pri srcu narodna

usoda. Na koncu pa je še poudaril odgovornost in vlogo delavskega razreda za usodo slovenskega naroda, saj je delavstvo njegov najbolj zavedni, najbolj napredni in najbolj organizirani del. Povedal je, da hočejo slovenski komunisti akcijsko enotnost sindikalnega gibanja in celo politično enotno nastopati z ostalim delavstvom v službi slovenskega naroda.

16. Kljub tem jasnim novim demokratičnim komunističnim stališčem se je enotna fronta delavstva skrhala ravno v času ustanovnega kongresa KPS. Desni socialdemokratski zastopniki so še enkrat prekinili sodelovanje in začeli preganjati levičarje v svojih vrstah.

Toda komunisti so nadalje vztrajali pri svoji orientaciji, načrtani v manifestu ustanovnega kongresa. Njihovi časopisi *Delavski obzorik*, nato *Delavski list* in *Glas delavca* so venomer zahtevali akcijsko enotnost delavstva. Razčistili so marsikatero nasprotno pogled, zlasti so počistili s predsodki slovenskega revolucionarnega delavstva pred religioznim čustvovanjem slovenskih krščanskih socialistov, kar je bilo za enotno fronto v Sloveniji zelo pomembno, saj so krščanski socialisti postajali skoraj tako močni kot socialni demokrati. Zaradi zaostrene fašistične nevarnosti po priključitvi Avstrije in zaradi vse bolj grobih napadov reakcionarnega režima na delavsko gibanje pride od spomladi 1938 dalje znova do tesnejšega akcijskega sodelovanja delavstva in do novih širokih ljudskofrontnih povezav. Poleti in jeseni delavstvo na svojih shodih enotno manifestira za svobodo strokovnega organiziranja proti pritisku režima, za demokratizacijo in za materialno izboljšanje delavskega položaja. Pri volitvah delavskih zaupnikov prihaja do podpiranja med delavci. Zelo aktivna pa je KPS pri organiziranju narodno obrambnih zborovanj. Višek ljudskofrontnega sodelovanja pa so pomenile decembrske volitve 1938. Zanje je uspelo komunistom organizirati fronto vseh demokratičnih sil slovenskega naroda pod imenom Slovenska združena opozicija in z njo so nastopili na listi Mačkove združene opozicije. Slovenska demokratična opozicija je dobila precej glasov, žal pa je bil uspeh manjši od pričakovanj, ker v njej niso hoteli sodelovati vodilni socialni demokrati, ki so se raje povezali z najbolj očitnim sovražnikom slovenskega delavstva, s skrahiranimi slovenskimi liberalci iz JNS.

17. Nadaljnji razvoj je pokazal vse večjo potrebo po delavski enotnosti. Režim je spomladi 1939 vzel Delavsko zbornico izvoljenim zastopnikom svobodnih delavskih organizacij in jo izročil imenovanim zastopnikom režimske totalitaristične Zveze združenih delavcev. Režim je pretil še ostalim ustanovam delavske zaščite. V takšnem položaju so bili socialdemokratski voditelji na pritisk članstva prisiljeni k enotni fronti. Ustanovljen je bil Medstrokovni odbor za Slovenijo, katerega prvi ukrep je bila Spomenica vsem prijateljem svobodnih strokovnih organizacij, v kateri je odbor protestiral proti vladnemu ukrepu in zahteval svobodo sindikalnega združevanja in dela. V Medstrokovnem odboru so bili združeni vsi trije svobodni slovenski sindikati, socialdemokratski,

krščansko socialistični in narodno socialistični. V prvih dveh, zlasti v drugem so se močno uveljavili levičarji. V marsikateri izmed teh sindikalnih organizacij na terenu so delovali komunisti v duhu enotne fronte.

18. Od poletja 1939 dalje je v slovenskem političnem življenju opaziti povečano aktivnost, iskalni nemir in prizadevanja pri različnih dotedanjih političnih skupinah, da se legalizirajo kot politične stranke. Tudi KPS pride s svojim predlogom za Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. Do danes še ni dokončne ocene, kaj bi ta zveza bila, ali samo zveza ali prava politična stranka. Razni komunistični voditelji so dajali obe izjavi. Res pa je uspelo komunistom vzpostaviti stik s slovenskimi mačkovci, ki so bili neki demokratičen element na slovenskem podežlju, in tudi s krščanskimi socialisti, ki so bili močni med delavstvom. Tiskani razglas ZDLS, ki ga je podpisalo nad 80 ljudi iz vse Slovenije, tudi precej nekomunistov, je zahteval demokratizacijo notranjepolitičnega življenja, rešitev slovenskega narodnega vprašanja ter obrambo pred fašistično nevarnostjo. Po objavi razglasa so se nekateri njegovi podpisniki od njega javno distancirali, češ da se s takšno ZDLS, ki je v bistvu komunistična legalna stranka, ne strinjajo. Režim Zveze delovnega ljudstva ni dovolil in je policijsko in sodno nastopil zoper njene podpisnike in razširjevalce. Zvezi je kljub temu uspelo organizirati protestna zborovanja in podpisovalno protestno akcijo zoper režimsko preganjanje.

19. Zaradi pakta Hitler-Stalin so se odnosi med tedanjimi zavezniki slovenske demokratične fronte skalili. Nekateri zavezniki so ostro napadli komuniste in jim očitali službo Moskvi in narodno izdajstvo. Seveda pa je v nekdanji fronti opaziti veliko razliko med antikomunisti in tistimi, ki poteze Sovjetske zveze ne odobravajo, jo pa skušajo razumeti in ne kaliti sodelovanja s komunisti. Slednje delajo predvsem krščanski socialisti. KP je v zelo težkem položaju. Kominterni, ki je še vedno absolutna avtoriteta za vse KP, je v tem času zavrгла politiko ljudske fronte in prejšnjega enotnofrontovskega zavezništva. KPS tega ne izjavlja, čeprav ostro zavrača napade na Sovjetsko zvezo kot edino varuhinjo prave ljudske demokracije in delavskega razreda. KPS še nadalje opozarja na fašistično nevarnost in poziva demokratične sile v boj zoper njo.

20. Takšni niansirani pogledi KPJ in z njo KPS kažejo, da sta se zavedali, da prihaja čas, ko se morata postaviti popolnoma na svoje noge in voditi svojo politiko, ki bo izhajala predvsem iz domačih razmer in potreb. To ni bilo lahko, kajti Kominterni je bila še vedno čvrst centraliziran organizem, ki je kategorično določal komunistično strategijo in taktiko. KPJ in KPS se v takratni politični konstelaciji nista mogli odkrito konfrontirati s kominternskimi stališči. Verjetno je zaradi tega v tedanjem jugoslovanskem komunističnem tisku najti nekaj člankov in resolucij (npr. resolucija III. konference KPS, junija 1940),

ki so bile popolnoma na liniji kominterne. Resnici na ljubo je treba povedati, da KPS v konkretni politični praksi ni vztrajala pri liniji, načrtani v teh člankih, in je poleti 1940 začela novo akcijo za ljudsko fronto.

Za zgodovinsko pojasnitev procesa emancipacije KPJ in KPS od obvezne kominternske strategije bi bile zelo zaželeni in koristni avtentične razlage, ki bi jih podali avtorji omenjenih člankov.

21. To novo komunistično prizadevanje za ljudsko fronto se je izrazilo v boju za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. V ilegalnem akcijskem odboru društva so imeli glavno besedo komunisti, že konec poletja so sklenili akcijski sporazum s krščansko socialističnim delavstvom. V društvu so kot pomemben dejavnik sodelovali slovenski kulturni delavci. Akcijski odbor društva je bil štab ljudskofrontnega in delavskega povezovanja. Glavni nalogi sta bili obramba pred fašistično nevarnostjo in vzpostavitev delavske enotnosti. Vsa ta politika je bila čisto v duhu, ki jo je oktobra 1940 načrtala V. državna konferenca KPJ.

22. Slovenskim komunistom je na predvečer vojne uspelo ustvariti enotnost slovenskega delavskega razreda. Ko so bili decembra 1940 razpuščeni socialdemokratski ursovi sindikati, so se tudi socialisti začeli v začetku leta 1941 vključevati v od komunistov vodene odbore delavske enotnosti (DE) v podjetjih in na terenu. Ti odbori so vodili vsa mezdna gibanja, protidraginske akcije in tudi sodelovali pri narodno-obrambnih manifestacijah. Komunistom je uspelo v začetku leta 1941 skleniti za narodno obrambno delo in demokratizacijo družbe akcijski sporazum z demokratičnim krilom Sokola.

21. Ob okupaciji Slovenije se je KPS takoj znašla in že 27. aprila 1941 z zastopniki svojih dotedanjih ljudskofrontnih zaveznikov iz DPSS ustanovila Protiimperialistično fronto slovenskega naroda, ki je kmalu dobila znamenito ime Osvobodilna fronta.

OF se je ves čas od svojega nastanka zavedala, da se podaja v osvobodilni boj tudi za to, da po zmagovitem boju v Sloveniji ustvari demokratično družbo, ki bo zastopala interese delovnih ljudi. Vodstvo OF se je kljub vsem taktičnim pomislekom do različnih nedelavskih zaveznikov v OF vseeno v jeseni 1942 odločilo in ustanovilo v okrilju OF Delavsko enotnost kot nekakšno družbeno politično jedro fronte. Moč delavskega razreda in prepričevalna sposobnost voditeljev OF in KPS sta bili tolikšni, da so zavezniki v OF Delavsko enotnost sprejeli brez diskusije. Enotnost delavskega razreda na Slovenskem — akcijska in politično organizacijska — je bila s tem za prihodnost zagotovljena.

Delež in vloga delavcev in komunistov v slovenskih partizanskih enotah leta 1941

Vlogo delavskega razreda na Slovenskem pri reševanju socialnega in nacionalnega vprašanja so najbolj jasno nakazali Ivan Cankar, konference KP na Slovenskem in kongres KPS na Čebinah, z vso tehtnostjo pa jo je obrazložil tovariš Edvard Kardelj v knjigi *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Zato je mogla KP na Slovenskem že dolgo pred napadom fašističnih sil na Jugoslavijo z jasno politično perspektivo graditi akcijsko enotnost delavskega razreda kot jedra, okrog katerega so se ob naraščajoči fašistični nevarnosti zbirali borci za nacionalno in socialno enakopravnost. S tem je KP politično aktivirala množice v ljudsko-frontnem in narodnoobrambnem gibanju in jih povedla v mezdna gibanja, stavke in demonstracije za zboljšanje položaja delovnih ljudi, za enakopravnost jugoslovanskih narodov in narodnosti, za demokratizacijo Jugoslavije, kar bi okrepilo njeno obrambno moč.

Čeprav je poskušal režim ljudsko gibanje zatreti, je KP vedno znova snovala ljudsko fronto z imeni delavsko-kmečko gibanje, zveza delovnega ljudstva in društvo prijateljev SZ. Na tej podlagi je mogla KPS po fašistični okupaciji združiti vse patriotske in demokratične sile slovenskega naroda v OF, ki si je zadala kot svojo temeljno nalogo boj za osvoboditev in združitve slovenskega naroda in za uveljavitev dosledne ljudske demokracije. S takim programom je OF zajela ves slovenski narod, razen tistih reakcionarnih elementov, ki so se za ohranitev svojih razrednih privilegijev povezali z okupatorjem, nekateri izmed njih pa so nasprotovali OF, sklicujoč se na zvestobo pobeglemu kralju in njegovi vladi. Kljub vsenarodni širini NOB je ostal delavski razred tudi takrat tisto borbena jedro, ki je začelo z oboroženo vstajo in je narodnoosvobodilni bolj širilo vse do popolne zmage nad okupatorji in izpolnitve programa OF.

Vlogo delavskega razreda in KPS v narodnoosvobodilnem boju nam prikažejo tudi podatki o socialni in politični pripadnosti slovenskih par-

tizanov leta 1941. Oboroženi boj slovenskih partizanskih enot je bil med mnogoterimi oblikami NOB, ki so druga drugo omogočale in dopolnjevale, najpomembnejši, saj je bilo mogoče premagati okupatorja samo z orožjem. Zato so bile partizanske enote skupno z VOS in NZ že v prvem letu fašistične okupacije najbolj borbeni del slovenskega naroda, njegova oborožena pest.

Da bi mogli ugotoviti socialno in politično pripadnost slovenskih prvoborcev, si je zadal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pred 17 leti nalogo, da zbere podatke o socialni in politični pripadnosti ljudi, ki so vstopili do konca leta 1941 v partizanske enote na Slovenskem in o Slovencih, ki so bili v letu 1941 v partizanskih enotah na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije. Naloga je bila izredno zahtevna, ker se je število borcev v samostojnih partizanskih skupinah in 36-ih partizanskih četah, od koder jih je bila večina vključenih v 7 bataljonov,¹ hitro spreminjalo, ker so nekateri padli, drugi bili ranjeni ali ujeti, nekateri so se vrnili domov ali odšli v drugo enoto ali v Ljubljano, pisanja seznamov borcev pa so se njihovi poveljniki izogibali, da bi jih ne zasegli okupatorji in se maščevali nad njihovimi svojci. Zato je bilo treba najprej na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva in pa spominov takratnih partizanov in aktivistov OF najprej rekonstruirati sezname partizanov posameznih čet, nato pa izpolniti enotne popisne pole za vsakega borca posebej. Šele ko je bil pred štirimi leti popis končan, je bilo mogoče zbrane podatke statistično obdelati. Pri statistični obdelavi smo šteli vsakega partizana samo tam, kjer je prvič vstopil v partizansko enoto. Čeprav je bilo na Slovenskem v letu 1941 precej ilegalcev, smo pri tej statistični obdelavi upoštevali samo tiste, ki so bili v partizanskih enotah ali so delovali v okviru glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Statistika torej ne obsega članov VOS in članov borbenih skupin in vaše oziroma narodne zaščite, čeprav so bili mnogi od njih tudi oboroženi in so občasno opravljali zlasti diverzantske akcije. Vsi statistični podatki so pripravljeni na podlagi popisnic slovenskih partizanov, ki jih razvrščene po posameznih partizanskih enotah hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, zato pri posameznih podatkih viri niso še posebej navedeni.

Na Slovenskem je bilo v 1941. letu 1924 partizanov, od tega 1896 slovenske, 28 pa drugih narodnosti, na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije pa se je v tem letu vključilo v partizanske enote 134 Slovencev, zato bomo v tem poročilu obravnavali 2058 partizanov.

Zaradi različnih pogojev je bilo število ljudi, ki so se vključili v letu 1941 v partizanske enote v posameznih slovenskih pokrajinah, zelo različno. Dobrih 53 % vseh slovenskih partizanov v tem letu je dala Gorenjska, kjer je bila vstaja v juliju in decembru najbolj uspešna zaradi

¹ Popisnice slovenskih partizanov in partizanskih enot v letu 1941; gradivo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

močnih partijskih organizacij v industrijskih središčih in odločnega odpora Gorenjcev proti okupatorjevemu izganjanju. Okrog 13 % partizanov je dala Štajerska, še večji odhod v partizane pa je preprečilo množično izganjanje v prvih mesecih okupacije, silovito okupatorjevo nasilje in aretacija nekaterih voditeljev, ki so pripravljali upor. Slovensko ozemlje pod italijansko okupacijo je dalo dobrih 27 % vseh slovenskih partizanov, še večje število pa je preprečil poseben okupacijski režim in pa pretežno kmečka narava prebivalstva, v Ljubljani pa je slovensko vodstvo NOB potrebovalo številne kadre za organiziranje drugih oblik boja proti okupatorju in služb, ki so omogočale aktivizacijo najširših množic v NOB, kot so bile tehnika, ljudska pomoč, saniteta, intendantca, VOS, NZ in druge, zato je odšlo v partizane le 269 Ljubljančanov, del kadra pa je vodstvo NOB zadržalo v mestu. Podatek, da se je vključilo v partizanske enote zunaj Slovenije 6 in pol odstotka od skupnega števila slovenskih partizanov, priča o veliki nacionalni zavednosti in borbenosti izgnanih Slovencev v te kraje.

Med slovenskimi partizani je bilo 82 žensk. Poročenih partizanov in partizank je bila dobra četrtina. Šestina partizanov še ni dopolnila 20 let, skoraj četrtina je bila stara od 20 do 25 let, dobra polovica od 25 do 40 let, 130 od 40 do 50 let in 15 partizanov starejših od 50 let. Dejstvo, da je bilo več kot polovica partizanov starih nad 25 let, dokazuje, da so šli v partizane najprej ljudje, ki so že pred vojno delovali v naprednem delavskem gibanju. Samo osnovno šolo jih je obiskovalo dobrih 63 %, obrtno jih je končalo 22 %, srednjo 7 % in visoko 2 %. Podatki o šolski izobrazbi kažejo, da so izšli prvi slovenski partizani pretežno iz tistih družbenih slojev, ki jim je bila srednja in visokošolska izobrazba le težko dostopna ali pa so bili še premladi, da bi dokončali srednjo ali višjo šolo. Kar 828 ali dobrih 40 % jih je izšlo iz delavskih družin, 566 ali dobrih 27 % iz kmečkih družin, 17 % iz obrtniških in nekaj manj kot 7 % iz nameščenskih družin, medtem ko socialnega izvora 139 partizanov pri tem popisu nismo mogli ugotoviti.

Glede socialnega izvora partizanov so med slovenskimi pokrajinami velike razlike. Iz delavskih družin je izšlo na Štajerskem 57 % partizanov, na Gorenjskem 41 %, na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, 33 % in med slovenskimi partizani v Srbiji, Črni gori, Bosni in Hrvatskem okrog 27 %. Iz kmečkih družin je izšlo na Gorenjskem dobrih 36 %, na ozemlju pod fašistično Italijo 21 %, medtem ko je bilo na Štajerskem in zunaj Slovenije le okrog 11 % partizanov iz kmečkih družin. Odstotek partizanov, ki so izšli iz nameščenskih družin, je z okrog 22 % znatnejši samo med slovenskimi izgnanci v Srbijo in na Hrvaško, na Gorenjskem pa ni dosegel niti 2 %. Socialni izvor partizanov določajo socialna struktura prebivalstva v posameznih pokrajinah in vpliv KPS in OF na posamezne družbene strukture, pa tudi okupatorjevi ukrepi proti posameznim družbenim slojem. Še v večji meri se to kaže v poklicni strukturi partizanov (glej razpredelnico 1).

Razpredelnica 1

Socialna pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

	Skupaj		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski parti- zani zunaj Slovenije	
		%		%		%		%		%
Delavci	908	44,12	586	53,27	134	50,73	149	26,70	39	29,10
Obrtniški in trgovski pomočniki	360	17,49	185	16,82	39	14,66	119	21,33	17	12,69
Kmetje	207	10,05	182	16,55	4	1,50	19	3,41	2	1,49
Obrtniki	115	5,59	52	4,73	18	6,77	39	6,99	6	4,48
Nameščenci	88	4,28	17	1,55	7	2,63	47	8,42	17	12,69
Dijaki	85	4,13	10	0,91	17	6,39	46	8,24	12	8,96
Študentje	71	3,45	7	0,64	8	3,01	50	8,96	6	4,48
Vajenci	68	3,30	18	1,64	11	4,14	38	6,81	1	0,75
Drugi poklici	115	5,59	40	3,64	21	7,89	31	5,56	23	17,16
Ni podatkov	41	1,99	3	0,27	7	2,63	20	3,58	11	8,21
	2058		1100		266		558		134	

Dobrih 44 % partizanov iz leta 1941 je bilo delavcev, 17 in pol odstotka obrtniških in trgovskih pomočnikov, 10 % jih je bilo kmetov, po 3—5 % nameščencev, dijakov, študentov, vajencev in pripadnikov drugih poklicev, medtem ko za 2 % partizanov nismo mogli ugotoviti poklica. Če prištejemo k delavcem še obrtniške in trgovske pomočnike, katerih socialni položaj se ni mnogo razlikoval od položaja delavcev, potem moremo trditi, da delavci niso sestavljali samo jedra slovenskih partizanskih enot, ampak so imeli tudi absolutno večino. Odstotek delavcev je še posebej izrazit v prvem obdobju, saj je bilo do 5. avgusta med 356 partizani na Gorenjskem 200 delavcev ali nekaj več kot 56 % in 87, ali skoraj četrtina obrtniških in trgovskih pomočnikov, na Štajerskem pa od 198 partizanov 105 ali 53 % delavcev in 30 obrtniških in trgovskih pomočnikov. O absolutni večini delavcev je tudi do konca leta 1941 mogoče trditi za Gorenjsko, kjer je bilo delavcev 53 %, in je dala samo jeseniška železarna 231 partizanov, in za Štajersko z nekaj več kot polovica delavcev, medtem ko je bilo med partizani na ozemlju pod fašistično Italijo 27 % delavcev, med slovenskimi izgnanci pa 29 %. Zanimiv je tudi podatek, da je bilo na slovenskem ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, 119 ali 21 % partizanov obrtniških in trgovskih pomočnikov (glej razpredelnico 2).

S socialno pripadnostjo slovenskih partizanov v letu 1941 je povezana tudi njihova predvojna politična pripadnost, čeprav seveda to nista isti stvari. Za vsakega partizana smo šteli politično pripadnost tik pred fašistično okupacijo, čeprav so se mnogi pred odhodom v partizane že organizirali v OF, le za člane KPS in SKOJ smo upoštevali članstvo ob vstopu v partizanske enote. To smo storili iz več razlogov. Okupatorji so takoj po zasedbi prepovedali delovanje vseh slovenskih političnih strank, s Štajerske in Gorenjske pa so nacisti večino voditeljev lokalnih političnih strank izgnali, kolikor niso sami zbežali v Ljubljano. Nekateri voditelji levih tokov so se vključili v OF in v njo pritegnili del članstva, drugi voditelji pa so omejili svojo dejavnost na zelo ozek krog ljudi, ali pa so pristali na sodelovanje z okupacijskimi oblastmi. Voditelji tistih političnih strank, ki se niso vključili v OF, niso pokazali svojemu članstvu realne poti za osvoboditev. Zaradi kapitulantstva pred fašističnimi napadalci in kolaboracije z okupatorji so vodstva teh strank zapravila pri veliki večini članstva še poslednji ugled in vpliv. Med organizacijami, ki so se združile v OF, je bila KPJ s svojo mladinsko organizacijo SKOJ najodločnejša in najbolj borbena. Ker sta KPS in SKOJ sprejeli med pripravami na vstajo precej novih članov, ki so v njunih akcijah že dalj časa aktivno delovali in se pri tem izkazali, je odstotek komunistov nekoliko višji, kot bi bil v primeru, če bi šteli samo predvojne komuniste.

Ker je bila KPS med pripravami na oboroženo vstajo najaktivnejša in je pozvala svoje člane, da se morajo aretaciji izogniti, mnoge pa je ob vstaji poslala v partizanske enote, je bilo med slovenskimi partizani v

Razpredelnica 2

Predvojna politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

	Skupaj		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski parti- zani zunaj Slovenije	
		%		%		%		%		%
Člani KPS	515	25,02	176	16,00	142	53,38	161	28,85	36	26,87
Člani SKOJ	251	12,20	64	5,82	65	24,44	110	19,71	12	8,96
Kandidati KPS	37	1,80	19	1,73	4	1,50	12	2,15	2	1,49
Sokoli	153	7,43	94	8,55	12	4,51	37	6,63	10	7,46
Člani JRZ	74	3,60	64	5,81	3	1,13	5	0,90	2	1,49
Člani JNS	57	2,77	53	4,82	1	0,38	3	0,54	—	—
Socialisti	32	1,55	23	2,09	—	—	7	1,25	2	1,49
Krščanski socialisti	29	1,41	25	2,27	—	—	4	0,72	—	—
Člani TIGR	8	0,39	—	—	—	—	7	1,25	1	0,75
Politično neorganizirani	748	36,35	561	51,00	22	8,27	145	25,99	20	14,93
Ni znano	154	7,48	21	1,91	17	6,39	67	12,01	49	36,57
	2058		1100		266		558		134	

letu 1941 ena četrtnina ali 515 članov KPS in 12 % ali 251 skojevcev. Če k njim prištejemo še 37 kandidatov KPS, potem spoznamo, da je bilo dobrih 39 % slovenskih partizanov iz leta 1941 komunistov. V začetku vstaje je bil odstotek komunistov še bolj izrazit, saj je bilo do 5. avgusta na Gorenjskem med 356 partizani kar 181 ali dobra polovica komunistov, na Štajerskem pa v tem času med 198 partizani kar 167 ali nad 84 % komunistov. To kaže, da se je na Štajerskem oboroženi boj omejil pretežno na komuniste, ki jim zaradi izredno težkih razmer ni uspelo bolj množično pritegniti v partizanske enote ljudi, ki so pred vojno pripadali drugim političnim strankam in skupinam.

Odhod komunistov v partizanske enote je bil v juniju in juliju tolikšen, da je tovariš Edvard Kardelj o tem pisal tovarišu Titu: »Nevarno bi bilo le, da bi se prevelik del partijskega članstva napotil v gozdove. Že sedaj so nekatere krajevne organizacije v celoti odšle v gozdove...«² To je imelo resne posledice zlasti na Štajerskem, kjer po odhodu večine komunistov v partizanske enote in silovitih okupatorjevih ukrepih na vstajo narodnoosvobodilni boj dolgo ni mogel dobiti potrebne širine, pa tudi na Gorenjskem NOB po odhodu komunistov iz industrijskih centrov v partizane kljub decembrski vstaji konec leta 1941 in v prihodnjem letu ni dosegel takšen razmah, kakršnega je načrtovalo slovensko vodstvo. Ko se je italijanskemu okupatorju posrečilo razbiti večje število partizanskih čet in je zaradi zgodnje zime prišlo do začasnega zastoja, so okrožni komiteji zlasti na Dolenjskem strogo kaznovali in celo izključili nekatere komuniste, ki so odlašali z odhodom v partizane. Razen komunistov se je v partizanske enote vključevalo vedno več ljudi, ki so pred vojno pripadali drugim političnim strankam in skupinam, s čimer je partizanska vojska začela dobivati vsenarodno širino. 153 članov Sokola, ki so se vključili v partizanske enote v letu 1941, predstavlja 7 in pol odstotka vseh partizanov in kaže ne le na njihovo visoko nacionalno zavest, marveč tudi njihovo zahtevo po demokratični družbeni ureditvi, medtem, ko je udeležba socialistov in krščanskih socialistov s po 1 in pol odstotka dokaj skromna in jih prekašajo celo člani predvojne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) s 3,6 % in Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) z 2,7 %, ki so z odhodom v partizane dokončno pretrgali vsakršno odvisnost od svojih nekdanjih političnih voditeljev. Zanimiv bi bil seveda podatek o tem, kolikšen odstotek članov predvojnih političnih strank je v prvem letu stopil v partizanske enote. V partizanske enote se je vključilo kar 748 ali dobrih 36 % ljudi, ki pred vojno niso bili organizirani, čeprav je bilo med njimi 226 privržencev (simpatizerjev) KPS, ki z dejavnostjo komunistov niso samo soglašali, ampak so jo tudi podpirali, drugi pa so s svojo udeležbo v partizanskem boju prvič stopili na

² Poročilo člana politbiroja CK KPJ Edvarda Kardelja z dne 2. 8. 1941 sekretarju CK KPJ in komandantu VŠ NOPOJ Josipu Brozu-Titu o vojaškem in političnem položaju na Hrvaškem in v Sloveniji, *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, I., str. 62.

Razpredelnica 3

Neposredni vzroki za odhod v partizanske enote

	Skupaj		Partizani na Gorenjskem		Partizani na Štajerskem		Partizani na slov. ozemlju pod ital. okupacijo		Slovenski parti- zani zunaj Slovenije	
		%		%		%		%		%
Ob vstaji	634	30,81	632	57,45	—	—	1	0,18	1	0,75
Po odločitvi KPS	486	23,61	156	14,18	135	50,75	180	32,26	15	11,19
Beg pred aretacijo	446	21,67	229	20,82	66	24,81	145	25,99	6	4,48
Na lastno pobudo	343	16,67	56	5,09	46	17,29	155	27,78	86	64,18
Beg iz zapora	54	2,62	20	1,82	12	4,51	20	3,58	2	1,49
Beg iz italijanske vojske	5	0,24	—	—	—	—	5	0,90	—	—
Poslan kot provokator	1	0,05	1	0,09	—	—	—	—	—	—
Ni ugotovljeno	89	4,42	6	0,54	7	2,63	52	9,32	24	17,91

politično prizorišče. Za dobrih 7 % partizanov se nam ni posrečilo, da bi ugotovili njihovo predvojno politično pripadnost.

Med slovenskimi partizani v letu 1941 je bilo 7 udeležencev oktobrske revolucije, 34 borcev za našo severno mejo v letih 1918—1919 in 81 beguncev pred fašisti s Primorske. Med prvimi slovenskimi partizani je bilo 22 prostovoljcev v španski državljanski vojni. Njihove vojaške izkušnje so bile v boju in razvoju slovenske partizanske vojske izredno pomembne posebej zato, ker so se partizanom sprva pridružili le redki aktivni in rezervni oficirji nekdanje jugoslovanske vojske, zlasti pa zato, ker niso v Španiji spoznali le sodobne vojaške tehnike, temveč tudi taktiko in strategijo bojevanja ljudske vojske. Zaradi revolucionarnega delovanja je bilo 249 ali skoraj 13 % slovenskih partizanov zaprtih že pred vojno, v aprilski vojni 1941. leta je bilo med prostovoljci 207 kasnejših partizanov, mnogi pa so bili mobilizirani v nekdanjo jugoslovansko vojsko. Pred vstopom v partizane jih je 1164 ali dobrih 56 % aktivno sodelovalo v organizacijah OF. Kar 273 ali več kot 13 % jih je okusilo okupacijske zapore že pred vstopom v partizane. Vse to priča, da njihov odhod v partizane še malo ni bil naključje ali posledica nagle odločitve, marveč logično nadaljevanje boja proti fašizmu za svobodo svojega naroda in delovnega ljudstva (glej razpredelnico 3).

Oglejmo si še neposredne vzroke za odhod v partizanske enote. Skoraj 31 % ljudi je privedlo v partizane splošno ozračje med vstajo na Gorenjskem konec julija in v začetku avgusta in ponovno sredi decembra. Iz popisnic partizanov takega razpoloženja za odhod v partizane ni mogoče zaslediti v nobeni drugi slovenski pokrajini in ga pogrešamo celo med slovenskimi izgnanci v Srbiji. Po odločitvi KPS je odšlo v partizanske enote skoraj četrtnina slovenskih prvih borcev, na Štajerskem celo več kot polovica. Eden izmed glavnih vzrokov, da je PK KPS za Štajersko poslal v partizane toliko komunistov je bila neposredna nevarnost, da jih bo sicer okupator aretiral, kot se je to zgodilo nekaterim komunistom v Šaleški dolini in v Hrastniku, ki so s svojim odhodom v partizane odlašali, dokler ni bilo prepozno. Tudi na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, je odšlo dobrih 32 % partizanov v gozdove po odločitvi KPS, mnogi pa so kljub želji, da bi odšli v partizanske enote, morali opravljati zlasti v Ljubljani odgovorne politične in organizacijske naloge. Na tretjem mestu med neposrednimi vzroki za odhod v partizane je bil beg pred aretacijo. Na ozemlju pod italijansko okupacijo je odšla v gozdove dobra četrtnina partizanov, da so se izognili aretaciji, na Štajerskem je bilo takih partizanov skoraj četrtnina, na Gorenjskem dobra petina in tudi 6 izgnancev, ki jim je pretila ponovna aretacija. Na lastno pobudo, ne da bi jim grozila neposredna nevarnost in ne da bi jim dala to direktivo KPS, je odšlo z doma skoraj 17 % partizanov, in to v tako imenovani ljubljanski pokrajini 28 %. 54 ljudi je odšlo v partizane potem, ko se jim je posrečilo zbežati iz zapor. Odstotek drugih neposrednih vzrokov je razmeroma majhen. Treba pa je poudariti, da so bili vsi partizani v

letu 1941 prostovoljci in bi bilo zato zelo zgrešeno ob navajanju neposrednih vzrokov pozabiti na glavni motiv, in to je na odločno voljo vsakega partizana, da se z orožjem v roki upre okupatorju ob spoznanju, da je mogoče samo z oboroženim bojem priboriti svojemu narodu svobodo in tako družbeno ureditev, da bo velika večina, to je delovno ljudstvo, sama odločala o svoji usodi.

V članku »Partizani — jeklena pest slovenskega naroda«, objavljen oktobra 1941 v Slovenskem partizanu, centralnem glasilu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, najdemo zanimiv podatek o socialnem izvoru partizanov. V njem piše: »Osnovno jedro OF tvori delovno ljudstvo, to je tista večinska plast, ki je v naši politični preteklosti bila odrinjena od vodstva javnega življenja. Iz te plasti se pretežno mobilizirajo tudi partizanski oddelki...«³ V članku »Pomen slovenskega partizanstva«, objavljenem 1. oktobra 1941 v Slovenskem poročevalcu, pa beremo: »... Borba slovenskih partizanov je dokaz, da je naša narodna nesreča sprostila v našem narodu — to se pravi v njegovih ljudskih globinah — neomahljive in neizčrpne borbene sile... Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod. Kdo bo mogel po osvoboditvi temu ljudstvu še kratiti njegove ljudske, njegove človeške pravice?!...«⁴

Danes, po 36 letih moremo na podlagi skrbno zbranih in statistično obdelanih podatkih taki oceni samo pritrditi. Čeprav se dobro zavedamo, da z nobeno statistiko ne moremo zajeti takratnega tako živopisnega družbenega dogajanja v celoti, pa nam zbrani podatki dovolj zgovorno pričajo, da so za orožje proti okupatorju najprej prišli borbeni delavci, obrtniški in trgovski pomočniki in napredni izobraženci, ki so se jim v decembrski vstaji na Gorenjskem prvič množično pridružili tudi kmetje. S tako številno udeležbo delavcev v vstaji je utrdil delavski razred v osvobodilnem boju in v vsem nadaljnjem političnem življenju slovenskega naroda vodilno vlogo, ki jo je pred 40. leti tako jasno nakazal manifest ustanovnega kongresa KPS na Čebinah. Komunistična partija Slovenije je pravilno ocenila, da je delavski razred Slovenije kot najnaprednejši družbeni razred dolžan in sposoben zbrati in popeljati v najusodnejših dneh slovenske zgodovine ljudske množice v boj za nacionalno in socialno osvoboditev. Izsledki dosedanjih raziskav potrjujejo, da je bila vloga KPS pri ustanavljanju in krepitvi partizanskih enot in usmerjanju njihovega boja odločilna, množična udeležba in žrtve njenih članov v teh enotah in njihova borbenost in politična zrelost pa so ji dale vodilno mesto tudi v oboroženih enotah.

Socialna in politična pripadnost borcev in poveljniškega kadra je dala partizanski vojski revolucionarno, ljudsko naravo. Delavci, posebno ko-

³ »Partizani — jeklena pest slovenskega naroda«, Slovenski partizan, oktober 1941, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI., knjiga 1., str. 104.

⁴ »Pomen slovenskega partizanstva«, Slovenski poročevalec, 1. 10. 1941, ponatis, str. 144 in 145.

munisti, so uveljavili nove medčloveške odnose ne le med partizani, temveč tudi med borci in prebivalstvom. Ti odnosi enakopravnosti, borbenosti in tovarištva so se ohranili tudi še potem, ko so se bolj množično vključili v narodnoosvobodilno vojsko razen delavcev tudi drugi družbeni sloji, posebno kmetje in ljudje, ki so prej pripadali drugim političnim strankam in skupinam, in so vplivali na preobrazbo vsega slovenskega naroda, združenega v Osvobodilni fronti. S tem pa je bilo mogoče uresničiti hotenje ljudskih množic po nacionalni in socialni osvoboditvi in narodnoosvobodilni boj je dobil naravo ljudske revolucije, saj se je vzporedno z nacionalno osvoboditvijo uveljavila tudi resnična ljudska demokracija, kar nam je omogočilo prehod v socialistično družbo.

GOJKO STANIČ

Razredna osnova revolucionarne avantgarde v samoupravnem socializmu

1. Za številčno in kadrovsko organizacijo komunistov

Zveza komunistov Jugoslavije je iniciator revolucionarnih sprememb, ki se vzpostavljajo z novo ustavo in zakonom o združenem delu in ki postavljajo v središče družbenega življenja in odločanja delavca v združenem delu. Delavec naj na teh novih temeljih neposredno določa smotre svojega dela, razpolaga s sredstvi in rezultati tako tekočega kot tudi minulega dela. Spremembe v naravi družbenoekonomskih in političnih odnosov pa zdaj postavljajo pred iniciatorja samega, pred zvezo komunistov vprašanje: kakšna zveza komunistov najbolj ustreza sedanjim družbeno zgodovinskim razmeram in pogojem boja komunistov za realizacijo socializma in samouravljanja v celotni družbi? Kot ožje se za ta referat postavlja vprašanje, kakšna mora biti zveza komunistov po svoji članski sestavi, da bo sposobna usmerjati strategijo in taktiko revolucije ob spremembah družbenoekonomske biti, na katero vpliva uzakonjena koncepcija družbene lastnine, in ob močno spremenjenem političnem sistemu? Za delovanje družbenopolitičnih sil in organizacij, vključno z zvezo komunistov, je predvsem politični sistem neposredni okvir njihovega delovanja.

Pogoj in sredstvo za realizacijo načrtanih političnih programov in sklepov je zdaj takšna revolucionarna avantgarda, ki bo hkrati številčna in kadrovska organizacija in ki bo navzoča v prav vseh temeljnih samoupravnih skupnostih kot osnovno marksistično revolucionarno jedro najbolj osveščenega dela delavskega razreda in tudi delovnih ljudi — nastajajoče socialne skupnosti samoupravljalcev, ki temelji na združenem delu s produkcijskimi sredstvi v družbeni lastnini.

V referatu želim predvsem utemeljiti to trditev, pokazati na njeno zgodovinsko utemeljenost ter na njeno objektivno družbeno zgodovinsko nujnost sedanje etape boja za socializem. Gre tudi za prizadevanje, po-

vezano z našim lastnim osveščanjem o pomembnosti politične, teoretične in organizacijske izgradnje članstva Zveze komunistov Slovenije kot enega bistvenih momentov v sedanji celostni revolucionarni družbeni preobrazbi.

2. Teoretična izhodišča

V dosedanji praksi svoje lastne organizacijske izgradnje se je Zveza komunistov Jugoslavije in Slovenije opirala na teoretično misel Marxa, Engelsa, Lenina in drugih marksistov ter na izkustvo mednarodnega delavskega gibanja. Izhaja iz izkušenj svoje lastne revolucionarne poti in iz svojih teoretičnih vizij revolucije.

Med temeljna teoretična izročila štejemo teoretične misli:

— da komunistično avantgardo sestavlja najbolj osveščen revolucionarni del delavskega razreda pa tudi drugih revolucionarnih slojev;

— da je politična organizacija proletariata le prva etapa v organiziranju in samodejavnosti proletariata; proletarska partija se bori za osvoboditev človeka, za vzpostavitev komunistične družbe. Toda pri tem mora biti osvoboditev delavskega razreda, če naj bo osvoboditev resnična, delo delavskega razreda samega;

— da komunisti in komunistična organizacija ne smejo imeti nobenih posebnih interesov, ločenih od zgodovinskega interesa proletariata. Da so komunisti le protagonisti interesov celotnega proletariata, samo v tem se kaže njihov »poseben« interes ali posebna identiteta. So nosilci večje revolucionarne odgovornosti;

— da so komunisti revolucionarji, ki so sposobni teoretično in organizirano najti zvezo med zgodovinskim in neposrednim interesom delavskega razreda,

— da komunisti nikakor ne smejo biti elita nad razredom.

Izhajamo tudi iz ugotovitev, da narava kapitalistične družbe, pa tudi naše socialistične družbe kot prehodne družbeno zgodovinske formacije in pa zatečena politična, ekonomska, produkcijska in kulturna zaostalost delavskega razreda in drugih delovnih slojev še ne dovoljujeta, da bi se proletariati v celoti dvignil na raven avantgarde. To je lahko doslej objektivno storil samo manjši del, najbolj osveščen, organiziran in revolucionaren del delavskega razreda.

3. Dialektično protislovje razred — partija

Vsebina objektivno danega razmerja revolucionarna avantgarda — proletariati je v zgodovinski nujnosti in možnosti uveljavljanja *zgodovinsko konkretnega interesa delavskega razreda* kot revolucionarnega in osvobodilnega interesa celotne družbe na prehodu iz privatno-lastniških družbeno zgodovinskih formacij v brezrazredno družbo. Kratkoročni interes se mora uresničevati v skladu z dolgoročnim interesom.

V središču razmerja je interesna identiteta obeh temeljnih kategorij, razreda in partije. Toda vsaka izmed navedenih kategorij predstavlja tudi svojo posebno identiteto, s čimer se med njima vzpostavlja dialektično protislovje.

V zgodovinskem smislu se protislovje partija-razred vzpostavlja in presega ter odpravlja dialektično. Partija proletariata zgodovinsko nastane kot posebna identiteta, kot institucija, kot organizirani nosilec in kot organizator procesa preraščanja razreda po sebi v razred za sebe. In to zato, ker razred sam neposredno, spontano in kot celota ni sposoben biti brez politične partije revolucionaren subjekt zgodovine.¹

Partija se torej pojavi kot posebna identiteta in dialektično kot negacija. Je nova identiteta kot nosilec marksistične teorije, kot revolucionarna organizacija, kot organizator revolucionarne politične akcije proletariata, kot nosilec revolucionarne zglednosti. Partija se v teh posebnih značilnostih pojavlja kot prednji odred, kot avantgarda.

V epohi socializma se akumulirajo predpostavke za negacijo negacije revolucionarne avantgarde kot posebne identitete. Razrešitev dialektičnega protislovja, ki je objektivno dano v epohi socializma, pa je lahko negacija delavskega razreda kot objekta zgodovine oziroma preraščanje delavskega razreda in vseh delovnih ljudi na raven subjekta zgodovine, na raven brezrazredne — komunistične družbe. In v tem smislu se lahko teoretično razpravlja in praktično deluje na procesu odmiranja revolucionarne avantgarde. Negacija negacije je resnično v preseganju protislovja razreda-partije na višji ravni razvoja človeške civilizacije. Na ravni, na kateri človeštvo svobodno obvladuje na podlagi poznavanja družbenih in naravnih zakonitosti tako svoj odnos do narave kot odnose med seboj, v družbi.

Kot eno izmed osrednjih vprašanj prehodnega razdobja socializma se ne more postavljati vprašanje potrebnosti ali nepotrebnosti revolucionarne avantgarde kot prednjega odreda revolucije. Osrednje vprašanje za revolucionarno avantgardo je in bo še naprej, ali s svojim delovanjem praktično usposablja razred sam, da prevzema nase funkcije revolucionarne avantgarde, ali pa le-ta deluje tako, da krepi svoj elitniški oziroma birokratski ali tehnokratski položaj.

V pogojih samoupravnih poti v socializmu se danes v praksi srečujemo s trojno naravo zveze komunistov kot posebne identitete in organizacije:

— Predvsem se je v naših razmerah uveljavila kot stvarni, predni odred revolucije, kot vodilna idejnopolitična sila in strateg revolucije.

— Nastopa tudi kot organizacija, ki je samo del razreda in se od njega ne loči, če se ne dvigne nad raven spontanosti delavskega razreda,

¹ Lenin opozarja na problem lumpenproletariata, na mnogo proletarcev, ki se sprijaznijo z danim stanjem, in na tako imenovani progresivni sloj delavcev, ki je najbolj organiziran, najbolj zaveden. Opozarja, da se iz tega dela regrutirajo delavski voditelji in delavska inteligenca.

če je na repu političnega dogajanja, če jo preplavi oportunizem in demagogija.

— Kaže pa se tudi kot politična elita takrat, ko začne zavirati proces samogibanja razreda, ko se vzpostavlja kot birokratska ali tehnokratska sila, ko se torej tu izpremeni narava dialektičnega razmerja razred-partija v razmerje razred-elita in ko dobi protislovje antagonistično vsebino. Revolucionarno se lahko razreši le z razrednim bojem, z likvidacijo elitništva.

Obenem je v družbeni praksi ZK tako stvarna avtoriteta kot tudi formalna avtoriteta. Je učitelj, učenec, pa tudi vrhovni arbiter.

Je partija razreda, toda je še vedno tudi partija za razred.

Toda to je le ugotavljanje stanja, ki ga je mogoče pričakovati v prehodnem socialističnem obdobju.

Vrnimo se k bistvenim vprašanjem:

— Koliko je samo odred revolucije oziroma samo v interesnem smislu del, protagonist razreda, koliko, kje in kako pa se poraja kot elita, kot sekta, kot nosilec od delavskega razreda odtujenih interesov oziroma interesov svojega lastnega članstva ali le ožjih vodilnih krogov partije?

— Kako hitro, s kakšnimi silami, s kakšnimi sredstvi nam uspeva, da proces posredovanja med zgodovino in razredom prenašamo na razred sam.

3.1. *Poenostavljeni — enostranski pogledi na razmerje razred-partija*

Vprašanje dialektičnosti razmerja razred-partija izpostavljam, ker v pogovorih, še bolj pa na ravni praktičnega delovanja preveč pogosto ostajamo na ravni tegale obrazca: opozarjamo, da je družbena vloga zveze komunistov v tem, da je ZK idejnopolitični odred revolucije ter da ne sme nadomeščati samoupravljanja, socialistične zveze, države, itn. Toda hkrati priznavamo, da mora zveza komunistov včasih intervenirati, opraviti delo namesto samoupravnih organov ipd. Še bolj pogosto pa se dogaja, da ZK ali njeni funkcionarji preprosto kar intervenirajo. Tako ostajamo teoretično nedorečeni in na ravni prakse lahko zapademo v voluntarizem. Miselno in praktično pogosto ne razumemo dileme tako imenovanega vmešavanja oziroma nevmešavanja zveze komunistov, ker razmerje razred-partija poenostavljamo v nedialektično razmerje.

Izpostavljanje dialektične narave razmerja razred-partija je pomembno zaradi navzočnosti razumskega, formalno-logičnega pogleda na to razmerje. Zaradi sistema nedialektičnega mišljenja ali-al, da-ne, ki se na tem področju kaže kot izključujoča dilema; ali zveza komunistov ali država, ali ZK ali delavski razred? Tako je utemeljeno na primer sektaško ali elitistično gledanje, ki trdi, da so socialni nosilci zveze komu-

nistov lahko ali le intelektualci ali pa le fizični delavci. Formalna logika je uporabljena za dialektično stvarnost. V praksi begamo iz ekstrema v ekstrem. Ta miselni pristop ni v stanju ločiti strategije in taktike zveze komunistov. V praksi se često taktiko razume kot strategijo.

Nerazumevanje, neinformiranost, teoretična nedoraslost članov ZK, pa tudi celotnih vodstev, vse to je eden izmed vzrokov take prakse. Često dobro hoteči člani ZK postajajo žrtve svojega lastnega neznanja, svoje teoretične nedoraslosti.

Elitistična miselnost in praksa se kaže na področju odnosov razred-partija, predvsem kot:

— ločevanje partije nad razred kot komandantstvo, češ da delavski razred in ljudje še niso zreli za samoupravljanje, kot sektaštvo in kot poudarjanje partije — kot nosilca in ideološkega zaščitnika — kar je model idejnega sistema in prakse birokratizma in centralističnega etatizma in hegemonizma;

— poudarjanje spontanosti razreda, precenjevanje zrelosti razreda ter kot zanikanje ostankov razredne strukturiranosti v socializmu. Vse to vodi k sklepu, da se je že doseglo samogibanje razreda, in seveda k sklepu o nepotrebnosti ZK kot prednjega odreda revolucije — kar je model prakse in mišljenja tehnokratizma, tehnostuktur in nacionalističnega separatizma.

Mnogi ob tem tudi ne razumejo, da je revolucionarna negacija birokratizma in tehnokratizma v naših razmerah le ena plat boja za socializem, ki je posebej pomembna v času zaostrenih razrednih spopadov z reakcionarnimi silami, s frakcionarstvom v sami zvezi komunistov. Ne upošteva se dovolj, da je posebno v sedanjem zgodovinskem času, v obdobju po 21. seji predsedstva CK ZKJ, centralno vprašanje in vzvod socializma v revolucionarni ustvarjalnosti, v negaciji razrednih ostankov po poti praktičnega vzpostavljanja skupnosti združenih delavcev.

Objektivna dialektičnost razmerja razred-partija vzpostavlja kot stalno nalogo pred zvezo komunistov kot kolektiv in pred člane kot subjekte, da stalno ocenjujejo stanje družbenih odnosov, razmerje sil, vsebino in smer razpletanja družbenih protislovij in da si ob tem postavljajo vprašanje: kje, kdaj, kako bo ZK nastopala v družbenopolitičnih dogajanjih in procesih? Kdaj in kako bo svojo posebno identiteto, družbeno vlogo avantgarde realizirala neposredno sama prek svojih članov ob zaupanju delovnih ljudi znotraj celostnega sistema socialistične demokracije, ali pa, da oceni, kdaj bo neposredno vplivala na organe oblasti ali neposredno opozarjala najširše množice delovnih ljudi na neki družbeni problem ali politični zaplet itn.

Na te konkretne življenjske dileme ni šablonskih odgovorov. Iskanje odgovorov je stalna naloga članov, vodstev, osnovnih organizacij, je stvar zveze komunistov kot subjekta zgodovine in vsakega člana zveze komunistov v njej kot svobodnega človeka.

4. Značilnosti družbenih odnosov, ki opredeljujejo in določajo delo ZK

4.1. Kdo pripada delavskemu razredu?

Razprava o revolucionarni avantgardi je tesno povezana z jasno opredelitvijo proletariata v sedanjih razmerah boja za socializem. Med političnimi in teoretičnimi delavci so se o tem vprašanju razvili tudi dokaj enostranski shematski prijemi, ki ne temeljijo na dialektičnem mišljenju.

Za enega teh prijemov je značilno, da nekatere osnovne družbene sloje enostavno proglašajo za razrede. Indikatorje družbene slojevitosti, predvsem družbene delitve dela, proglašajo za neposredne indikatorje razredne slojevitosti. Po eni strani teoretično ne razločuje razreda in sloja, metodološko pa ne loči bistvenega od pojavnega. Kolikor ne gre za neznanje, je lahko motivacija tu politična. Izhaja iz globalne ocene, da je stopnja obnavljanja razrednih odnosov v samoupravljanju in socializmu tolikšna, da se lahko in mora celotno družbeno vodstvo in upravljalsko strukturo ocenjevati kot birokratsko in tehnokratsko strukturo ali kot novi razred. Na drugi strani pa sloj predvsem fizičnih delavcev proglašajo za edinega pravega predstavnika konkretno zgodovinskega delovnega interesa.

Teorije o birokraciji in tehnokraciji kot novem razredu odpirajo vrata parolam buržoazije, birokracije in tehnostruktur, da brez elite sploh ni mogoče voditi in usmerjati družbe tudi v razmerah socializma in da to potrjuje tudi jugoslovanski model socializma. Tudi teorija, ki pogojno uporablja termin »kontraklasa«, je metodološko in po vsebini naravnana na to shemo razmišljanja o tej problematiki in je objektivno v pomoč tem skrajnim modelom kritike nesmiselnosti socializma.

Ta metodološki, teoretski in strateški prijem v sedanjih razmerah zapira vrata procesu preraščanja vseh segmentov združenega dela na raven enakopravnih sodelavcev. Tak prijem dejansko blokira stanje obstoječih razrednih odnosov in ne stimulira razvoja takih odnosov, ki, zasnovani na ustavi, dejansko presegajo razredne odnose z vzpostavljanjem samoupravnih odnosov.

Drug značilen prijem, ki ga še niso vsi presegli, pa izhaja predvsem iz pravno normativističnega gledanja na družbo. Tako nekateri štejejo za pripadnike delavskega razreda kar vse delovne ljudi, ki delajo v združenem delu, ne glede na to, ali delajo v materialni produkciji ali na drugih področjih družbenega dela. Trdijo, da ima tako imenovan delavski razred enoten dolgoročni zgodovinski interes, tj. družbenoekonomsko osvoboditev dela. Zgodovinski interes izhaja iz tega, da pripadniki delavskega razreda živijo samo od svojega dela.

Objektivna stvarnost je tu prezrta, ostankov razrednih odnosov za ta pogled več ni, norma je razglašena za prakso, za doseženo.

Obnavljanje te teorije lahko po eni strani obnavlja neznanje o tistem, o čemer je nedavno potekal zaostren idejni boj, lahko pa to tudi implicitno zagovarja teorijo o nepotrebnosti razrednega boja in diktature proletariata.

X. kongres ZKJ je teoretično razrešil te enostranske, nedialektične prijeme, tako da je izpostavil delavski razred kot objektivno vodilno revolucionarno silo in hkrati potrdil, da so pripadniki delavskega razreda poleg klasičnih slojev delavskega razreda vedno bolj tudi pripadniki izobraženih plasti delavskega razreda v materialni proizvodnji, če so v enakih družbenoekonomskih odnosih kot večinski sloji klasičnega delavskega razreda. Hkrati pa je kongres potrdil, da je temeljno merilo za zbliževanje vseh delovnih ljudi z delavskim razredom vprašanje, ali tisti, ki dela s sredstvi v družbeni lastnini, živi le od rezultatov svojega dela, ne glede na to, ali dosega dohodek s svobodno menjavo dela ali kako drugače. Vsi delovni sloji prehajajo na pozicije delavskega razreda in se stapljajo v združeno delo s produkcijskimi sredstvi, ki postajajo tako družbena lastnina.

Teoretičen prijem, ki ga je utrdil X. kongres ZKJ, izraža objektivno dialektiko preseganja klasičnih meja delavskega razreda, nakazuje proces vključevanja v delavski razred nekdanjih vmesnih slojev in sedanje upravljalne strukture in vsem odpira horizonte revolucije. Izhaja iz ugotovitve, da razvito samoupravljanje najmočnejše pospešuje proces preseganja razrednih odnosov in vzpostavljanje brezrazredne družbene strukture.

4.2. Razredni boj in samoupravna integracija

Razprava o razredni podlagi zveze komunistov ne more biti plodna, če se dovolj jasno ne zavedamo raznolične narave protislovij v socializmu. To je družba, v kateri so ohranjeni elementi kapitalističnega sveta. Na podlagi družbene delitve dela, predvsem delitve na fizično in umsko delo, se reproducirajo razredni odnosi, nastajajo protislovja, ki so izrazito antagonistične narave, in zato se mora voditi razredni boj. V tej družbi ostajajo elementi razrednosti. Hkrati pa je to družba, ki z vzpostavljanjem samoupravne enakopravnosti delavcev, z razvijanjem kolektivnosti pri ročnem in intelektualnem delu, s preseganjem hierarhičnih odnosov pri organizaciji delovnih procesov vse bolj družba združenih delavcev, v kateri vlogo družbene dinamike prevzema preseganje protislovij po samoupravni poti, po poti sporazumevanja in dogovarjanja, tako da se usklajujejo interesi, da se presegajo osebni parcialni interesi, tako da se integrirajo na konkretno zgodovinski interes delavskega razreda po poti preseganja družbene produkcijske in obče kulturne zaostalosti na integracijski način.

V konkretni praksi v različnih temeljnih samoupravnih skupnostih ali tudi na ravni celotne družbe se seveda srečujemo z zelo različnimi situacijami. Enkrat so izraziteje izpostavljena razredna nasprotja, drugič

močno prevladuje samoupravno sporazumevanje. Zato je razumljivo enkrat večji poudarek na razrednem boju, drugič na integracijskem preseganju razlik.

Toda napaka se zgodi, če reduciramo stvarnost odnosov le na eno ali drugo.

Obe redukciji, vsaka za sebe, le konservirata stanje družbenih odnosov. Nobena ne odpira horizonta samoupravni preobrazbi družbenih odnosov. Prva, ki priznava le stalni razredni spopad, zato le krepi elemente družbene represije nad razrednim sovražnikom, če sovražnika ni, si ga celo izmišlja. Dejansko se krepijo elementi birokratizma.

Druga, ki ne vidi navzočnosti razrednih odnosov, ki noče videti stvarnosti tudi razrednih antagonizmov, pristaja na nadaljnjo uveljavljanje tistih sil, ki že imajo politično moč in privilegije, npr. tehnokracija.

Obadva prijema torej blokirata stanje, obnavljata v praksi in tudi teoretično teorije o nujnosti elitizma in teorije o potrebnosti razredne sprave med birokracijo ali tehnokracijo in med delavskim razredom. Zato obnavljajo ideje predstavniške demokracije, poudarjajo le zaščitno vlogo sindikatov, govore, da je to realno, proglašajo idejo samoupravljanja za utopijo, prakso delegatskega sistema pa za nepregledno anarhično prakso.

Obadva enostranska prijema sta statična, dinamična, pa le v smislu reakcionarnosti.

Edino prizadevanja za celostno preobrazbo produkcijskega načina, torej ustvarjalna revolucionarnost za vzpostavljanje samoupravne enakopravnosti vseh delavcev, za kolektivizem v delovnem procesu in v razpolaganju z rezultati in pogoji dela, za realizacijo zamisli združenega dela v pogojih nagrajevanja po delu in ob solidarnosti, itn., samo to aktivno prizadevanje, to zares pravo revolucionarno prizadevanje teoretično in praktično presega obnavljanje starega, obnavljanje elite in mase.

Boj za socializem in samoupravljanje pa je v sedanjih razmerah prehodnega obdobja vedno tako razredni boj kot tudi samoupravno sporazumevanje.

Tako se, na primer, danes odnosi med skupnimi službami v delovni organizaciji in med temeljnimi organizacijami združenega dela ne razvijajo samo kot razredni boj, čeprav je to ena izmed poudarjenih sestavin teh odnosov, ampak se razvijajo vse bolj tudi kot odnosi enakopravnih delavcev v združenem delu. Kot taki se, denimo, vzpostavljajo, če so že vzpostavljeni odnosi, katerih podlaga je svobodna menjava dela. Tako nastajajo odnosi, ki niso več hierarhično strukturirani v tej ali drugi smeri, ampak se vzpostavljajo kot stvarna enakopravnost ljudi v združenem delu.

Smisel zgodovinskega boja ZK je v tem, da z afirmacijo enakopravnosti ljudi v združenem delu, s kolektivizmom v delovnem procesu, z revolucionarno ustvarjalnostjo postopno likvidiramo ostanke hierarhičnih odnosov med ljudmi v združenem delu, ostanke delitve na umsko in fizično delo in čisto klasične ostanke eksploatacije in mezdnega položaja delavcev.

Postopno preseganje razredne narave naše družbenosti seveda ne pomeni, da se bo s tem zgodovina končala. Objektivna družbena dialektika se bo še naprej kazala v obliki družbenih protislovij in razlik. Toda vsebina in oblika preseganja teh protislovij ne bosta več predvsem odprt razredni boj, ampak bosta predvsem medsebojno usklajevanje interesov vseh ljudi v združenem delu. Torej medsebojno usklajevanje interesov tistih ljudi, ki bodo v skladu z načeli nagrajevanja po rezultatih dela, kar je eno temeljnih načel socializma, dosegli še vedno raznoličen družbenoekonomski položaj, npr. na področju dohodka. Ostale pa bodo tudi druge razlike med ljudmi.

Že v sedanjem času se mnoga družbena protislovja, ki predstavljajo dinamično silo revolucije in družbenega razvoja, razpletajo po teh poteh, npr. protislovje med mestom in vasjo. Takšne narave je npr., razprava o političnih prioritetah ali graditi ceste ali šole ali vrtce ali športne dvorane itn. Mnoga vprašanja in dileme ter protislovja se postopno otesajo elementov, ki so predvsem razredni. Nastajajo in se presegajo kot protislovja, ki jih razpletajo delavci v združenem delu po poti dogovora in sporazuma, na podlagi nagrajevanja po rezultatih dela in v skladu z načeli solidarnosti itn.

4.3. Delavsko razredna pozicija — kot matica revolucionarnega grupiranja

Objektivno so nosilci revolucionarnosti v sedanjih razmerah tisti sloji delavskega razreda, ki delajo na industrijski, na kolektiven način, ki ustvarjajo presežno delo, ki pa so obenem še vedno v mezdnem položaju ali šele prehajajo na pozicije samoupravljalca. Njihova objektivna družbena situacija, način dela, kakor ga opravljajo, sta taka, da so objektivno zainteresirani najprej za likvidacijo družbe pomanjkanja in za preseganje rutinskega, težkega dela, ter drugič, za uveljavljanje socialističnih in samoupravnih odnosov. Ti so objektivno gorivo revolucije. Njihova bit opredeljuje njihovo objektivno težnjo po enakopravnosti, po bolj ustvarjalnem življenju, tako v procesu produkcije, v procesu samoupravljanja s pogoji in rezultati svojega lastnega dela in v prostem času. V procesu prehajanja na raven subjekta svoje lastne zgodovine so obenem množični nosilci politične revolucije.

Razlikovati pa moramo njihov objektivni družbeni interes od subjektivnega zavedanja tega interesa. V sedanjih razmerah se večinoma ti sloji delavstva tudi subjektivno bore za socializem in samoupravljanje, so navzoči v ZK kot člani in se za to borijo.

Ob tem se tudi v razmerah socializma in samoupravljanja ohranjajo elementi mezdne miselnosti in lumpenproletarski, demagoški, politični načini mišljenja in političnega delovanja delov teh slojev. Nekatere prekinitve dela imajo en sam vzrok in povod, tj. nezadovoljstvo z doseženim osebnim dohodkom ne glede na rezultate dela. Sektaški odnos do najbolj

ustvarjalnih inovatorjev — ročnih in intelektualnih in pa nepriznavanje dejanskega prispevka zares najbolj ustvarjalnim in prizadevnim delavcem in strokovnjakom, ki ga zbuja različne mediokritetne sile, dobivajo svojo idejno podporo v teoriji uravnilovke in v delih najbolj zaostalih plasti delavstva in uradništva.

Nedvomno je socializem dosegel največ prav na dveh polih, likvidiral je kapitalistično elito in likvidiral je klasični lumpenproletariat. Toda v celoti še ni presegel elitizma niti lumpenproletarskega sistema agiranja in mišljenja.

Zveza komunistov se mora torej kot avantgarda zavestno in organizirano postaviti zoper ostanke lumpenproletarskega mišljenja in delovanja. To se postavlja kot aktualna dimenzija delovanja ZK.

Objektivno revolucionarni so tudi pripadniki tistih slojev, ki zaradi narave produkcijskih sil, zaradi vzvodov znanstveno-tehnološke revolucije s svojim znanjem, usposobljenostjo, kolektivnim intelektualnim načinom in metodologijo dela, z dobro organizacijo dela, z uspešnim poslovanjem v resnici prispevajo k likvidaciji družbe pomanjkanja, pa tudi k temu, da se na podlagi razvijanja teorije marksizma in samoupravljanja uveljavi enakopravnost ljudi v združenem delu, kar je dejanski interes tudi najbolj izobraženih delov delavskega razreda in delovnih ljudi. Razredna družba ne pozna samo odtujitve tistega, ki je v mezdnem položaju, ampak tudi odtujitev gospodarja. Za oba družba nima človeške podobe. Res je, da se gospodarji, kot pravi Marx, pri tem dobro počutijo, toda omejeni so na življenje v »zlatih kletkah«, na sorazmerno, v človeškem in duhovnem smislu revno, človeškemu bistvu odtujeno življenje. Zato objektivno vse bolj številni sloji izobraženih plasti sodobnega delavstva, tehnična, pa tudi številna druga inteligenca vidi svojo prihodnost v socializmu, v družbi enakopravnih ljudi.

Tudi v teh razsežnostih jugoslovanski model poti v socializem ni več eksperiment, ampak v vsakodnevni praksi kaže svoje globoke, praktične in zgodovinske komparativne prednosti pred drugimi družbenopolitičnimi sistemi in režimi.

Ocenjujemo, da večinski del pripadnikov sloja upravljske strukture in najbolj izobraženih in nagrajevanih delavcev in tudi tistih, ki delajo izrazito individualistično, idejno osvaja socializem in samoupravljanje. Mnogi se vključujejo v ZK in se v njej organizirajo za boj za socializem in samoupravljanje in tako tudi revolucionarno presegajo svojo slojevsko ambivalentno bit.

Toda v socializmu se spričo obnavljanja delitve na umsko in fizično delo, spričo individualizma v intelektualnem delovnem procesu itn. ohranjajo možnosti za elitistično vedenje in za elitizem kot pogled na politično in družbeno avantgadnost.

Klasični vmesni sloji v pogojih socializma postanejo vrhni sloji, obnavljajo težnjo k elitizmu v birokratski in tehnokratski različici in težijo k ugodnostim gospodarjev. To je posebej močno, če tudi subjektivno

sprejemajo elitistično avantgardnost kot osebno ali slojevsko politično doktrino.

Ta elitizem se opira na tradicijo tisočletja gojenega vrednostnega sistema, po katerem mora obstajati elita, po katerem je elitnik vse in množica, pripadniki ljudstva, je nič. Teoretično, moralno, praktično preseganje tega vrednostnega sistema odpira nove možnosti za samoupravljanje in socializem.

Tak elitistični avantgardizem in individualizem se ohranja ali celo napreduje v tistih obdobjih, ko se zvezi komunistov kot celoti ne posreči doseči v sebi afirmativne enotnosti v boju za socializem. V času porasta moči tehnokratizma in birokratizma se ta fronta krepi in se socialno opira na ostanke lumpenproletarske demagogije.

V tistih obdobjih, ko zveza komunistov deluje enotno, ko daje na nove dileme afirmativne revolucionarne odgovore, pa je to težnjo objektivno in subjektivno mogoče preseči.

Ko je v ofenzivi revolucionarna akcija komunistov za spreminjanje sveta, ko se odpirajo novi horizonti socializma in samoupravljanja, se te plasti združujejo in zbližujejo z delavskim razredom v enotno skupnost delavcev v združenem delu, tako objektivno zaradi sprememb v družbeni biti kot tudi subjektivno.

Med tema dvema osnovnima pozicijama dveh različnih slojevskih plasti v delavskem razredu, med njim in med delovnimi ljudmi v pogojih družbene lastnine nad produkcijskimi sredstvi ni apriornega razrednega antagonizma. Oba sloja sta objektivno interesno združena na skupnem zgodovinskem interesu osvoboditve človeka, ki je objektivni skupen interes vseh delavcev v združenem delu. To ni izmišljotina poboljševalcev sveta. Birokratsko-tehnokratska dominacija in privatizacija odtujujeta tako proletarca kot tudi oblastnika njunemu človeškemu bistvu.

V naši družbenopolitični dnevni praksi se torej boj za socializem in komunizem več ne razvija samo kot odprt razredni antagonistični spopad z elementi tehnokratizma in birokratizma ali pa s tistimi, ki vodijo frakcijski boj za oblast nad delavskim razredom, kjer gre samo za vprašanje, katera od elitniških frakcij si bo oblast prisvojila, in kot spopad z lumpenproletarsko demagogijo. Revolucija vse bolj poteka ob preseganju protislovij tudi znotraj samega delavskega razreda, med različnimi njegovimi sloji, med delavskim razredom in med delovnimi ljudim. Prav ta dialektika odnosov med tistimi, ki so še danes v najtežji delovni in družbenoekonomski poziciji, ki so še najgloblje v mezdnem položaju, in med tistimi zaposlenimi, ki so spričo svojih delovnih sposobnosti in lastnosti na podlagi pozicije v družbeni delitvi dela in vsled kolektiviziranja intelektualnega dela objektivno in subjektivno nosilci produkcijskega napredka, širjenja marksizma ter obče kulturnosti, ta dialektika postaja vse bolj vzvod družbenega revolucionarnega napredka v razmerah socializma, v razmerah nagrajevanja po rezultatih dela in solidarnosti med ljudmi.

Zveza komunistov kot revolucionarna organizacija mora torej v svoji celotni strategiji in taktiki zastopati in izražati konkreten zgodovinski interes tega socialnega bloka, tega spleta skupnih interesov, tako osnovnih slojev delavskega razreda kot tudi tistih segmentov v delavskem razredu in med delovnimi ljudmi, ki najbolj intenzivno utirajo pota likvidaciji družbe pomanjkanja, kar pa je objektivni interes prav osnovnih slojev delavskega razreda oziroma tudi najbolj zaostalih plasti delavskega razreda. Objektivna protislovnost, ki se vzpostavlja z načelom nagrajevanja po rezultatih dela, je eno izmed temeljnih konkretnih torišč te dialektike.

5. Socialna povezanost zveze komunistov in delavskega razreda

5.1. Stvarnost zveze komunistov kot organizacije za razred²

Eden najtežjih problemov, s katerim se ukvarja Zveza komunistov Slovenije v vsem svojem dosedanem razvoju, je vprašanje, da je to še vedno tudi revolucionarna organizacija, ki dela v imenu in za večino pripadnikov delavskega razreda, posebno močno mora zastopati interese zaostalih slojev delavskega razreda.

V zgodovinskem razvoju se je namreč Zveza komunistov Slovenije v svojem članskem sestavu opirala predvsem na osveščen del delavskega razreda, na njegovo organsko inteligenco. Opirala se je tudi na intelektualce, ki so iz vmesnih slojev prešli na delavsko razredne politične pozicije in se vključili v vrste revolucionarjev. Podatki, kolikor jih imamo na razpolago za Slovenijo za obdobje med obema vojnama, za obdobje NOB in za celotno povojno razdobje, to hipotezo potrjujejo. Najbolj zaostalih pripadnikov delavskega razreda skorajda ni bilo v zvezi komunistov.

Eden omejitvenih pogojev in indikator je nizka raven splošne izobrazbe. Delavci in občani, ki dosegajo zelo nizko stopnjo obče izobrazenosti, ki so v procesu družbe in delitve dela ostali predvsem na ravni izvršilnega in rutinskega dela, so bili in so še danes močno v mezdnem položaju. So na ravni tolikšne zaostalosti, da se sami zelo težko povzpnejo do takšne ravni politične emancipacije, da bi se včlanjevali v zvezo komunistov, da bi bili nosilci revolucionarne aktivnosti in akcije. Samo

² V tem delu referata omejujem razpravo o kompleksnosti odnosa ZK — delavski razred predvsem na raven socialne zveze in pa na empirične podatke iz dosedanjega raziskovanja družbene strukture članstva ZK Slovenije, ki sem ga opravil v okviru marksističnega centra pri CK ZKS. Kompleksnost analize produkcijskega načina in s tem povezana kompleksnost odnosov, ki opredeljujejo razredno pozicijo, razredni boj in samoupravno integracijo, je seveda z indikatorji, ki so mi bili doslej na razpolago, zelo omejena. Skorajda nismo razpolagali z indikatorji načina dela, dohodkovnih odnosov, procesov nagrajevanja po rezultatih dela in solidarnosti, materialnega blagostanja, zelo malo imamo informacij o političnem delovanju, o procesih idejnopolične diferenciacije med člani ZK in med njimi in vsemi občani, o vrednotah, informiranosti in stališčih itn. Zato je tudi te rezultate razumeti le za delno dokazane in mnogi rezultati le indicirajo nadaljnje raziskovanje ker omogočajo postavljanje bolj verjetnih hipotez ali hipotetičnih modelov.

relativno majhen del teh delavcev je v zvezi komunistov in je politično vpliven. Gibanja so spodbudna, tako je, denimo, strukturni delež delavcev (niso vključeni vodstveni delavci) v materialni proizvodnji narastel od leta 1973, ko je znašal 11 % na 16 % v letu 1975 v strukturi vsega članstva ZKS.

Članstvo zveze komunistov se tudi v sedanjih razmerah od vseh občanov loči izrazito po tem, da je to posebna socialna struktura in identiteta, ker je več članov izrazito bolje izobraženo, več jih ima višjo strokovno izobrazbo ali kvalifikacijo, več jih zaseda vodilna in vodstvena mesta kot drugi občani. Veliko več jih ima družbenopolitične funkcije, močnejše se koncentrirajo v razvitih občinah in mestih. Nadpovprečno močno so člani zveze komunistov zaposleni v tistih družbenih dejavnostih, v katerih se opravlja predvsem intelektualno in umsko delo. Močno se zaposlujejo na področju skupnih služb, manj pa jih je v neposredni materialni produkciji.

Analize družbenopolitične aktivnosti članov zveze komunistov so pokazale, da imajo pripadniki slojev delavcev, posebno tistih v materialni produkciji, tistih, ki imajo nizko stopnjo izobrazbe in strokovne kvalifikacije, sorazmerno zelo majhno število funkcij in če imajo funkcije, potem jih imajo predvsem na ravni temeljnih samoupravnih skupnosti. Njihov vpliv verjetno ne seže čez meje delovnih organizacij, ne glede na to, da so v zvezi komunistov številčno še kar navzoči, in ne glede na to, da zveza komunistov z aktivni neposrednih proizvajalcev teži k temu, da se njihovi interesi poudarijo.

Problem meznega položaja in obče, politične, ekonomske in kulturne zaostalosti je skupni imenoalec, ki je zgodovinsko dan, ko kot tak vzpostavlja objektivno zahtevo — potrebo po revolucionarni avantgardi kot organizaciji, ki opravlja tudi družbeno poslanstvo za razred. Toda to sme biti le začasna prehodna rešitev. Izkustvo zveze komunistov je pokazalo, da sedanje najbolj vplivno članstvo čisto pozablja na to poslanstvo ZK, pozabljajo na interese prav teh plasti delavstva in realizirajo v večji meri svoje egoistične interese.

Boj za delavsko večino v zvezi komunistov, za večjo navzočnost industrijskih proizvajalcev, delavcev iz neposredne proizvodnje je zato zgodovinska nujnost sedanjega razvoja zveze komunistov in boja za socializem.

Proces emancipacije teh najbolj zaostalih plasti delavskega razreda, proces emancipacije prek vključevanja v revolucionarno avantgardo je indikator obče emancipacije delavskega razreda. Toda to je, kot nam govori praksa, zelo težak proces. Analiza članstva Zveze komunistov Slovenije in nekaterih njegovih značilnosti opozarja, da je kot hud prepad, ki deli občane v dva velika dela, prepad med tistimi, ki niso uspešno dokončali osemletke ali ki so ostali s svojim znanjem samo na ravni osemletke, in pa med vsemi drugimi, ki so se povzpeli do srednješolske

izobrazbe ali do ravni kvalificiranega delavca ali pa do vseh drugih izobrazbenih ravni.

Prva kategorija občanov v zvezi komunistov niso zadosti vplivni, če so že v njej. Tudi v družbi še nimajo njihove besede prave teže, njihove interese manj upoštevajo.

Druga kategorija občanov, ne glede na to, da so tudi med njimi velike razlike, vendarle očitno dosega vse višjo stopnjo vpliva na vodenje družbenih zadev v sistemu samoupravljanja. S svojo aktivnostjo so ti sloji navzoči v samoupravljanju, imajo zelo razvejane interese in se tudi borijo za uveljavljanje svojih interesov.

Raziskave, zasnovane na empiričnem stanju registra članstva iz leta 1973, so opozorile na precejšen prepad med izraženimi interesi in med realiziranimi družbenimi dolžnostmi, posebno med tistimi člani zveze komunistov, pripadniki slojev delavcev in tudi drugimi kategorijami, ki so bili zaposleni v materialni produkciji. Očitno je šlo za vprašanje neizkoriščenih političnih potencialov. Uvedba novega političnega sistema je omogočila, da se stvari pozitivno spreminjajo. Vendar ostaja pred zvezo komunistov naloga, da bi morali prav na teh področjih mnogo bolj skrbno vključevati in aktivirati člane zveze komunistov in jih tudi usmerjati v skladu z njihovimi temeljnimi interesi, interesi za samoupravljanje, za politično delo v družbenopolitičnih organizacijah, predvsem tudi za politično delo na višji ravni družbene organiziranosti.

5.2. Načini strukturiranja članov ZKS in dinamika strukturalnih sprememb

Raziskovanja družbene strukture slovenske družbe (Saksida, Caserman) in raziskovanje družbene strukturiranosti članstva Zveze komunistov Slovenije so pokazale, da so sistemi in podsistemi strukturiranja vseh občanov in članov komunistov v temelju identični. Kot najpomembnejši podsystem družbenega strukturiranja se kaže obči družbeni položaj, ki ga opredeljujejo predvsem indikatorji družbene delitve dela, delitve na umsko in fizično delo, in s tem najtesneje povezani indikatorji izobrazbe, socialnega izvora, števila funkcij, za člane ZK verjetno tudi višina dohodka itn.

Drugi je generacijski podsystem, ki je v zvezi komunistov še posebno izrazit.

Tretji je rezidencialni podsystem strukturiranja. V tem so torej člani in nečlani močno enaki. Toda za člane ZK v celoti velja, da v vseh treh podsystemih strukturiranja v večini zasedajo višje položaje in da so obenem bolj izdiferencirani med seboj.

Raziskovanje opozarja na empirični ravni, da moramo v zvezi komunistov, v političnem procesu ocenjevanja objektivnih interesov članov zveze komunistov in njihove zavesti torej upoštevati dejstvo, da se vsi

člani Zveze komunistov Slovenije strukturirajo predvsem na tri med seboj neodvisne temeljne načine:

— najprej se strukturirajo glede na družbeno delitev dela s poudarkom na delitev na umsko in fizično delo in na duhovno in ročno delo. Strukturirajo se torej tako razredno kot tudi socialno;

— vse članstvo se neodvisno od prve strukturiranosti loči tudi zelo močno generacijsko. Po starosti in po stažu. Izloči se najmlajša generacija kot posebna identiteta predvsem kot potencialna revolucionarna možnost, srednja generacija kot tista, ki nosi breme vodilne idejne in politične akcije, in pa najstarejša generacija, nosilka revolucije in nacionalnega osvobodilnega boja, ki s svojimi revolucionarnimi izkušnjami, znanjem ter s svojo intenzivno politično aktivnostjo sodeluje v družbenopolitičnem življenju;

— člani se na tretji način strukturirajo glede na kraj bivanja, predvsem na tiste, ki živijo v manj razvitih občinah Slovenije, in pa na tiste, ki živijo v Mariboru in Ljubljani ter v bolj razvitih občinah Slovenije. Očitno je med člani v manj razvitih občinah več takih, ki nosijo večje breme političnih odgovornosti.

Takšen sistem strukturiranja je treba upoštevati v vodstvih zveze komunistov, na vseh ravneh in v osnovnih organizacijah v okviru snovanja strategije in taktike delovanja zveze komunistov, v političnem procesu ocenjevanja razmerja sil v sami zvezi komunistov in v odnosih zveze komunistov do drugih družbenih struktur, v katerih konkretne osnovne organizacije ZK delujejo. Te relativno samostojne strukturalne značilnosti moramo upoštevati kot objektivno dejstvo in nasproti vsaki izmed teh značilnosti zasnovati ustrezen odnos.

5.2.1. Člani ZK so zelo dinamična družbena skupina

Raziskovanje družbene strukture članstva ZKS v celoti potrjuje ugotovitve, čeprav še nimamo dovolj primerjav z vsem prebivalstvom, indicov pa imamo dovolj, da so člani zveze komunistov izredno dinamični, da so to občani, ki so izredno mobilni, tako v poklicu kot tudi teritorialno. V vsem sicer delijo usodo celotnega prebivalstva, delavskega razreda, delovnih ljudi in naroda, toda ti člani se v vsem vedejo kot mnogo bolj dinamična družbena skupina. To pomeni, da imajo več od življenja, da živijo bolj bogato življenje, da so lahko bolj in so bolj ustvarjalni in prav v tem je največja objektivna prednost in s tem tudi dolžnost te družbene skupine. Nismo še uspeli dovolj argumentirano — analizirati tudi vprašanje materialne blaginje članov zveze komunistov. Nekateri raziskave (Saksida, Caserman) opozarjajo na ravni vzorcev, ki niso za člane ZK reprezentativni, da člani ZK v veliki večini niso ljudje, ki bi bogateli, ampak da predvsem družbi več dajejo. Dejstvo ostaja, da je prav spričo teh svojih lastnosti zgodovinsko gledano to članstvo tista objektivna vodilna idejnopolitična sila, ki objektivno nosi večjo druž-

beno odgovornost do revolucije in do delavskega razreda in naroda v celoti. To članstvo preprosto ne sme nikoli omahovati, posebno ne v trenutkih zgodovinskih križpotij, ali pa v odnosu na revolucionarno ustvarjalnost v izgradnji samoupravnega socializma.

5.2.2. Temeljne strukture se spreminjajo zelo počasi

V raziskovanju smo ocenjevali spremembe v družbeni strukturi članstva ZKS v času treh let. Ugotavljamo obče, da so se temeljne družbene strukture ohranile, da je model vzročno-posledičnih zvez, ki smo ga konstruirali v okvir te raziskave, ostal nespremenjen. Gre za dejstvo, da je v Zvezo komunistov Slovenije prišlo veliko novega članstva, da pa so predvsem tiste družbene strukture, ki so povezane z družbeno delitvijo dela, ostale skoraj nespremenjene. Bistveni premiki so pravzaprav samo pri pomladitvi članstva.

Te ugotovitve torej opozarjajo, da članstvo Zveze komunistov Slovenije deli usodo sorazmerno počasnega spreminjanja družbene strukture slovenske družbe v celoti, da so to v veliki meri objektivno zgodovinsko določene strukture, ki jih s še tako lepimi željami in akcijami ni, kot vse kaže, mogoče spremeniti čez noč, ampak jih je mogoče spreminjati z vztrajno dolgoročno zasnovano aktivnostjo družbe v boju z družbo pomanjkanja in pa v boju za vzpostavitev socializma in samoupravljanja v celotni družbi.

5.3. Številčna rast Zveze komunistov Slovenije kot indikator revolucionarne uspešnosti

Številčna rast zveze komunistov, njena notranja graditev in organiziranost, sposobnost, da idejnopolitično usmerja revolucionarne procese, je sama po sebi pomemben indikator procesa osveščanja in osvoboditve delavskega razreda samega in tudi procesa prehajanja vseh drugih socialnepoklicnih skupin na delavsko-razredno interesno platformo v okviru komunistične organizacije.

Analiza povojnega družbenoekonomskega in političnega dogajanja opozarja na dejstvo, da sorazmerno hiter in globalno gledano, uspešen razvoj samoupravne socialistične demokracije, pospešen gospodarski in kulturni razvoj v obdobju po osvoboditvi vse bolj utrjuje zaupanje najširših krogov prebivalstva, predvsem pa tudi samega delavskega razreda, tako v samoupravno pot v socializmu kot tudi v zvezo komunistov kot vodilno idejnopolitično silo. To vse se dolgoročno kaže v naraščanju članstva zveze komunistov od nekaj več kot 8000 članov v letu 1945, na več kot 50.000 članov v obdobju zgodnjih petdesetih let in skoraj doseženo podvojitev števila članov v obdobju, ko uvajamo socialistično samoupravljanje. Dosegli smo številko več kot 94.000 članov na koncu leta 1976.

Članstvo ne narašča časovno enakomerno in v celoti še vedno ne moremo govoriti, da je dovolj hiter, posebej še, ker se ne giblje v skladu s številom naraščanja zaposlenih občanov, razen v zadnjih nekaj letih, ko članstvo izredno hitro narašča.³

Do najhitrejšega naraščanja števila članstva je prišlo v dosedanjem razvoju v tistem času, ko je zveza komunistov v sebi enotna vodila uspešno konkretne akcije za revolucionarno preobrazbo družbe. Izrazita taka obdobja so, na primer, v letih 1945—1950, v letih 1957—1961 in pa v obdobju od 1972. leta do danes. To so vse obdobja, v katerih je prišlo do takih sprememb v političnem sistemu in v družbenoekonomskih odnosih, s katerimi se radikalno uveljavlja oblast delavskega razreda in delovnih ljudi in samobitnost narodov in narodnosti na samoupravnih temeljih. To so tudi obdobja pospešenega gospodarskega in ekonomskega razvoja. Predvsem poudarjam, da v teh obdobjih bistveno zmanjšujemo nezaposlenost. Poleg tega pa se je prav v istih obdobjih redno kazala organizirana politična aktivnost zveze komunistov in njenih organizacij, tako za pridobitev novega članstva kot tudi aktivnost za razširitev mreže osnovnih organizacij zveze komunistov.

Tista zgodovinska obdobja, v katerih zveza komunistov išče prave revolucionarne odgovore na dileme časa, ko prihaja do zaostrenega protislovja med naraslimi produktivnimi silami in zaostalimi produkcijskimi odnosi, ali na politični ravni, med vse večjo samoupravno socialistično zavestjo in organiziranostjo na eni strani in na drugi strani z zaostalimi družbenoekonomskimi in političnimi, birokratskimi ali tehnokratskimi odnosi, vplivajo na to, da se ta protislovja kažejo znotraj zveze komunistov celo v obliki frakcionaških spopadov in bojov. Tedaj akcijska enotnost zveze komunistov plahni.

Prave poti na začetku uvajanja samoupravljanja v zgodnjih petdesetih letih smo iskali v obdobjih kumuliranja gospodarskih težav pod pritiskom stalinizma, ob zaostritvi hladne vojne, povezano je s povečano stopnjo nezaposlenosti.

V zgodnjih šestdesetih letih smo odločno negativno odgovorili na birokratsko-etatistično frakcionaštvo. Ob tem pa še nismo uspeli najti tudi dovolj kompleksnih novih afirmativnih samoupravnih odgovorov, kar so izrabile nove oblastniške sile v obliki tehnostuktur. Odgovori so prišli kasneje, predvsem z novo ustavo.

Zanimivo je, da smo prav v teh dveh obdobjih šli dvakrat tudi v akcije za odpravo mreže osnovnih organizacij z dvema reorganizacijama. Dvakrat so se ob tem tudi zaostрила merila za sprejemanje novih članov in zaostčuje se odgovornost v zvezi komunistov. Vsi ti elementi skupaj so v dosedanjem razvoju učinkovali tako, da je v teh obdobjih število

³ Delež članstva med aktivnim prebivalstvom Slovenije je znašal 1950. leta 2,98 % in v 1975. letu 4,40 %; med zaposlenimi pa je bilo v letu 1950 kar 12 % članov ZK in v letu 1975 le 9,2 %.

članstva zveze komunistov ali stagniralo ali pa celo upadalo in da je med člani prišlo do zelo visoke stopnje fluktuacije in s tem tudi do politične diferenciacije, do utrjevanja osnovnega revolucionarnega jedra ZK.

Dejstvo je, da je bila v vsem povojnem obdobju zveza komunistov zelo odprta organizacija. Vanjo je prišlo veliko novih članov, toda tudi iz nje je odšlo zelo veliko članov. Močnejše fluktuirajo delavci, kmetje so tako rekoč iz zveze komunistov odšli, bolj izobražene plasti delavskega razreda, uradniki, vodilni delavci, strokovnjaki vse bolj fluktuirajo, toda bilanca njihove fluktuacije je rahlo pozitivna.

5.4. Aktivistično jedro članstva ZK in somišljeniki

Pregled rasti članstva zveze komunistov in pa analiza njene notranje strukturiranosti, delana predvsem na podatkih, ki izhajajo iz registra članstva Zveze komunistov Slovenije, govori, da imamo v organizaciji močno osrednje aktivistično jedro, ki generacijsko temelji na predvojnih revolucionarjih, na članih zveze komunistov, udeležencih NOB. To jedro se sistematično širi s pripadniki mladih generacij, iz vrst tako delavskega razreda kot tudi socialistične inteligence.

Poleg tega najaktivnejšega dela članstva so v organizaciji množično navzoči člani, ki so predvsem aktivnejši somišljeniki zveze komunistov, po vsej verjetnosti so tudi nosilci mnogih akcij zveze komunistov na ravni temeljnih samoupravnih skupnosti. Toda v veliki meri se prav ti člani vedejo tudi še kot člani množične politične organizacije. V veliki meri se ta tip članstva zveze komunistov rekrutira iz osnovnih delavskih plasti, med uslužbenci v materialni produkciji in temu podobnimi socialnimi poklicnimi skupinami.

V tistih obdobjih, ko zveza komunistov uspešno vodi revolucionarno preobrazbo družbe, se iz teh socialno poklicnih skupin obnavljajo in širijo članske vrste, in to precej množično. V zvezo komunistov prihajajo tedaj mlade generacije in v vse večjem deležu tudi ženske.

V tistih obdobjih, ko zveza komunistov ni v sebi dovolj enotna, ko jo razbijajo celo frakcijski spopadi, ko se njej sami še ni posrečilo najti dovolj uspešnih afirmativnih odgovorov na dileme revolucije, pa se prav ta vrsta članstva zveze komunistov najmočnejše osipa, izpada iz organizacij. Na drugi strani pa tedaj tudi ni številčnega novega priliva članstva.

5.4.1. Karierizem članstva

Poleg teh dveh osnovnih tipov članov pa izkustveno vemo, da obstaja tudi tako imenovani karieristični tip člana, ki se naleplja na vsako politično stranko, ki je stranka na oblasti. Ker je zveza komunistov v praksi objektivno tudi oblast, se v tistih momentih, ko so te dimenzije družbene vloge zveze komunistov bolj poudarjene, ta tip člana močnejše vsiljuje v organizacijo.

To se je dogajalo močnejše v obdobju prevladujočega revolucionarnega etatizma, ko so v članske vrste zveze komunistov množično stopali uradništvo, vsi tisti, ki so bili združeni s sistemom upravljanja družbenih zadev prek države. V sedanjem obdobju se dogaja to predvsem v tistih poklicnih strukturah, v katerih je zahtevana moralnopolitična neoporečnost in pa pri tistih ljudeh, ki želijo kandidirati za vodilna ali vodstvena delovna mesta.

Karierističen tip člana je objektivni odsev stanja, v katerem se članska pozicija kaže objektivno kot oblastvena pozicija. Pritisk na sprejemanje v ZK pa je v veliki meri tudi odsev napačnega subjektivnega gledanja ljudi, ki so zunaj ZK, na članstvo v ZK kot na absolutni pogoj za napredovanje v družbi. Določa ga tudi sektaško vedenje do nečlanov ZK.

6. Pogoj in sredstvo: številčna — kadrovska zveza komunistov

6.1. Pomen socialne sestave zveze komunistov

Ne strinjamo se s tistimi teorijami, ki enostransko izpostavljajo socialno sestavo političnih organizacij kot tisto, kar absolutno determinira njihovo razredno bit. Toda socialna sestava je pomemben element tudi za celostno politično podobo revolucionarne avantgarde. Svoje lastne interese lahko ljudje najbolj zastopajo. Kolikor je v sestavi revolucionarne avantgarde najbolj osveščen del delavskega razreda samega, se razblinjajo ob tem težnje birokratizacije in problem odtujevanja revolucionarne avantgarde od delavskega razreda. Niso potrebni posredniki. Ustrezna razredna socialna sestava je antibirokratsko sredstvo, je eno najbolj uspešnih antielitističnih sredstev in antifrakcijskih sredstev.

Temeljni smisel boja za delavsko večino v zvezi komunistov je prav v tem, da zagotovimo vpliv delavcev komunistov v temeljnih samoupravnih skupnostih, da zagotovimo vpliv komunistov tako na zborih delovnih ljudi, pa tudi te članske strukture v celotni strukturi Zveze komunistov Slovenije. Soočeni smo s položajem, v katerem je veliko komunistov v skupnih službah. S položajem, v katerem je bilo v letu 1973 kar 28 % vseh zaposlenih članov Zveze komunistov Slovenije na vodstvenih in vodilnih delovnih mestih. Na drugi strani pa s situacijo, ko med številnimi delavci v neposredni materialni proizvodnji marsikje skoraj nismo imeli članov ZK.

Delo sindikata, delo socialistične mladine, zbori delavcev tako marsikje potekajo brez navzočnosti komunistov. Razveseljivo je dejstvo, da se je prav število delavcev v materialni proizvodnji v zadnjih letih povečalo, vendar ta povečanja niso tako številčna, da bi lahko govorili o zadovoljivih rezultatih glede sprejemanja neposrednih proizvajalcev. Strukturni delež socialno poklicne kategorije delavcev, ki vključuje tudi vodstvene delavce in iz vseh področij združenega dela, pa stagnira že štiri leta v Sloveniji na 31 %.

6.2. Širina fronte delovanja ZK

V sodobnih civilizacijskih in družbenopolitičnih razmerah se zveza komunistov kot vodilna idejnopolitična sila nujno sooča z izredno razvejano družbeno strukturo, z izredno razrastlostjo človeških potreb, z vse večjo družbeno delitvijo dela in vse večjo soodvisnostjo celotne družbene skupnosti.

Eden izmed indikatorjev, da je tako, so, na primer, resolucije, ki jih sprejema zveza komunistov na svojih kongresih. Te postajajo vse bolj kompleksne, segajo na nova in nova področja družbenega dogajanja, odpirajo nove horizonte aktivnosti in razmišljanja zveze komunistov kot kolektivnega revolucionarja in misleca.

V boju za preraščanje družbe pomanjkanja in obče zaostalosti, v boju za brezrazredno svobodno družbo, morajo sodelovati vsi ustvarjalni revolucionarni potenciali socialistične družbe, vsi, ki na številnih frontah, glede zelo številnih in zapletenih protislovij lahko pomagajo k uspešni graditvi socializma kot produkcijskega načina, kot civilizacije in kot družbenoekonomske formacije.

Zveza komunistov mora biti kot kolektivni aktivist in mislec sposobna, da se bojuje na vseh posameznih frontah in na glavni fronti hkrati. Ne more dopuščati praznih prostorov, belih lis, kajti doslej so se vedno ob tistih vprašanjih, glede katerih zveza komunistov ni dajala svojih afirmativnih teoretičnih odgovorov in glede katerih ni vodila in usmerjala idejnopolitične akcije, angažirale reakcionarne sile ali pa je na teh področjih zavladala stihija.

Fronta bitke zveze komunistov je izredno široka in z zgodovinskim razvojem postaja vse širša. V svojih dimenzijah se ta aktivnost širi od temeljnih samoupravnih skupnosti, lokalnih skupnosti, republike in federacije, v svetovne dimenzije.

Fronta aktivnosti ZK je vsebinsko zelo raznolična. V središču pozornosti je problematika svobode v produkcijskih odnosih, boj za socialistično samoupravljanje, za uveljavitev koncepcije družbene lastnine, nagrajevanja po delu, za neposredno gospodarjenje delavca v združenem delu nad tekočim in minulim delom. Potem gre za preseganje družbe pomanjkanja in zaostalosti. To je veliko področje aktivnosti komunistov. Boj za produktivnost, za široko inovacijsko gibanje in miselnost, za spodbujanje vsestranske ustvarjalnosti, za razvijanje take strukture dela in takega načina dela, da bo v delu samem vse več kolektivnosti, ustvarjalnosti, v ročni ali duhovni obliki. Iščemo človeško srečo v produkcijskih odnosih in v delu samem in ne samo v družinskem krogu, prijateljskem krogu in v prostem času. Gre za popolno srečo svobodnega ustvarjalnega človeka — kolektivnega delavca in samoupravljalca.

Sodobna civilizacija postavlja pri nas mnoge omejitvene okoliščine, ki terjajo od komunistov ustvarjalen, kreativen odnos do prirode, do okolja, do problemov demografskih gibanj, do razvoja velikih mestnih

središč, do načina stanovanja, do problemov prehrane doma in do problema prehrane kot svetovnega problema, do energetskega problema, itn.

Posebno je nedopustno vzdrževati v socialistični družbi nezaposlenost. Kakšna je svoboda tistih, ki so nezaposleni? Povojni zgodovinski razvoj je pokazal, da smo družba, ki tudi politične nezaposlenosti ne prenese. Z izredno plastičnostjo prenesemo marsikatero negativne amplitude v gospodarskih gibanjih. V tem smislu smo mnogo bolj stabilni kot druge kapitalistične pa tudi socialistične družbe. Toda kje je samoupravljanje, kje je naša prava svoboda, če nimaš možnosti, da si vključen v produkcijske odnose v združenem delu.

Pred komuniste se postavlja veliko področje boja z vsebinami stare miselnosti, s konservativizmom, z egoizmom in individualizmom, ki se obnavlja tako kot usudlina preteklosti v sedanosti in ki se poraja na novo iz sedanjih omejenih razmer. Gre za idejni boj, za formiranje marksistične zavesti in humanistične in socialistične moralnosti itn. Še bi lahko naštevali fronte aktivnosti zveze komunistov.

Noben posameznik, nobena elita ni sposobna in zmožna, da v sedanjih razmerah opravi vlogo idejnopolitičnega usmerjanja v vseh središčih, na tolikih frontah družbenega življenja. To lahko opravi samo vse širši potencial najbolj osveščenega dela delavskega razreda samega in socialistično opredeljenih delovnih ljudi. Predvsem ima pri tem izjemno vlogo na mnogih področjih tisti del razreda, ki je za strokovno delo dobro usposobljen, izobražen. Vprašanje je, če ima ves ta ljudski potencial danes dovolj jasne smernice za svojo samostojno avtonomno aktivnost. Smernice za boj k istim osnovnim ciljem, v boju za iste osnovne družbene vrednote? Vprašanje je, če to, da izjemno poudarjamo posamezne plati dejavnosti zveze komunistov, kot je npr. nedvomno danes boj za samoupravno socialistično planiranje, za uveljavljanje samoupravnih socialističnih odnosov, predvsem dohodkovnih odnosov, obenem ne pušča v praksi preveč ob strani vseh drugih vprašanj. To je seveda stalno vprašanje taktike in strategije boja. Vedno se pred zvezo komunistov kot celoto postavljajo nekatere ključne, prioritete teme, ki pomagajo razreševati tudi številna druga vprašanja. Toda nikakor se več ne moremo vesti tako, da bi na kateremkoli sektorju boja za revolucijo popustili ali pa prepustili stvari stihiji oz. celo prepuščali zadeve drugim subjektivnim silam.

6.3. Prepletenost in zapletenost družbenih odnosov

V referatu smo že govorili o tem, da je narava naše družbenosti danes predvsem dvojna. V njej se prepletajo elementi ostankov razredne družbe, elementi obnavljanja, prvine birokratskih, tehnokratskih odnosov z elementi socialističnih samoupravnih odnosov. Protislovja se razlikujejo glede na vsebino in obliko, kako jih presegamo. Nikdar se ne srečujemo

s črno-belimi slikami družbenih odnosov, ampak z izredno zapleteno družbeno stvarnostjo.

Za politično akcijo je bistvena sposobnost, da sprejemamo zelo natančne politične ocene, torej izhodišča za akcijo. Zelo natančna mora biti naša diagnoza stvarnosti, stvarnih problemov, stanja in narave protislovij, smeri gibanja, razmerja sil in ocena revolucionarnih možnosti. V dejanski politični akciji, v vsakodnevni praksi zato ni več mogoče opravljati te naloge tako, da jo prepuščamo le posamezniku ali pa ozki eliti, naj bodo ti posamezniki še tako bistrovidni, sposobni in pošteni. Nikdar ne morejo nadomestiti oči, ušes in razmišljanja ter ocenjevanja od njih bistveno večjega števila in kolektiva aktivistov, mislecev-komunistov.

Eno izmed temeljnih sredstev proti subjektivističnemu ocenjevanju družbenih odnosov, torej naših izhodišč za politično akcijo je, da razvijemo idejni boj. To so v veliki meri nove družbene razmere, ki terjajo izrazito kolektiven način delovanja zelo ustvarjalnih, razmišljajočih članov zveze komunistov, in to v vsaki temeljni samoupravni skupnosti naše socialistične družbe, na vsaki ravni vodstva.

Ta razmišljajoči kolektivni revolucionar in mislec mora v sistem svojega dela vključiti znanost kot temeljni pogoj in sestavino svojega sistema delovanja, biti mora organiziran tako, da je najtesneje povezan z dnevnim bitjem delavskega razreda in vseh delovnih slojev. ZK mora biti organizirana tako, da uporablja vse pozitivne izkušnje mednarodnega delavskega gibanja in vse napredne dosežke sodobne človeške civilizacije. Razmere v političnem sistemu in v družbenoekonomskem sistemu se spreminjajo tako, da so taki sistemi organiziranja in delovanja ZK postali pogoj revolucionarnosti, zato morajo biti lastnost osnovnih organizacij, občinskih vodstev in ne le centralnih vodstev zveze komunistov.

6.4. Politični sistem in številčnost članstva

Novi politični sistem, uvedba delegatskega sistema in odnosov in pa odločanje o usodi presežnega dela, o družbeni reprodukciji v okviru temeljnih samoupravnih skupnosti, na ravni delavca v združenem delu, na zborih delovnih ljudi, na zborih občanov zahtevajo drugačen sistem in obseg navzočnosti zveze komunistov med ljudmi.

Dosedanji sistem in ravni odločanja o usodi presežnega dela ter dosedanji politični sistem so zadrževali številne za družbo izredno pomembne odločitve na ravni predstavniških teles in na ravni voljenih organov samoupravljanja; na ravni delavskih svetov in njihovih organov. Od uvedbe samoupravljanja pa vse do leta 1974 oz. do izglasovanja delavskih amandmajev so ključne sklepe še vedno sprejemali v sorazmerno ozkih krogih. Prav v teh krogih so bili številčno prisotni komunisti. Znano nam je, da so v temeljnih samoupravnih skupnostih v strukturi članov delavskih svetov, v strukturi članov krajevnih skupnosti, itn., člani zveze

komunistov prisotni v veliki meri na vodilnih dolžnostih, pa tudi kot člani teh teles.

Vse do uvedbe novega družbenoekonomskega in političnega sistema je zveza komunistov s sorazmerno majhnim številom članov lahko uspešno usmerjala in idejnopolitično vodila delovanje samoupravne ter politične strukture. Če je prišlo do zapletov, ni bilo tako zelo težko ustvariti enotnost med komunisti in tudi prej ali slej preseči globlje spore in konfliktna situacije.

Sedanji družbenoekonomski in politični sistem, v katerem se sklepa na zborih delovnih ljudi o najbolj bistvenih vprašanjih, zahteva od zveze komunistov same, njenih osnovnih organizacij, od vsakega člana, da se neposredno obrne do svojih sodelavcev, svojih sosedov, do občanov. Brez dokaj množične prisotnosti in množičnega kvalitetnega političnega dela članov zveze komunistov med ljudmi ne bo mogoče zagotavljati vodilne idejnopolitične vloge zveze komunistov, tako pri vodenju razrednega boja, kot tudi v akcijah za sporazumevanje in dogovarjanje, pri opravljanju družbene integracijske vloge zavestnega socialističnega delavnika.

Vprašanje številčnosti je aktualno ne glede na to, da množično politično delo moramo opravljati predvsem v sindikatih, v SZDL, v zvezi socialistične mladine in ZZB NOB. Podatki za leto 1973 so opozorili, da članstvo ZK pri prevzemanju funkcij delo v teh okoljih še vedno razume le kot sektor dela za to zadolženih članov. Premalo članov je aktivnih prav v teh organizacijah. Tem organizacijam še zdaleč ni uspelo, da bi razvile množično in sistematično politično delo z množicami. Potencial članov ZK se mora povečati in predvsem nove člane je treba usmerjati v politično delo v družbenopolitične organizacije. Čisto preprosta številčna razmerja članov in nečlanov so v mnogih okoljih za kompleksno delovanje ZK v sedanjih razmerah boja za socializem za člane ZK neugodna.

Imperativ našega političnega sistema in ekonomskega sistema, imperativ političnega trenutka je taka zveza komunistov, ki bo v vsaki temeljni samoupravni skupnosti imela močno teoretsko in politično ustvarjalno ter borbena jedro komunistov-marksistov. Uspešnost etape socializma, ki jo začenjamo v tem času, je usodno odvisna od ustvarjalnosti komunistov in vseh drugih delovnih ljudi prav v temeljih samoupravnih skupnostih. Po starih poteh ne smemo, ker se po njih samo zapletamo v stare dileme, ne razrešujemo obstoječih razrednih antagonizmov in protislovij.

Gradimo novo socialistično družbo in civilizacijo iz temeljnih samoupravnih skupnosti, gradimo novo in to tisto, kar nam še ni poznano. Toda to se poraja v iskanju tisočev in tisočev samoupravljalcev in ustvarjalcev, v iskanju zveze komunistov kot organiziranega kolektivnega misleca in revolucionarja. To je iskanje rešitev tako na ravni revolucionarne prakse kot tudi na ravni teoretičnega konstituiranja in modeliranja.

Gre za proces, ki se mora razvijati tako v vsaki osnovni organizaciji kot tudi med njo in celotno strukturo zveze komunistov v horizontalnem in vertikalnem sistemu organiziranosti.

Nemogoče si je zamisliti, da bi dejansko samoupravno družbo uresničili brez takega delovanja subjektivnega revolucionarnega dejavnika, saj je to družba, v kateri se sklepa in odloča v krogu tisočev in tisočev avtonomnih temeljnih samoupravnih skupnosti in v drugih oblikah in ravneh družbenega političnega sistema. Toda vse morajo iskati in najti pot k skupnim smotrom. Vse skupaj s svojo aktivnostjo odkrivajo svoj pravi delavsko-razredni zgodovinski interes, skupaj ga ugotavljajo in skupaj ga morajo uresničevati.

6.5. Članstvo v ZK kot dejavnik aktiviranja občanov in njihove večje enakopravnosti

Raziskovanje strukture članstva ZKS opozarja, da to, da si član zveze komunistov, pomeni tudi, da boš vse življenje bistveno nadporečno družbeno in politično aktiven. V tem smislu organizacija zveze komunistov vpliva na občana, na delavca tako, da je stalno aktivist socializma in samoupravljanja. Daljši ko je staž, bolj so člani aktivni, več imajo političnih šol in seminarjev in pa vse bolj se politično diferencirajo. Ta diferenciacija traja leta in leta, vse življenje. Jedro zveze komunistov, ki se je oblikovalo v NOB, se je v povojnem razdobju še nadalje močno diferenciralo. Danes se ustaljuje kot sorazmerno zelo čvrsto jedro. Zato je danes bistveno, da organizacije v celoti vključijo v politično aktivnost po stažu najmlajše člane. Bistvena so prva stažna leta. Te ugotovitve govore za to, da še naprej aktivno sprejemamo širok krog aktivnih samoupravljalcev v Zvezo komunistov Slovenije.

Raziskovanje družbene strukture kaže, da pripadnost članstvu zveze komunistov v nekaterih pogledih dokaj izenačevalno vpliva na položaj delavca oz. občana. Tako so na primer razlike med moškimi in ženskami pri tistih, ki so člani zveze komunistov, bistveno manjše kot pa v družbi vobče. Ne ugotavljamo, da bi bili moški ali ženski člani ZK povsem izenačeni. Toda tiste ženske, ki jim je uspelo, da se včlanijo v zvezo komunistov, so se hkrati zelo močno približale moškim članom zveze komunistov po stopnji prevzemanja političnih dolžnosti, po odlikovanjih, po izobrazbi itn. Pri tem pa npr. opazamo, da ima precej politično uveljavljenih žensk članic ZK težave pri ustvarjanju harmoničnih družinskih skupnosti. Kar precej moških je takih, da ne prenesejo, da bi bila njihova žena tudi politično aktivna.

Ugotavljamo, da so člani zveze komunistov že skoraj v celoti izenačeni pri prevzemanju funkcij v samoupravnih delovnih skupnostih, da je na tem področju političnega dela družbena delitev dela že v veliki meri izgubila svojo moč. Razlike so tu vse manjše; razlike za vse občane nasploh pa so še vedno sorazmerno pomembne.

Tudi te ugotovitve usmerjajo k nadaljnji aktivnosti, k sprejemanju čim večjega dela mladink in žena v zvezo komunistov in vobče k sprejemanju novih članov zveze komunistov in k intenzivnemu idejnopolitičnemu delu med temi sloji.

6.6. *Realno utopična politika ali utopija?*

Marsikatera dimenzija teh argumentov ni nova. Toda izpostavljena je v tem referatu zato, ker so danes te dimenzije razmišljanja izrazito aktualne, ker so eden izmed pogojev za uspešno uveljavitev ustave in zakona o združenem delu ter socialističnega planiranja.

Postavlja se vprašanje, ali je vse to mogoče doseči ali morda to niso prevelike, preveč iluzorne zahteve? Vprašanje je tudi, ali se zavedamo, da je to dejansko eden izmed bistvenih pogojev za uspeh sedanje etape revolucije?

Menim, da je mogoče z vztrajnim teoretičnim in političnim delom sistematično širiti fronto idejnopolitične aktivnosti komunistov, in to lahko store samo novi in novi intelektualni, duhovni in praktični potenciali klasičnega in vse bolj izobraženega delavskega razreda. Nemajhna je pri tem vloga marksistične teorije, študij vsega, kar se pozitivnega in revolucionarnega dogaja v sodobnem svetu. Vse to je nujno doseči in je mogoče doseči samo v okviru konkretne družbene in politične akcije, z uresničevanjem razvojnih programov, zakona o združenem delu in ustave kot celote.

Taka marksistična revolucionarna jedra lahko rastejo, vodijo idejni boj, politične akcije in se na tem tudi diferencirajo le v okrilju in v okviru konkretne politične aktivnosti, v boju za svojo lastno dezalienacijo in za dezalienacijo temeljne samoupravne skupnosti, v kateri živijo in delujejo.

Odkar je zveza komunistov ostro nastopila proti nacionalizmu, liberalizmu in neupravičenim pretiranim socialnim razlikam in ko je v prvo fronto postavila akcijo za utrditev oblasti delovnega človeka z njegovega delovnega mesta, ko je s te platforme vodila akcije, je postala vabljava za nove, predvsem mlade revolucionarne potenciale delavskega razreda, pa tudi vseh drugih delovnih slojev.

Priliv čez 30.000 novih članov v ZK Slovenije v tem razdobju je pomemben kazalec, da se je odnos občanov do revolucionarne organizacije spremenil. Stažni generaciji, ki je zdaj prišla v organizacijo, je ime generacija ustave celostnega socialističnega samoupravljanja. Skupaj z ustavo so stopili ti mladi člani v zgodovino, prav oni lahko veliko store za njeno realizacijo.

Informacije, ki jih imamo o teh članih, obenem opozarjajo, da so to člani, ki se v družbi šele uveljavljajo, se še niso temeljiteje seznanili z marksistično teorijo in so brez večjih političnih izkušenj in odgovornosti.

Pred organizacijo se torej postavlja naloga, da omogoči, da se iz te bele, nepopisane knjige, iz tega latentnega potenciala v političnem boju, v preskušanju svoje lastne revolucionarne ustvarjalnosti in v teoretičnem usposabljanju ustvari nova kadrovska generacija komunistov, nosilka revolucionarne kontinuitete — ali pa bo ZK razvodenevala.

Zato se kot eno izmed izredno bistvenih vprašanj postavlja vprašanje vsestranske zahtevnosti glede članske graditve tega novega članstva. Seveda to ne pomeni, da naj se vsa pozornost članske graditve, diferenciacije in teoretičnega usposabljanja usmeri le na to generacijo, srednjo in starejšo generacijo komunistov pa pusti ob strani. Srednja generacija je v družbenopolitično življenje že močno vključena. Danes nosi breme teže razvoja, toda je tudi bolj obremenjena s preteklostjo. Za vse generacije komunistov je seveda potrebno stalno politično usmerjanje v akciji in sistematično obnavljanje temeljnega teoretičnega marksističnega znanja in seveda tudi funkcionalno usposabljanje.

Revolucionarno preobrazbo, ki smo jo načrtali v tej etapi boja za socializem, lahko izvrši samo taka revolucionarna avantgarda, ki se vse bolj pojavlja kot tisoče ustvarjalnih središč v delavskem razredu samem in kot eno samo veliko revolucionarno središče, kot zveza komunistov kot celota. Tudi vsa vodstva, posebno najvišja, ta preobrazba postavlja v drugo pozicijo, v pozicijo, v kateri se bo tisoče iniciativ izlivalo v eno iniciativo.

O dialektiki razmerja med učinkovitostjo revolucionarne avantgarde in razredno-interesno strukturo družbe

1. O učinkovitosti politične organizacije

Ena izmed akcijskih, teoretičnih in raziskovalnih tem za prihodnje kongrese ZK je vsekakor tudi učinkovitost: ali se uresničujejo cilji iz programa, resolucij in sklepov organizacije, koliko se uresničujejo in če se ne (dovolj) — zakaj se ne.

1.1. Uresničevanje političnih ciljev poteka s političnim procesom: z vsemi političnimi vlogami — idejno, organizacijsko, kadrovsko in moralno — kot nujnimi in temeljnimi načini vplivanja oziroma učinkovanja družbenih skupin na oblikovanje temeljnih družbenih odnosov;

prek vseh faz in funkcij (aktivnosti) — od informiranja, izbiranja ključnih problemov, izmenjave in boja mnenj do oblikovanja stališč in sklepov za akcijo, vodenja in kontrole izvajanja;

s pomočjo metod, postopkov in tehnik (sredstev) za vsako vlogo posebej, postopkov, ki so določeni in opisani v ustreznih poglavjih statuta in poslovnikov.

(Razlago in napotila o literaturi glej S. Podmenik et al. (1971) in 1976.)

1.2. Vendar je ta proces samo eno področje »dejavnikov učinkovitosti« politične organizacije. Zato ugotavljanje in merjenje navzočnosti političnih vlog, obsega in stopnje raznih aktivnosti in uporabe raznih metod in tehnik ne zadoščajo za ugotavljanje učinkovitosti, še manj pa uspešnosti organizacije, čeprav se velikokrat zadovoljujemo s tem, da ugotavljamo obseg sprejemanja novih članov, novih oblik organiziranosti, stopnje kritičnosti in idejnega boja, števila sestankov in informacij itd.

Kvaliteta teh dejavnikov — katere so njihove vplivne značilnosti in kako jih člani organizacije uporabljajo — kot tudi kvaliteta samih ciljev

(stvarni pomen idej, sklepov o ciljih) in kvaliteta subjektov — nosilcev ciljev in političnega procesa (njihova usmerjenost oziroma izbor ciljev, pripravljenost na uresničevanje, vztrajnost itn.) so na eni strani odvisne od znanja, izkušenosti, usposobljenosti in osveščenosti subjektov. Na drugi strani pa so predvsem odvisne od temeljnih interesov teh subjektov.

Toliko bolj, ker gre za politično organizacijo, v kateri se združujejo ljudje za čim bolj neposredno uresničevanje temeljnih, to je družbeno-ekonomskih (razrednih) interesov v celoti družbenih odnosov (v družbeni ureditvi, sistemu) z vplivanjem na »oblast« oziroma na ključne sestavine (organe, funkcije) upravljanja te celote (sistema).

To pa pomeni, da gre za različnost, nasprotovanja in usklajevanje družbenih, dolgoročnih in razrednih interesov (v imenu družbenih) z interesi slojev ali razredov.

Zato je razumevanje dialektike razmerja (celotnosti zvez) med učinkovitostjo politične organizacije in razredom (delavskim) odvisno po tej strani od razumevanja dialektike razmerja med temeljnimi interesi razreda in interesi drugih razredov in slojev. To pa pomeni, da gre za razumevanje dialektike razredne strukture družbe.

Tako denimo pismo izvršnega biroja in predsednika ZKJ (29. 9. 1972) kot glavne »slabosti organizacij in vodilnih organov ZK«, ki se »kažejo v neučinkovitem uresničevanju sklepov« navaja: *najprej* — navzočnost in vpliv interesov ter pojmovanj, ki nasprotujejo interesom delavskega razreda in socialističnega samoupravljanja; *drugič* — vpliv birokratske miselnosti, drobno-lastniške stihije in malomeščanstva ... (ki tudi pomenijo izraz ali vir nekih določenih interesov); *tretjič* — zakoreninjenost oportunitizma ... in prenašanje pogledov in političnega vedenja, ki nasprotujejo ideologiji ZK (ki so tudi izraz in posledica nekih določenih interesov).

1.3. Za učinkovitost političnega vplivanja je treba poleg kvalitete vseh dejavnikov samega političnega procesa (načina vplivanja) in kvalitete temeljnih interesov dovolj poznati in upoštevati tudi tiste dejavnike (sestavine) samih ciljev, na katere naj organizacija učinkovito vpliva po svojih sklepih in programih.

Nikoli namreč ni mogoče »učinkovati«, to je neposredno vplivati, spreminjati oziroma delovati na spremembe kateregakoli »objekta« tako, kakor si ga zamišljamo kot »cilj«! Na primer: tudi v procesu ali s procesom proizvodnje (še manj pa celotnega gospodarjenja) ni mogoče vplivati na cilj »produktivnost«, to je spreminjati, dvigati pospeševati ipd. produktivnost drugače, kakor da: najprej spoznamo sestavine — dejavnike (komponente, silnice, vzročnike), ki sestavljajo »silo produktivnosti« (orodje, predmete dela, delovno silo človeka); potem spoznamo tiste — ne katerekoli — sestavine ali lastnosti vsakega izmed dejavnikov, ki so pomembne za »produktivnost«; potem šele lahko bolj učinkovito, produktivno vplivamo s celoto dejavnikov kot s »silo produktivnosti«. K ugotavljanju in merjenju lastnosti teh dejavnikov pa peljejo metode empirično-logične analize na podlagi izkušenj o nihanju cen pod vplivom

ponudbe in povpraševanja ter pod vplivom prizadetosti interesov zaradi »zgube« in »dobička« ...

Temeljni cilj politične organizacije pa je spreminjanje, razvijanje ali utrjevanje, ohranjanje temeljnih družbenih odnosov. Učinkovito vplivati na družbene odnose torej pomeni poznati ustrezne sestavine-dejavnike (komponente, silnice) teh odnosov: to so ljudje, subjekti-nosilci teh odnosov in razmer, ki bistveno vplivajo na ljudi; vedeti kako in katere sestavine razmer vplivajo na katere lastnosti ljudi ... Sicer se nam bo nujno dogajalo, da si bomo želeli in zamišljali lepe, dobre, plemenite splošne cilje na podlagi samo splošno znanih (zgodovinskih) pogojev in interesov, zelo težko ali zelo drugače pa bomo učinkovali. Drugače povedano: uresničevanje takšnih ciljev ne bo dovolj ali sploh ne bo učinkovito oziroma bo učinkovalo drugače, kot želimo. (Presojo o tem, ali se nam to dogaja in s katerimi cilji, prepuščam zaenkrat bralcu.)

Zato je tudi z vidika temeljnih ciljev politične organizacije treba dovolj poznati socialno oziroma razredno-interesno strukturo družbe, če hočemo učinkovito vplivati na družbene odnose.

1.4. Dejavniki samega političnega procesa so predmet posebnih obravnav in raziskav, socialna oz. razredna struktura — predvsem pa njen temeljni »dejavnik«, tj. interesi — pa je zelo pomembna celota (področje) dejavnikov za učinkovitost politične organizacije in prav interesi so še zmerom eno izmed najbolj nejasnih in nerazčiščenih področij v zvezi z opredeljevanjem socialne strukture in v zvezi z učinkovitostjo ZK (posebno še pod vplivi nedialektičnih, vulgarnih in dia-matovskih in statusno-funkcionalističnih poenostavitev). Zato se bom v tem prispevku ustavil pri nekaterih temeljnih vprašanih dialektike razmerja med socialno (razredno) strukturo in temeljnimi (razrednimi) interesi subjektov te strukture.

2. O razredni strukturi in temeljnih interesih

2.1. V politični teoriji in praksi ZK so vedno znova prevladale ideje in ukrepi, po katerih je delavski razred najbolj množičen nosilec najbolj doslednih temeljnih interesov za socialistične in samoupravne odnose ...

Za razvoj (napredek) te teorije in prakse so značilna spoznanja (in njim ustrezni ukrepi), da pri birokratizmu, tehnokratizmu, nacionalizmu itn. ne gre samo za »slabosti sistema« kot slabosti v predpisih in organizacijskih oblikah ali samo za vpliv števila funkcij ali za vpliv povezanosti funkcij v oblasti in v politiki itn., temveč da gre predsem za oblikovanje in zakoreninjenost takšnih interesov oziroma za spremembe v temeljnih interesih ali »težnjah«, to je v »družbeni naravi« nekaterih ljudi in celih skupin ljudi.

Hkrati pa je vedno bolj značilno in pomembno, da se spoznanja o teh spremembah v interesih utemeljujejo s spoznanji o spremembah v načinu dela in delitve dela, ki so odvisne od sprememb v temeljnih razmerah dela

oziroma delovnih funkcij ali funkcij »prisvajanja« razmer in rezultatov dela (in ne več od same »lastnine« ali od posameznih funkcij upravljanja lastninskih odnosov ali celo od same delitve dohodka ali od tržne menjave, ki »kvari ljudi« ipd.). To se je kmalu po revoluciji in NOB najbolj očitno in neposredno pokazalo v ukrepih in utemeljitvah kmetijske politike: dokler sredstva za delo zahtevajo individualiziran, zasebniški način proizvodnje in delitve dela, nima kmet interesov za kolektivno delo s sredstvi v državni lastnini (in ne dela dovolj produktivno ali učinkovito).

Danes se to najbolj očitno izraža in uresničuje z določili nove ustave in zakona o združenem delu: da »socialistična ureditev temelji na združenem delu s produkcijskimi (delovnimi — op. S. P.) sredstvi, ki so (zato — op. S. P.) družbena lastnina . . .« ker »delo in rezultati dela določajo materialni in družbeni položaj človeka . . .«

»Zajamčena (pa) je svoboda samostojnega osebnega dela z delovnimi sredstvi, ki so lastnina občanov, če opravljanje dejavnosti z osebnim delom ustreza načinu, materialni osnovi in pogojem osebnega dela . . .« Dodajamo: ker občani niso dovolj zainteresirani za združeno delo, za skupno in enakopravno prisvajanje oz. uporabljanje pogojev in rezultatov dela in zato tudi ne za družbeno prilaščanje, dokler (če, ker) delajo in si »prisvajajo« (pridobivajo in trošijo) temeljne dobrine za temeljne potrebe z individualiziranim, zasebnim delom, v individualizirani drobno-blagovni delitvi dela, kakršno še zahtevajo nekatera drobna, »individualna« delovna sredstva.

(Podrobna razlaga in literatura: S. Podmenik (1970) in (1973).)

Pred nami so še dolga obdobja in veliki naporji za uresničevanje samoupravne organizacije združenega dela, neposredno in preko delegatskega sistema ter organizacije samoupravne osebne in skupinske odgovornosti: tem daljša obdobja in tem večji naporji, čim bolj materialni pogoji še določajo enostranske značilnosti (naravo) dela in individualizirano (poosebljeno) hierarhijo temeljnih funkcij organiziranja, vodenja in sploh upravljanja; in tem daljša obdobja, čim manj se tega zavedamo. In narobe.

Kako pa se v tem splošnem, načelno izraženem razmerju (odvisnosti) med materialnimi proizvodjalnimi silami in temeljnimi, delovnimi (produkcijskimi) odnosi oblikujejo temeljni interesi, sposobnosti in zavest ljudi, razredov in slojev — o tem mora kaj več povedati družboslovna znanost!

2.2 O družboslovni, posebno sociološki znanosti

Za razvoj v družboslovni znanosti (v smislu naše teme) je — posebno zadnje čase — zelo značilno:

2.2.1. da pomemben del teoretičnih delavcev in raziskovalcev vedno bolj uspešno, ustvarjalno-kritično presega tudi zahodne pozitivistične, predvsem funkcionalistične modele s tem, da njihovo lastno metodo(lo-

gijo) vključuje kot statistično-matematično komponento in fazo empiričnega raziskovanja in preverjanja empiričnologično (faktorsko) analizo na podlagi marksističnih teoretičnih in metodoloških (materialistično-dialektičnih) izhodišč. Na primer: dr. Đurić (1962), dr. Pečuljić (1963), dr. Saksida (1966), dr. Popović (1967), dr. Pečuljić (1967) in (1971), dr. Saksida in Petrović (1972), dr. Stambuk (1967) in še drugi.

2.2.2. Morda je še bolj pomembno, da zadnje čase to uspešno uresničuje tudi pomemben del mlajših teoretikov in raziskovalcev, ki so večinoma oboje hkrati in še aktivni družbenopolitični delavci. Verjetno tudi zato, ker niso toliko obremenjeni z »razočaranji« nad formalizmom, dogmatizmom in metafiziko dia-matovske vulgarizacije marksizma in nad administrativno, birokratsko prakso, kot so nekateri sociologi, filozofi in drugi, ki so to poskušali nadomestiti s pozitivističnimi modeli funkcionalizma, strukturalizma ipd. in z nesamoupravnim, ekskluzivnim povezovanjem in delovanjem.

V Sloveniji je takšno ustvarjalno-kritično preseganje — z vidika razmerja med funkcionalističnim (statusnim) in marksističnim (razrednim) opredeljevanjem družbenih skupin — in to na podlagi marksističnih izhodišč, bržčas za zdaj najbolj jedrnato in dovolj izčrpno za nadaljnjo polemiko podal dr. Kerševan (1974). Glej tudi: dr. Šuvar (1970), dr. Šiber (1974), mag. Stanič (1975), dr. Jambrek (1976), dr. M. Jogan (1967) in še drugi.

2.2.3. Empirično-raziskovalne možnosti za takšno preseganje so zelo izčrpno prikazane v »Teoretičnem modelu socialne stratifikacije« (dr. Saksida-Petrović 1972). Z združevanjem takšnih spoznanj in metodoloških naporov, posebno pa še skupaj s sodelovanjem ekonomskih, industrijsko-socioloških, socialno-psiholoških ipd. področij znanosti in prakse, bi lahko zasnovali in uresničili še bolj uspešne razlage in raziskave, kot jih snujejo in uresničujejo posamezniki in skupine na posameznih prodročjih.

2.3 Prispevek v zvezi z vprašanji razredno-interesne strukture

2.3.1. Skica za polemiko o odprtih vprašanjih

Izhodišče so lahko ugotovitve in obrazložitve dr. Kerševana (1974: 694): da je »dovolj nesporno (med avtorji, ki kritično presegajo sodobni pozitivizem — op. S. P.), da so razredi nekaj, kar je vezano neposredno na določene produkcijske načine in produkcijske odnose, tiste, ki omogočajo prisvajanje dela drugih (natančneje: presežnega dela oz. presežnega produkta)«.

V zvezi s tem pa ostajajo pri različnih avtorjih najbolj odprta še tale vprašanja: kako pojmovati ali interpretirati t. i. »proizvodni način« in v njem »produkcijske odnose« ter kako ti »omogočajo prisvajanje« dela drugih (presežnega dela).

O tem se v glavnem uveljavljajo trije sporni sklopi rešitev:

2.3.1.1. Pri prvem poskušajo »proizvodi način« (in »mesto« v njem) še zmerom istiti z načinom prilaščanja (lastnino). Bodisi po logiki: proizvodni način — osnovni produkcijski odnosi — lastninski odnosi. Ali: proizvodni način — razdeljevanje in prisvajanje (pogojev in rezultatov dela) — osnovni produkcijski odnosi — lastnina. Logična podmena je ponavadi Marxova opredelitev v »H kritiki politične ekonomije«, da je lastnina le »pravni izraz« za isto stvar (za produkcijske odnose — Marx, 1950: 455—456).

Takšna logika zanemari — prvič: da Marx¹ takoj zatem tudi pojasni ta »pravni izraz« kot eno izmed ideoloških oblik ali sredstev za uveljavljanje materialnih produkcijskih sil in odnosov in konflikte med njimi (ne pa kot osnovni produkcijski odnos) ter da tudi sam pojem »izraz« (v dialektiki) ne pomeni, da je tisto, kar je »izraz«, zato že »isto« s tistim, kar izraža (temveč je oblika in sredstvo za njegovo uveljavljanje — npr. tudi govor, jezik v razmerju z mišljenjem itd.). Podrobna argumentacija in prikaz posledic v sociološki znanosti: Podmenik (1964: 535—546).

Drugič: zanemari, da Marx — ko razlaga vpliv materialnih proizvodnih sil (predvsem sredstev za delo) na temeljne produkcijske (delovne) odnose v zgodovinsko določenih proizvodnih načinih — uporablja pojem »prisvajati« za opisovanje, kako morajo ljudje že v samem delu ali proizvodnji uporabljati, trošiti pogoje in rezultate dela (tudi če niso lastniki teh pogojev in rezultatov), in kako se s takšnim prisvajanjem, ki je neki način zadovoljevanja temeljnih potreb, oblikujejo nove potrebe, interesi in sposobnosti teh ljudi za nov način prilaščanja (lastnino) in to v okviru obstoječe, stare lastnine. Na primer v poglavju »Naravna in civilizirana sredstva za proizvodnjo in oblike lastnine« in »Komunizem« v Nemški ideologiji — Marx (1964: 70—85). To pomeni — z našimi besedami: da se interesi za družbeno, socialistično lastnino oblikujejo v delavskem razredu v okviru kapitalistične lastnine, in to ne predvsem zaradi samega nasprotovanja tej lastnini, temveč pod vplivom družbenega, kolektivnega, enakopravnega načina dela, to je uporabljanja ali prisvajanja pogojev in rezultatov dela na nov, družben, enakopraven način, s katerim si ta razred mora pridobivati in priboriti vse, kar rabi za življenje in delo (tudi sâmo delo ali delovno mesto, višjo mezdo, izobrazbo, politično moč itn.). Nasprotno pa denimo, kmečki sloj, ki tudi nasprotuje kapitalističnemu izkoriščanju, ne oblikuje takšnih interesov po družbeni lastnini, dokler mora delati in uporabljati ali si prisvajati pogoje in rezultate dela na zasebniški, individualiziran, drobnoblagovni način, dokler so takšna sredstva za njegovo delo . . .

¹ Kjerkoli opozarjam na stališča in ugotovitve K. Marxa, ne opozarjam zato, ker je to in tako »rekel Marx«, temveč iz drugih razlogov. Prvič zato, ker gre za ugotovitve, ki jih je pač prav Marx dokazal pred toliko leti in jih lahko po enakih metodah dokažemo tudi še danes (in te dokaze še dopolnimo z izpolnjenimi metodami). Drugič zato, ker je vsakdo, ki govori v imenu marksizma ali polemizira z njimi, dolžan poznati in upoštevati te dokaze in ugotovitve, ali pa jih zavrniti, če ima popolnejše dokaze za drugačne ugotovitve. Tretjič pa zato, ker lahko na podlagi teh ugotovitev, metod in dokazov, z izpopolnjenimi metodami, še nadalje razvijamo to teorijo . . .

O tej odvisnosti Marx poudarja (1948: 685), da je »najbolj notranja aktivnost, skriti temelj celotne družbene konstrukcije ...«

Tretje, kar zanemarjamo, je to, da »proizvodnja« pomeni »delo«, »proizvodni način« pa »način dela« in da Marx ne meni, da je »produktivno« delo samo delo v neposredni materialni proizvodnji, temveč vsako delo »z vidika njegovega rezultata, produkta« (ko se »pojavi« oba, delovno sredstvo in predmet dela, kot produkcijski sredstvi, delo sâmo pa kot produktivno delo«). Meščanska vulgarna ekonomija pa je tista, ki »zožuje pojem produktivnega dela ...« na tistega delavca, »ki producira presežno vrednost za kapitalista ali dela za povečanje kapitala«. Marx (1961: 571, 572).

2.3.1.2. Drugi sklop spornih rešitev so tiste, ki opredeljujejo »izkoriščanje« kot edino ali bistveno in zadostno značilnost razrednih odnosov; izvir oziroma vzrok izkoriščanja (in neizkoriščanja) pa vidijo v samem obstoju in v samem obsegu presežnega dela in proizvoda. Na primer: da je izkoriščanje nastalo v zgodovini, ko (in zato ker) se je pojavilo presežno delo, to je, ko (ker) so ljudje začeli proizvajati več, kot so porabili za vzdrževanje gole eksistence ipd. Za komunizem, ko ne bo izkoriščanja, pa zadošča — ali je najbolj značilno —, da mora biti produktivnost tolikšna, da količina dobrin zadovoljuje vse potrebe vseh ljudi ... Izhodišče za takšno logiko se — tudi nehote — ujema z zmotno meščansko predpostavko (»teorijo«) o »homo oeconomicus« ali »racionalnem človeku«; da je že sama količina dobrin (ali višina dohodka, mezde, profita) zadostna ali bistvena spodbuda, ki določa in oblikuje človekova bistvena ravnanja (da dela, izkorišča itn. ali ne dela, ne izkorišča ...) da je človek po naravi egoist in zato — čim opazi možnosti v količini presežnega produkta — začne to izkoriščati ... Podrobna razlaga in literatura: Podmenik (1970: 51—130).

Zanemarjajo pa — prvič: da se presežno delo in proizvod ne pojavlja »enkrat v zgodovini«, temveč je to že od samega začetka zmerom nujen del (faza) in ena izmed bistvenih značilnosti človeškega dela, da človek uporablja in ustvarja sredstva za delo in za zadovoljevanje skupnih potreb prek tiste količine, ki je nujna za enostavno reprodukcijo. Na to Marx večkrat izrecno opozarja, tudi v »Kapitalu« in to prav proti vulgarizacijam meščanske ekonomije, ki poskuša prikazati presežno delo in vrednost (profit, rento, obresti) kot naravne odnose ekonomske delitve, ki naj bi izvirale iz sâme narave dela (ne glede na proizvodna sredstva) itn. Kapital III, Marx (1948: 761, 710) in Kapital I, Marx (1961— 674 do 675).

Drugič pa zanemarjajo to, da že sama meščanska ekonomija ugotavlja, da potreb nikoli ni mogoče zadovoljiti, ker nenehno naraščajo in tudi nastajajo vedno nove potrebe in to prav pod vplivom zadovoljevanja potreb, ki pa se nenehno stopnjuje z naraščanjem produktivnosti dela ... Seveda pa meščanska ekonomija iz tega dejstva izpeljuje svoj

sklep: da (torej) komunizma ne more biti ali pa je mogoč samo v veliki revščini, medtem ko je po »naravnih« zakonih konkurenca, boja za obstanek, naravnega izbora itn. nujna privatna lastnina (kapital), brž ko si kdo lahko nekaj prilašča . . . O strukturi, pomenu in vlogi temeljnih človeških potreb glej v točki 2.3.3.

2.3.1.3. Tretji sklop obsegajo rešitve, ki se najbolj približujejo splošni marksistični opredelitvi: vzroke izkoriščanja, razrednih značilnosti in nasprotij iščejo v »monopolnem položaju« nad proizvodnimi sredstvi ali pri delitvi dohodka — vzroke za takšen položaj pa v »mestu« v proizvodnem načinu, v družbeni delitvi dela (na umsko in fizično, med mestom in vasjo ipd.), — to pa pojasnjujejo z razvojno stopnjo materialnih proizvodnih sil . . . Ko pa iščejo zvezo — kako in zakaj vplivajo te proizvodne sile na delitev dela oziroma določajo položaj v načinu dela — v glavnem ostajajo pri ponavljanju te splošne trditve, sploh ne načenjajo tega vprašanja ali pa odvisnost samo utemeljujejo z zaporedjem zgodovinskih dejstev v dolgih obdobjih, ki »jasno kažejo«, da razvoju proizvodnih sredstev sledi razvoj delitve dela, — temu pa sprememba lastninskih odnosov . . . (torej, da takšna zveza »je«, in to »nujna, zakonita«, ne pa tudi to, kako in katere značilnosti teh sil ali sredstev za delo vplivajo na katere lastnosti ljudi itn.).

Po tej poti zgolj splošnega opredeljevanja se nekateri avtorji nujno vračajo spet na samo negativno opredelitev razreda — na primer delavskega — kot nasprotje drugega razreda (kapitala) ali — v socializmu — kot »kontra-razreda« delavskemu ipd. Nekateri pa s takšno logiko in v imenu takšne teorije »razredov« (ki izhaja iz samega izkoriščanja kot zadostnega pogoja in merila razrednosti) spet omejujejo uporabnost marksizma, da je uporaben samo za razlago izkoriščevalskih družbenih sistemov, ne pa tudi za razlago sodobnega položaja delavcev in slojev, ko gre za prehod v brezrazredno družbo (in s tem prepuščajo prostor statusni »teoriji«, od katere se še ne morejo ločiti).

2.3.1.4. Skupna spoznavnoteoretična težava vseh omenjenih rešitev (iz 2.3.1.1.—2.—3.), ki se vračajo na — v marksizmu — že presežena izhodišča, je v tem, da obtičijo prav pri kategoriji »mesto«, tj. »položaj« v proizvodnem načinu (tj. pri bistveni »statusni« kategoriji)! To pa zato (tako), ker (da) bodisi poskušajo to »mesto« samo bolj ali manj formalno vključiti v abstraktno, splošnoteoretično pojasnjevanje »izvira sredstev«, pri tem pa ne opišejo empirično niti lastnosti ali vlog, s katerimi to »mesto« vpliva na ljudi (s čim in kako vpliva), niti temeljnih značilnosti ljudi (potreb, interesov, sposobnosti), na katere vpliva in v katerih se ti vplivi izražajo (in lahko merijo).

Ali pa si skušajo pomagati samo z opisi ali indikatorji »statusnega položaja«, ki jim jih ponujajo sodobni pozitivistični modeli (kot so obseg, višina ali stopnja znanja, izobrazbe, starosti, osebne dohodka, ugleda,

avtoritete, politične moči ipd.), ki so dovolj očitni in dostopni neposrednemu vrednotenju in statistični obdelavi.

V takšnih primerih v glavnem zanemarjajo:

prvič — da sama takšna raven empirično-statistične analize podatkov ne more pokazati konkretnih, celostnih, dialektičnih zvez (odvisnosti), kaj je »vzrok« in kaj »posledica«, kateri so bistveni, kateri zadostni in kateri pa samo nujni »pogoji« itn., temveč le stopnjo korelacije in verjetnosti, »da zveza je«; smer te zveze pa je možno spoznati le s kombiniranjem vseh metod empirično-logične analize;

drugič — da tudi empirično-logična (faktorska) analiza samo na podlagi statistične obdelave podatkov oziroma dejstev ne more dovolj točno in celostno odkrivati teh zvez, če prek metode odstopanja, izjeme ali skrajnosti ne »preskoči« v teoretično-dialektično analizo in sintezo posamičnih, posebnih in splošnih ravni zvez oziroma odvisnosti (ker ravno statistična obdelava, ki oz. ker izhaja iz množičnosti pojavljanja dejstev, izključuje to metodo in z njo dejstva, ki so izjemna, odstopanje ali skrajnost);

tretjič — in predvsem — zanemarjajo, da tudi že v »klasičnem« marksizmu, iz katerega povzemajo samo nekatera splošna, teoretična izhodišča, najdemo tudi dovolj popolnoma konkretnih logičnih razlag z zelo natančno opisanimi in dokazanimi empiričnimi utemeljitvami, in to za vse temeljne teoretične posplošitve (o temeljnih zakonitostih)!

2.3.1.5. Verjetno to nekateri avtorji zanemarjajo zato, ker še zmerom pričakujejo od »teorije« (tudi marksistične), da mora in da more samo z abstraktnim pojasnjevanjem splošnih zvez razložiti zakonitosti in zato k njej ne sodijo tudi empirični opisi sestavin, lastnosti, gibanj, silnic ali faktorjev z njihovimi neposrednimi zvezami oz. vplivi. Nekateri moti tudi to, da je za teoretično pojasnjevanje zvez (odvisnosti) enega področja treba poznati ne samo teoretična spoznanja drugih področij, temveč tudi njihove empirične utemeljitve. Na primer za razlago ekonomskega zakona vrednosti na ekonomskem področju — tudi to, kaj so in kakšne so neekonomske človeške »sile«, ki sodelujejo v celotni človekovi ustvarjalni moči, ki zato ne more imeti samo ekonomske »vrednosti«, ki jo lahko ima le »delovna sila« in to samo, če jo vrednotimo z vidika kapitalističnih interesov, v kapitalističnih odnosih...

Zato Marx začenja ekonomsko poglavje o produkciji presežne vrednosti z analizo in opisom delovnega procesa kot celote, to je tudi s filozofskih, psiholoških in socioloških vidikov in to tudi empiričnih, ne samo teoretičnih. Marx (1961: 201—205). Prav tako začenja tudi svoje glavno delo Kapital z opozorilom, da so izhodišča že v prejšnjem delu H kritiki politične ekonomije — ta pa je neposredna vez s poprejšnjimi (tako teoretičnimi kot empiričnimi) filozofskimi, zgodovinskimi, pravnimi, sociološkimi in ekonomskimi študijami.

Na to, da zanemarjajo to celotnost, prav gotovo še zelo vpliva dejstvo iz polpreteklega časa, ko so se mnogi strokovno-znanstveni kadri šolali v hudem precepu in razcepu med »starim« in »mladim« Marxom in zdaj potrebujejo nekaj časa, da sestavijo oba konca v organsko, med seboj odvisno celoto.

2.3.1.6. O tem, kaj pomeni »mesto« v proizvodnem načinu in kako proizvodni način (dela) vpliva na ljudi (potrebe, interese, sposobnosti, zavest) s tem, ko določa temeljne značilnosti samega dela in delitve dela, lahko najdemo nekaj pojasnil že v Leninovem opisu, ki pride takoj za njegovo splošno opredelitvijo razredov. — Lenin (1945: 19—21). Tam dovolj jasno opisuje, da za uničenje razredov ne zadošča, če odpravimo le njihovo lastnino, ampak je za odpravo lastnine treba spremeniti »malo proizvodnjo«, to je drobno-blagovni, zasebni, individualiziran način dela, kar pa je mogoče samo z razvijanjem industrijskih delovnih (proizvodnih) sredstev. Samo na podlagi oz. z uporabo takšnih delovnih sredstev se lahko »gradi nova, višja družbena povezanost, družbena disciplina in zmožnosti (in interesi — op. S. P.) združenih delavcev, ki ne poznajo nad seboj nikake oblasti razen oblasti svoje lastne edinosti...« in ki so zato »najmočnejši in najnaprednejši razred...« Torej: zaradi novih značilnosti dela in delitve dela enakopravnih odnosov, ki jih za delavce v samem delu in vseh drugih dejavnostih zahteva uporaba oziroma »prisvajanje« industrijskih pogojev in rezultatov dela.

Enaka pojasnila najdemo npr. o kmečkem sloju pri Marxu, v študiji »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta«, ko opisuje, kako je slojevska, ne-razredna narava kmečkih množic odvisna od njihovega »produkcijskega načina, ki jih izolira drugega od drugega...« in zato nimajo enotnih temeljnih interesov niti zavesti niti politične stranke itn., da bi lahko »razred«, kot je buržoazija. Marx (1950: 406—407).

2.3.2. *Opozorilo o razvojni poti razredno-interesne teorije pri klasikih marksizma*

Prostor ne dopušča, da bi nakazali vsaj glavne markacije poti. Zato samo opozarjam, da je razredno-interesna teorija družbe že pri obeh klasikih, Marxu in Engelsu, tako logično-koherentno razložena in empirično tako natančno utemeljena, da bi lahko z enako metodo(logijo) tudi danes empirično verificirali temeljna teoretična dogajanja in jih s sodobnimi metodami še izpopolnili. Zaradi omenjenih motenj poteka ta napredek na področjih ekonomske, sociološke, filozofske itn. znanosti počasneje, kakor v teoretičnih in empiričnih spoznanjih politike ZK. Podrobna obrazložitev: Podmenik (1973: 16—19).

V posebnem delu seznama literature navajam zaporedje glavnih del, poglavij in strani, s pomočjo katerih lahko pri obeh klasikih prikažemo in dokažemo teorijo, logiko in empirično utemeljenost »razredov«. Glej Marx-Engels (1843—1884).

2.3.3. Skica predloga operacionalne opredelitve razredno-interesne strukture za analitično in praktično uporabo pri razvijanju učinkovitosti zveze komunistov (v politiki)

Na podlagi delno nakazanih izhodišč pri klasikih marksizma (in številnih ugotovitev ter dokazov za takšna izhodišča v sodobni socialni psihologiji, industrijski sociologiji, pedagogiki, teoriji organizacije in sistemov itn.) predlagam tole skico opredelitev, hipotez in možnosti empirične verifikacije pri reševanju političnih vprašanj razrednega (in statusnega) razlikovanja:

2.3.3.1.² Razlike med ljudmi in v ljudeh je treba na splošno pojmovati kot nujno, v vsaki družbi obstoječo »gonilno silo«, kot »boj nasprotij«, ki je vir vsakega gibanja, tudi družbenega. Razlike med številnimi človeškimi lastnostmi — potrebami, interesi, sposobnostmi, navadami, znanjem, nazori, voljo ... omogočajo delitev dela in hkrati sodelovanje med ljudmi. Materialni pogoji življenja (tudi naravni, predvsem pa delovna sredstva kot bistvena »materialna proizvodna sila«) zahtevajo vedno bolj podrobno, specializirano družbeno delitev dela kot bistveno značilnost človeške družbe (združevanja). Zaradi teh pogojev in razlik se ljudje v vsaki družbi povezujejo in združujejo v ožje in širše skupine in skupnosti, da s kombiniranjem različnih lastnosti dosežejo večjo intenzivnost dela in boljše rezultate kakor vsak zase. Toda kako se ljudje združujejo, tj., kakšni so odnosi med njimi, kakšen sistem (ureditev) temeljnih odnosov prevladuje v družbi — to pa ni enako odvisno od vseh oziroma od katerihkoli lastnosti in pogojev!

Pri opredeljevanju temeljnih družbenih skupin (in odnosov med njimi), ki se v zgodovini pojavljajo in uveljavljajo kot množični nosilci (subjekti) temeljnih odnosov in aktivnosti, moramo upoštevati kot najbolj pomembne tiste lastnosti, ki usmerjajo ravnanja ljudi v temeljnih odnosih (da se združujejo in kako se združujejo). To so odnosi pri delu, v delitvi dela po delovnih položajih (oz. njihovih funkcijah), to je pri ustvarjanju in uporabljanju, prisvajanju pogojev in rezultatov dela, kot tudi v organiziranem prilaščanju in razdeljevanju teh pogojev in rezultatov. Za te dejavnosti in odnose niso bistvene lastnosti in razlike v barvi kože, jeziku, spolu, starosti ipd. Temeljni spodbujevalec in usmerjalec so temeljne (ne vse) vrste človeških potreb, ki se morajo zadovoljevati s temeljnimi človeškimi dejavnostmi. Takšne temeljne — enako bistvene — potrebe in dejavnosti so: a) za razširjeno reprodukcijo = eksistenčne oz. ekonomske; b) za ustvarjalno uveljavljanje in razvijanje človekove osebnosti (»totalnosti človeškega bitja«) in c) za uveljavljanje človeka kot osebnosti v

² Ta predlog je nastal ob pripravah za 3. sejo konference ZKS o socialni diferenciaciji (1971) na podlagi literature, gradiva in ugotovitev, ki jih je zbrala, obdelala in oblikovala delovna skupina znanstvenih in političnih sodelavcev pri CK ZKS. S temeljnimi opredelitvami oz. hipotezami (iz točke 2.3.4.2.1.) in ugotovitvami v zvezi z njimi je delovna skupina seznanila tudi delegate konference.

odnosih z drugimi ljudmi, med ljudmi, v družbi (z delitvijo dela, tekmo-
vanjem in vzajemnim dopolnjevanjem . . .).

Tu zmerom začenjajo bistveno potvarjati marsikzem oziroma ga za-
čnejo nadomeščati z vulgarnim materializmom, ki meni, da so eksistenčne
oziroma ekonomske potrebe, dejavnosti in dobrine edini bistveni in za-
dostni pogoj (ker so zares nujen pogoj) za človeško življenje in za obli-
kovanje in razvoj ljudi, razredov, slojev in sploh »družbe«.

2.3.3.2. Temeljne človeške potrebe in zmogljivosti (moči, sposobno-
sti) niso prirojene, temveč se oblikujejo (kultivirajo, socializirajo ipd.) z
načinom, kako človek mora in more praktično delovati v prirodi in
družbi, da jih zadovoljuje. Prirojene so samo dispozicije za te potrebe in
zmogljivosti, tj. neka določena struktura živčevja in drugih organov.

Med različnimi dejavnostmi, ki sodelujejo pri oblikovanju temeljnih
človekovih potreb in zmogljivosti, je bistvena delovna aktivnost (delo),
ker človeku neposredno in posredno omogoča, da zadovoljuje vse temelj-
ne vrste potreb in da uporablja ter razvija vse vrste zmogljivosti oz. spo-
sobnosti. Zato se temeljne potrebe in sposobnosti oblikujejo oziroma so-
cializirajo predvsem (najbolj) v delovnem procesu in v odnosih med ljud-
mi pri delu (v delovni »interakciji« in »komunikaciji«). O tem pričajo
številne ugotovitve in dokazi v socialni psihologiji, pedagogiki, industrijs-
ki sociologiji (dela), psihiatriji, antropologiji, etiki, etnologiji itn.

2.3.3.3. Oblikovanje (socializacija, kultiviranje) bistvenih značilnosti
teh temeljnih dejavnosti in z njimi potreb — koliko in kako bodo pro-
duktivne, ustvarjalne, mnogostranske ali omejene, enostranske, in kakšne
odnose med ljudmi zahtevajo (enakopravne ali odnose nadrejenosti in
podrejenosti) — je predvsem odvisno od nekaterih značilnosti temeljnih
materialnih pogojev in sredstev za te dejavnosti, tj. sredstev za delo (pro-
dukcijskih sredstev).

Tudi voda, zrak, svetloba, podnebje, struktura tal ipd. so nujni po-
goji (»okolje«), da človek sploh lahko eksistira, in vplivajo na to, kako
živi in dela. Toda bistven je vpliv nekaterih določenih značilnosti delovnih
sredstev (tehnik), s katerimi človek spreminja tudi te prirodne razmere!
Zato se nujno (zakonito) dogaja, da z razvojem in uporabo različnih sred-
stev za delo v enakih prirodnih razmerah v zgodovini človeštva nastajajo,
se razvijajo, delujejo in se spreminjajo različni družbeni sloji, razredi in
odnosi oziroma sistemi (ureditve); tako kot v različnih prirodnih razme-
rah ob enakih delovnih sredstvih nastajajo in se razvijajo enaki sloji, raz-
redi in sistemi (ureditve).

Če so zaradi teh materialnih delovnih pogojev (sredstev) temeljne člo-
vekove dejavnosti v delovnem procesu omejene, enostranske in hierarhič-
no (nad- in podrejeno) razdeljene, potem nujno povzročajo oblikovanje
enostranskih (»odtujenih«) potreb, sposobnosti in individualističnih, za-
sebnih interesov, vrednot in nazorov (»odtujenih osebnosti«) pri celih
skupinah ljudi (slojih, razredih). To pa zato, ker imajo cele skupine ljudi

enake ali sorodne temeljne delovne pogoje in z njimi položaje in funkcije v delitvi dela.

Na primer: individualiziran, zasebniški (»izoliran«) položaj kmeta ali obrtnika, ki dela z drobnim, individualnim orodjem, zahteva zasebno, privatno prilaščanje pogojev in rezultatov dela. To se najbolj očitno izraža v tem, da je takšno prilaščanje in razdeljevanje najbolj spodbudno ali edino dovolj spodbudno (stimulativno) za ljudi v takšnem delu (ti ljudje tudi ne čutijo dovolj spodbud za skupno, kolektivno delo in za enakopravno, družbeno prilaščanje . . .).

Nasprotno pa položaj oziroma delitev dela med samimi delavci v industrijskem načinu dela (proizvodnje), ki zahteva enakopravno sodelovanje že pri samem delu in s tem v vsaki dejavnosti za pridobivanje temeljnih dobrin, oblikuje drugačne potrebe, interese, spodbude in karakterne lastnosti. Medtem ko delitev uradniškega, »čistega« umskega dela na enostranske, omejene (»čiste«) umske funkcije nujno še povzroča enostranske zmožnosti za delne funkcije »upravljanja« (poročanja, evidentiranja, registriranja, odločanja, vodenja, nadzora itn.). S tem pa povzroča tudi nadrejenost in podrejenost med ljudmi, nosilci takšnih delnih funkcij na takšnih položajih in nasproti »fizičnim« delavcem. S tem pa omogoča in zahteva tudi pridobivanje dobrin s takšnimi položaji oziroma odnosi, ki tako oblikujejo tudi takšne interese, značaj in nazore.

2.3.3.4. Temeljne potrebe in sposobnosti ter temeljni odnosi med ljudmi se ne oblikujejo kot enostaven pasiven »odsev« materialnih pogojev oz. materialnih »sil«, temveč ob aktivni (spodbujevalni, pospeševalni in usmerjevalni ali zaviralni) vlogi podzavestnih in zavestnih procesov. Vsaka temeljna potreba se ob različnih (objektivnih in subjektivnih) možnostih oz. pogojih za njeno zadovoljevanje razveja v številne interese, ki neposredno usmerjajo, spodbujajo ali zavirajo podzavestne in zavestne procese pomnjenja, pozornosti, izbiranja, odločanja in vztrajanja ali prilagajanja itn. Glavne intelektualne zmogljivosti (moči), tj. fantazija, razum (logika) in teorija pa omogočajo — različno stopnjo sposobnosti (usposobljenosti) — da se oblikujejo bolj ali manj čvrsti in trajni neposredni usmerjevalci človekovih ravnanj: vrednote, nazori, prepričanja, stališča, ideje, mnenja . . .

Vsi ti procesi skupaj dajejo ljudem »moč«, da se na eni strani ideološko prilagajajo težavam in da upravičujejo negativna dejanja in posledice; na drugi strani pa omogočajo, da oblikujejo »moč volje« (vest, odgovornosti), s katero premagujejo neposredne, trenutne osebne motive in se usmerjajo k podrejenim, dolgoročnim in družbenim oz. razrednim ciljem. To osveščanje in usmerjanje ne potekata kot izoliran, individualen proces, temveč z vztrajnim komuniciranjem ljudi in z organizirano vlogo vseh oblik družbene zavesti (od morale, umetnosti in politike do prava in znanosti), ki skupaj tvorijo proces za »upravljanje« (reguliranje) družbenih odnosov oz. družbenega sistema.

Tu nastopa druga bistvena dia-matovska potvorba marksizma, ki celotni oblikovalni proces in vlogo človekove zavesti poenostavi samo na spoznavni proces oziroma na »odsev« objektivne stvarnosti.

2.3.3.5. Temeljne značilnosti narave in delitve dela (koliko in kako so delovne aktivnosti oz. funkcije enostranske, nadrejene in podrejene ali mnogostranske in enakopravne) ter različne potrebe, sposobnosti in interesi, ki se s tem oblikujejo, bistveno vplivajo tudi na razlike v celotni »moči« in v načinu, kako se cele skupine (sloji, razredi) organizirajo, da vplivajo na odločanje o bistvenih družbenih zadevah v družbenih (državnih) organih. Ljudje, ki že v samem delu trajno in močno doživljajo nujnost kolektivnega in enakopravnega sodelovanja, oblikujejo in uresničujejo zadostno stopnjo svoje »politične moči« in svoj vpliv prav tako z neposrednim in enakopravnim združevanjem ter dogovarjanjem v svojih organizacijah. Medtem ko ljudje, ki jim že sama delitev dela določa in omogoča zasebniško, nadrejeno in podrejeno delovanje, tudi kadar oblikujejo svojo »moč« in vpliv na odločanje, uporabljajo zasebniško ali »administrativno« dogovarjanje v ozkih skupinah ali po »zasebnih zvezah« oziroma v obliki »strankarskih« organizacij, ki omogočajo privilegirano, »elitno« vlogo vodilnih posameznikov in organov.

Višja ali nižja stopnja znanja (izobrazbe) ima pri tem takšno vlogo, da omogoča in pospešuje ali zavira bolj ali manj učinkovito delovanje in vplivanje. Ne more pa sama stopnja znanja niti stopnja usposobljenosti ali nadarjenosti (talenta) določati, kakšni so temeljni interesi in odnosi v delu in v prilaščanju pogojev in rezultatov dela. To moramo še posebno upoštevati danes, ko na eni strani podcenjujejo vlogo in pomen znanja oziroma izobrazbe za oblikovanje političnega vpliva in sploh za uspešno družbeno delovanje. Na drugi strani pa znanje in izobrazbo precenjujejo, ko samemu znanju oz. izobrazbi pripisujejo, da ima moč, da določa, kakšni so temeljni interesi in odnosi med ljudmi (napredni ali konservativni, enakopravni ali zasebniški ipd.). Vrednotenje same količine (stopnje) znanja, izobrazbe, sposobnosti ali tudi »moči« in »vpliva« ali kate-regakoli t. i. statusnega znaka še ne pokaže, za kakšne temeljne odnose in interese gre. Nekdo ima lahko velik vpliv, veliko moč in visoko izobrazbo, to še ne pove, ali deluje v smeri enakopravnih ali v smeri zasebniških, privilegiranih, izkoriščevalskih odnosov. Seveda pa merjenje količine znanja in moči ali vpliva in drugih statusnih znakov (značilnosti, vlog) pomaga odkrivati vzroke, zakaj kdo ne more doseči nekih določenih odnosov in uresničiti nekih določenih interesov ali pa jih lahko uresničuje. To pa samo, če ob tej količini upoštevamo tudi način, kako kdo vpliva, kako uporablja to svoje znanje in razne druge »faktorje«, od katerih sta odvisna moč in vpliv, za kakšne cilje jih uporablja in kako s tem prizadeva druge ljudi.

2.3.3.6. Razlike v potrebah in interesih, ki se oblikujejo zaradi razlik v naravi in delitvi dela, bistveno vplivajo na to, da si ljudje skušajo na

različne načine tudi prilaščati pogoje dela in deliti rezultate dela (dohodek). Razlike v sposobnostih, znanju in organiziranosti pa to bolj ali manj omogočajo, pospešujejo, zavirajo ali celo onemogočajo.

Ljudje, ki že v samem delu (in drugih pomembnih dejavnostih) doživljajo, da morejo uveljavljati in razvijati svoje potrebe in zmogljivosti samo z združenim, enakopravnim delovanjem, si oblikujejo tudi interese, da si pogoje dela prilaščajo na enakopraven način, kot »družbeno lastnino«; rezultate dela pa delijo po čim bolj objektivnih merilih glede na družbene in osebne potrebe ter glede na kvaliteto in učinek dela. Nasprotno pa tisti, ki v samem delu doživljajo, da lahko in nujno uveljavljajo svoje potrebe in zmožnosti predvsem z individualističnim nadrejanjem enim in s podrejanjem drugim ljudem (nosilcem delnih funkcij), z dogovarjanjem v zaprtih skupinah in po zasebnih zvezah, imajo tudi interese, da si tako prilaščajo tudi temeljne pogoje dela, rezultate pa delijo s privilegiji, prek zasebnih zvez in samo po formalnih merilih (glede stopnje izobrazbe, po času, delovni dobi, višini funkcije ali formalne »odgovornosti« ipd.).

Od načina razpolaganja s pogoji dela (lastnina) je odvisen način delitve rezultatov dela in menjave dobrin: kdor odloča o pogojih dela, odloča tudi o delitvi rezultatov. Od tega je odvisna višina osebnih dohodkov. Zato je višina (razpon) dohodkov nujen indikator odnosov. Vendar sama na sebi — prav tako kot količina oz. višina moči, znanja in vpliva — ne zadošča, da bi po njej opredelili pripadnost sloju ali razredu.

Ustrezen (funkcionalen) način prilaščanja pogojev dela in delitve rezultatov najbolj neposredno mobilizira, spodbuja ali zavira oblikovanje določenih interesov in karakterja ljudi za določene odnose, da se uveljavijo določene razlike med ljudmi. Izkoriščevalski ali birokratski in drugi zasebniški oziroma ozko-skupinski interesi in odnosi se pri tem skrivajo za vlogo denarja, cen, blaga, trga, dohodka in drugih instrumentov gospodarjenja (davkov ipd.): na drugi strani pa za vlogo, ki jo imajo lastniki ali uradniki pri organizaciji dela in gospodarjenja.

Ker so materialna delovna sredstva in rezultati dela (dobrine) glavna sredstva, s katerimi ljudje neposredno vplivajo na naravo in na druge ljudi in pridobivajo materialne dobrine za vse potrebe, so ti odnosi prilaščanja in delitve dobrin ključni odnosi v organiziranem uveljavljanju vseh socialnih razlik. V njih se te razlike najbolj očitno kažejo in se najbolj neposredno in izrazito uveljavljajo. Čeprav so torej to nujni in ključni odnosi, niso zato že bistveni — ker so odvisni od odnosov v delitvi dela in od interesov (in potreb), ki se oblikujejo v delovnih odnosih in pod vplivi pogojev za te odnose.

2.3.3.7. Same ideje, spoznanja, nazori, stališča, načela, teorije in celotna zavest (moralna, religiozna, umetniška, pravna, ekonomska, politična, znanstvena) ne izražajo zmerom ali sploh ne izražajo jasno in točno resničnih interesov. Čim bolj so temeljni interesi različni, nasprotni (izkoriščevalski ipd.), takšni, da prizadevajo druge ljudi, tem bolj se morajo

skrivati za idejami in načeli o »skupnih« ciljih, o »višjih« silah, o »naravnih« razlikah ipd. To je ideološka funkcija zavesti in mišljenja v ožjem pomenu. Zato ne moremo ugotavljati resničnih razlik (in enakosti) v temeljnih potrebah, interesih in drugih lastnostih ljudi samo po idejah, izjavah, ocenah (vrednotenju) ipd. Ugotoviti je treba, kakšen pomen oziroma vrednost imajo ideje kot spodbude ali zavore za dejanja ljudi v temeljnih odnosih!

2.3.3.8. Če upoštevamo vse omenjene značilnosti, njihove pogoje in medsebojne odvisnosti, potem lahko takole upredelimo različne vrste skupin ljudi (družbenih skupin):

2.3.3.8.1. »Razredi« so velike skupine ljudi, ki se med seboj razlikujejo po vseh bistvenih sestavinah — po pogojih dela, po naravi in načinu delitve dela, po temeljnih potrebah, sposobnostih in interesih za uporabo oz. prisvajanje kot tudi za upravljanje in prilaščanje pogojev in rezultatov dela; v okvirih takšne skupine so ti pogoji za ljudi enaki, tudi njihove temeljne značilnosti so enake.

Takšne skupine si zaradi takšne enotnosti vseh bistvenih pogojev in temeljnih značilnosti pri vseh pripadnikih skupine na eni strani in takšnega nasprotovanja vseh teh značilnosti med razredi na drugi strani oblikujejo tudi (med razredi) nasprotno in enotno (za razred) temeljne interese; pod vplivom teh interesov nastajajo tudi posebne razredne, strankarske organizacije, ideje in načela, z vsemi vrstami zavedanja in spodbujanja (od morale do znanosti). To se izraža tudi v čvrstini, stabilnosti in homogenosti takšnih skupin, v enotnosti in uspešnosti njihovih akcij, ko v zgodovini ustvarjajo poseben celosten sistem družbenih odnosov (od delovnih in ekonomskih do moralnih, političnih, pravnih . . .).

Takšna različnost v temeljnih pogojih, potrebah, interesih in zavesti ter organiziranosti, pomeni »antagonistično« nasprotovanje med »razredi«, ki jih v enotno, skupno družbeno ureditev (sistem) objektivno povezujejo enotna zgodovinska nujna sredstva za delo (ki so bistven pogoj za življenje vseh in hkrati za različno oziroma protislovno naravo dela, za delitve dela, potreb in interesov).

2.3.3.8.2. »Sloji« so takšne skupine, katerih pripadniki delijo samo nekatere bistvene enake pogoje in značilnosti, medtem ko so drugi bistveni pogoji in značilnosti za iste ljudi iz istega sloja neenotni, različni. Na primer opravljajo enako vrsto dela, recimo intelektualno ali uradniško delo, in si oblikujejo (prisvajajo) enake vrste in stopnje sposobnosti in znanja; hkrati pa je narava dela — zaradi razlik v tehnologiji dela — za en del ljudi takšna, da je delo že zelo omejeno, enostransko opravljanje delnih funkcij; za drugi del pa je delo že bolj ali manj celostno, ustvarjalno; za en del pomeni delitev dela že zelo nadrejen ali podrejen položaj; za druge pa že bolj ali manj enakopravno sodelovanje. Tako se potem — kakor v sami delitvi dela — ločijo tudi pri upravljanju in razpola-

ganju s pogoji in rezultati dela: eni imajo vse možnosti, da nadrejeno razpolagajo s pogoji dela in drugim določajo delo in merila za delitev dohodka; drugi imajo teh možnosti manj ali sploh nič.

Pri ljudeh v takšnih slojih zato tudi niso dovolj enotni vsi temeljni interesi (za enak način delitve in organizacije dela, za enak sistem prilaščanja in delitve dobrin itn.). Zato takšni sloji nikoli v zgodovini nimajo svoje posebne politične stranke, niso homogeni in stabilni kakor »razredi«, temveč se nenehno »razslojujejo«: posamezniki in cele skupine iz teh slojev se priključujejo določenemu razredu, služijo temu razredu ali se skupaj z njimi borijo proti drugim (kot »zavezniki«). Podobno se oblikujejo sloji tudi znotraj vsakega razreda. Na primer sloj uradništva ali izobraženstva proti meščanskemu ali delavskemu razredu; ali sloji v meščanskem in v delavskem razredu (malolastniški, malomeščanski sloji, polproletarski sloji . . .).

2.3.3.8.3. Če pa so razlike in nasprotja med ljudmi samo v tistih pogojih in značilnostih (lastnostih), ki niso bistvene za oblikovanje temeljnih potreb in interesov in za usmerjanje ravnanj v temeljnih odnosih, potem so to različne »skupine« kot so: družina, poklic, generacija, narod, rasa ipd. Te skupine so navzoče v vsakem razredu in sloju in v vsaki družbi, tudi če ni razredno in slojevsko razdeljena (protislovna); oziroma — vsak razred in sloj sta lahko navzoča v vsaki izmed teh skupin.

Razredi in sloji pa uporabljajo in izrabljajo vse vrste drugih razlik in skupin ljudi, da se z njihovo pomočjo ali s skrivanjem za njihovimi značilnostmi, v imenu njihove »naravne nujnosti« in njihove »skupne, splošne« veljave v družbi, uveljavijo v delitvi dela in v prilaščanju dobrin. Tako izrabljajo družinske oziroma sorodstvene vezi in razlike, narodnostne, rasne, verske, poklicne, generacijske ali — danes — »statusne«. Glej npr. Kerševan — (1974: 698—705).

2.3.3.9. Za razumevanje sestavljenosti (strukturiranosti), slojevitosti (stratificiranosti) in razvoja (mobilnosti) družbe in družbenih skupin je treba tudi upoštevati, da oblikovanje in spreminjanje skupin in celih družbenih skupnosti (sistemov, ureditev) poteka kot proces protislovnega zgodovinskega razvoja. Ne oblikujejo se vse sestavine in značilnosti ter pogoji hkrati niti enostavno, mehanično, pod neposrednimi vplivi »materialnih razmer« (»okolščin«, »okolja«) ipd.

Bistveni materialni pogoji (delovna sredstva) se oblikujejo in spreminjajo z ustvarjalno aktivnostjo samih ljudi, v »okviru« obstoječega sistema (ureditve, lastnine itn.), dokler ta sistem omogoča dovolj vseh vrst spodbud za takšen razvoj in postavlja dovolj ideoloških ovir za uveljavljanje novih »sil«. Tako npr. danes kapitalistični sistem še zmerom dovolj spodbudno vpliva v smeri nove, produktivnejše tehnike, ki omogoča lastnikom več profita, delavcem pa višji standard. Vendar hkrati — ravno s to tehniko — ustvarja za vedno večje množice ljudi novo, drugačno na-

ravo in delitev dela in nove, drugačne potrebe, ki zahtevajo drugačno, enakopravno prisvajanje (uporabo), sodelovanje in družbeno prilaščanje, medtem ko se bogastvo koncentrira v rokah vedno (relativno) manjšega dela vladajočega razreda itn.

Ko nova produktivnost, narava in delitev dela povzročijo dovolj mon-žične in močne potrebe in interese ter sposobnosti za nov, drugačen način organiziranja dela in prilaščanja dobrin, se morajo oblikovati in razviti tudi vse nujne vrste osveščanja, zavestnega spodbujanja in organiziranja novih slojev ali razredov za nov sistem družbene ureditve.

Najprej se oblikujejo določene moralne vrednote, estetske upodobitve, tudi religiozne, idealizirane, mistične predstave ter ekonomsko vrednote-nje novih značilnosti dela in odnosov pri delu, pozneje se organizira nepo-sredno politično dogovarjanje in združevanje z dovolj jasnimi skupnimi cilji in učinkovitimi sredstvi. Šele potem pa je mogoče osnovati tudi do-volj celovito organizacijo »pravnega« (oziroma samoupravnega) sistema, z zakonodajo, nadzorom itn. za usmerjanje celotne skupnosti oziroma družbe.

Vsak vladajoči razred in sloj uporabljata vse možne razlike in na-sprotování pri drugih, da en del drugih postavita proti drugim — od na-cionalnih, verskih, rasnih do poklicnih in sorodstvenih razlik, danes pa predvsem razlik v stopnji znanja (izobrazbe) in drugih t. i. »statusnih« značilnosti. Prav posebej vladajoči razred uporablja vse vrste temeljnih spodbud, da z delnim upoštevanjem novih interesov vendarle ohrani in utrdi svoj sistem. Tako npr. kapital ali država omogočata delavcem »ude-ležbo« pri profitu, povečanje standarda, celo »udeležbo« (participacijo) pri upravljanju, da jih čim bolj pritegneta v konkurenčni in imperialistični boj in da čim bolj razkrojita enotnost in moč delavcev v njihovem boju za enakopravne odnose . . . Prav tako npr. v procesu nastajanja in v sami socialistični ureditvi in samoupravljanju birokratska, tehnokratska ipd. miselnost zelo spretno izrabljata določeno nemoč delavcev, da v njiho-vem imenu akumulirata in porazdeljujeta dobrine, da v imenu delitev »po delu« sebi delita mimo dela, da v imenu »samoupravljanja« prevalita vse posledice in odgovornost na »vse enako« ipd.

2.3.3.10. Poseben vpliv na nastajanje, utrjevanje in razvoj določene družbene ureditve imajo tudi mednarodni odnosi, ki lahko zelo pospešijo ali tudi zavrejo razvoj v neki določeni deželi za določen čas. Prav tako je pomemben vpliv razlik v ekonomski in kulturni razvitosti ali zaostalosti pokrajin in še prav posebej narodov. Poseben je vpliv generacijskih raz-lik: različne človeške lastnosti — potrebe, interesi, sposobnosti, karakter in miselnost — se namreč ne oblikujejo v vseh starostnih dobah enako in na določeni stopnji razvoja oziroma utrjenosti niso več enako ali so zelo malo sprejemljive, prilagodljive. Medtem pa so ti ljudje, z utrjenimi last-nostmi, ustvarili že nove pogoje, ki zahtevajo tudi bolj ali manj drugačno usmerjenost teh lastnosti pri mlajših ljudeh . . .

Vse te in še druge vidike »socialne mobilnosti« (spremenljivosti, prilagodljivosti in prehajanja iz ene »strukture« ali sloja oz. razreda v drugega) je treba dovolj upoštevati, da lahko razložimo in zavestno vplivamo na razvoj družbe.

2.3.4. Skica možnosti hipotez

Takšno strukturo in povezavo sestavin družbe je možno z razvojno (historično)-komparativno in operacionalno razčlenitvijo privedi do empirično preverljivih hipotez v obliki logično popolnoma koherentnih in hierarhiziranih opredelitev.

2.3.4.1. Seveda pa vsaka stopnja v tej hierarhiji abstrakcij hkrati pomeni tudi drugo področje oz. vrsto, kvaliteto sestavin in razmerij (odnosov). Zato zahteva tudi drugačne, tej kvaliteti in stopnji ustrezne indikatorje in merila! Tako seveda ne moremo uporabljati npr. samo indikatorje in merila za ekonomske — lastninske, dohodkovne, denarno-blagovne — odnose ali samo za politično moč in vpliv ali samo za nekatere druge »statusne« determinante. Vsa ta merila pa lahko najdejo in morajo najti svoje mesto in vlogo v celovitem instrumentariju za ugotavljanje, opisovanje, merjenje in preverjanje družbene strukture in razvoja.

Predvsem pa moramo upoštevati, da indikatorji in merila za količino (število, obseg, stopnjo, višino, pogostnost ipd.) neke sestavine, lastnosti ali procesa ne zadoščajo za opredelitev in meritev kvalitete: zato je treba ugotavljati (in meriti) ne samo to »koliko kdo česa« ima ali nima oziroma uporablja, si prisvaja, si prilašča, deli, izmenjuje, ocenjuje itn., temveč hkrati in povezano s tem tudi in predvsem to, »kako«, v smeri kakšnih odnosov to počne, uveljavlja, se tako obnaša itn.

2.3.4.2. Najbolj splošen okvir hipotez, ki dovolj nakazuje možnosti za vključitev omenjenih meril, zahteva pa tudi vključitev takšnih, ki jih formalistično usmerjena sociologija in ekonomija ne uporabljata, pač pa jih najdemo v opisih in meritvah industrijske sociologije (dela), socialne psihologije, pedagogike ipd. — je lahko npr. takle:

Socialno strukturo (razrede in sloje) opredeljujejo razlike (med razredi oz. sloji) in skladnosti (v razredih oz. slojih), ki so v tem

a) koliko možnosti (pogojev, sredstev, lastnosti ipd.) imajo neki določeni ljudje in

b) kako hkrati te možnosti uporabljajo oz. kako delujejo na podlagi (pod vplivom) teh možnosti:

(1) za bolj ali manj ustvarjalno, praktično-intelektualno delo ali pa za enostransko, omejeno, abstraktno-uradniško ali fizično (težaško) delo oziroma za delne funkcije takšnega dela (ki oblikuje temeljne sposobnosti in spodbuja ali zavira oblikovanje bistvenih potreb in interesov);

(2) za »višji« ali »nižji«, nadrejen ali (in) podrejen ali pa enakopraven položaj v delitvi dela in v organizaciji dela, ki bistveno vpliva na te-

meljne potrebe in interese za takšne odnose tudi v prilaščanju in delitvi dobrin . . .;

(3) za pridobivanje ustreznega delovnega mesta, zaposlitve (in s tem za neposredno uporabo oz. prisvajanje pogojev in rezultatov dela);

(4) za pridobivanje znanja in sposobnosti oziroma izobrazbe ali kvalifikacije, za »šolanje« (in s tem za opravljanje določenih funkcij na določenem delovnem mestu oz. položaju in v upravljanju);

(5) za neposredno dogovarjanje in osveščanje, organiziranje z drugimi ljudmi v političnih skupinah, organizacijah in vodstvih (in s tem za oblikovanje politične moči, da vplivajo na bistvene odločitve);

(6) za neposredno udeležbo in vpliv v procesu odločanja (»oblasti«) o družbenih normah, zakonih in instrumentih (za usmerjanje ekonomskega in celotnega družbenega sistema);

(7) za menjavo rezultatov svojega dela (ki omogoča mehanizem tržne menjave);

(8) za neposredno delitev oziroma vplivanje na delitev rezultatov dela (ki poteka s posebnimi mehanizmi ekonomskih instrumentov, ki jih oblikuje »ekonomska politika«) in še posebej za delitev osebnih dohodkov (vpliv na merila);

(9) z vsem tem pa za dejansko razpolaganje (lastnino) s pogoji in rezultati dela, za razvoj osebnega in družbenega standarda ali za zasebno bogatenje;

(10) če se razlike in nasprotja v vseh teh možnostih oziroma družbenih odnosih tako stopnjujejo, da preveč zavirajo uveljavljanje in razvoj posameznih ljudi in celih skupin (slojev in razredov), potem se vse to izraža tudi v bolj ali manj hudih konfliktih (v strokah, v nasilnem onemogočanju vpliva drugim skupinam, v metodah za diskriminacijo, za podtikanje, intrigiranje in drugačno onemogočanje enih ljudi — z zaprtim, monopolnim dogovarjanjem drugih itn.);

(11) če pa takšna celota možnosti, odnosov in metod onemogoča nekaterim ljudem da zadovoljujejo celo najosnovnejše človeške eksistenčne potrebe in potrebe za ustvarjalno uveljavljanje in uveljavljanje v družbi, drugim ljudem ali celim slojem pa omogoča pretirano enostransko zadovoljevanje enih ali drugih potreb, potem se to izraža tudi v bolj ali manj skrajnih, deviantnih pojavih (v kriminalu, korupciji, špekulaciji, alkoholizmu, narkomaniji, prostituciji, pornografiji itn.); te na eni strani uporabljajo prizadeti ljudje za obrambo ali tolažbo pred svojim propadanjem; na drugi strani pa jih presiti in oblastneži uporabljajo za nasilno uveljavljanje in izživljanje svojih do skrajnosti enostranskih potreb . . .

2.3.5. *Nekatere ključne ugotovitve*

Strokovna skupina pri CK ZKS, ki je pripravila del gradiva za 3. sejo konference ZKS o socialnem razlikovanju (1971), je na podlagi takšnega koncepta prišla do precej kompleksnih, čeprav statistično le delno obdelanih podatkov, ki jih lahko opisno strnemo v celo vrsto hipotetičnih

trditev v zvezi z vsako izmed enajstih hipotez (v točki 2.3.4.2.) in ki jih je možno verificirati tudi s statistično obdelanimi podatki iz različnih, danes že številnih raziskav.

2.3.5.1. Iz splošne statistike kot tudi iz redne evidence članstva ZK in drugih družbeno-političnih organizacij lahko kot delovno (hipotetično) izhodišče povzamemo socialno strukturo naše današnje družbe v klasičnem marksističnem pomenu takole:

(a) razred industrijskih delavcev na vseh področjih družbene delitve dela;

(b) sloj zasebnih obrtnikov;

(c) sloj zasebnih kmetovalcev (v katerem se »kooperanti« in »zadružniki« postopoma približujejo industrijskim delavcem);

(d) sloj strokovnih intelektualnih uslužbencev;

(e) sloj administrativnih in vodilnih uslužbencev in funkcionarjev (ki se v vodilnih funkcijah bolj ali manj prekriva s prejšnjim);

(Upokojenci, gospodinje, študentje in drugi »vzdrževani« so razporejeni v vseh slojih oz. v razredu).

2.3.5.2. Po hipotezah (1) do (11) ad (a) in (b) — iz točke 2.3.4.2. lahko ugotovimo in dovolj natančno »izmerimo« (z ustreznimi indikatorji in merili), koliko in kako so katere izmed teh skupin udeležene v vsaki izmed »možnosti« iz teh hipotez!

Tukaj ni prostora, da bi navajali vsaj splošne ugotovitve skupine o vsaki hipotezi posebej. Zato navajam samo splošno ugotovitev v zvezi s samo slojevitostjo:

2.3.5.3. Iz ugotovitev o vseh »možnostih« po hipotezah od (1) do (11) ne moremo (ne smemo) sklepati, da so omenjeni sloji — t. i. uslužbenci, vodilni kadri, izobraženci, strokovnjaki ipd. — tako homogene, enotne skupine, da bi vsi ljudje iz takšnih slojev imeli enake vse temeljne potrebe, interese, vrednote in bi se enako obnašali v temeljnih odnosih. Ugotovitve namreč kažejo, da velik del teh ljudi v teh slojih izraža mnenja in nazore (v anketah, političnih dokumentih, v strokovnih dokumentih ipd.), s katerimi se zavzemajo za enakopravne odnose, za samoupravno urejanje družbenih odnosov in za javno, odkrito in objektivno delovanje vseh organizacij in organov v naši družbi. Koliko so takšne ideje resničen izraz dejanskih interesov ali so samo sredstvo za skrivanje pravih interesov, vidimo iz dejanj, iz obnašanja v temeljnih odnosih. Največ nam pokažejo konflikti, ki popolnoma jasno razkrivajo, da poleg teh gre tudi za ozke, zaprte, monopolne skupine v vseh omenjenih slojih. Nasprotno pa en del teh slojev tudi v tem obnašanju, v konfliktih, kaže napredne socialistične interese. Kolikšen je ta del in kolikšen je del tistih, ki interese izražajo samo z besedami, kolikšen pa del tistih, ki tudi izrecno zahtevajo in opravičujejo nadrejene in podrejene položaje pri delu, vpliv pri upravljanju, razne druge privilegije itn. — tega zaenkrat še nismo mogli ugotoviti.

Najbolj pomembno je, da so vsi omenjeni sloji razslojeni in se stalno znova razslojujejo na takšne »dele«, skupine in posameznike. Kadar pa so takšne (negativne) skupine preveč ovirane od naprednejših skupin v svojem lastnem sloju in od delavskega razreda, potem se začno med seboj tudi neposredno povezovati. Vsaka ponuja drugim tisto, kar ima: birokracija ponuja možnosti za sodelovanje v oblasti, tehnokracija in elita ponujata znanje, metode in tehniko, komercialisti in managerji vpliv na trg in denar itn. Takšno razslojevanje stalno znova reproducira t. i. malomeščanski sloj, v katerem imajo omenjene skupine različne oblike, vse pa se v obliki t. i. »zasebnih zvez poskušajo čim bolj zasidrati v družbene odnose in spodnašati samoupravno urejanje teh odnosov.

Vedno številnejši in močnejši pozitivni deli omenjenih slojev pa z delavskim razredom uveljavljajo enakopravne odnose v stalnih spopadih na vseh področjih delitve dela, od temeljnih organizacij do najvišjih družbenih organov . . .

3. O možnostih dialektično-logično-empirične politične analize razrednih »sil« za učinkovitejšo vsakodnevno prakso Zveze komunistov

3.1. Temeljna splošna izhodišča

Če (ker) so temeljni interesi za določene (enakopravne ali hierarhične, privilegirane ipd.) odnose v družbi »ključni faktor« razredn družbene strukture in s tem tudi razvoja družbenih odnosov — ti odnosi in njihov razvoj (ali ohranitev in utrditev) pa so glavni cilj politične organizacije — potem so ti temeljni interesi tudi »ključni faktor« oziroma »silnica« učinkovitosti te organizacije!

3.1.1. Potem (zato) mora tudi ZK kot družbeno-politična organizacija — posebno pa še kot avantgarda delavskega razreda — stalno spoznavati in upoštevati spremembe tudi in predvsem v tem faktorju, če hoče učinkovito vplivati na temeljne družbene odnose.

3.1.1.1. Vplivati pa mora čimprej in čim učinkoviteje že zato, ker sicer vplivajo druge »sile« (v politiki nikoli ni »praznega prostora«) . . .

3.1.1.2. Zato mora to spoznavati, upoštevati in uporabljati v neposredni zvezi s politično prakso (akcijo): za to prakso in iz te prakse . . .

3.1.1.3. Zato ne more omejiti tega spoznavanja in te prakse samo na raziskovalno, teoretično-pojasnjevalno ali izobraževalno aktivnost ipd., temveč mora najbolj neposredno (empirično) in hkrati celostno (dialektično) upoštevati obnašanje (ravljanje) ljudi v temeljnih družbenih odnosih kot izraz (in dokaz) temeljnih interesov . . .

3.1.1.3.1. Zato se nujno dogaja, da to spoznava in upošteva večkrat tudi pred »znanostjo« — posebno, če se le-ta omejuje na pozitivistična statusna (statistična) merila ali na vulgarno-dogmatične posplošitve . . .

3.2. Najbolj očiten in zanesljiv indikator interesne (razredne) usmerjenosti je smer ravnanja v praksi temeljnih odnosov

Tudi ko (če) analiziramo učinkovitost z ugotavljanjem obsega in stopnje sestavin samega političnega procesa — raznih vlog, aktivnosti oz. faz in metod — bomo ob vsaki posamezni sestavini vedno znova naleteli na to, da so tudi moč in učinek posamezne vloge (idejne, moralne, organizacijske, kadrovske) kot tudi moč in učinek posamezne aktivnosti oz. faze (informiranja, boja mnenj, predlaganja, sklepanja, vodenja, nadzora itn.) in celo moč posamezne metode odvisni tudi od temeljnih interesov ljudi (subjektov), ki s to vlogo aktivnostjo in metodo oblikujejo in uveljavljajo moč za svoj vpliv in sam ta vpliv kot tudi od interesov ljudi na katere vplivamo.

3.2.1. Predvsem pa je od temeljnih interesov odvisna smer, v kateri vplivajo te sestavine in celoten političen proces (politična akcija, učinkovanje): čeprav gre za deklarirane iste cilje (v skupnih programih, resolucijah, sklepih, stališčih) in ravno zato — je v politični organizaciji najbolj pomembno, v kakšni smeri in s kakšno zavzetostjo (v tej smeri) kdo deluje za uresničevanje teh ciljev. In to v sami organizaciji, predvsem pa v družbenih odnosih (»okolju«), kjer organizacija nastopa in deluje kot celota.

3.2.1.1. Smer, ki se pokaže v uresničevanju, se največkrat ne pokaže kot neposredno (čisto, jasno) »za« ali »proti«, temveč kot »kako« kdo ravna (se obnaša, deluje). S tem pa se pokaže »usmerjenost« oziroma »interes«!

3.2.1.1.1. Tudi pasivnost ali izogibanje je indikator takšne usmerjenosti (če jo opazujemo ob določenih ciljih in ob določenih možnostih organiziranja, spoznavanja itn.).

3.2.2. Ugotavljanje te smeri — kako kdo ravna v zvezi z določenimi cilji ob določenih možnostih (pogojih, sredstvih, . . .) — je hkrati najbolj zanesljiva metoda za ugotavljanje, kateri drugi subjektivni (človeški) faktorji se v zvezi z (ne)učinkovitostjo organizacije prepletajo (in koliko se prepletajo) z interesi: stopnja ali tudi vrsta (ne)znanja, (ne)izkušnosti, (ne)spособnosti, (ne)odgovornosti oz. volje, zavesti . . .

3.2.2.1. Stopnja učinkovitosti je namreč odvisna hkrati od vseh teh faktorjev. Razčlenimo in analiziramo pa jih lahko ravno z opazovanjem in primerjanjem načina, kako kateri subjekt ravna v neki določeni situaciji ali »pogojih«, ki mu bolj ali manj omogočajo ali onemogočajo, ga spodbujajo ali ovirajo. Kolikor je mogoče, lahko tudi sami ustvarimo takšne »situacije« ali »pogoje« (omogočimo znanje in usposobljenost ali izberemo vzorec subjektov — članov, osnovnih organizacij, vodstev . . . — z dovolj visoko stopnjo izobrazbe, izkušnosti itn.). Sodobna raziskovalna me-

todologija ponuja dovolj metod za takšne empirično-logične analize z visoko stopnjo zanesljivosti.

3.2.3. Tudi za ugotavljanje in merjenje »stališč« kot temeljnih sestavin »ideologije«, v katerih se izražajo temeljni interesi, je odločujoče opazovanje obnašanja ob določenih ciljih in pogojih . . .

3.2.3.1. Hkrati pa nam ugotavljanje tipičnih značilnosti ali znakov »stališč«, kot so čvrstost in trajnost stališč oziroma vztrajnost subjekta in stopnja organiziranosti njegovih izkušenj in znanja (utemeljenost, argumentiranost, uporabnost) ter njegova čustvena prizadetost (ob določenem ravnanju z določenimi cilji) omogočajo ravno to razčlenjevanje in ugotavljanje »deleža« drugih subjektivnih faktorjev (znanja, izkušnost, usposobljenosti itn.) ob interesih in s tem tudi »deleža« samih interesov.

3.2.3.2. Če kot »stališča« ne obravnavamo samo »ideje o ciljih«, temveč v povezavi z njimi tudi »ideje o postopkih, metodah«, kako te cilje uresničiti (kakšne postopke in metode je kdo pripravljen uporabiti za uresničevanje svojih ciljev) — nam to odpira velike možnosti za bolj zanesljivo ugotavljanje usmerjenosti (tj. interesov) že pred samim obnašanjem, oziroma za predvidevanje obnašanja, ne da bi opazovali samo obnašanje!

3.3. Cilj je: stalno izpopolnjevati učinkovitost za spreminjanje temeljnih odnosov v skladu s temeljnimi interesi delavskega razreda

Cilj ZK pa seveda ni samo ugotavljanje in merjenje učinkovitosti (to bi bil politično-pozitivistični larpurlartizem), temveč izpopolnjevanje vseh faktorjev, da bi dosegli čim večjo učinkovitost v revolucionarnem spreminjanju temeljnih družbenih odnosov.

3.3.1. Prav tako ugotovitve o faktorju »interesi« (temeljni, razredni) ne rabijo samo za izpopolnjevanje znanja o strukturi organizacije (ZK) in družbe, temveč predvsem za spreminjanje te strukture v skladu z interesi delavskega razreda!

3.3.1.1. Učinkovito oblikovanje (organiziranje) in spreminjanje te strukture v sami organizaciji mora potekati neposredno z vsemi njenimi vlogami (»politikami«): s *kadrovsko* — izbor kadrov, včlanjevanje, volitve itn.; z *organizacijsko* — postavljanje organizacij v določeno »okolje«, združevanje določenih »struktur« itd.; z *idejno* — usposabljanje kadrov, posebno delavskih, idejni boj in diferenciacija itn.; z *moralno* — vpliv z zgledom obnašanja, sankcije, diferenciacija z odgovornostjo . . .

3.3.1.2. Za učinkovito spreminjanje socialne strukture v družbi mora ZK upoštevati zakonitosti oblikovanja in razvoja temeljnih interesov družbenih skupin: da se temeljni interesi oblikujejo in spreminjajo pod vplivi določenih značilnosti narave in delitve dela (tistih, ki določajo »položaj«,

tj. glavne »vloge« oz. funkcije, aktivnosti v delitvi dela), na katere pa bistveno vplivajo določene značilnosti materialnih pogojev za delo (ne pa želje in ideje o delitvi dohodka ali o lastnini ali o tem, koliko naj bi bilo delavskega razreda itn.). Glej v poglavju 2., predvsem 2.3.3.

3.3.1.3. Za učinkovito spodbujanje, mobiliziranje, usmerjanje ali oviranje raznih družbenih »sil« (skupin) pa je treba upoštevati različnost njihovih temeljnih interesov in sorodnost nekaterih interesov z interesi delavskega razreda . . .

3.3.1.3.1. Poseben problem so nivoji interesov, tj. posredni, dolgoročni in splošni družbeni interesi na eni strani in neposredni, kratkoročni, posebni in osebni interesi na drugi strani. Pogosto namreč mešamo dolgoročne interese (npr. za akumulacijo, investicije ipd.) s temeljnimi, zgodovinskimi, razrednimi interesi . . .

3.3.2. Za takšno učinkovanje ne more politična organizacija (tudi ZK) čakati na rezultate znanstvenih raziskav ali teorij, ker je (a) znanost le ena izmed oblik in faz v celotnem procesu osveščanja, ki jo druge oblike prehitujejo s svojimi načini osveščanja, organiziranja in usmerjanja ravnanj ljudi v družbenih odnosih (ti drugi načini so bolj neposredni in enostavni, kakor teoretično-logično-empirična znanstvena metodologija); (b) ker nasprotne »sile« uporabijo vsako »čakanje« oz. »prazen prostor« . . . ; (c) predvsem pa zato, ker čim bolj se — v strahu pred pragmatizmom, prakticizmom, utilitarizmom, subjektivizmom ipd. — znanost ločuje od neposredne prakse (tudi politične), tem bolj zahaja v vse druge »izme«!

3.3.2.1. »Prava mera« se vzpostavlja samo z nekim neposrednim stikom; čim bolj pa se oddaljuje od prakse, tem bolj se mera vzpostavlja z nihanjem med skrajnostmi, enostranostmi, »izmi« . . .

3.4. Izhodišče in verifikacija politične učinkovitosti (in znanstvene objektivnosti) sta v ključnih problemih obnašanja v praksi temeljnih družbenih odnosov

3.4.1. Politična organizacija (ZK) mora učinkovati »sproti«, vsak dan, v vsaki »politično pomembni situaciji« . . . Zato mora uporabljati predvsem tiste indikatorje in merila, ki omogočajo čim bolj neposredno in čim bolj zanesljivo analizo, presojo in oceno tudi o tako »skritih« (bistvenih, zapletenih faktorjih oz. vzrokih, kot so »interesi«; saj je »politično pomembna« prav tista »situacija«, ki prizadeva temeljne odnose in zato temeljne interese med ljudmi.

3.4.2. Takšni indikatorji za interese pa so ravno tisti, s katerimi lahko opišemo, ugotavljamo in preverjamo, kako se kdo obnaša v temeljnih odnosih oz. v »politično pomembni situaciji« in — seveda — kateri so takšni odnosi . . . Ob tem pa lahko ugotavljamo tudi, kakšna in kolikšna je zmožnost za uresničevanje teh interesov (glej v točki 3.2.).

3.4.2.1. Na primer: tega, kakšne interese (in znanje, sposobnosti, izkušnost, voljo) ima kdo glede delitve osebnih dohodkov, ne moremo ugotoviti po sami višini teh dohodkov; sama višina je zmerom neposredno odvisna od meril za delitev in od tistih značilnosti dela, delavca, pogojev dela in rezultatov dela, ki jih merimo oziroma upoštevamo pri delitvi; kaj pa upoštevamo ali ne upoštevamo (in s tem: kakšna merila uporabljamo), to pa je odvisno od temeljnih interesov . . . Zato lahko te interese na eni strani ugotavljamo samo, če ugotovimo, kako in kaj »merimo« in upoštevamo pri delitvi dohodka!

Na drugi strani pa edino tako lahko tudi učinkovito spodbujamo ali oviramo takšne interese oz. ljudi za delo, za produktivnost dela ali za prilaščanje mimo dela, če so merila »profit«, »renta« ipd., ali za ne-delo, če si kdo lahko prisvaja oz. uporablja rezultate skupnega dela brez meril, tj. ne glede na kvaliteto in obseg oz. učinek svojega dela (pa čeprav brez pravno organiziranega »prilaščanja« oz. »lastnine«).

Tako bi danes lahko ugotavljali precej razširjene interese za delitev dohodka brez meril za obseg, kvaliteto in učinke dela, samo po »merilih« za stopnjo izobrazbe in dolžino delovne dobe, kar je ne glede na lastno delo prilaščanje na račun skupnega dela (in družbene lastnine). Ugotovili bi celo, da v imenu »strokovne analitične ocene« delovnih mest in v imenu ter s postopki »samoupravnega sporazumevanja« — na primer v šolstvu — obnavljajo še bolj »režimski« sistem kot so bili »plačilni razredi«, ko za celo leto vnaprej podeljujejo točke za »obseg« dela (ki ga skrijejo med »pogoje« dela) in celo za »odgovornost« . . .

3.4.2.2. Enako bi lahko ugotavljali, za kakšne interese gre na primer v procesu odločanja in vplivanja na odločitve (v samoupravljanju): ne predvsem s samo »količino vpliva« (kdo ima večji in manjši vpliv) in z višino izobrazbe, višino dohodka, ugledom in drugimi takšnimi statusnimi znaki, temveč predvsem po tem, kako (s kakšnimi postopki in metodami) si oblikuje možnosti za vpliv in se organizira za vplivanje ter dejansko vpliva: z dogovarjanjem v javnem in argumentiranim soočanju mnenj in dokazov ali v zasebnih, zaprtih skupinicah . . .

Nekdo ima lahko tudi visok osebni dohodek, visoko samoupravno funkcijo in vse druge statusne znake visoke — pa bo svoj vpliv oblikoval na drug način, z drugačnimi temeljnimi odnosi do ljudi, kakor nekdo, pri katerem so ti znaki enako visoki.

3.4.3. Tako kot v primerih 3.4.2.1. in 3.4.2.2. bi lahko z opisom vseh tistih možnosti in načinov, s katerimi smo v točki 2.3.4.2. opredelili razrednost in slojevitost družbe, prikazali, kako je možno v politični praksi in v raziskovalni dejavnosti na eni strani ugotavljati temeljne, to je razredne in slojevske interese; na drugi strani pa se organizirati za učinkovitejše vplivanje oziroma spodbujanje enih in oviranje drugih interesov; veliko bolj kot z ugotavljanjem samih količin (obsega, števila, stopnje itn.). posameznih značilnosti, vlog in funkcij . . .

3.4.3.1. Tako bi nam npr. analiza, kdo najbolj vztrajno podpira ali celo reproducira samo splošna »merila« ali celo samo splošna načela o delitvi »po delu«, hkrati pa ne spodbuja, ne podpira ali celo ovira oblikovanje in uporabo konkretnih meril za konkretne dolžnosti, naloge, učinke, metode in rezultate dela (tudi lastnega), zelo natančno pokazala, za kakšne interese gre: za tiste, ki jim je resnična spodbuda nagrajevanje po konkretnih merilih obsega, kvalitete, učinka, rezultatov oz. uspešnosti dela, ali za tiste, ki jim gre za abstraktno govorjenje o »delu« . . .

Za kakšen razred ali sloj so značilni eni, za kakšen pa drugi interesi (in obnašanje), niti ni potrebno posebej poudarjati!

3.4.3.2. S takšnim konkretnim političnim ugotavljanjem (z znanstveni raziskavi pa še posebno stopnjo zanesljivosti in preverljivosti) glede na vse kriterije iz točke 2.3.4.2. — kako kdo ravna v vseh temeljnih in ključnih, pomembnih odnosih — bi lahko veliko bolj uspešno opredeljevali, kdo sodi v kateri razred ali sloj, in bi predvsem veliko učinkoviteje organizirali vplive na interese oziroma interese skupine (spodbude in pospeške za ene in ovire za druge).

3.4.4. Potem nam tudi ne bi bilo treba tolikokrat in tako na splošno ugihati, kdo sodi v kateri razred ali sloj, kaj sploh je »delavski razred«, ali »sploh še je« delavski razred . . . Prav tako ne bi bilo treba iskati »etiket« za to, »kam kdo spada«, ker bi to postajalo zelo jasno z ugotavljanjem razvoja v temeljnih odnosih!

4. VIRI

- Đurić, M. (1962). *Problemi sociološke metode*. Beograd: Savremena škola.
- Jambrek, P. (1976). *Zgradba in razvoj družbe*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Jogan, M. (1976). *Funkcionalizem in konfliktna teorija*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Kerševan, M. (1974). »Razredi in sloje«. *Teorija in praksa*. 7—8: 689—711.
- Lenin, V. I. (1945). *Velika pobuda*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K. (1948). *Kapital III*. Beograd: Kultura.
- Marx, K. — Engels F. (1950). *Izbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K. (1961). *Kapital I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K. — Engels F. (1964). *Nemačka ideologija*. Beograd: Kultura.
- Pečujlić, M. (1963). *Promene u socijalnoj strukturi Jugoslavije*. Beograd.
- Pečujlić, M. (1967). *Klase i savremeno društvo*. Beograd: savremena administracija.
- Pečujlić, M. (1971). *Obzorja revolucije*. Ljubljana: Komunist.
- Podmenik, S., Golob, L., Bitenc, I., Potrč, M. (1971). *Metode za sodobno delovanje zveze komunistov*. Ljubljana: Komunist.
- Podmenik, S. (1970). *Človek in socializem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Podmenik, S. (1973). »Nekateri vzroki (ne)učinkovitosti zveze komunistov«. *Komunist — Teoretična priloga*, 4—5: 16—19.
- Popović, M. (1967). *Problemi društvene strukture*. Beograd: Kultura.
- Saksida, S. (1966). »Družbena struktura in modeli družbene stratifikacije«. *Teorija in praksa*, 10: 1407—1419.
- Siber, I. (1974). *Socialna struktura i politički stavovi*. Zagreb: političke teme.
- Stambuk, V. (1976). *Kibernetika — mogućnost i stvarnost*. Beograd: Tehnička knjiga.
- Suvar, S. (1970). *Sociološki presjek jugoslovenskog društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stanič, G. (1975). *Družbena slojevitost članstva ZKS I*. Ljubljana: Marksistični center CK ZKS.

4. 1. DODATEK

Marx-Engels (1843—1885). *Razvojna nit teorije (in empirije) interesno-razredne strukture družbe*.

Marx, K židovskom pitanju. (1843). *Rani radovi*. Zagreb. 1953. str. 61, 65, 69—72.

Marx, Ekonomsko-filozofski rukopisi (1844). *Rani radovi*. Zagreb. 1953. (Otudeni rad), str. 196, 198—208. (Privatno vlasništvo i komunizam), str. 226—237 (Potreba, proizvodnja i podjela rada), str. 238, 245, 249, 251—254.

Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj*. (1845). Kultura: Beograd. 1951. Posebno str. 157—214, 146—156.

Marx-Engels: *Nemška ideologija*. (1845—1846). Kultura: Beograd. 1964. str. 15—35, 51—85, 277, 300, 335—336.

Marx, *Beda filozofije*. (1846—1847). Cankarjeva založba: Ljubljana. 1957. str. 113—118, 118 do 134, 159—163.

Marx, *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparte*. (1851—1852). Cankarjeva založba: Ljubljana. 1950. (Izbrana dela). str. 405—407.

Marx, Predgovor h kritiki politične ekonomije. (1859). Cankarjeva založba, Ljubljana. 1950. (Izbrana dela). str. 454—457.

Marx, Kapital 1. (1867). Cankarjeva založba: Ljubljana 1961. str. 51, 85, 87, 88, 92 in 400—569. *Kapital II*. (1885). Kultura, Beograd. 1947. str. 8—9. *Kapital III*. (1894). Kultura, Beograd. 1948. str. 684—687, 709—711, 717—720, 761, 766.

Engels, Anti-Dühring (1878). Naprijed, Zagreb. str. 280—300, 311—312, 324—330.

Engels, Izvor družine, privatne lastnine in države. (1885). Izbrana dela, Cankarjeva založba, Ljubljana. 1951. str. 273—274, 338—344, 387—410.

Marx, Kritika Gotskega programa. (1875, obj. 1890). Cankarjeva založba, Ljubljana. 1951. (Izbrana dela II). str. 20.

Avantgarda in delavski razred

Odnos avantgarde in delavskega razreda vsebuje več aspektov: socialni, politični, kulturni, izobraževalni itn. Vendar pa dialektični odnos avantgarde in delavskega razreda zvečine zajema le ključne probleme avantgarde in delavskega razreda v družbenem razvoju, probleme, ki neposredno vplivajo na njune medsebojne odnose.

Avantgarda je politična organizacija, ki izraža in uresničuje družbene interese delavskega razreda. To je ena razsežnost odnosov. Druga razsežnost sodi k socialni biti delavskega razreda in se nanaša na tri načine medsebojnih odnosov: prvič, na zvezo, ki se vzpostavlja s stališča odnosa delavskega razreda do avantgarde; drugič, položaj avantgarde glede na delavski razred; in tretjič, medsebojno dinamično prepletanje avantgarde in delavskega razreda.

Politična organizacija, ki vodi delavski razred v boju za uresničevanje njegovih interesov, se kaže v dvojni obliki: ena je tista, ki izhaja iz njene vloge miselnega ustvarjalnega subjekta razreda, ki oblikuje, razvija in opredeljuje razredno zavest in vpliva na spoznanje interesov; druga oblika njenega bivanja in delovanja pa se kaže kot tista, v kateri se kaže kot politična organizacija, ki vodi razred. Marx in Engels sta svoj čas poudarjala, da se »komunisti borijo za uresničevanje najbližjih ciljev in interesov delavskega razreda, vendar pa že danes zastopajo tudi prihodnost gibanja«.¹

Marx in Engels v drugem poglavju *Manifesta* pojasnujeta vprašanje, kakšen je odnos med komunisti in proletarci: »Komunisti niso neka posebna partija glede na druge delavske partije. Nimajo nikakih posebnih interesov, ki bi se ločevali od interesov vsega proletariata.«²

Zato se komunisti bojujejo, da bi si proletariat prisvojil družbene proizvodne sile, in si tako kot druge proletarske stranke predvsem prizadevajo, da izoblikujejo proletariat kot razred, z namenom, da zrušijo buržoazno vladavino in vzpostavijo politično oblast proletariata. Samo tako je mogoče uresničiti končni cilj: odpraviti vse razredne razlike, vse odnose gospodstva in privatnega prilaščanja v družbi.

¹ K. Marx-F. Engels: *Manifest na komunističkato partija*, Studentski zbor, Skopje 1973.

² K. Marx-F. Engels: *Manifest na komunističkato partija*, Studentski zbor, Skopje 1973.

Posebno vprašanje je odnos med delavskim razredom in drugimi družbenimi skupinami, ki so zgodovinsko objektivno zainteresirane, da se družbeni odnosi spremenijo, ter njihovo avantgardo — revolucionarno politično organizacijo. To je temeljno vprašanje, s katerim so se ukvarjali utemeljitelji marksizma. Vendar pa je to vprašanje aktualno še danes med marksisti v Jugoslaviji in v svetu nasploh, kar izvira iz nujnosti, da avantgarda s svojo akcijo in s svojim stališčem pooseblja delavski razred v boju za uresničevanje njegovih interesov. Osnovna vloga avantgarde je v tem, da organizira ustvarjalne sile delavskega razreda tako, da se ta razred preobrazí v gibanje, v katerem proletariat postane stvarni nosilec svojih trajnih interesov. Avantgarda nima svojih posebnih interesov in jih ne more imeti, saj mora predvsem zagotoviti, da se v novi družbi uresničijo interesi delavskega razreda.

Na drugi strani je pomembno, da poudarimo vlogo, ki jo ima delavski razred kot subjekt osvoboditve družbe v celoti. Odkrivanje zgodovinske perspektive, ki se uresničuje z bojem delavskega razreda za osvoboditev, ni spoznanje, ki bi prišlo samo od sebe (spontano), pač pa je rezultat neposrednih izkušenj in dejavnosti razreda. To je delo najbolj osveščene delavskega razreda, njegove avantgarde, ki si prizadeva, da prodre do osnov, iz katerih rastejo razredni interesi, da odkrije prave zgodovinske možnosti razreda.

Prav zato je Marx tudi menil, da mora biti partija proletariata — avantgarda tudi po svoji sestavi pretežno *delavska*. Ena izmed resolucij prve internacionale pravi: »Da bi se zavarovali pred raznimi malomeščanskimi vplivi (pred ‚reformisti‘, ‚buržuji-šarlatani‘, politikanti‘, ki se prodajajo), naj se v prihodnje sprejemajo v internacionalo samo tiste ameriške sekcije, v katerih sta vsaj dve tretjini mezdnih delavcev.«³

To Marxovo stališče izraža njegovo spoznanje, da je odprava buržoazne družbe in osvoboditev delavskega razreda delo samega tega razreda in da mora biti zato orientacija avantgarde delavskega razreda usmerjena predvsem na socialno sestavo, da bi bili tudi taktika in strategija političnega boja v interesu delavskega razreda.

1. Nekaj opomb o gibanju razredno-socialne strukture ZKJ

1.1. Zveza komunistov Jugoslavije je revolucionarna organizirana in vodilna idejno-politična sila delavskega razreda in delovnih ljudi v njihovem boju za socializem. Zgodovinska naloga in končni cilj ZKJ je vzpostavitev brezrazredne komunistične družbe. Zveza komunistov se v svoji dejavnosti ravna po marksizmu kot znanstveno-teoretični in idejni podlagi svoje politike v praktični dejavnosti. Zveza komunistov se bojuje za razvoj socialističnega samoupravljanja kot najboljše poti za uresniče-

³ Marx-Engels: Sočinenija, II. izdaja, Moskva, 17. zvezek, str. 635.

vanje konkretnih zgodovinskih interesov in ciljev delavskega razreda v specifičnih razmerah graditve jugoslovanske socialistične družbe.

Za uresničevanje navedenih nalog je brez dvoma pomembno vprašanje, kakšna je sestava članstva ZK oziroma njena razredno-socialna struktura. Ta struktura ZK bistveno odseva v njegovi družbeni vlogi in v njenih stališčih do pomembnih družbenih vprašanj, kar ni zgolj vprašanje danega trenutka. V tem vprašanju se prepletajo: problem položaja delavskega razreda v družbi in dolgoročni in trenutni interesi, za katere se bojuje ZK, predvsem pa vprašanje *revolucionarne preobrazbe družbe v celoti*. Zato danes upravičeno postavljamo temeljno vprašanje — ali je ZK po svoji današnji socialni sestavi (glede na svojo razredno podlago) porok za izražanje in uresničevanje aktualnih in trajnih interesov delavskega razreda.

Kakor vselej, kadar smo pri nas delali prelomne korake v nadaljnjem družbenem razvoju, se je po pravilu predvsem uveljavila potreba, da se ZK kot celota obrne k svojemu razrednosocialnemu bistvu, da bi lahko učinkoviteje preobrazala družbo — in s tem tudi samo sebe.⁴

Krepitev ZKJ na razredni podlagi je najneposredneje povezana s sestavo članstva, ki pravzaprav nosi največje breme pri razvijanju samoupravljanja. S tem je najtesneje povezano tudi trenutno stanje družbenih odnosov, tj. stopnja, do katere se je razvilo samoupravljanje. Okrnjeno samoupravljanje, kakršno je bilo pred pismom predsednika ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ in pred ustavnimi spremembami, pre-rašča v integralen družbeni sistem. To je pot nadaljnjega razvoja, ki je življenjskega pomena za jugoslovansko družbo v celoti in ki ga ni mogoče zagotoviti brez usmerjajoče vloge ZK.

ZKJ kot avantgarda je v samoupravljanju odkrila možnost za samodejavnost delavskega razreda, to pa je temeljnega pomena za način delovanja, za strategijo in taktiko ZK, pa tudi za način njenega organiziranja v politično organizacijo. Takšna smer razvoja družbenih odnosov je usmerjala delovanje ZK v to, da ustvarja in zagotavlja pogoje in možnosti za izražanje ustvarjalne dejavnosti razreda, dejavnosti, ki razredu omogoča osvoboditev, družbi v celoti pa s tem temeljno preobrazbo. Iz tega izhaja, da je dejavnost ZK predvsem mobilizatorsko usmerjena. ZK se pojavlja kot spodbujevalka iniciativ za poglobljanje socialističnih samoupravnih odnosov, pri tem pa upošteva dolgoročne interese delavskega razreda in objektivne in subjektivne možnosti družbe, da te iniciative uresniči in si prizadeva, da bi te iniciative kar najširše doumeli in sprejeli.

Hkrati je ZK dolžna, da se pravočasno odzove na vse nevarnosti, na katere zadeva družbena praksa, in si prizadeva, da odpravljanje teh slabosti in nedoslednosti postane akcija celotnega delavskega razreda, pri čemer postaja toliko pomembnejša razredno-socialna sestava članstva ZK.

⁴ Nekateri menijo, da se je sama ZK spreminjala razmeroma počasneje kakor pa sta potekala tempo in obseg samoupravne preobrazbe in razvoja družbe, ki ju je ZK spodbujala kot glavni nosilec boja za uresničenje dominantnega položaja delavskega razreda v družbi.

Zapletenost časa, v katerem živimo, večpomenskost družbenih procesov in tehnološkega razvoja zahtevata idejno-politično avantgardo, ki ne bo sposobna samo, da odkriva razvojne poti, da odpira širše in jasne perspektive, pač pa se bo znala tudi sama graditi in spreminjati, tako da bo vselej na ravni teh preobrazb. Vse se seveda steka v vprašanje: *koliko je avantgarda sposobna, da se s svojo sestavo odzove na to nalogo*. To vprašanje se postavlja še s posebno veliko ostrino po pismu in po sklepih, sprejetih na X. kongresu ZKJ, ko se je ZKJ odločno obrnila k svoji razredni delavski osnovi.

1.2. Poudariti je treba, da so bila dosedanja spoznanja o razredno-socialni strukturi ZK pogosto parcialna in zato tudi niso prispevala, da bi dojeli pomen te strukture za politično akcijo. In ne le to. To vprašanje je bilo pogosto obremenjeno z miti in zmotami. Manjkalo je pogled v celoto, to pa se je neposredno povezovalo s še resnejšo odsotnostjo empiričnih kazalcev o socialni strukturi. Zadošča npr., da pogledamo, kakšna je podoba slojev v ZK, kakršno lahko razberemo na podlagi statistične metodologije ZK do leta 1968. Obstajale so tri modalitete ali grupacije: delavci, uslužbenci in drugi. Na podlagi takšnega materiala je bilo seveda nemogoče priti do natančnejše podobe o socialni osnovi ZK. Tudi za današnji statistični metodološki okvir, ki ga uporabljamo v ZKJ, lahko rečemo, da je prej statičen kakor dinamičen, bolj delen kakor popoln. Predvsem mu manjka sodobnejši prijem pri določanju družbenih skupin v ZK. V sedANJI metodologiji se uveljavlja določanje družbenih skupin po poklicnih in kvalifikacijskih kazalcih, zapostavljeni pa so drugi veliko važnejši kazalci — kakor dohodkovni odnosi itn.

1.3. Vsekakor je tudi v dosedanjih analizah o socialni strukturi bila najresnejša pomanjkljivost (ki je izhajala iz takšnega metodološkega okvira) v tem, da je bil pristop k strukturi članstva ZKJ neadekvaten. V glavnem je bil prijem preobremenjen s statističnimi kazalci ali pa je bila pozornost posvečena zgolj kvantitativnim podatkom, iz katerih izhajajo enostranske ocene. Pri tem je glavna pomanjkljivost t. i. statističnega prijema v uporabi statističnih kategorij, ki statično in neadekvatno prikazujejo socialno strukturo ZK. Ta prijem je resnično resno omejen, če ga bolj stvarno ne povezujemo s socialnimi odnosi, družbenim vplivom, razdelitvijo družbene moči, z globalno družbeno strukturo itn.

1.4. T. i. kvalitativni prijem prikazovanja družbene sestave ZKJ (ki so ga uporabljali v nekaterih teoretičnih delih in tudi v družbenopolitični misli), je sicer presegal to statistično omejenost, vendar pa je bil pomanjkljiv ne toliko zaradi neutemeljenosti svojih ocen, kolikor zaradi nemožnosti, da bi ga natančneje preverili. Kolikor je bil prvi prijem parcialen, ker je ostajal v mejah golega empirizma in mu ni uspevalo, da bi dejstva povezal v bolj dinamično koherentno celoto, toliko je imel drugi prijem vrsto pomanjkljivosti, ker so njegove ocene temeljile na fragmentarnih spoznanjih in jih prav zato tudi ni bilo mogoče vsebinsko

preveriti in dokazati. Rezultat je v obeh primerih isti. Spoznanje je nezadostno. Usmeritvi k statistični podobi je botroval svoječasni empirizem, na drugi strani pa se posploševanje ni moglo potegovati niti za to, da bi ga jemali vsaj kot hipotezo.

1.5. Veliko resneje pa lahko kritiziramo tiste prijeme v številnih delih, ki socialno strukturo ZK samo vzporejajo s socialno strukturo družbe in na tej podlagi poskušajo ocenjevati »ustreznost ali neustreznost« socialne strukture partije. Četudi je ta zahteva logična, so vendar vse zožili na preprosto primerjanje slojevske strukture ZK in družbe. V želji, da bi zajeli celoto družbenih odnosov skozi odnos med socialno strukturo družbe in socialno strukturo ZK, so večinoma pozabljali na neko bistveno specifičnost socialne strukture ZK. Ta struktura ni preprost odsev družbene strukture. Četudi je socialna podlaga ZK izhodišče za »podobo slojne strukture družbe v malem«, je treba vendarle upoštevati dve pomembni razsežnosti.

Prvič, ZK kot politična organizacija oziroma avantgarda delavskega razreda opira svoj temelj na tiste družbene sile, ki sprejemajo njen program in politiko, med temi pa je delavski razred osnovna družbena sila v družbi. S tem v zvezi se predvsem postavlja vprašanje: ali je ZK partija delavskega razreda ali je hkrati in v enaki meri partija delovnih ljudi? ZK je predvsem stranka delavskega razreda, potem pa stranka drugih slojev, kolikor njihovi interesi niso v nasprotju z interesi neposrednih proizvajalcev. Ali konkretnije, ZKJ je avantgarda delavskega razreda, toda tudi vseh delovnih ljudi, ki interes delavskega razreda sprejemajo kot dominanten interes. Ko ZK opredeljujemo kot avantgardo delavskega razreda, pa ne smemo shematizirati in poskušati določiti meje, kolikšen odstotek mora ZK doseči, da bo lahko veljala za delavsko.⁵

Na svetu je več strank, »ki so po sestavi bolj delavske kakor naša, vendar pa njihovi programi niso toliko socialistični in delavski kakor program ZKJ«. To seveda ne pomeni, da zastopanost delavcev v ZK danes ni pomembno vprašanje, narobe, to vprašanje je celo strateško.

Drugič, idejnopolitična merila so katalizator, in to ne preprost katalizator, v katerem se strnjujejo pogledi na socialno strukturo ZK. Socialna struktura ZK se v dosednji praksi v marsičem ne razlikuje od družbene strukture. Socialna struktura ZK ne more viseti »v zraku. Obnavljanje seveda poteka iz obstoječih družbenih slojev, vendar pa ni takšno, da bi se lahko zadovoljilo samo z enostavnim primerjanjem strukture ZK in družbene strukture. Brez idejnopolitičnih meril se zgubi smisel primerjanja, pa tudi pojasnilo narave socialne strukture ZK. Če naj bo ZK sposobna, da opravlja svojo vodilno vlogo v socialistični samoupravnici družbi, mora nujno najprej zagotoviti socialno sestavo, ki pooseblja težnje

⁵ S. Šušar, »Proizvodni odnos najbolje razodeva delavčev vpliv«, Borba, 8. 8. 1973, poudarja:

»V nobeni partiji ne na Vzhodu ne na Zahodu delavci niso v večini.«

⁶ S. Šušar, isto.

delavskega razreda. Delavska večina v partiji, ki jo zahtevajo sklepi X. kongresa ZKJ, »ne sme biti samo kvantiteta, prepuščena vegetiranju, temveč se mora z resnim 'ideološkim oplemenitenjem' preoblikovati v kvaliteto«. ⁷

Navsezadnje pomembnejša delavska večina v ZK ne bo preprečila, da bi bistveno odločanje v partiji ostalo v rokah drugih družbenih skupin, predvsem birokracije. Zato smo na II. konferenci ZKJ na iniciativo tovariša Tita začeli zelo obširno razpravo o potrebnosti delavske večine, na X. kongresu ZKJ pa smo o tem sprejeli jasnejše stališče. O potrebnosti delavske večine nismo nikoli diskutirali toliko kakor danes, niti tedaj ne, ko so ustanovili komunistično partijo Jugoslavije, saj so pri tem prevzeli že izdelan model leninistične partije. Niti na VI. kongresu KPJ, ko smo odločali o tem, da se organizacija prilagodi samoupravljanju, o marsičem nismo govorili. Tudi reorganizacija ZK 1967 ni bila popolnoma jasno opredeljena. Krepitev razrednega elementa v organizaciji ZK je dobila birokratsko interpretacijo, v kateri se izenačuje z monopolom ZK v odločanju, kar zožuje demokratično bazo odločanja. ⁸

Tudi liberalistično pojmovanje »se ni veliko razlikovalo od tega, samo da je na drugačen način postavljalo stvari, na glavo«. To pojmovanje potiska delavske interese na stran. ⁹ Iz tega izvira njihovo stališče, da se lahko samoupravljanje razvija brez komunistov in kot razredno nevtralna (oziroma »brezpartijska«) demokracija. Iz tega je tudi izvirala parola »partija brez oblasti«, ki je svoj čas povzročila tolikšno zmedo.

Zelo pomemben je tudi drugi moment, ki ga pogosto pozabljajo. V dosednji praksi gre za usmeritev ZK k posameznim socialnim slojem. Glede na naravo svojega obstoja, na cilje, ki jih želi doseči v zgodovinskem kontekstu, se ZK usmerja bolj k delavskemu razredu. To je politično stališče in družbena potreba, ki terja večjo zastopanost delavcev v vrstah ZK. Če opazujemo socialno sestavo ZK, kakršna je bila do leta 1971, vidimo, da ZK ni bila v tolikšni meri delavska partija, kolikor bi morala biti glede na svoj program in stvarno revolucionarno prakso, še posebej, ker je iniciator samoupravnega socializma in tista sila, ki najbolj izraža interese delavskega razreda. V času po letu 1968 se je ZK glede sestave spreminjala v partijo, v kateri je večina članov bila iz vrst negospodarskih dejavnosti.

1.6. Pri nas dalj časa ni bil jasno opredeljen pojem delavskega razreda v socialistični samoupravni družbi, to pa je povzročilo, da je prevladalo mnenje, da je delavcev v ZK malo. Pri razreševanju tega vprašanja je dala pomemben prispevek platforma za pripravo stališč in sklepov za X. kongres ZKJ, ki definira, kako ZK gleda na ta problem. V njej se poudarja razlika med delavskim razredom in delovnimi ljudmi

⁷ Mirko Mirković, »Ideološka nepismenost je neoprostiva«, Borba, 11. 9. 1974.

⁸ N. Pašić, »SK kao avantgarda mora živeti životom radničke klase«, Politika, 11. 4. 1974.

⁹ N. Pašić, isto.

in se ugotavlja, da je za določanje pripadnosti delavskemu razredu bistveno »ugotavljanje položaja posameznikov v proizvodnih odnosih oziroma v razpolaganju s pogoji, sredstvi in sadovi svojega dela«. Prav tako je še posebej poudarjeno, da »postaja — če že ni postala — tehnična in druga inteligenca, ki sodeluje v proizvodnem procesu v samoupravnih odnosih, del delavskega razreda«. ¹⁰

Iz vsega tega izhaja glavni sklep, da so doslej uporabljali pomanjkljive in nezanesljive kazalce za določanje socialnorazredne narave strukture članstva ZK. Prav tako je uporaba dosedanjega metodološkega prijemata za opredeljevanje socialne strukture (kot »razrednega kriterija« za razvrščanje) povzročila drugo skrajnost: iz delavskega razreda so izključevali socialne kategorije srednjih strokovnih in visokih strokovnih kadrov, ki so zadolženi za razvoj gospodarstva v sferi materialne proizvodnje. Če sprejmemo merilo platforme, da v delavski razred sodijo inženirji, tehniki, prosvetni delavci in drugi delovni ljudje, ki so po materialnem in družbenem položaju izenačeni s klasičnim delavskim razredom, potem je razredno-socialna struktura ZK videti drugačna, pravzaprav se poveča odstotek delavskega razreda v njenih vrstah. ¹¹

Vendar si ne smemo delati utvar, da se delavec postane tako, da se v procesu samoupravljanja pripadniki družbe izenačujejo z delavci, saj to ni samo stvar delitve materialnih dobrin, temveč tudi stvar razdelitve družbenega odločanja in oblasti. Zato je zelo težko statistično določiti, kdo pripada delavskemu razredu, kdo pa ne! Razreševanje tega vprašanja bi pomagalo, da se v ZK vpelje sodobnejša metodologija statističnega prikazovanja razredno-družbene strukture ZK!

2. Smisel in pomen delavske večine v ZKJ

Zahteva, vsebovana v pismu predsednika ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ in v dokumentih X. kongresa ZKJ, da mora biti v ZK delavska večina, ima danes realnejše možnosti, da se uresniči; tako so tudi realnejše možnosti, da ZK postopno preseže prejšnje stanje svoje socialne sestave v korist krepitve in povečanja števila delavcev v svoji sestavi. Vendar pa je treba upoštevati, da so te naloge razredne obnove ZK težje, kakor pa je nemara videti. Ta obnova je vsekakor povezana tudi s preseganjem negativnih teženj, ki so se v preteklosti pojavljale v naši družbi in katerih recidive so še zmerom navzoče tudi danes. Gre predvsem za tiste sile, ki smo jih premagali na 21. seji predsedstva ZKJ oziroma za birokratske, liberalistične, tehnokratske in druge protisamoupravne sile. Te sile so imele korenine v socialni strukturi ZK. Zato

¹⁰ Platforma za pripravo stališč in sklepov za X. kongres ZKJ, Komunist, 1973.

¹¹ D. Drašković, *Sociologija samoupravljanja*, Naučna knjiga, Beograd 1976, str. 210, poudarja: »Reduciranje delavskega razreda na veliko skupino ročnih delavcev je pravzaprav nemarksistično in neznanstveno postavljen problem.«

mora ZK »premakniti svoje težišče k silam prihodnosti«,¹² k modernemu in kvalificiranemu delavskemu razredu. Vprašanja spremembe socialne strukture, uveljavljanja delavske večine seveda ne moremo zreducirati na absolutno število niti ne na odstotek, prav tako ju ne moremo urediti s kampanjami v kratkem časovnem obdobju. Ne gre samo za večje število delavcev, temveč tudi za njihovo idejnopolitično usposabljanje, da skoz ZK kvalificirano in kritično sodelujejo v političnem življenju, da se bojujejo za uresničevanje politike ZK.

Samoupravljanja ne moremo razvijati brez idejnopolitične akcije ZK. Zato je nujno, da ima vsako okolje močno osnovno organizacijo ZK, povezano z razredno bazo, sposobno, da mobilizira delavski razred in delovne ljudi za nove odnose.

Vendar pa se postavlja resno vprašanje — zakaj v celoti, pa tudi v posameznih okoljih, upada sprejemanje delavcev?

V trenutku, ko smo sprejeli zakon o združenem delu, ki postavlja na družbeno prizorišče delavski razred in delovne ljudi kot glavne subjekte v družbenem odločanju, bi bilo normalno, da se poveča sprejem delavcev v ZK. Na vprašanje o razlogih, zakaj se tako počasi spreminja struktura ZK, lahko natančno odgovorijo vsekakor samo bolj vsestranske raziskave in analize, ki se ne bodo zadovoljile le s primerjavo statističnih podatkov, ki ne upoštevajo velikih sprememb v naši družbi. Takšne raziskave bodo lahko pokazale, koliko je razlog v nezadostnem sistematičnem delu pri obnavljanju članstva, kje pa zato obstojijo globlji bistveni razlogi: zaprtost v nekaterih organizacijah; težnja, da se ohrani obstoječe stanje; sektaški odnos do delavcev; odsotnost prave in učinkovite akcije v posameznih osnovnih organizacijah; nezadostna samostojnost nekaterih osnovnih organizacij in to, da so transmisije vodilnih ljudi v delovni organizaciji, transmisije, s pomočjo katerih ti ljudje izigravajo organe samoupravljanja in skušajo dati svoji oblasti politično podporo itn.

Vsekakor pa izpolnitev tega pogoja (tj. ustvarjanje delavske večine v ZK in v organih) sama na sebi avtomatično še ne zagotavlja, da bo ZK delovala za uresničitev programa ZK. Za uresničevanja programske usmeritve ZK so potrebne še nekatere bistvene stvari kakor marksistično izobraževanje, strokovno usposabljanje delavcev in demokratični odnosi v partiji. Če naj torej delavci uspešno delujejo in uresničujejo politiko ZK, moramo njihovo idejno izobrazbo dvigniti na višjo politično raven. »Ideološka nepismenost« je v ZK neopravičljiva, saj bi omogočila delovanje različnim idejnim in političnim pojmovanjem, to pa bi reproduciralo pogoje za vladanje v imenu razreda in nad njim. Partija mora torej imeti napredno ideološko usmeritev, zagotoviti mora dopolnilno ideološko izobraževanje, notranji odnosi pa morajo biti demokratični. Z zagotavljanjem teh pogojev se omogoča, da tudi tisti delavci, ki niso zadosti

¹² M. Pečuljić, *Marksistička teorija društva*, kolektivni rad, Naučna knjiga, Beograd 1976, str. 324.

kvalificirani, dejavno vplivajo na procese družbenega razvoja. Drugače se lahko zgodi prav nasprotno, da je zahteva po delavski večini pravzaprav samo sredstvo za manipuliranje z delavci in za odločanje v njihovem imenu.

3. Pomembnejši kazalci pri uresničevanju delavske večine

3.1. Prav ob hkratnem učinkovanju obeh omenjenih meril se svojevrstno preoblikuje socialna struktura družbe in temu ustrezno tudi socialna struktura ZK. Idejnopolitična merila, vrednostna usmeritev in njihovo medsebojno delovanje se najbolje kažejo v dveh pomembnih momentih.

Prva dominantna usmeritev in politična akcija po 21. seji predsedstva ZK, po pismu in X. kongresu ZKJ je vztrajanje pri spremembi razredno-socialne strukture ZK v korist delavske večine. To praktično pomeni večje sprejemanje delavcev, saj so že po pravilu v družbi v sorazmerno manj ugodnem položaju. Ta zahteva skuša doseči, da bi delavce čim hitreje in v čim večjem obsegu izvlekli iz neenakopravnega družbenega položaja. V partiji ni pomembna samo kakršnakoli delavska večina, pač pa je pomembno, v kakšnem proizvodnem odnosu je ta večina, tj., kakšen je ta odnos in ali delavskemu razredu omogoča, da upravlja s celotno družbeno reprodukcijo.

3.2. Kaj kažejo nekateri globalni podatki o ZK? Kljub vsem akcijam po 21. seji predsedstva hitrost in način spreminjanja strukture ZK ne zadovoljujeta. Za pretekla štiri leta po letu 1973 skupno število članov vidno raste po stagnaciji in upadanju v obdobju 1960—1970. V tem času smo sprejeli okoli pol milijona novih članov. Stalno raste absolutno število delavcev v ZK. Globalne pozitivne spremembe vendarle ne dajejo prave slike o uresničevanju delavske večine v ZK. Kljub povečanju absolutnega števila delavcev pada njihov relativni delež, saj se hkrati sprejema večje število ljudi iz drugih poklicev — pogosto tudi iz karierističnih pobud. Vsi podatki kažejo, da se ne uresničuje zahteva glede spreminjanja in izboljševanja strukture ZK, ki sta jo postavila X. kongres ZKJ in 2. seja CK ZKJ. Nekateri kazalci celo opozarjajo, da se ZKJ v neki meri začenja oddaljevati od postavljene zahteve o zagotavljanju delavske večine. Podatki o številu članov ZK, o njihovi socialni strukturi od leta 1973 kažejo, da je po letu 1968 prišlo do nekakšnega preloma. Leta 1973 je prišlo do prekinitve številnih negativnih tokov. Ob koncu leta 1976 je bilo v partiji 1.400.000 članov.¹³

Konec leta 1973 je bilo v ZK 1.076.711 članov, od tega 313.446 delavcev (ali 28,5 %). Te številke kažejo, da tedaj še nismo dosegli stanja iz leta 1968, torej spred IX. kongresa ZKJ, ko je bilo 1.146.834 članov in ko je bilo delavcev 356.834 ali 31,1 %. Delež delavcev v celotnem

¹³ Podatke povzemamo po statističnem pregledu ZKJ, maj 1976.

številu z neznatnimi razlikami stagnita že 5 let (od 28,4 % leta 1971 do 28,1 % leta 1973).

3.3. Drugi moment se povezuje s spremembo socialne strukture ZK, ki je naravnana k spremembam bistva družbe in razreda. Pojemovanje o sodobnem delavskem razredu je v bistvu povezano s spremembami v proizvodnih odnosih, z vse močnejšim povezovanjem proizvodnih delavcev, najprej v materialni proizvodnji, potem pa tudi širše. Osnovni interes ZK je namreč, da spremeni svojo socialno strukturo, da v njej ne prevladujejo privilegirane upravljske skupine, ki bi socialistično samoupravno družbo hotele spremeniti v meščansko družbo ali bi hotele zahtevo po krepitvi partije spremeniti v birokratsko restavracijo njene vodilne vloge v poveljevalno vlogo. Zato je nujno, da je v ZK več delavcev in drugih poklicev iz neposredne proizvodnje, da se ne bi ponovilo stanje spred 21. seje predsedstva, ko je bilo v ZK več članov iz neproizvodnih dejavnosti.

Zdi se, da moramo opozoriti še na neki moment, ki je pomemben za spremembo socialne strukture ZK. Gre za sklepe najvišjih organov ZK, ki neposredno, včasih pa posredno, lahko pomembneje vplivajo na spremembo strukture ZK. To najbolje potrjujejo leta, ko so CK ZKJ ali CK republik in tudi občinski komiteji sprejemali sklepe o večjem sprejemanju v ZKJ. Tako je bilo npr. leta 1958 pred VII. kongresom, leta 1962, 1968, še posebej pa po letu 1973. Kampanjsko sprejemanje v ZK seveda prinaša tudi vrsto drugih negativnih posledic. Tu ni pomembno, ali so sklepi teh organov nastali na podlagi izkušnje celotnega gibanja ali parcialnih izkušenj.

Eden izmed značilnih primerov je sprejem v ZK leta 1968. Po vabilu mladini, naj se včlani v ZK in po ustreznih akcijah je bilo v nekaj več kakor šestih mesecih sprejetih več kakor 170.000 mladih, kar je brez primere v novejši zgodovini ZK. Pri tem bi lahko upravičeno postavili vprašanje, ali je bila ZK sposobna, da sprejme in usposobi tolikšno število novih članov, preden so bili popolnoma zagotovljeni nujni pogoji za takšen množičen sprejem mladine. Številni mladi so namreč stopili v ZK nepripravljeni. Osnovne organizacije niso niti registrirale, kdo je bil sprejet, in na koncu so jih veliko izpisali iz partije. Po letu 1971 je stanje veliko boljše. Organizacije so sposobne, da pripravijo mladino za članstvo v ZK in da jo ideološkopolitično usposobijo.

3.4. Za proučevanje razredno-socialne strukture ZK sta pomembna še dva momenta. Gre za proučevanje vpliva posameznih slojev v forumih in organih ZK (to je zelo bistveno in je že samo na sebi indikacija tega vpliva) in za raziskovanje stvarnega vpliva družbenih slojev in posameznikov na podlagi položaja, ugleda v organizaciji itn.

O tem seveda primanjkuje vrsta podatkov, npr. najosnovnejši podatki o socialni sestavi v organizacijah in forumih ZK, da ne govorimo o subtilnejših podatkih kvalitativne narave. Zato moramo proučiti tudi ta

problem, saj je zelo pomemben za nadaljnji razvoj samoupravljanja. Ne zadostuje torej, da raziščemo samo empirične podatke o socialni zastopanosti v najvišjih forumih in organih ZK, temveč moramo dognati tudi stvarni vpliv posameznih slojev, še posebno delavskega razreda, pri določanju politike ZK.

Če hočemo v raziskave vključiti tudi dinamični moment, če hočemo opazovati razvojno smer v socialni strukturi ZK, potem moramo vključiti tudi vrsto drugih elementov. Poleg statističnega razmerja posameznih družbenih slojev moramo opazovati tudi spremembe tako glede posameznih globalnih slojev kakor znotraj njih samih. Če nam statistični vidik socialne strukture daje sliko o odnosih med posameznimi socialnimi skupinami v ZK v nekem trenutku, potem nam dinamično opazovanje omogoča, da vidimo, ali se v tej sestavi kaj spreminja.

Ta pregled ne skuša v popolnosti oceniti sedanje socialne strukture ZKJ, pač pa želi opozoriti samo na nekatere bolj značilne in opazne pojave v dosedanjem razvoju, pojave, ki bi lahko vplivali na nadaljnji tok družbene in idejnopolitične akcije ZKJ.

Revolucionarni subjekt in dejavnost avantgarde

I. Opredelitev revolucionarnega subjekta

Pojmovna opredelitev subjekta revolucije je v najtesnejši soodvisnosti s pojmovanjem revolucije kot družbenega akta, od njene narave in funkcije. Revolucijo namreč lahko razlagamo kot golo spremembo nosilcev politične oblasti, ki izzove določene posledice na področju organizacije družbe, osebnih pravic in svoboščin državljanov itn. Dá se jo razlagati kot radikalno spremembo odnosov v družbi, ki en družbeni razred prežene z vladajočih ekonomskih in političnih pozicij in pripelje nov razred na ta položaj. Revolucijo pa lahko označimo ne samo kot zamenjavo razredov na vladajočih položajih v družbi, marveč kot globlji in trajnejši proces, ki odpravlja razredno razklanost nasploh. Ni treba posebej poudarjati, da vsaka izmed naštetih oznak revolucije izraža tudi ustrezne razlike v pojmovanju revolucionarnega subjekta. Pojmovanje revolucije v sodobni družbeni teoriji v Jugoslaviji temelji na Marxovi misli: kot odpravljanje oblasti vseh razredov — vključno z razredi samimi — ter vzpostavljanje take asociacije, ki izključuje razrede in njihova nasprotja in s katero je moči premagati politično oblast kot uradni izraz nasprotij v buržoazni družbi.¹

Marxov pogled na družbo v celostnem sklopu družbenih gibanj — vključno z vprašanji revolucije — je usmerjen prvenstveno k ljudem kot akterjem dogajanja. Seveda pa tak prijem ne obravnava ljudi zunaj zgodovinskih okoliščin, temveč ljudi, njihove možnosti, hotenja in delovanje proučuje v sklopu teh okoliščin. Zgodovinske razmere kot danost oziroma kot podedovano stanje določajo eksistencialni položaj ljudi in možnosti za delovanje. Toda ljudje v svoji dejavnosti dobljene razmere ne prestando spreminjajo in vzpostavljajo nove. Tako se zgodovinske okoliščine kažejo ljudem kot zunanja sila, ki jim je vsiljena in ki jih omejuje,

¹ Marx-Engels, *Njemačka ideologija*, Dela VI., Prosveta, 1974, str. 37 in *Bijeda filozofije*, Svjetlost, 1973, str. 136.

toda njihova akcija se usmerja k premagovanju te zunanje sile in njenih omejevalnih učinkov.

Ljudje ustvarjajo svojo zgodovino, vendar je ne ustvarjajo niti kot izolirani posamezniki niti kot enakopravni člani skupnosti. V celi svoji civilizirani zgodovini so eksistirali in delovali kot pripadniki družbenih razredov. »Razred določa njihov položaj, s tem pa tudi njihov osebni razvoj, razred si jih podreja.« (Karl Marx-Friedrich Engels: *Nemška ideologija* I. del (*Kultura* 1956, str. 84). Izražanje ljudi kot dejavnikov družbenega razvoja je razredno posredovano. Trditev, ki jo vsebuje »Manifest komunistične partije«, da je celotna zgodovina človeške družbe zgodovina razrednih bojov, temelji na znanstvenih spoznanjih.

Marx je z analizo obstoječe, se pravi kapitalistične družbe, katere podstat je nasprotje in spopad med delom in kapitalom, prišel do sklepa, da je delavski razred po svojem objektivnem družbenem položaju glavni subjekt socialistične revolucije. »Buržoazija ... je skovala ne le orožje, ki ji prinaša smrt, rodila je tudi ljudi, ki bodo to orožje uporabljali — moderne delavce, proletarce ... Napredek industrije, katerega nosilec je buržoazija, ne da bi to hotela in ne da bi se temu upirala, postavlja na mesto izoliranja delavcev s konkurenco njihovo revolucionarno združevanje z asociacijo. Z razvojem velike industrije se torej buržoaziji spodmika sam temelj, na katerem proizvaja in si prisvaja proizvode. Buržoazija proizvaja predvsem svojega lastnega grobarja. Njen propad in zmaga proletariata sta enako neizogibna«. (*Manifest komunistične partije*).

V navedenem besedilu je revolucionarni subjekt povsem razločno nakazan. Proizvaja ga sam razvoj kapitalizma in v tem razvoju se vse popolneje konstituira in izraža v razrednem boju. Vendar je dosedanje zgodovinsko izkustvo pokazalo, da so potencialne sile revolucije mnogo širše ter da se revolucionarni subjekt ne oblikuje in izraža samo na glavni relaciji razrednega spopada: proletariat — buržoazija. Revolucionarni subjekt zajema tudi druge sestavine oziroma socialne sile, ki so zapopadene v ekonomsko-socialni strukturi družbene celote in v katerih biti se na poseben način izražajo nasprotja med delom in kapitalom. Njihova dejavnost v posamičnih fazah revolucionarnega gibanja in v odnosu do posameznih vprašanj, ki se v teh gibanjih aktualizirajo, postaja lahko vse intenzivnejša ali pa upada. V strukturi in v odnosih v kapitalistični družbi se oblikuje in se neprestano reproducira poseben način eksistence družbenih razredov in socialnih slojev — in prav ta poseben določa odnos njihovih pripadnikov do kapitalizma kot proizvodnega načina.

Način eksistence delavskega razreda je določen s tem, da je brez sredstev in pogojev dela, oziroma da razpolaga le z golo delovno silo, ki jo najema in porablja kapital. S tem je v bistvu utemeljen tudi njegov destruktivni odnos do kapitalizma kot načina proizvodnje. Toda to je le en vidik načina eksistence delavskega razreda. Drugi vidik tega načina eksistence je v neposredni socializaciji njegovega dela. Kapitalizen je

razvil sredstva in organizacijo, katere narava omogoča in terja neposredno uporabo dela kot združenega dela. Kapitalizem kot proizvodni način je zgodovinsko prehodni. Njegov propad je neizbežen. Toda vedno bodo ostale materialne predpostavke družbenega dela, ki jih je razvil kapitalizem in ki so izražene v razvitih proizvodnih sredstvih; delo s temi sredstvi ni več možno na ravni individualnih proizvajalcev, marveč se morajo vrniti kolektivom delavcev (Marx). Prav s tega vidika se eksistenca delavskega razreda ne kaže le v svoji antikapitalistični, marveč tudi v socialistični naravi. To je treba posebej upoštevati tudi zato, ker se uresničuje socialistična revolucija v sedanjih razmerah zelo pogosto tudi na podlagi šibke gospodarske razvitosti, z maloštevilnim delavskim razredom in ker se začenja ta delavski razred uveljavljati kot pomembna družbena sila šele po odpravi kapitalističnega razreda in temeljev kapitalističnega proizvodnega načina. Delavski razred, ki nastaja v razmerah hitre graditve in razvoja industrijskega potenciala na podlagi družbene in ne zasebno-kapitalistične lastnine nad sredstvi za proizvodnjo, zgublja komponento razredne konfrontacije z drugo stranjo — se pravi, ta komponenta ni več bistvena vsebina njegove eksistence. Toda v načinu njegove eksistence tudi v takih razmerah ostane komponenta asociativnosti in ta postaja vse bolj tvorna. In v dejavnosti te komponente eksistence delavskega razreda se kaže tudi bistvena lastnost revolucionarnega subjekta.

Način eksistence delovnih kmetov in drugih socialnih slojev, ki v kapitalizmu niso brez sredstev za proizvodnjo, pač pa so izpostavljeni pritisku kapitala kot prevladujoče ekonomske in politične sile, nosi v sebi antikapitalistično težnjo, ki jo je moči aktivirati kot revolucionarno-dejavno silo. V tem primeru gre za socialno kategorijo, katere način eksistence v kapitalizmu nosi v sebi obrambno komponento, ki postaja protikapitalistično usmerjena in dejavna v sorazmerju s pritiskom kapitala, spoznanjem lastnega položaja ter možnostjo za odpor. Vendar pa ta obrambna komponenta pred kapitalom še ne pomeni, da ta sloj že sprejema in izraža socialistično naravnost. Socializem kot zgodovinska alternativa kapitalizmu ni že vnaprej dan v življenju teh slojev kot naravni način njihove eksistence. Seveda pa tudi socializem s svojimi težnjami, z odnosi, ki jih vzpostavlja v negiranju kapitalizma, ni v nasprotju z bistvenimi eksistenčnimi interesi teh slojev. In kolikor bolj se socializem uveljavlja, premaguje tudi dobljeno stanje in s tem tudi tisti način eksistence neproletarskih delovnih slojev, kakršen se je izoblikoval v kapitalizmu. To preseganje seveda ni hkrati tudi razlastitev njihovih delovnih sredstev in pogojev dela, marveč njihovo vključevanje v odnose, ki omogočajo, da se njihovo delo povzpne nad pogoje stagnacije, da se trajneje izraža kot družbeno produktivnejše delo, da postaja njihov družbeni položaj, ki temelji na tem delu, vse močnejši in trdnejši. Taka narava socializma kot družbenega procesa, kot zgodovinske tendence, ki presega način eksistence neproletarskih delovnih slojev, kakršni so nastali v ka-

pitalizmu, vsebuje možnost, da ga pripadniki teh slojev sprejmejo za svojo opredelitev in si prizadevajo za njegovo uresničenje.

Utemeljitelji znanstvenega socializma opozarjajo na motiviranost za antikapitalistično angažiranost pri neproletarskih delovnih slojih. V tej motivaciji se izraža odpor proti progresu, katerega nosilec je kapitalizem. Opozarjajo pa tudi na potencialno prisotnost motivacije za tako družbeno angažiranost pri pripadnikih teh slojev, za angažiranost, ki presega okvire njihovega načina eksistence v kapitalizmu. »Če pa so revolucionarni, so le zato, ker jih čaka prehod v vrste proletariata, torej ne branijo svojih sedanjih, marveč prihodnje interese, zapuščajo svoje stališče, da bi se postavili na stališče proletariata« (»Manifest komunistične partije«).

Navedeno besedilo kaže, da sama narava kapitalistične družbe ter protislovna gibanja v njej vsebujejo možnost socialne transformacije neproletarskih slojev (bližnji prehod v proletariat), vendar se tu nakazuje tudi potencialna možnost za njihovo angažiranje za obrambo »prihodnjih interesov«, ki so enaki interesom proletariata. Kapitalizem kot proizvodni način nosi torej v sebi revolucionarne potenciale, oziroma dejavnike lastne negacije. Proletariat je temelj, jedro teh potencialov, vendar so ti v celoti gledano mnogo širši. Po svojem poreklu je revolucionarni subjekt potencialno številčen. To, v kolikšni razsežnosti se aktivira, je odvisno od globine in daljnosežnosti družbenih sprememb, do katerih prihaja z revolucijo.

Revolucija je taka akcija množic, ki v temeljih spreminja zgodovinske pogoje človeške eksistence. Je toliko globlja, kolikor bolj vzgibava in trajneje ohranja mobilnost tistih najširših družbenih sil, ki so po izviru njen subjekt, ki se postopno zavedo svojega položaja, zgodovinskih možnosti svoje akcije in delujejo na podlagi teh spoznanj. »Vsaka revolucija je oster prelom v življenju velikanskih ljudskih množic. Če tak prelom ni dozorel, se ne more izvršiti prava revolucija. In kakor slehernega človeka vsak prelom v njegovem življenju marsičesa nauči, ker ob njem mnogo preživi in čustveno doživi, tako dá tudi revolucija vsemu ljudstvu v kratkem času najbogatejše in najdragocenejše nauke.

V času revolucije se milijoni in milijoni ljudi v vsakem tednu več nauče kakor v celem letu običajnega, zaspanega življenja. Kajti ob ostrem prelomu v življenju vsega naroda se posebno jasno razodene, kakšne cilje imajo pred seboj različni razredi v narodu, kakšno moč imajo in kakšna sredstva uporabljajo.«²

S tem se odpira vprašanje možnosti in dosega izvirnega izražanja in delovanja revolucionarnega subjekta, tj., ali se morejo temeljne socialne sile vedno in kontinuirano spontano izražati v revolucionarnih gibanjih in s tem uresničevati zgodovinsko težnjo družbene preobrazbe. S tem vprašanjem so se ukvarjali utemeljitelji znanstvenega socializma in nanj dali načelen odgovor, ki temelji na spoznanju, da številčnost, pa tudi

² Vladimir I. Lenjin: *Pouke revolucije* (1960), Izabrana dela XI, str. 68.

spontana dejavnost delavskega razreda, še nista vedno tudi ustrezna sila, ki bi bila zmožna v boju z buržoazijo uresničiti revolucijo in njene temeljne vrednote. Ta moč revolucionarnega subjekta se lahko učinkovito izrazi šele v ustrezni organizaciji. To spoznanje zlasti podpira celotno izkustvo tedanjega delavskega gibanja, še posebej pa izkustvo Pariške komune. To spoznanje je še globlje in n drobneje obdelal Lenin. Pravilno je dojel naravo spontanosti množic, zato je ves čas — v vseh fazah revolucije — vztrajal pri spodbujanju, ohranjanju in razvijanju spontanosti. Hkrati pa je tudi vedno zagovarjal tezo, da lahko šele ustrezna organizacija — ki ne duši iniciative, pač pa jo spodbuja, usmerja in širi akcijo, ki raste iz spontanega odzivanja množic — zagotovi dejansko revolucionarna gibanja in uspehe. Ne samo izkustvo oktobrske in naše revolucije, pač pa celotno izkustvo delavskih in drugih revolucionarnih gibanj dokazuje, da je nujno potrebna organizacija, katere funkcija je oblikovanje in poglobljanje razredne oziroma revolucionarne zavesti, razrednega boja in graditve socializma. Revolucionarno delavsko gibanje je v spopadanjih s kapitalom razvilo svoje organizacije, kot so partija, sindikati itn. Čeprav so vse te organizacije relativno samostojen sistem, znotraj katerega dosega partija najvišjo raven razredne zavesti in organizacijske kohezivnosti, pa v celoti lahko ugotovimo, da se revolucionarni subjekt izraža in deluje v dveh oblikah: 1. v izvirni obliki, tj. v družbeni eksistenci in spontanem odzivanju delavskega razreda in drugih delovnih slojev na okoliščine, ki zadevajo njihovo eksistenco, 2. v izvedeni, organizirani obliki, prek katere se oblikuje razredna, revolucionarna zavest, spodbuja in usmerja akcija subjektov za spreminjanje zgodovinskih pogojev lastne eksistence.

Za revolucionarno gibanje in uresničevanje zgodovinske tendence teh gibanj je izredno pomembna trajna zveza med tema dvema oblikama izražanja revolucionarnega subjekta, ki ju v naši literaturi običajno označujemo kot spontanost in organiziranost.

II. Zgodovinsko izkustvo Jugoslavije glede izražanja in delovanja revolucionarnega subjekta

Revolucionarno delavsko gibanje v stari Jugoslaviji je prispevalo svoje zgodovinsko izkustvo, ki zadeva akcijsko povezanost med izvirnimi in izvedenim (organiziranim) revolucionarnim subjektom. Izkustvo, ki je nastalo na začetku delovanja tega gibanja, je bilo negativno. Kaže namreč, da te akcijske povezanosti ni bilo. Oktobrska revolucija v Rusiji je naletela na močan odmev v jugoslovanskih pokrajinah, ki so bile tedaj v sestavu Avstro-Ogrske. Upor mornarjev v Boki Kotorski februarja 1918, naraščanje in akcije »zelenega kadra« na Hrvaškem, upori kmetov, delavske demonstracije v Zagrebu in v drugih mestih itn. kažejo na aktiviranje revolucionarnega subjekta v njegovi izvirni obliki — in sicer v to-

likšnih razsežnostih, da je resno zamajal položaj vladajočega razreda in s tem tudi dani družbeni sistem. »Glede tega bi lahko postavili vprašanje: ali so obstajali pogoji za oboroženo vstajo 1918., 1919., 1920. in 1921. leta? Da! V letih 1918, 1919 in 1920 so pogoji za oboroženo vstajo obstajali, čeprav ne prav vsi, toda že leta 1921 je bilo nekoliko prepozno.

Kateri so bili v tem času ti pogoji za vstajo v Jugoslaviji?

1. Velika oktobrska revolucija, njen uspeh in veliki vpliv na delovne množice v vsej Evropi in svetu, zlasti pa še v Jugoslaviji.

2. Revolucija na Madžarskem, do katere je prišlo pod vplivom oktobrske revolucije in katere neposredni vpliv se je močno čutil tudi v Jugoslaviji.

3. Zaradi razpada Avstro-ogrske so prišle z bojišča cele vojaške enote, ki so zahtevale, kot na primer v Zagrebu, komunistična poveljstva in rdeče zastave za boj za sovjetsko oblast v Jugoslaviji; na to zahtevo jim je kasnejši član CK KPJ Djuro Cvijić, nekdanji tovariš, danes sovražnik,³ odgovoril, da komunisti ne bodo vodili take drhali, pa tudi rdečih zastav jim ne bodo izročili. To je bil odgovor enega izmed tedanjih voditeljev. Ta revolucionarni poskus nekaterih polkov v Zagrebu, ki so jih vodili nekdanji ujetniki v Rusiji, je bil v krvi zatrt na Jelačićevem trgu.

4. KPJ je imela že tedaj približno 60.000 članov; v sindikatih je bilo organiziranih približno 300.000 delavcev.

5. Po vsej Hrvaški so se upirali kmetje, jemali veleposestnikom zemljo, odhajali v tako imenovani zeleni kader itn.

6. Buržoazija je bila v tem času še slabotna, ker je bila država šele na začetku nastajanja; ne le da so bile oborožene sile šibke, pač pa bi bilo moči pritegniti večji del srbske vojske na stran revolucije, če bi vodstvo KPJ zavzelo pravo linijo in se usmerilo k vstaji.

To so bili torej pogoji, ki so v tem času v naši državi ustvarjali revolucionarno stanje, toda ni bilo vodstva, ki bi to izkoristilo.⁴

Zgodovinsko stanje, ki je prikazano v navedenem besedilu, neposredno odseva dejavnost tistih socialnih sil, ki so izvirni subjekt revolucije, v katerem pa ni elementa organiziranosti. Logična posledica takega načina izražanja revolucionarnega subjekta je neuresničena zgodovinska možnost.

Naslednje zgodovinsko izkustvo v razvoju revolucionarnega delavskega gibanja v Jugoslaviji tudi izpričuje enostransko dejavnost revolucionarnega subjekta. Gre za revolucionarno akcijo Komunistične partije Jugoslavije neposredno po uvedbi šestojanuarske diktature. »Ena glavnih političnih napak politične linije vodstva na čelu z Martinovićem je bila

³ Taka ocena je bila izrečena na podlagi dotedanjih informacij (1948). Po 20. kongresu KP Sovjetske zveze so tovariša Djura Cvijića posmrtno rehabilitirali, predsednik Tito pa v svojem referatu na 9. kongresu ZKJ ob 50-letnici ustanovitve KPJ omenja Cvijića kot zaslužnega revolucionarja in ga skupaj z vrsto drugih označuje kot žrtve Stalinovih čistk.

⁴ J. B. Tito: »Politički izvještaj V. kongresa KPJ«, *V. kongres Komunističke partije Jugoslavije — Izvještaji i referati* (1948), Kultura, 41—42, cirilicom.

v tem, ker sploh ni znalo oceniti razmer in odnosa sil, pač pa je s še nekonsolidirano partijo, s partijo, ki je bila ločena od množic, zavzela kurz k oboroženi vstaji proti monarhofašistični diktaturi. To je bila, blago rečeno, navadna avantura in zločinsko ravnanje z maloštevilnim članstvom partije in mladine.⁵

Če bi to dejanje ocenjevali v zgodovinski kontinuiteti, bi ga lahko označili tudi kot predujem za pridobivanje zaupanja množic v prihodnosti. Z geslom o oboroženi vstaji je partija »bojevala junaški boj proti šestojanuarski diktaturi« in ta »bitka je ustvarila zaupanje ljudskih množic v partijo«, ki je »postala baza za kasnejše nastajanje zveze Komunistične partije Jugoslavije z drugimi antifašističnimi silami« (Edvard Kardelj).

Seveda izpričuje ta akcija neenakomernost v razvoju in delovanju revolucionarnega delavskega gibanja. Za to neenakomernost je značilno neposredno izstopanje izvedenega — ožjega — revolucionarnega subjekta, brez udeležbe izvirnih socialnih sil pri začetem boju z režimom, čemur sledi znani polom tega podviga z vsemi nujnimi posledicami.

Neenakomernosti oziroma enostranosti v izražanju izvirnega in izvedenega subjekta revolucije, ki se kažejo v navedenih zgodovinskih situacijah, so bile v polnem pomenu besede premagane z vstopom partije v narodnoosvobodilno vojno. Partija je s svojo dejavnostjo že pred samo vojno ustvarjala in ustvarila pogoje za skladnejše izražanje delavskega razreda in drugih delovnih množic kot revolucionarnega subjekta. Narodnoosvobodilni boj je bil zasnovan na potencialni pripravljenosti vseh delovnih slojev jugoslovanske družbe za udeležbo v spopadu s sovražnikom. Toda v tem je bila akcijsko prisotna partija, ki je to potencialno pripravljenost vedno podžigala, aktivirala in usmerjala. V spoznanju te zveze med potencialno pripravljenostjo množic za boj, ter partijo, ki to razpoloženje spodbuja in aktivira, je tudi bistvo teze o oboroženi vstaji, ki jo je leta 1941 formuliral Josip Broz Tito kot generalni sekretar KPJ. »Tito je prvi dojel, da bitke pravzaprav ne bomo nikoli dobili, če bo šla po tej poti (akcije v mestih). Zato je prišel s parolo o ljudski vstaji. In treba je povedati, da je ljudsko vstajo v zametkih določil celo že prej, preden smo mi prišli na dan s povsem določenim pozivom k vstaji. Po teh ustaških pokolih in podobnem — govorim o Hrvaški — so se ljudje namreč začeli braniti. In zdaj smo nenadoma videli, da je ta vas, na katero so se vrgli ustaši, takoj pripravljena stopiti v akcijo širših razsežnosti. Tedaj je bilo treba to samo še organizirati, povezati.«⁶

Narodnoosvobodilni boj kot zgodovinsko izkustvo izraža aktiviranje in delovanje revolucionarnega subjekta v izvirni in v izvedeni obliki hkrati. Med obema oblikama nepretrgano deluje akcijska zveza — interakcija — ki revolucionarni subjekt v njegovi vseobsežnosti mobilizira in to mobil-

⁵ Prav tam, str. 40.

⁶ Dr. Vladimir Bakarić: Intervju povodom 35-godišnjice ustanka i formiranja Glavnog štaba Hrvatske, Vjesnik, 17. rujna 1976.

nost reproducira v vse večjih razsežnostih. Ta akcijska povezanost se je dejavno prenašala tudi na čas po osvoboditvi — pri izvrševanju nalog obnove in graditve dežele, in sicer na temelju pridobitev in vrednot NOB — čeprav se poslej pojavlja problem krepitve in osamosvajanja med revolucijo nastalih organizacij v odnosu do izvirnega revolucionarnega subjekta. Gre za celotni sistem institucij vodenja gospodarstva in družbe, za sistem, ki ima politično oblast, za uprave podjetij in ustanov, za komunikacije znotraj sistema v odnosih nadrejenosti in podrejenosti.

Kot poseben vidik teh gibanj se pojavlja težnja funkcionalnega zraščanja partije z institucijami politične oblasti. Vsebinski izraz te težnje se kaže v ločevanju izvirne in izvedene oblike revolucionarnega subjekta in v slabitvi akcijske povezanosti med njima. V pogojih delovanja in uresničevanja te usmeritve postaja spet aktualen problem samodejavnosti delavskega razreda in drugih delovnih slojev. Revolucionarni subjekt se začne namreč močneje uveljavljati v svoji izvedeni in institucionalizirani obliki ter začenja dušiti samodejnost temeljnih socialnih sil.

Samoupravljanje, če ga pojmuje v kontekstu kontinuitete revolucije — kot premagovanje razredne razklanosti družbe — je vzpostavljanje takih oblik organizacije družbenega dela in družbe nasploh, ki omogočajo spontano delovanje udeležencev v družbenem delu. S samoupravljanjem nastajajo v bistvu pogoji, ki prinašajo trajne spodbude za samodejavnost delavskega razreda in drugih delovnih slojev pri razreševanju bistvenih vprašanj eksistence posameznika in družbe. »Z nobeno državno intervencijo se ne da ustvariti nečesa, za kar družba še ni dozorela. Zato smo se usmerili k temu, da postavimo delovnega človeka — posameznika — v tak položaj, da ga v sistemu družbene lastnine nad proizvodnimi sredstvi njegov lastni materialni in moralni interes neprestano socialistično usmerja, da mora že po svojem položaju v družbenih odnosih in po svojem materialnem interesu nujno socialistično delovati in misliti ... Če je delavec v proizvodnji postavljen v take družbene odnose, da ga na podlagi družbenih proizvodnih sredstev njegov materialni interes usmerja k vse večji udeležbi v upravljanju, potem mora delavec praviloma ne samo zavestno, marveč tudi stihijsko reagirati socialistično.«⁷

Tu je v bistvu nakazan problem zagotavljanja prostora in možnosti za samodejavnost delavskega razreda v razmerah, ko je razred prevzel politično oblast, zasnovano na družbeni lastnini proizvodnih sredstev — kako je možno ta problem reševati s samoupravljanjem. Četrto stoletje obstanka in razvoja samoupravljanja v naši deželi ponuja že zadostno zgodovinsko izkustvo, da ga ponovno ocenimo prav z vidika izražanja in delovanja revolucionarnega subjekta — v njegovi izvirni obliki, v procesih socialističnega preobražanja družbe. To zgodovinsko izkustvo nedvomno dokazuje, da odpira samoupravljanje vse večje in popolnejše možnosti za neposredno in kontinuirano angažiranost v družbenem delu,

⁷ E. Kardelj: Iz razgovora s delegacijom KP Italije. Komunist, 9—10/1956, str. 521.

v ohranjanju, reproduciranju in revolucionarnem spreminjanju lastnih in celotnih družbenih življenjskih razmer. To izkustvo pa tudi kaže, da postaja v razmerah samoupravnega konstituiranja in razvoja družbe posebej aktualen problem položaja in delovanja subjekta revolucije v njegovi ožji in trdneje organizirani obliki.

Samoupravni koncept družbenega razvoja, ki se je začel oblikovati leta 1950 po uvedbi institucije delavskih svetov in upravnih odborov v gospodarskih podjetjih in vzpostavljanju relativne avtonomnosti teh podjetij glede na državno organizacijo, je že od vsega začetka sprožil problem odnosa partije tako do politične oblasti kot tudi do samoupravne institucije.

Na šestem kongresu KPJ jeseni leta 1952. je bil v konceptu zarisani položaj zveze komunistov v družbenem delu in v celotni politični strukturi družbe. »Zveza komunistov ni in ne more biti v svojem delu neposredni operativni vodja in odredbodajalec ne v gospodarskem ne v državnem ne v družbenem življenju, marveč s svojo politično in idejno aktivnostjo, predvsem s prepričanjem, deluje v vseh organizacijah, organih in ustanovah, da sprejemajo njeno linijo in stališča ali stališča njenih posameznih članov«. (Iz resolucije šestega kongresa KKJ/ZKJ.)

V navedenem tekstu vsebovana načela nakazujejo »odlepljanje« ZKJ od državne organizacije ter kažejo, kako začenja ZK graditi samostojno — kritično — pozicijo v odnosu do države in njenih organov. Seveda to ne pomeni, da zveza komunistov ni zainteresirana za funkcioniranje mehanizma oblasti ali pa da se otresa odgovornosti za delo državnih organov. To stališče navaja zvezo komunistov na čim bolj samostojno in odgovorno delo v vseh okoljih, v katerih potekajo samoupravni in politični procesi. Njena vodilna funkcija v družbi se mora izpričevati vse bolj z avtoriteto njenih progresivnih koncepcij, z idejnim in organizacijskim delom njenih članov in organizacij. Resolucija šestega kongresa vsebuje tudi načelo o javnosti dela zveze komunistov v celotni družbi kot tudi v vseh delovnih in ožjih življenjskih okoljih; s tem je močnejše poudarjena možnost za vplivanje komunistov na okolje — in seveda tudi možnost vplivanja različnih interesov, pomovanj in njihovih nosilcev v ožjih okoljih na komuniste in njihove organizacije.

Gibanja in težnje v zvezi komunistov so nedvomno poseben odsev vseh dogajanj v družbenem delu in v družbi kot celoti. V tem smislu bi lahko trdili, da so konceptualne rešitve, sprejete na šestem kongresu, delovale in še danes delujejo kot dejavnik, ki spodbuja in ohranja nekatere tendence v zvezi komunistov. Te konceptualne določbe kot celota so naravnane k usposabljanju in razvijanju zveze komunistov, da bi se ta kontinuirano pojavljala in delovala v delavskem razredu, med delovnimi kmeti in v vseh drugih slojih družbe kot ustvarjalna in organizacijsko-akcijska sila pri graditvi in razvoju samoupravljanja. Toda možno je — in ta možnost se tudi uresničuje, da se začenjajo posamezne komponente teh konceptualnih opredelitev odtegovati celotnemu konceptu in se uve-

ljavljati kot posebne težnje v zvezi komunistov. Že nekaj let po zasedanju šestega kongresa je prišel na dan pojav, da se zveza komunistov »utaplja« v ožja okolja in da v njej pojema odgovornost za družbo kot celoto. Načelo emancipacije zveze komunistov v odnosu do organov oblasti se je začelo izrojevati v pojevanje vpliva zveze komunistov in njenih organizacij na delo teh organov. V usihanje odgovornosti nosilcev državnih funkcij in v njihovo osamosvajanje od zveze komunistov in drugih organiziranih sil družbe...⁸

Na površje je prišla težnja, ki jo je skušal v svojih člankih izoblikovati Đilas, namreč, da se zveza komunistov kot vodilna idejna in organizirana sila odpravi, celotni nadaljnji razvoj družbe pa prepusti stihijskemu gibanju. Na teoretičnoidejni ravni je s to tendenco obračunal centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije na tretjem plenumu januarja leta 1954; kljub temu pa ta težnja ni povsem premagana — tu in tam se še pojavlja, predvsem v krogih zunaj zveze komunistov ali pa med komunisti, ki so zaradi premajhne vključenosti v uresničevanje nalog zveze komunistov na obrobju njene dejavnosti.

Zveza komunistov je doslej sprožila že nekaj akcij, katerih cilj je, da ustvari tak sistem svoje organiziranosti in način dela, da bo mogoče kar največje uveljavljanje njene vodilne ustvarjalne in usmerjevalne funkcije v procesih samoupravljanja in samoupravnega razvoja družbe. Akcija, ki jo je sprožil četrti plenum CK ZKJ leta 1966, je naravnana k ustanavljanju velikih osnovnih organizacij zveze komunistov v delovnih in življenjskih okoljih ter k ustvarjanju organizacijskih oblik, ki omogočajo trdnije povezovanje in delovanje komunistov v občinah oziroma v teritorialnih skupnostih. Aktivni komunistov in stalne konference zveze komunistov v okviru večjih delovnih organizacij in v občinah so nasledek akcije, ki jo je sprožil četrti plenum. Celotna usmeritev kaže na poglobljanje integracijske funkcije zveze komunistov v delovnih in življenjskih okoljih — in to v večjih razsežnostih. Velike organizacije so tedaj veljale za najbolj ustrezno obliko krepitve in uresničenja navedene funkcije.

Po 21. seji predsedstva ZKJ oziroma po drugi konferenci Zveze komunistov Jugoslavije je prišlo do preusmeritve k manjšim osnovnim organizacijam zveze komunistov ter do njihovega utemeljevanja v najožjih delovnih oziroma življenjskih okoljih. Smisel tega ukrepa je v tem, da se ZK z obliko organiziranosti in delovanja komunistov približa neposrednejšemu komuniciranju med člani in akcijskemu uveljavljanju slehernega posameznika pri razreševanju vprašanj, ki jih vsakodnevno porajata skupnost dela in življenja. Takšna naravnost v organiziranju zveze komunistov odseva nekatera teoretična in praktična spoznanja, ki zadevajo samoupravljanje in na katerih temeljijo tudi ustavni amandmaji iz leta 1971; gre za določila, ki afirmirajo temeljne organizacije združenega

⁸ Več o teh pojavih v pismu CP SKJ »Svim organizacijama saveza komunista Jugoslavije«, objavljeno v »Komunistu«, 7/1953.

dela, načelo neodtujljivosti dohodka od proizvajalcev, organiziranih v TOZD, načelo menjave dela itn. Smoter ustanavljanja manjših organizacij ZK je v tem, da se dejavno uveljavijo v TOZD ter spodbujajo neposredne akcije komunistov v njih. Ta naravnost implicite vsebuje tudi kritiko dosedanje usmeritve, ki se je nagibala k ustanavljanju velikih organizacij zveze komunistov, v katerih je kaj rado prihajalo do pojavov odtegovanja njihovih vrhov od članstva in do zapostavljanja neposredne aktivnosti članov zveze komunistov. Gibanja v zvezi komunistov po 21. seji predsedstva ZKJ so posebej poudarila problem vplivnosti delavcev-neposrednim proizvajalcev iz temeljnih proizvodnih okolij na oblikovanje stališč in usmeritev občinskih konferenc oziroma komitejev zveze komunistov. Zaradi pomembosti tega problema in iskanja primernih oblik za njegovo razreševanje so nastali aktivni delavcev komunistov na ravni občin.

Vsa ta iskanja in porajanja novih oblik organiziranosti komunistov kažejo na trajno aktualnost problema, kako naj se revolucionarni subjekt uveljavlja in deluje, da bo kar najbolj prilagojen doseženi ravni preobrazbe družbe, zgodovinskim pogojem in možnostim, ki jih celotni razvoj prinaša. V samoupravljanju kot zgodovinski usmeritvi razvoja in socialistične preobrazbe naše družbe so zajete omenjena dosežena raven in zgodovinske možnosti. V svojem razvoju in delovanju odpira samoupravljanje na raznih točkah in ravneh organiziranosti družbenega dela in družbene skupnosti vedno nove probleme ter išče zanje ustrezne rešitve. Zasidranost samoupravljanja v temeljnih delovnih in življenjskih okoljih je omogočila, da je dobilo veliko število asociacij, organov itn. aktivno vlogo v procesu odločanja, in sicer ne samo glede vprašanj, ki zadevajo pogoje življenja ljudi, ki te asociacije in organe sestavljajo, marveč tudi glede splošnih družbenih vprašanj. Ob tem pa se neprestano odpirajo in reproducirajo problemi usklajevanja in usmerjanja vseh tokov razvoja, ki prihajajo iz mnogih izvirov.

Vsi ti odnosi in gibanja v samoupravljanju določajo tudi položaj in funkcijo zveze komunistov v slehernem delovnem in življenjskem okolju in v družbeni skupnosti. Marxovo pojmovanje (iz *Manifesta komunistične partije*), da komunisti povsod zastopajo celotno gibanje, dobiva poseben pomen prav v naših razmerah.

Na poseben način postaja aktualna Leninova misel, da večji razčlenjenosti delavskega razreda in drugih socialnih sil (kot izvirnega revolucionarnega subjekta) ustreza trdneje organizirana in idejno usposobljena partija. Že sama decentralizacija odločanja o vprašanjih, ki ne zadevajo le ožjih delov družbe, marveč imajo neposredne posledice na odnose in gibanja v družbeni skupnosti, zahteva graditev idejne enotnosti komunistov in tako organiziranost, s katero je moči zagotoviti temeljno naravnost družbenega razvoja v vseh delovnih in življenjskih okoljih.

Sedanja etapa razvoja samoupravljanja označuje sklepno fazo njegovega oblikovanja v enoten sistem ekonomskih in družbenih odnosov —

vendar samo na ravni idejnih konceptov in programsko-normativnih rešitev. Ustava, sklepi desetega kongresa ZKJ in zakon o združenem delu so glavni dokumenti, v katerih so te konceptije in rešitve zajete. Izoblikovanje samoupravljanja v enoten sistem ekonomskih in družbenih odnosov se izraža v: temeljni organizaciji združenega dela kot glavnem torišču samoupravnih procesov; v načelu neodtujljivosti dohodka od njegovih neposrednih ustvarjalcev, na tem načelu zasnovanem in samoupravnem izoblikovanem prometu na različnih področjih (gospodarstvo — banke — zavarovalne organizacije, proizvodnja — trgovina, »menjava dela« med proizvodnimi in neproizvodnimi organizacijami in med njimi samimi itn.). Na temeljnih konceptualnih rešitvah sedanje etape samoupravnega razvoja je zgrajen tudi delegatski sistem kot način povezovanja samoupravne funkcije delavcev v temeljnih okoljih z vsemi višjimi oblikami organiziranosti družbe, s tokovi organiziranja in realizacije rezultatov dela itn. Vendar pa prav ta etapa odpira probleme, kako uresničiti ta idejno in normativno izoblikovani sistem samoupravljanja v vseh njegovih mnogoterih oblikah in pojavih.

Glede na to, da delujejo komunisti v različnih okoljih in sferah družbenega dela, kjer imajo ožji interesi — taki, kot so se doslej izoblikovali — različen odnos do konceptualnih rešitev sedanje etape samoupravne organiziranosti družbe, imajo komunisti še toliko večjo odgovornost za to, da poskrbe v lastnih okoljih za utrjevanje samoupravnega položaja ljudi, vendar pa tudi za preseganje omejenosti in premagovanja odpora proti celostnemu uveljavljanju samoupravnega koncepta. Pred komuniste v različnih področjih dela in na različnih točkah organiziranosti družbe se postavljata dve pomembni nalogi: 1. sprejeti rešitve, ki so zajete v samoupravnem konceptu in ki jih prinaša ustava in sklepi desetega kongresa ZKJ — z vsemi konsekvencami, ki iz teh rešitev izhajajo; 2. ravnati v skladu s sprejetimi rešitvami in vplivati na lastno okolje, da tudi to sprejme in uresničuje te rešitve v samoupravni praksi.

Sedanja etapa močno poudarja probleme idejne in akcijske enotnosti zveze komunistov pri uresničevanju celostno izoblikovanega samoupravnega koncepta — kot zaokroženega sistema ekonomskih in družbenih odnosov, in sicer povsod tam, kjer lahko s samoupravnim in političnim delovanjem pripomorejo k uresničevanju tega koncepta. Pogoj za delo in uveljavljanje zveze komunistov kot organizirane celote je neprestano komuniciranje znotraj svojih vrst, kot tudi komuniciranje članov in njihovih organizacij s svojim delovnim in življenjskim okoljem. Seveda ne gre tu za preprosto prenašanje sprejetih stališč in direktiv, marveč za zapleten proces, ki vključuje: oblikovanje in sprejemanje ustreznih vrednostnih (revolucionarnih in humanih) ciljev in poistenje z njimi — ter trajno prizadevanje za uresničevanje teh vrednostnih ciljev v lastnih okoljih. Demokratični centralizem v zvezi komunistov je v bistvu notranja komunikacija, ki poteka med članstvom in vsemi ravnimi organiziranosti, in sicer na podlagi ustreznih vrednostnih meril. Ta splošnoveljavna

merila nastajajo v bistvu prav v tej komunikaciji, se pravi v demokratični udeležbi članstva in organizacij v oblikovanju ustreznih skupnih spoznanj in pojmovanj; na teh so zasnovani tudi obči vrednostni cilji, strnjeni v sklepih višjih ravni organiziranosti, ki se prenašajo med članstvo ter jih obvezujejo k ustreznemu delovanju in vedenju.

Glede delovanja in uveljavljanja revolucionarnega subjekta v sedanji etapi našega razvoja je pomembno tudi vprašanje nenehnega iskanja možnosti in poti za nadaljnji razvoj naše družbe na temeljih samoupravljanja. Za sedanjo etapo je značilna konceptualna izoblikovanost samoupravljanja v enoten sistem organiziranosti družbe. Ta konceptualna izoblikovanost bi morda lahko navajala k sklepanju, da so s tem zaprta vrata za nadaljnje raziskovne poti razvoja samoupravljanja. Seveda bi bilo tako sklepanje napačno. Izoblikovati koncept, ki je nastal na podlagi sedanje ravni splošnih spoznanj o naravi naše družbe, njenih notranjih odnosov in možnosti, le razrešuje glavne ovire za proces družbene samoupravne integracije, ne zapira pa vrat in možnosti za nadaljnja raziskovanja. To iskanje je zlasti za zvezo komunistov trajna aktualna naloga. Funkcija zveze komunistov na področju teoretičnega posploševanja spoznanj o naravi naše družbe, o njenih notranjih protislovjih, o poteh in možnostih za njihovo premagovanje in vzpostavljanje novih, boljših oblik in pogojev za človeško eksistenco, v bistvu šele omogoča vse polnejše in močnejše uveljavljanje revolucionarnega subjekta v njegovi izvorni in izvedeni obliki.

UPORABLJENA LITERATURA:

- ¹ Josip Broz Tito: Izvještaj na V. kongresu KPJ, *Peti kongres KPJ*, Kultura, Beograd 1948.
- ² Dr. Vladimir Bakarić: Intervju povodom 35-godišnjice ustanka i formiranja Glavnog štaba Hrvatske, *Vjesnik*, 17. runja 1976.
- ³ »Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokraciju, *V. kongres KPJ (SKJ)*, Kultura, Beograd 1952.
- ⁴ *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Kultura, Beograd 1969.
- ⁵ *Druga konferencija Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist — Oslobođenje, Beograd 1972.
- ⁶ Edvard Kardelj: Iz razgovora sa delegacijom KP Italije, *Komunist*, br. 9/10, 1956.
- ⁷ Vladimir Ilić Lenjin: *Izabrana dela*, I in II, Kultura, Beograd 1949.
- ⁸ Vladimir Ilić Lenjin: *Izabrana dela*, XI, Prosvjeta, Beograd 1960.
- ⁹ Karl Marx: *Bijeda filozofije*, Svjetlost, Sarajevo 1973.
- ¹⁰ Karl Marx: *Kapital*, III, Kultura, Beograd 1949.
- ¹¹ Karl Marx-Fridrich Engels: *Manifest komunističke partije*, Marksistični centar, Split 1973.
- ¹² Karl Marx-Fridrich Engels: *Njemačka ideologija* — Dela, VI, Prosvjeta, 1974.
- ¹³ Svim organizacijama Saveza komunista — Pismo CK SKJ, *Komunist*, br. 7/1973.

DUŠAN BILANDŽIĆ

ZKJ in demokratizacija revolucionarne diktature

(Stališča, prizadevanja, rezultati in perspektive)

Uvod

Iz družbenih sprememb, ki so se odigrale v Jugoslaviji v zadnjih treh ali štirih desetletjih, in v katerih se je izmenjalo nekaj — pogojno rečeno — družbenih sistemov upravljanja, lahko izluščimo zelo veliko izkušenj in naukov.

V socialistični revoluciji 1941—1945 je bila razbita razredna kapitalistična družbena struktura.

V obdobju od leta 1945 do začetka petdesetih let se je izoblikoval na temelju državne lastnine proizvodjalnih sredstev administrativno-centralistični sistem upravljanja.

V razdobju od začetka petdesetih let do sredine šestdesetih let je bil v Jugoslaviji uveden družbeni sistem upravljanja, v katerem so delovni kolektivi »samoupravljali« pretežno na ravni enostavne reprodukcije, medtem ko je zadržala država odločujočo vlogo v razširjeni reprodukciji in v nekaterih drugih sferah upravljanja družbe.

V času od sredine šestdesetih let do začetka sedemdesetih let smo v Jugoslaviji preobrazili velikodržavni, centralistični sistem, ki je vladal četrto stoletja; okrepila se je državnost republik in avtonomnih pokrajin, ta proces pa so v vseh nacionalnih okoljih spremljale tendence nacionalizma in separatizma. V tem obdobju se je v produkcijskih odnosih močneje zarisala tendenca kapitalskega odnosa in težnja k restavraciji razrednih odnosov s ponovno krepitvijo države.

Za čas od začetka sedemdesetih let do danes (1977), se pravi v zadnjih 6—7 letih, so značilna prizadevanja za utiranje novih poti razvoju samoupravljanja — in sicer kot odgovor na antisocialistični izziv, ki se kaže predvsem v dveh težnjah: v težnji k obnavljanju kapitalskega odnosa in v težnji h krepitvi države, se pravi politične oblasti.

To so velike spremembe, skoz katere je šla naša družba v manj kot treh desetletjih. Seveda je to spreminjanje globalnega družbenega sistema spremljala — in tudi določala — še vrsta drugih družbenih preobrazb.

V primerjavi s časom prvih korakov socializma se je jugoslovanska družba v manj kot treh desetletjih bistveno spremenila. Nastal je nov delavski razred: v letih 1945/46 je bilo v delovnem odnosu le 461.000 ljudi, zdaj jih je doma zaposlenih skoraj 5 milijonov, na delu v tujini pa skoraj milijon — kar je 10-krat več kot konec leta 1945. Delež kmetov v družbeni strukturi se je zmanjšal od 75 % na približno 35 %. Nastala je skoraj povsem nova inteligenca. Jugoslavija se je iz agrarne dežele preobrazila v industrijsko-agrarno državo.

Velike spremembe v socialni strukturi in v družbenih odnosih bistveno vplivajo tudi na prihodnji obči družbeni razvoj. Tu mislimo predvsem na socio-politično vedenje in ravnanje vseh subjektov družbe. *Vsaka, tudi najmanjša sprememba med tistimi, o katerih tu razpravljamo, je povzročila pri vseh subjektih nemajhne družbeno-politične dileme in sprožila različne odzive — od evforičnega odobravanja sprememb pa vse do ogorčenega nasprotovanja napovedanim in izvedenim družbenim spremembam.* Empirično je raziskano vedenje delavcev v etatizmu kot tudi v razmerah blagovne proizvodnje, nakopičilo se je zelo veliko izkušenj glede odzivanja delovnih kolektivov na različne okoliščine gospodarjenja; spoznali smo tendence birokratizma in tehnokratizma, zraščena »politične birokracije« z »gospodarsko tehnokracijo«; permanentne spremembe so omogočile, da ugotovimo, kako se vedejo »nacionalne kolektivitete«, poznamo ponašanje ljudi v razmerah avtarkične politične zaprtosti Jugoslavije kot tudi v razmerah najbolj liberalne odprtosti dežele itn.

Prav zaradi tega, ker domala nobena dežela v svetu ni prebrodila podobnih družbenih sprememb, je tudi malo družb, ki bi lahko na podlagi tako bogate empirije, kot je naša, izluščile toliko naukov in izkušenj za prihodnji družbeni razvoj.

K temu naj dodamo tudi to, da naša družba še vedno ni stopila v obdobje stabilnejše reprodukcije družbenih odnosov. Nasprotno: čakajo nas nove družbene spremembe in morda tudi večja presenečenja.

I. Izkušnja začetnih oblik samoupravljanja v času od 1950—1965

Do uvedbe delavskega samoupravljanja je potekal v Jugoslaviji proces stapljanja in zraščanja ekonomske in politične oblasti — in sicer na podlagi nastajanja državnega lastniškega monopola nad vsemi proizvodnimi sredstvi; porajal se je »državni« socializem.

Do spopada s Kominformom leta 1948 se vodstvo KPJ ni soočalo z etatično nevarnostjo, oziroma je objektivno še ni moglo dojeti; ni še spoznalo, da bi sistem revolucionarnega etatizma lahko postal tudi kontrarevolucionaren ter vzpostavil diktaturo države; zato še ni pretresalo

možnosti in alternativ za bistveno drugačno pot graditve družbene ureditve — razen take, ki temelji na državnem lastniškem monopolu, v katerem se KPJ in država dopolnjujeta v skupnem upravljanju družbe. Revolucija je bila v zgodovinski pasti — že nekaj let po prihodu KPJ na »oblast« se je znašla na razpotju.

Partijsko vodstvo je pravočasno dojelo, da revolucije ne ogroža najbolj razlaščen buržoazija, pač pa predvsem njena lastna politična birokracija, njena lastna revolucionarna država; do tega spoznanja partijsko vodstvo ni prišlo le na podlagi publiciranih znanstvenih stališč marksizma, pač pa tudi na podlagi pojavov in tendenc v naši lastni praksi.

Vodstvo KPJ je sprejelo odločitev, da je zgodovinska naloga jugoslovanskih komunistov v tem, da preprečijo reprizo porajanja državno-socialistične ureditve in diktature »birokratske kaste« v Jugoslaviji; KPJ je bila prepričana, da bo širjenje »sistema socialistične demokracije« v obliki delavskega samoupravljanja lahko tudi konkretna spodbuda svetovnemu komunističnemu gibanju za utiranje novih perspektiv doslednega uresničevanja idej klasikov marksizma.

V razpravah, v katerih je vodstvo KPJ iskalo odgovore na izziv etatizma, so bili v središču pozornosti tile glavni problemi: odnos med delavskim razredom in njegovo politično birokracijo, družbena vloga socialistične države, nova vloga partije in problem blagovnega tipa proizvodnje v socializmu.

V začetku petdesetih let je KPJ ocenila politično birokracijo, državno-lastniški monopol in vladajoči položaj socialistične države za glavne nevarnosti v razvoju socializma. *KPJ je označila socialistično državo kot tisto organizacijo, ki najhitreje poraja moč birokracije, ter sklenila, da se mora partija odtrgati od državne oblasti; da morajo delavci in ne država upravljati s tovarnami; prišla je do prepričanja, da je potrebno oživljanje blagovnih oblik gospodarstva — vendar pod vodstvom neposrednih proizvajalcev.* To so glavne točke novega programa, ki je preobrat v zgodovini KPJ in s tem tudi v celotni družbi.

Ključna točka v zamisli o opuščanju graditve državnega socializma in usmeritvi h koncepciji delavskega samoupravljanja je bila ideja o odmiranju države, opuščanju položajev partije v skupnem upravljanju z državnim aparatom in njeno vračanje k idejno-teoretskemu proučevanju pogojev, smeri in ciljev revolucionarnega razvoja; to pomeni zmanjševanje vloge države in drugih oblik odtujenih družbenih sil v upravljanju družbe, to pa je moč doseči le z neprestanim in vedno širšim vključevanjem množic v proces samoupravljanja.

Ob sprejemu koncepcije delavskega samoupravljanja je postalo še posebej očitno, kako velik je razkorak med stvarnim sistemom družbenih odnosov, zgrajenim na državno-centralističnih temeljih, in novo idejno-politično koncepcijo KPJ, katere temelj sta bila delavsko samoupravljanje in socialistična demokracija. To neskladje je še toliko bolj razumljivo

zaradi tega, ker je šlo za »radikalno kritiko vsega obstoječega«, ki je bila opravljena tako rekoč kar čez noč (1949—1952).

Z uvedbo »antietatistične« in »antibirokratske« »revolucije« leta 1950 se je pojavil problem, kako preusmeriti družbeni razvoj k uresničevanju samoupravljanja.

Prvi problem je bil v tem, kaj storiti s centralistično državno organizacijo in razpredenim aparatom družbeno-političnih organizacij, ki je bil zraščan z državnim aparatom ter je skupaj z njim upravljal družbo. Ker so ugotovili, da je ta aparat taka družbena sila, ki poraja težnje h kontra-revolucionarnemu razvoju, so sklenili, da je treba njegov družbeni položaj temeljito spremeniti. Namesto države stalinističnega tipa je bilo treba zgraditi tip države, ki odмира. V skladu s tem in na podlagi Engelsove kritike erfurtskega programa nemške socialne demokracije je bila sprejeta usmeritev k »popolni samoupravi v pokrajini, okraju in občini...« (Engels). Vodstvo KPJ je prišlo do sklepa, da je lokalna samouprava v obliki ljudskih odborov, ki so nastali že v revoluciji, prava pot za uresničenje te zamisli, vendar bo treba to obliko še izpopolnjevati. S tem je bil prekinjen proces razlaščenja pravic lokalnih organov oblasti v korist zveznih in republiških državnih organov ter odprt proces krepitev lokalne avtonomije in pritegovanja množic v upravljanje.

Druga oblika odmiranja države se kaže v kvantitativnem zmanjševanju upravljalvskega aparata države in družbeno-političnih organizacij. V letih 1950, 1951 in 1952 se je vrnilo v gospodarstvo približno 100.000 uslužbencev in funkcionarjev.

Tretja oblika je bila decentralizacija državnega upravljanja; odpravili so razdelitev gospodarstva na podjetja lokalnega, republiškega in zveznega pomena; pravice do upravljanja so prenesli na delovne kolektive, natančneje, na delavske svete, ki so z izglasovanjem zakona o delavskem upravljanju 27. VI. 1950. leta prevzeli od države vodenje podjetij v svoje roke.

Ker je bil tedaj delavski razred še relativno maloštevilen, so okrepili njegov družbeni položaj tudi s tem, da so uvedli zборе proizvajalcev v vseh predstavniških telesih — od federacije do občin.

Prva faza reorganizacije administrativno-centralističnega sistema upravljanja 1949—1952 je potekala v znamenju »odmiranja države«; glavno partijsko-politično geslo je bilo »decentralizacija in demokratizacija«, celoten proces vseh družbenih sprememb v tem obdobju pa je veljal za »boj komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo«. Ostrino kritičnega odnosa do države najbolj odražajo tele besede J. B. Tita na VI. kongresu KPJ:

»... resnično demokratično upravljanje se začneja tam, kjer je odpravljena funkcija upravljanja države v gospodarstvu prek njenega aparata...«

In dalje:

»... birokracija, ki se zavestno ali nezavestno bohota in utrjuje v centralnih organih, neusmiljeno zavira in onemogoča ustvarjalno iniciativo delovnih ljudi, ker hoče vse zadržati v svojih rokah. In da bi obdržala vse veje družbenega življenja v svojih rokah, teži k močnemu širjenju birokratskega aparata na vrhu...«

Prva faza preobražanja centralističnega sistema Jugoslavije se konča z ustavnim zakonom iz januarja leta 1953, ki je dejansko odpravil določila ustave FLRJ iz leta 1946.

Drugi problem je bil, kako opredeliti novo vlogo partije. Iz ocene, da je etatizem glavna nevarnost in da je KPJ njegova politična hrbtnica, se je izoblikovalo stališče, da se mora partija »odlepiti« od aparata politične oblasti in od metod ukazovanja — postati mora zveza enako mislečih, ki ideološko in teoretično usmerjajo družbeni razvoj.

Dileme glede položaja partije niso bile lahke. Na eni strani je bila dejanski porok revolucionarnega razvoja Jugoslavije in edina sila, ki zagotavlja socialistično preobrazbo, na drugi strani pa bi lahko to, da KPJ prevzame monopolno vlogo v družbenem razvoju, po mnenju tedanjega vodstva KPJ postalo glavna ovira za socialistični razvoj države.

V duhu izvajanja tako imenovanega velikega preobrata v družbenem razvoju Jugoslavije je CK KPJ že junija leta 1950, tik pred izglasovanjem zakona o izročanju tovarn delavcem, s tako imenovanim junijskim pismom začel proces odlepljanja partije od države. Dotlej so v partijske komiteje — od najvišjih do najnižjih — volili nabolj odgovorne funkcionarje državnih organov, partijske voditelje pa so postavljali za voditelje v državnem aparatu, v gospodarstvu, kulturi, izobraževanju, v družbenopolitičnih organizacijah in v vseh drugih področjih družbenega življenja. Odtlej voditelji lokalnih partijskih vodstev niso bili več predsedniki lokalnih organov oblasti. Toda ta ukrep ni bil dovolj radikalen, saj so tudi poslej v lokalna oblastna vodstva volili najvidnejše lokalne voditelje, kot so npr. predsedniki družbeno-političnih organizacij, vodje važnejših resorjev oblasti, nekatere direktorje delovnih organizacij ali vidnejše člane partije, ki niso imeli funkcij v oblasti in v gospodarstvu. Razen tega je ostala personalna zveza med državnimi in partijskimi vodstvi na centralni ravni, zlasti na ravni federacije, povsem nedotaknjena.

Druga velika sprememba je v tem, da se vračajo vidni partijski voditelji, ljudje iz aparata, v organizacije tako imenovane družbene baze. V letih 1950, 1951 in 1952 se je vrnilo v lokalne organe oblasti 60 članov in kandidatov republiških centralnih komitejev in 860 srednjih in višjih voditeljev.

Vendar pa je najbolj pomembna stran spreminjanja bistva KPJ proces odpravljanja podedovane etatistično-stalinistične družbene zavesti in porajanja drugačne družbene zavesti; to je eno: druga značilnost pa je v tem, da se člani partije odmikajo od »priganjaških opravil« (kot so jih označili na VI. kongresu KPJ leta 1952), katerih cilj je izvrševanje sklepov, ki jih sprejemajo organi oblasti.

Prehajanje partijskih organizacij in komunistov s tako imenovanih »priganjaških« položajev na idejno-vzgojno delo pa ni bilo lahko opravilo. Že prvi dve leti sta bili dovolj, da so na VI. kongresu ugotovili dve divergentni težnji.

Prva, sektaško-birokratska, se je izražala v strahu pred popuščanjem močnih uzd oblasti na vseh področjih, druga pa v pojmovanju, da je dober samo tisti komunist, ki se bori za to, da lahko vsakdo svobodno izpoveduje svoje politično prepričanje.

Tretji, morda največji problem, je teoretični in praktično-politični problem, in zadeva odnos do blagovne proizvodnje. Vodstvo KPJ se je odločilo za sproščanje procesa svobodnejšega delovanja zakona vrednosti in je v skladu s tem leta 1952 odpravilo nadrobno planiranje in administrativno delitev dohodka; podjetja so postala samostojnejši subjekti v blagovno-denarnih odnosih. Vendar je bilo kljub temu — s povsem jasno formulacijo — določeno, da delovnim kolektivom ni moči prepustiti pretežnega dela akumulacije, saj bi bila to »obnova tržne anarhije«; država je imela še vnaprej glavno besedo v razširjeni reprodukciji. V skladu s tem so bili leta 1953/54 ustanovljeni državni investicijski skladi v federaciji, v republikah in v komunah, ki so zajemali 2/3 do 3/4 akumulacije, namenjene za razširjeno reprodukcijo; to je trajalo vse do leta 1965, ko so to funkcijo v veliki meri prenesli na banke.

V sklepu k zgodovinskemu prelomu v letih 1948—1954 lahko zapišemo tole: odločitev za delavsko samoupravljanje leta 1950 — kot odgovor na izziv etatizma — je optimalna zgodovinska odločitev — tako v vizionarskem kot v konkretno-zgodovinskem smislu, tako v razrednem kot v nacionalnem pogledu. Celo danes ne bi našli boljše alternativne idejno-teoretične koncepcije ne za tedanje zgodovinske razmere ne za prihodnost. Etatistična ali buržoazna alternativa prav gotovo nista zgodovinski rešitvi, čeprav so za obema stale tudi latentne sile.

V letih 1948—1954 je avtokratični koncept razvoja zamenjal demokratični koncept, koncept državnega socializma pa samoupravni socializem. Po tej odločitvi je postalo odločilno vprašanje tempa in načina uresničevanja sprejete koncepcije.

Z vidika izkustev in naukov za prihodnost se zastavlja vprašanje: kakšne so možnosti za preobrazbo družbenega sistema, kajti raven materialnega razvoja se še ni bistveno dvignila, socialna struktura se še ni spremenila, delavski razred se še ni razvil, število kmetov se ni zmanjšalo, tudi nova inteligenca še ni nastala.

Osnovno protislovje je bilo torej v tem, da so težavni problemi in pododovana ter še vedno nepremagana protislovja spodbujali *državni centralizem* in avtoritarnost v družbi — medtem ko se je KPJ opredelila za visoke humane cilje in najvišje demokratične vrednote sodobnega sveta, ki se izražajo v samoupravljanju delovnih ljudi — in to v deželi, ki je

bila ena izmed najbolj zaostalih in potencialno tudi najbolj konfliktnih držav v Evropi, z maloštevilnim delavskim razredom, s prevladujočim številom kmetov in drugih nedelavskih slojev v družbeni strukturi.

Kljub vsem tem zgodovinskim omejitvam (in še drugim, ki jih nisem omenjal), ki so napeljevale k dvomu o možnosti, da bi uresničili veliki preobrat v letih 1948—1953, je bilo vodstvo KPJ odločeno, da gradi socialistično demokratično družbo.

Morda je na videz paradokсно, vendar je zgodovinsko dejstvo, da sta se odločnost in neomajnost vodstva KPJ v demokratizaciji družbe opirali predvsem na to, da je bila komunistična partija resnično enotna in disciplinirana kot prava vojaška organizacija. Na drugi strani je bila taka usmeritev možna tudi zaradi tega, ker so generalno strategijo KPJ v obdobju 1948—1952 sprejeli vsi družbeni sloji, vsi narodi in narodnosti Jugoslavije, čeprav so se motivi za tako podporo nekoliko razlikovali. Na katere socialne in politične sile se je opiralo uresničevanje koncepcije demokratičnega socialističnega družbenega razvoja Jugoslavije na začetku petdesetih let?

a) Glavna politična sila preobrata v letih 1948—1953 je bila predvsem komunistična partija, ki je imela približno pol milijona članov in je bila nezlomljivo enotna; razpolagala je z ogromnim akcijskim potencialom, ki je nastal že v dotedanjem revolucionarnem razvoju. Partijsko članstvo KPJ je zajemalo pretežno mladino in mlajše ljudi.

b) Delavski razred, čeprav relativno maloštevilen in mlad, je videl v usmeritvi KPJ k samoupravljanju nov revolucionaren korak, ki bo zavrl oziroma zaustavil proces spreminjanja delavskega razreda v golo sredstvo ekonomske moči in politične oblasti birokratsko-tehnokratskega upravljaljskega sloja — v kar bi se revolucija nujno izrodila, če bi ostala pri starih podedovanih idejno-teoretičnih zasnovah.

c) Kmetje, obrtniki in drugi družbeni vmesni sloji, podedovani iz kapitalistične strukture, so imeli domala 70% delež v celotnem prebivalstvu. V zgodovinskem preobratu 1948—1953 so le v majhni meri imeli aktivno vlogo političnega subjekta. Toda kmetje so v praksi že stopali v spopade s KPJ in državo, ki sta jim vsiljevali kolhozni sistem. Usmeritev k demokratičnemu socializmu je bila za kmete veliko olajšanje, pa tudi politični uspeh, čeprav jim takratna usmeritev ni odprla trajnejših perspektiv in so še naprej životarili na svojih malih in ekonomsko zakrnelih posestvih.

d) Inteligenca je v primerjavi z državno-birokratskim tipom socializma dajala prednost demokratični varianti socializma.

e) Vsi narodi in narodnosti Jugoslavije so se združeno uprli stalinizmu, da bi ohranili svojo neodvisnost in federativno ureditev.

f) Udeleženci narodnoosvobodilne vojne so, razen že povedanega, branili svoj bojevniki narodnoosvobodilni partizanski ponos in lastno zgodovino pred amoralnimi napadi hegemonistične birokracije.

Novo platformo družbenega razvoja Jugoslavije so torej sprejeli vsi sloji v vseh narodih in narodnostih. S to platformo je KPJ močno okrepila svojo socialno in politično oporo in povezanost z vsemi socialnimi in nacionalnimi okolji, ki so izpričala pripravljenost, da sledijo partij-skemu in državnemu vodstvu v obrambi dežele in revolucije pred zunanjimi in notranjimi pritiski stalinizma.

V preoblikovalnem obdobju 1952/53 so v jugoslovanski družbi »pre-skušali« tudi domet »radikalnih« sprememb, oziroma njihovo sprejem-ljivost za tedanje razmere. Kaj kmalu se je pokazalo, da družbena proti-slovja, podedovana in komaj vznikla, vsiljujejo še velik delež državne intervencije.

V zanosu boja proti stalinizmu je zaživel proces demokracije družbe-nopolitičnega življenja Jugoslavije, ki je tudi sicer absoluten pogoj za uspeh tega boja in za graditev demokratične socialistične družbe; s tem pa so se hkrati odprla vrata tudi za vdor »malomeščanskega liberalizma«, ki se je iz položaja pritažene politične sile začel takoj oglašati (primer Dilas).

Drugi pomembnejši problem je nastal tako rekoč »prvi dan« po od-pravi centralističnega planiranja in oživljanja tržnosti.

Gre za to, da je v procesu spreminjanja etatistične ekonomske struk-ture v novo strukturo, ki je prilagojena družbeno-ekonomskim odnosom v okviru delavskega samoupravljanja, postal problem pravice do razpo-laganja s presežnim delom glavni družbeno-ekonomski in politični pro-blem; brez razrešitve tega problema pa ni bil možen nikakršen večji napredek v razvoju delavskega samoupravljanja.

Celotno vozlišče problemov in odnosov v sferi spreminjanja politične in ekonomske strukture kot tudi uveljavljanja nove naravnosti druž-benih odnosov v deželi je bilo v načelni opredelitvi do delovanja objek-tivnih ekonomskih zakonitosti. V tej fazi družbenega razvoja se je v partiji, zlasti pri srednjih kadrih, pa tudi v centralnih vodstvih KPJ, po-javljalo nemalo dilem, kar je tudi povsem razumljivo: noben korak h krepitvi samoupravljanja — še manj pa k njegovi trajni afirmaciji ni bil možen brez popuščanja administrativnih uzd, da bi podjetjem omo-gočili poslovanje v smeri samostojnejšega tržnega gospodarjenja; hkrati pa je sleherni premik k svobodnejšemu delovanju tržnih zakonitosti spre-minjal ravnanje kolektivov; ti so se usmerjali k čim višjemu dohodku — tudi za vsako ceno — kar so mnogi razglašali za restavraco odnosov, tipičnih za kapitalistične blagovno-denarne odnose.

Proces svobodnejšega gospodarjenja je resnično spodbujal iniciativo delovnih kolektivov, ki se izraža v večji proizvodnji, boljšem asortimentu in kvaliteti izdelkov, sprožal pa je tudi pojave in pobude, ki so jih v partiji označevali kot »dviganje privatno-kapitalističnih glav«.

Vsi ti in podobni pojavi v gospodarskem življenju in poslovanju so-cialističnih podjetij in pa ekspanzija zasebnolastniške iniciative so bili v nasprotju s tedanjimi pojmovanji in pogledi na socialistične norme

življenja. Nekateri družbeni pojavi so imeli lastnosti kapitalistične družbe. To je drugi razlog, zakaj se je partijsko vodstvo v začetku leta 1954 odločilo, da upočasni deetatzizacijo in uvede administrativne ukrepe, ki naj bi utrdili dotedanje spremembe in stabilizirali nove odnose.

Zdi se nam, da bi lahko napravili tale sklep:

V obdobju od leta 1949 do leta 1954 je bila izoblikovana idejna koncepcija za transformacijo birokratsko-centralistične strukture v demokratsko-samoupravno strukturo; ta koncepcija je bila po zaslugi velike moči in enotnosti KPJ (ZKJ) v mejah možnosti tudi uresničena. Toda ko je preobrazba stopila v fazo dilem v letih 1952—1954, ko je v prakso vdirla možnost, da se na ruševinah centralizma razbohoti močna liberalistična idejno-politična težnja večpartijskega sistema in stihija tržne proizvodnje, se je vodstvo KPJ odločilo, naj država razpolaga z večjim deležem presežka dela in naj se vpelje močnejši državni nadzor nad vsemi gospodarskimi tokovi in blagovno-denarnimi odnosi; tako so gospodarske organizacije razpolagale le s približno $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{3}$ nacionalne akumulacije; in tudi na političnem področju se je vodstvo KPJ odločilo za ostrejšo intervencijo proti malomeščanskemu liberalizmu.

II. *Izkustva boja za preobrazbo državno-centralističnega sistema (1964/65—1970/71)*

Od začetka šestdesetih let do začetka sedemdesetih let je prišlo do velikih družbenih sprememb, v katerih so bile udeležene skoraj vse družbene sile — organizirane in neorganizirane — domala vsa družbena okolja, skupine, sloji, vse nacionalne enote. Na dan so prišle domala vse politične opredelitve in cilji kot tudi načini in sredstva za njihovo uresničevanje. Zato je proučevanje tega obdobja še posebej pomembno za razumevanje odnosov in tendenc nadaljnjega družbenega razvoja v Jugoslaviji.

Od časov sistema revolucionarnega etatizma je Jugoslavija vse *do sredine sedemdesetih let še vedno pretežno centralistična država*. Kljub vsem spremembam, do katerih je prišlo po uzakonitvi delavskega samoupravljanja leta 1950, je za družbeno ureditev Jugoslavije pred uvedbo gospodarske in družbene reforme leta 1965 značilna dominacija državne lastnine proizvodjalnih sredstev, dominacija centralizma v političnem sistemu in v političnih odnosih — ali bolje povedano: v mehanizmu upravljanja z družbenim sistemom in razvojem Jugoslavije. Te trditve ni težko dokazati. Na poseben način jo odseva dolgotrajen politični boj za preobrazbo tega sistema ali proti njej, boj, ki traja vse od začetka šestdesetih let do ustavne reforme federacije leta 1971.

V začetku šestdesetih let je začela v družbeni strukturi Jugoslavije naglo kopneti idejna, politična in vsakršna drugačna osnova za nadaljnje ohranjanje centralistične koncepcije. Moč so zgubljale tudi družbene

sile, ki so tako ureditev zagovarjale. Sredi šestdesetih let so bile že dokaj močne tiste sile in njihova zavest, ki so težile k temeljiti preobrazbi globalnega centralističnega družbenega sistema Jugoslavije.

Poglejmo zdaj glavne družbene spremembe in etape njihovega uresničevanja.

V začetku šestdesetih let se je strnilo žarišče ideoloških razhajanj, teoretskih soočanj in političnih spopadov okoli sprememb v gospodarskem sistemu.

Komunistično gibanje Jugoslavije je v času najbolj ogorčenega spopada s stalinizmom utrlo *pot razvijanja blagovne proizvodnje*, in sicer s tezo, da brez tega *ni mogoče premagati etatistične ekonomske strukture* niti uresničiti delavskega samoupravljanja. Od leta 1950 dalje se je ZKJ povsem nedvoumno usmerila k obnavljanju blagovne proizvodnje, vendar so bila že od samega začetka razvoja samoupravljanja vprašanje oblik, tempa razvoja, družbene vsebine in narave blagovne proizvodnje ena izmed osrednjih dilem družbenega razvoja Jugoslavije. Ob tem problemu je prihajalo v idejno-teoretičnem in praktično-političnem življenju v Zvezi komunistov do neprenehne diferenciacije.

Birokratsko-centralistično naravnane družbene sile so v začetku šestdesetih let izražale močan dvom o možnosti take oblike blagovne proizvodnje, v kateri bi delovni kolektivi razpolagali z akumulacijo, ker naj bi po njihovem mnenju kolektivi za razširjeno reprodukcijo namenjeno akumulacijo »pojedli« kot osebni dohodek delavcev.

Privrženci preobrazbe centralističnega sistema so poudarjali, da so delavci pripravljeni ustvarjati dohodek v svoji organizaciji, kajti kolikor večji je dohodek delovne organizacije, toliko večji so tudi osebni dohodki in večje možnosti za zadovoljevanje življenjskih potreb delavcev. Ker je ta dohodek neposredno odvisen od produktivnosti njihovega dela, produktivnost pa od opremljenosti z delovnimi sredstvi, se pravi od stopnje koncentracije proizvodnje oziroma koncentracije sredstev za delo, potem je za delavce *akumulacija kot pogoj zvečevanja osebnega dohodka enako pomembna kot sam osebni dohodek*.

Na tem ekonomskem interesu delavca in na delovanju objektivnih ekonomskih zakonov temelji možnost, da delavci v delovnih organizacijah samostojno odločajo o razdelitvi ustvarjene vrednosti svojega proizvoda na osebno potrošnjo in akumulacijo. Toda državno-lastniški monopol to njihovo funkcijo onemogoča.

Očitno gre za dve povsem različni konceptiji.

Bistvo idejno-političnih nazorov, ki so se izoblikovali v znani doktrini dohodka, je sprejel tudi VIII. kongres ZKJ decembra leta 1964, ki prvič po uveljavitvi delavskega samoupravljanja postavi zahtevo, da se celotna državna akumulacija prenese na »gospodarstvo«. Tako so že 1. januarja leta 1965 odpravili državne investicijske sklade, ki so obstajali vse od osvoboditve. Končno je temeljil tudi koncept gospodarske refor-

me iz julija leta 1965 pretežno na dohodkovni doktrini — seveda z mnogimi kompromisnimi rešitvami.

Za obdobje od leta 1966 do 1971 je značilen proces demokratizacije družbeno-političnega življenja Jugoslavije, ki je odprl široke možnosti za politično razvrščanje: od leve do desnice, od avtokratizma do liberalizma, od separatizma do unitarizma, kar je v bistvu spremljevalni pojav te demokratizacije. Široko politično demokratizacijo so presojali kot sestavni del koncepta samoupravljanja. Toda politični boji v tem obdobju so zbujali dvom o strategiji ZKJ glede nadaljnjega družbenega razvoja Jugoslavije.

V samem procesu demokratizacije se je porajala in razraščala idejno-politična konfrontacija, na odprto politično prizorišče so prihajale nove družbene sile z najrazličnejšimi usmeritvami.

Vse močnejši valovi kritičnosti, nastopanje različnih sil in stopnja zaostrovanja političnih stanj so postavili pred ZKJ veliko dilemo: ali naj se odziva z metodo »trde roke« ali pa z metodo razreševanja odprtih družbenih problemov, da bi s tem izruvala vzroke nezadovoljstva, družbene deformacije in politične krize — ali pa naj se v družbenem razvoju sprijazni s tendenco uveljavljanja vseh idej in orientacij.

Vodstvo ZKJ se je uprlo zahtevam po uvajanju »trde roke« in se odločilo za drugo usmeritev. Dokument take usmeritve je tudi IX. kongres ZKJ (marca leta 1969), ki je zasedal v trenutku porajanja nove in največje povojne politične krize.

Z analiziranjem vseh dokumentov IX. kongresa ZKJ bi njihovo vsebino lahko strnili v tale najspljošnejši sklep: zveza komunistov Jugoslavije je po uresničevanju svoje glavne težnje leta 1950 prešla v začetku sedemdesetih let v odločilni boj za preobrazbo podedovane državno-partijske centralistične strukture v samoupravno-demokratsko strukturo asociacije svobodnih proizvajalcev. Taka opredelitev je aktivirala tudi sile, ki so bile za »demokratizacijo za vsako ceno«, s čimer se je odprla možnost, da prihajajo na politično prizorišče domala vse latentne družbene sile, ki se med seboj kosajo, katera bo izsilila svojo platformo in smer družbenega razvoja v Jugoslaviji.

Glavno področje družbenega vrenja in različnih tendenc je postala ekonomija, zlasti sistem razširjene reprodukcije. Nastala je »mešanica« delovanja starih in novih odnosov in zakona družbene reprodukcije. Poleg samoupravnih družbenih odnosov so se vse močnejše vpletali tudi elementi kapitalskih odnosov. Hkrati so obstajali elementi in oblike državne lastnine, kajti tudi v dvajsetletnem procesu deatizacije državni ekonomski moči ni uspelo, da bi se povsem spremenila. V družbene odnose so interpolirane tudi nekatere paradržavne strukture. Država je postajala v svoji še vedno nujni funkciji neučinkovita, v sistemu upravljanja je prihajalo do nekakšne praznine; to je bilo posledica nujne slabitve nadržavne federalne strukture, ki ni imela več moči, da bi avtoritarno urejala družbene odnose, proces političnega dogovarjanja

med republikami in pokrajinami pa se še ni uveljavil . . . V to praznino, ki je nastala z decentralizacijo globalnega sistema družbenega upravljanja, na drugi strani pa zaradi tega, ker proizvajalci niso povsem dogradili samoorganizacije družbene proizvodnje, so prodirali osamosvojeni centri ekonomske in finančne moči ter druge oblike osamosvojenega kapitala. Čeprav tolikšne premoči, da bi lahko začela »urejati« družbene odnose in utrjevati družbeno reprodukcijo v skladu s svojimi interesi, še ni dobila nobena izmed teh družbenih sil, pa je začela vendarle izstopati tendenca kapitalskega odnosa. V teh političnih bitkah so se izoblikovale različne »ponudbe« za razčiščevanje nastalih težav in protislovij družbenega razvoja Jugoslavije. Na prizorišču političnih bojov so se pojavljale tri glavne težnje:

Prva: dogmatska, državno centralistična, unitaristična. Čeprav je bila ta koncepcija zlasti po četrtem plenumu CK ZKJ leta 1966 bolj v obrambi kot v napadu, kajti njej nasprotne sile so bile v obdobju, o katerem govorimo, mnogo močnejše, je ta koncepcija bila in je tudi ostala prisotna domala v vseh strukturah družbe.

Druga: tehnokratsko menagerska težnja k obnavljanju kapitalskega odnosa in policentrične politične organiziranosti. Ta tendenca je bila v močnem vzponu, tako da so bili njeni zagovorniki prepričani, da so že zavladali v družbi.

Tretja: koncepcija samoupravljanja je izhajala iz tega, da sleherna oblika odtujevanja presežnega dela — bodisi v obliki profita kakor v kapitalizmu, bodisi v obliki državnega prilaščanja kakor v državnem socializmu ali pa v obliki oblasti tehnostuktur — odpira vrata restavraciji sistema izkoriščanja in nadvlade, neenakopravnosti in odvisnosti države.

Zelo koristno in poučno bi bilo, če bi analizirali metode, oblike oziroma argumente in projekcije družbenega razvoja vsake izmed teh koncepcij, zlasti pa njihove socialne nosilce. Brez take analize se ne moremo prebiti do jasnejšega in do kraja osmišljenega pogleda v stanje stvari — vendar nam prostor in možnosti tega žal ne omogočata. Toda ob že povedanem naj poudarimo, da je druga koncepcija spremenila »sredstva« družbenega razvoja — blagovno proizvodnjo in samoupravljanje — v cilja, samoupravni koncepciji pa ni uspelo aktivirati delavskega razreda, pač pa se je pretežno usmerila k političnemu boju v vodilnih strukturah in k drugim političnim in pravnim sredstvom.

III. *Problemi uresničevanja družbenega sistema po ustavnih amandmajih 1971, po ustavi 1974, zakonu o združenem delu 1976 in drugih tako imenovanih sistemskih zakonih (1971—1977)*

V začetku šestdesetih let se je pojavila tako na Zahodu kot tudi na Vzhodu — zlasti v ZDA in ZSSR — tehnokratska optimistična vizija prihodnosti — po kateri naj bi znanstveno-tehnološka revolucija in kiber-

netizacija vseh družbenih procesov zagotovili stabilen družbeni razvoj. Hkrati nastaja iluzija o odmiranju politike, ideologije, razrednega boja itn. V sredini in konec šestdesetih let je podoben tehnokratski val zapljusnil tudi Jugoslavijo. Toda kmalu za tem je prišlo po vsem svetu do velikih strukturalnih motenj, plima optimizma je pojenjala (zlom svetovnega monetarnega sistema, energetska-surovinska kriza, velike stavke, študentski nemiri itn.).

Vzpon moči tehnokratizma v Jugoslaviji konec šestdesetih let je imel specifične oblike, in kar je še važnejše, porajal se je znotraj sistema samoupravljanja in je imel zato tudi svoje specifične poti. Tehnokratske sile so svoj koncept družbenega razvoja prikazovale kot novo, višjo, popolnejšo obliko samoupravljanja ter se pri tem sklicevale na tiste elemente ideologije in politike ZKJ, ki so jim najbolj ustrezali — to pa sta predvsem razvoj gospodarskega sistema na podlagi širšega delovanja objektivnih zakonitosti blagovne proizvodnje ter nevmešavanje partije in drugih političnih dejavnikov v vsakodnevno življenje delovnih kolektivov.

Zaradi steka mnogih okoliščin so se v gospodarstvu naglo porajali veliki proizvodno-trgovsko-finančni sistemi z ustrezno koncentracijo in centralizacijo preseženega dela ter zraščanje tako imenovane tehnostrukture s politično strukturo. Nasprotovanje delavcev, njihovih samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij v tako imenovani bazi je bilo skoraj nepomembno.

Vzporedno s procesom nastajanja velikih sistemov v družbeni strukturi kot celoti, še posebej pa v gospodarstvu, je potekal proces preusmerjanja v federaciji osredotočene moči na republike; posledica tega so močnejše težnje k integraciji ekonomskih, političnih in drugih funkcij na ravni republike. Ta proces seveda ni tekel brez ostrih spopadov.

Obe težnji — usmeritev na ustvarjanje velikih sistemov v gospodarstvu in krepitev republiških državno-političnih centrov moči — sta bili zelo močni.

Samoupravni odgovor na ta izziv se je porajal vzporedno z naraščanjem nevarnosti tehnokratizacije. Že konec petdesetih in v začetku šestdesetih let je nastalo gibanje za ustanavljanje ekonomskih enot, gibanje za neposredno delavsko samoupravljanje, za to, da delavci sami razpolagajo s presežnim delom itn., vendar je bil ta boj tedaj naperjen proti etatistični ekonomski strukturi in se je po naravi stvari šele konec šestdesetih let obrnil proti novemu sovražniku. Zato bi skoraj ne mogli govoriti o diskontinuiteti in novi koncepciji samoupravljanja. Dejansko so v procesu boja nastajali novi elementi te koncepcije, ki pa niso imeli tolikšne teže, da bi lahko ustavni »model« iz leta 1974 razglašali za povsem novo koncepcijo, čeprav se je vsakodnevna politična kampanja kot vedno nagibala k taki opredelitvi.

Pa vendar je imel boj za ustavno reformo družbenega sistema nekatere nove značilnosti, ki jih dotedanji podobni posegi in spremembe v družbenih odnosih niso imeli. Tu naj navedem predvsem dve:

prvič, poprejšnje reforme so mnogo manj kot reforme v letih 1971 do 1976 uporabljale pravne instrumente; prvikrat po uvedbi samoupravljanja so te reforme zelo nadrobno obdelane v ustavnih amandmajih iz leta 1971, v ustavi iz leta 1974, v zakonu o združenem delu iz leta 1976 ter v številnih drugih zakonskih in podzakonskih aktih;

drugič, načrtovanje, oblikovanje in uvajanje sistema traja mnogo dalj kot poprejšnje reforme, ki so trajale od nekaj mesecev do največ nekaj let.

Ti dve in še druge podobne značilnosti niso raziskane, zdi se pa, da so te posebnosti posledica odnosa sil v družbi. Prej so namreč za uvajanje nekaterih sprememb v družbenih odnosih zadoščale politične resolucije in deklaracije, odslej pa je treba te vrste dokumente partijskih kongresov najprej »preliti« v pravne norme in konkretne organizacijske sklepe. To verjetno kaže na majhno vplivnost politične aktivnosti množic in na žilavost odpora družbenemu razvoju nasprotnih teženj.

Platforma boja proti tendenci kapitalskega odnosa je nastala že na II. kongresu samoupravljalcev maja leta 1971 in v amandmajih iz leta 1971, vendar je tudi še potem družba »drsela« v krepitev elementov kapitalskega odnosa in k obnavljanju nekaterih vrednot tako imenovane meščanske družbe. Uresničevanje platforme se ni moglo začeti brez spremembe v odnosu sil. Do te spremembe je prišlo med političnim razpletom v letih 1971/72; odkrit odpor je bil zlomljen z zamenjavo frakcij, ki so se postavljale proti sprejeti usmeritvi. Temu je sledilo večletno pripravljanje »novega modela« družbenih odnosov.

Iz dosedanje razlage je razvidno, kako je ZKJ že od leta 1950 vedno poudarjala, da se samoupravljanje lahko razvija le, če država odмира. Državni organi ne smejo imeti v svojih rokah proizvodjalnih sredstev niti skladov za gospodarski razvoj, ker je to nezdržljivo s sistemom samoupravljanja.

Nova in pomembna izkušnja je bila tudi v tem, da stihijska blagovna proizvodnja zakonito ustvarja odtujene finančne in ekonomske centre moči, da teži k ustvarjanju kapitalskega odnosa, k rasti močnega tehnobirokratskega sloja in k odpiranju delavcev od samoupravljanja. To pomeni, da se lahko samoupravni sistem razvija le, če se »nacionalizirata« tako država kot tudi odtujeni ekonomsko-finančni centri, ki so imeli (v začetku sedemdesetih let) v rokah finančni kapital. Ko je to izkustvo prodrlo v zavest, je ustavni koncept družbene ureditve sprejel temeljno načelo: sredstva za družbeno reprodukcijo ne morejo biti lastništvo niti ne morejo z njimi razpolagati državni organi ali pa druge institucije zunaj materialne proizvodnje. To je eno izmed temeljnih načel sedanjega koncepta samoupravljanja. Ne more torej obstajati anonimni kapital niti kot lastnina države niti kot lastništvo odtujenih centrov ekonomske in finančne moči. Nacionalni dohodek oziroma novo ustvarjena vrednost — v kakršnikoli obliki se pojavlja — mora biti »lastnina« organizacij združenega dela, njeni ustvarjalci, se pravi delavci, jo razporejajo

(za osebne dohodke, za razširjeno reprodukcijo, za družbene službe, za vzdrževanje državnega aparata itn.) ter s tem izvršujejo oblast nad celotno družbeno reprodukcijo. To bi bil torej temelj samoupravnih družbenih odnosov, kot sta zasebna lastnina in profit temelj kapitalizma in državna lastnina in državno prilaščanje temelj državnega socializma. Politična kampanja za ustanavljanje temeljnih organizacij združenega dela domala v vseh podjetjih se je začela leta 1971 in je nadaljevanje pred desetimi in več leti začetega gibanja za ustanavljanje ekonomskih enot. Ta nova ustavna reforma družbenih odnosov v kolektivih, v materialni proizvodnji, je potekala v novi gospodarski strukturi, v kateri so imele že prej, zlasti pa v letih 1965—1971, vodilne položaje banke, razmeroma veliki gospodarski sistemi, veletrgovina — tako da je bilo treba hkrati spreminjati odnose v delovnih organizacijah kot tudi odnos teh organizacij do »odtujenih« centrov ekonomske in finančne moči.

Ker je postalo ustanavljanje TOZD ustavna norma, so jih ustanovili domala v vseh delovnih kolektivih. Nova struktura podjetij, ki je nastala po formiranju TOZD, deluje že nekaj let. Kljub temu pa še nimamo dovolj analiz o kvaliteti sprememb družbenih odnosov v delovnih kolektivih, še manj pa o vplivu teh sprememb na kvaliteto družbenih odnosov na makro-ravnini.

Na splošno lahko ugotovimo, da se je načelo, da je TOZD »usodno« odvisna od ustvarjenega dohodka, posebej uveljavilo po prehodu s fakturiranja na plačano realizacijo. Lahko tudi trdimo, da sta se zmanjšali »oblast« in »moč« tehnostuktur v podjetjih, oblast in moč, ki sta dotlej izhajali iz razpolaganja s centraliziranimi skladi podjetij, ker so poslej vsa sredstva — vsaj po črki zakona — v rokah delavcev TOZD. Kljub temu pa so se še vedno zadržale nekatere očitne in tudi »neopazne« oblike omenjenih vplivov, o katerih bomo govorili v razdelku o spremembah v načinu samoupravljanja.

Tudi v bankah, v zavarovalnih zavodih, v veletrgovini in v nekaterih drugih institucijah, ki se ukvarjajo s prometom denarja in blaga, je prišlo do nekaterih sprememb. Zaradi odporov in tudi zaradi povezanosti teh institucij z odstavljenimi partijskimi in državnimi voditelji je prišlo tudi v nekaterih izmed teh organizacij do zamenjave vodilnih ekip; na njihovo mesto so prišli tisti, ki so pokazali voljo in pripravljenost, da preoblikujejo te institucije v skladu z intencijami ustave.

Med najpomembnejše spremembe sodi vsekakor odprava anonimnega kapitala in njegov prenos na prave »lastnike«. Te institucije so sicer opravljale svoje delo brez zastoja, vendar pa so postala »njihova« sredstva zdaj sredstva TOZD, za katere delajo. Hkrati so bile v teh institucijah ustanovljene skupščine, kreditni odbori in drugi organi, ki morajo izvrševati tisto poslovno politiko, ki je bila dotlej v pristojnosti internih organov teh centrov, ti so imeli zato odločilno vlogo na relaciji proizvodnja — menjava — denar.

Vse te novosti in tudi vrsta tako imenovanih sistemskih zakonov (zakon o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino, zakon o prometu blaga in uslug s tujino, zakon o opravljanju gospodarskih dejavnosti v tujini, sprejet 1. III. 1977 — kot tudi drugi številni zakoni) so vnesli v ekonomski sistem številne spremembe.

Po teh spremembah se bo videlo, koliko bodo vplivale na dolgoročni družbeni razvoj. Ugotoviti bomo morali, ali ne bodo institucije v sferi denarnega in blagovnega prometa (banke, trgovine itn.) vendarle »zmanipulirale« sistem, kajti njihova moč, ki izhaja iz družbene delitve dela in koordinacije — ti funkciji pa sta nenadomestljivi — je izredno velika. Prav tako bomo morali dognati, ali bo nova ekonomska struktura preusmerila način življenja celotne družbe k novim družbenim vrednotam (novi cilji, novi odnosi v delitvi, itn.), ali bo maksimalizacija dohodka, ki je bila in je še glavni cilj proizvodnje, sprožila spremembe v odnosih med ljudmi itn.

Drugo veliko področje, v katerega so vnesli ustava in drugi zakoni večje spremembe, je sistem samoupravljanja. Po zamisli oblikovalcev vseh sprememb tiči glavna nevarnost in zavora razvoju samoupravljanja v teokratizmu, ki skuša samoupravljanje zreducirati na participacijo. Glede na tako oceno in že tradicionalno pojmovanje v jugoslovanski teoriji, da je neposredno samoupravljanje temeljna oblika samoupravljanja, so tudi ustava in zakoni, sledeč temu načelu, prenesli domala vse pravice upravljanja z upravnih (poslovnih) odborov, delavskih svetov, uprav, direktij itn. v množično odločanje vseh zaposlenih; v tem smislu je ustanovljen tudi institut zbora delovnih ljudi, ki praviloma odloča o vsem, kar je v delovni organizaciji pomembnega.

Ta institucija deluje že nekaj let, vendar žal še ni nobenih analiz o kvaliteti sprememb v družbenih odnosih, ki nastajajo (ali ne nastajajo) na podlagi dela te institucije.

Institucija zbora delovnih ljudi nima primere v svetu. Ne le politične resolucije, pač pa ustavne in zakonske statusne in statutarne norme določajo, da *morajo* sami delavci — in to vsi delavci — v kolektivih odločati o vsem, obvezno pa o vseh važnejših sklepih — ne pa njihovi predstavniki in voditelji. Širša in popolnejša demokracija zares ni mogoča. Čeprav doslej še niso raziskali, kako v delovnih kolektivih novi način samoupravljanja deluje, so že opazni nekateri problemi in objektivne ovire, ki so morebitni vzrok za to, da intenzivnost udeležbe delavcev v samoupravljanju ni tako močna, kot bi lahko upravičeno pričakovali.

Namesto sklepa

Naše celotno izkustvo kaže, da se lahko samoupravni socializem kot negacija kapitalizma in državnega socializma, kot novi tip družbene ureditve uresniči le v procesu preobrazbe vseh družbenih odnosov. Pre-

obrazba države v »ne-državo« je možna le kot *enoten proces*, ki zajame *celotno strukturo* družbe, kot proces premagovanja odtujenih centrov družbene moči, ki so nastali bodisi na podlagi državne lastnine ali pa na podlagi kapitalskega odnosa blagovne proizvodnje v »družbeni« lastnini. Pri tem je bil pri nas doslej poudarek vedno na razvoju samoupravljanja »znotraj tovarn«. Cela vrsta družbenih zadev pa se *mora* že po svoji naravi urejati z odločitvami »na višji ravni«. Sodobni procesi integracije, planiranja oziroma usklajevanja razvoja med številnimi gospodarskimi vejami in grupacijami, razvoj družbenih dejavnosti itn. so nujno »v rokah« družbenih organov zunaj TOZD. Z odločitvami na globalni ravni se uravnava velik del družbenih odnosov, tako da preostane TOZD le majhen prostor za avtonomno odločanje.

Način, kako se sprejemajo sklepi na makro-ravni, se ne bi smel razlikovati od načina odločanja na mikro-ravni, ali, natančneje povedano, sklepati ne bi smeli po dveh vzporednih tirih. Ista družbena organizacija bi morala sprejemati vse sklepe, od najvišjih do najnižjih.

Vsem je znano, da smo si »upali« izročiti tovarne delavcem prav zato, ker so tako kot zasebni lastniki zainteresirani, da izločajo del na novo ustvarjene vrednosti za razvoj proizvodjalnih sil. Delavci so prav tako zainteresirani, da sprejemajo najboljše makro-odločitve, ker je to *conditio sine qua non* maksimalizacije njihovega dohodka. Če bi družbeno-ekonomski sistem delavcem omogočil, da sprejemajo odločitve na »najvišji ravni«, skoraj ne bi mogli dvomiti, da bi zasnovali najrazličnejše oblike sodelovanja, kooperacije, specializacije, integracije, pri čemer bi ta splet vezi potekal bolj »gospodarno«, bolj prožno itn. Kajti prav tako kot je buržoazija zaradi zvečevanja profita težila h koncentraciji in centralizaciji kapitala (učinek delovanja zakona poprečne profitne stopnje itn.), k podiranju lokalnih, regionalnih in drugih mej, bi morali pričakovati, da bodo tudi neposredni proizvajalci prek racionalnega obvladovanja celotne družbene reprodukcije našli »svoje poti« za zvečevanje dohodka.

Pri nas se tak interes še ni dovolj prebil skoz »mrežo političnega sistema«; zato se pogosto dogaja, da partijska vodstva in državni organi »s strani« sprejemajo sklepe o integraciji, planskih razmerjih itn. ter jih potem po partijskih in državnih »kanalih« pošiljajo v verifikacijo delegatom in delegatskim skupščinam — s čimer sistem samodejno potiskajo na tir transmissijskega mehanizma. To, kako rešiti ta problem, je eno izmed najpomembnejših vprašanj političnega sistema.

Velik problem političnega sistema sta tudi položaj in dejavnost Socialistične zveze. Ena izmed značilnosti njenega delovanja še iz časov revolucije (JNOF) je bila v tem, da je s svojo dejavnostjo onemogočala sektaštvo organizacij in forumov ZKJ. Že sam njen obstoj stalno in vedno znova opozarja, da je graditev socializma stvar vseh delovnih ljudi in občanov, ne pa samo ožjega dela družbe. Isto velja tudi za sindikat in mladinsko organizacijo.

Kaj se danes dogaja v našem političnem življenju z vidika vloge »množičnih organizacij«? Je politično življenje bazičnih organizacij utesnjeno in se krepi moč forumov? Ali pa se dogaja kaj prav nasprotnega?

Bistvena značilnost vsega dosedanjega razvoja samoupravljanja je v tem, da je ta proces potekal kot demokratizacija »revolucionarne diktature«, kot proces preobražanja državno-centralističnega sistema v samoupravno organizacijo družbe, vendar pa je bilo težišče vedno na razvoju samoupravljanja »znotraj tovarne«.

V prihodnjem obdobju bo treba težišče postopno prenašati tudi na višje ravni družbene organizacije samoupravljanja ter »iskati« politični sistem, ki bo prilagojen sedanji ekonomski strukturi družbe.

Raziskovati bo torej treba, ali so možnosti in kolikšne so možnosti za »samoupravno demokracijo« na tistih ravneh družbene organizacije, ki segajo nad raven TOZD ter v tem smislu iskati nove institucionalne rešitve — seveda v kontekstu »odmiranja države« in drugih centrov odločanja, ki se še vedno pojavljajo zunaj samoupravljanja.

Proletariat in partija

V literaturi so veliko razpravljali o odnosih med razredi in političnimi strankami. Mnenja so različna, pogosto tudi protislovna — od tistih, ki razredni opredeljenosti političnega organiziranja in političnih strank kot najpomembnejših političnih organizacij odrekajo sleherni pomen, pa do skrajno dogmatične koncepcije o odnosu med politično stranko in razredom. V buržoazni literaturi najpogosteje poudarjajo nadrazrednost političnih strank in iščejo korelacijo z individualnim volilcem, pred katerim se stranka pojavlja v času parlamentarnih volitev, ko naj bi temu volilcu ponujala program, v katerem bi volivec razbral njeno usmerjenost k uresničevanju splošne ljudske blaginje. Brez dvoma je res, da med volilnimi kampanjami v buržoaznih družbah stranke v svojih programih spregovorijo tudi o vprašanjih, ki se tičejo splošnih družbenih ciljev. Vendar pa je vselej v ospredju uveljavitev ciljev nekega določenega družbenega razreda ali dela razreda, ki ga stranka predstavlja.

V zadnjih letih se je pojavila koncepcija o splošni ljudski politični stranki kot vodilni subjektivni sili razvite socialistične družbe. Sovjetski pisci so v svojih analizah prišli do sklepa, da se z razvojem socialistične družbe politična stranka proletariata preobrazi v stranko vsega ljudstva; pri tem izhajajo iz prepričanja, da je v ljudstvu prišlo do preobrazb in da so vsebine njegove zavesti zdaj socialistične, ter da so zginile osnove, iz katerih se porajajo protislovja v ljudstvu. Tu se moramo vprašati, ali je stranka potem še razredna organizacija. Drugič: partija je nastala kot razredna organizacija — ali potem ne bi morali govoriti o njenem spreminjanju in odmiranju, če zginevajo osnove razredne polarizacije? Marxova in Leninova stališča implicirajo spreminjanje, potem pa tudi odmiranje političnih strank — odmiranje, ki je vzporedno z zginevanjem razrednih antagonizmov.

V nadaljnjih izvajanjih se bomo zadržali pri nekaterih pomembnejših vprašanjih odnosov med delavskim razredom in partijo. Naša izhodiščna osnova je, da bi ti odnosi morali temeljiti na interesih proletarskega razreda kot nosilca zgodovinskega poslanstva, da odpravi razredno podlago družbene polarizacije.

Kadar govorimo o odnosu politične stranke do razrednih interesov ali o interesih kot osnovnih determinantah idejne in politične akcije strank kot orodij razrednega boja, moramo nujno upoštevati, kako politična stranka konkretno razume razredni interes. V zgodovini razrednega boja se je pogosto pokazalo, da način, kako stranke razumejo razredne interese, ni identičen s stvarnimi interesi. Lahko tudi govorimo o tem, da sam razred neustrezno razume svoj razredni interes. Zato od političnih strank ne zahtevamo samo, da izražajo prave razredne interese, ampak da se tudi uveljavijo kot osnovni subjekti artikulacije in njihove realizacije.

Na dva osnovna načina se lahko lotimo korelacije med strankarsko-politično diferenciacijo in razrednimi interesi:

a) Osnovni razredni interes je odločilen za strankarsko-politično diferenciacijo in neposredno politično akcijo.

b) Razredni interesi so irelevantni pri opredeljevanju osnovnih tokov politično-strankarske diferenciacije in neposredne akcije.

Pri opredeljevanju osnovnega razrednega interesa ni popolnega strinjanja ne med politologi in sociologi nasploh ne med marksistično usmerjenimi znanstveniki posebej. Mi izhajamo iz Marxove in Leninove opredelitve, ki med osnovne razredne interese šteje vse objektivne razredne interese, pri tem pa so neposredni in zgodovinski interesi okostje. Njihova artikulacija in realizacija gresta vzporedno. Če pozabimo na en ali na drugi interes, škodimo proletarskemu gibanju v celoti. Stalinizem je pozneje revidiral njuna temeljna stališča, zato je popolnoma zanemaril neposredni interes delavskega razreda. Namesto ustrezne korelacije med neposrednim in zgodovinskim interesom poudarjajo predvsem birokratsko projekcijo zgodovinskih interesov proletariata, v skladu s to projekcijo pa izvršujejo nekatere akcije, ki so v diskrepanci s stvarnimi interesi proletariata. V sferah proizvodnje, razdelitve in družbenih odnosov zanemarijajo neposredni interes proletariata kot razreda, ki ga sestavljajo konkretni živi ljudje.

Zmaga socializma je zakonitost v družbenem razvoju od razredne civilizacije k brezrazredni; pri tem proletariati objektivno prihaja v položaj, da postane glavni nosilec družbenega napredka nasploh. Toda iz tega ne izhaja sklep, da se lahko interesi proletariata, ki so v korelaciji z interesi vseh delovnih kategorij družbe, lahko spontano realizirajo. Nujna je organizirana idejna in politična akcija razreda v celoti skupaj z drugimi delovnimi sloji družbe, ki delijo njegovo usodo. V prizadevanjih, da bi se to uresničilo, postane vprašanje organiziranja v samostojno politično stranko zgodovinskega pomena za delavski razred. Bistvo te stranke bi bilo po klasikih marksizma v nenehnem spodbujanju in usmerjanju akcij delavskega razreda v smereh, ki zagotavljajo uveljavljanje neposrednega in zgodovinskega interesa. Ta stranka se hkrati pojavlja kot okostje vseh neposrednih akcij proletariata kot razreda, ki hkrati podira in gradi.

Proletariat kot razred v razredni družbi, pa tudi v času njenega preseganja, ne more pričakovati, da bi se njegovi interesi lahko uveljavljali brez njegove organizirane idejne in politične akcije. Zato Marx in Engels tako poudarjata samostojno proletarsko stranko: »Čimprej svoje samostojno partijsko stališče . . .« »ne omahovati in ne dopustiti, da bi buržoazija spravila z načrtane poti neodvisne organizacije proletariata« (Adresa centralne uprave zveze komunistov, Izabrana dela, Kultura, Beograd, 1949, str. 92); to njuno stališče je še danes aktualno. Kaže nam, da mora vse do popolne zmage socialističnih družbenih odnosov *proletariat imeti svoj samostojen ideološki in politični nazor, jasen program akcij, pa tudi — predvsem — politično stranko, ki je po svojem razrednem bistvu njegova*. Izkušnje razrednega boja proletariata v zadnjih sto letih kažejo, da je pri premagovanju razrednih družbenih odnosov in teženj po birokratizaciji najdlje prišel tisti delavski razred, ki mu je uspevalo, da nenehno razvija razredno bistvo svojega gibanja. Tam, kjer je daljši ali krajši čas v partiji ali v gibanju nasploh prevladoval birokratizem ali kjer je za razredne interese proletariata skrbela partija, ki je drsela v meščanske vode, so za krajši ali za daljši čas — ponekod pa celo za vselej — opuščali interese proletariata.

»Konservativci, liberalci, radikali — vsi zastopajo samo interese vladajočih razredov in razne odtenke stališč, ki prevladujejo med zemljiškimi lastniki, kapitalisti in malimi trgovci. Če predstavljajo delavski razred, potem ga gotovo prdstavljajo čisto popačeno. Delavski razred ima svoje lastne politične in socialne interese.« (V listu The Labour Standard, 23. julija 1881.)

Ko Marx, Engels in Lenin govorijo o odnosu med proletariatom in njegovo stranko, izhajajo iz stališča, da se mora ta odnos nenehno reproducirati kot podlaga, na kateri se lahko proletariat organizira, da bi se samostojno osvobajal razredne podrejenosti — hkrati ko se z njim osvobaja celotna družba. Ni je sile, ki bi lahko namesto proletariata osvobodila proletariat družbene podrejenosti v razredni civilizaciji — tudi če bi kaj takega zares hotela. Kadarkoli se je pojavila kaka taka sila, ki je delovala v imenu proletariata, se je hitro spremenila v njegovega gospodarja. Zato menimo, da je *eden izmed prvih interesov proletariata, da se organizira tako, da lahko samostojno rešuje probleme svoje osvoboditve*; tako, da v svoje organizacije — *vključno s svojo avantgardo* — sprejema vse tiste, ki *prehajajo k programu njegovih interesov*, ne pa, da on sam prehaja k njihovem programu.

Ko Marx in Engels v Manifestu komunistične partije opredeljujeta odnos med komunisti in proletarci, poudarjata, da vloga komunistov ni v tem, da si izmišljajo interese proletariata, temveč v tem, da na podlagi razvite razredne zavesti in sposobnosti, da spoznajo, katere cilje je mogoče v konkretnih družbenih razmerah uresničiti, usmerjajo delavski razred in ga vodijo v konkretnem boju. Usmerjajo ga k tistim ciljem, ki jih je delavski razred sposoben uresničiti glede na svojo idejno in poli-

tično zrelost. Od komunistov se torej pričakuje hkrati sposobnost anticipiranja, pa tudi realizem pri ocenjevanju, katere cilje je v konkretnih razmerah mogoče uresničiti: tako naj bi komunisti zagotovili, da bi se z reševanjem problemov, povezanih z neposrednimi interesi, hkrati približevali realizaciji zgodovinskih ciljev. »Vzhod je treba postaviti neposredno pod prakso,« pravi Mehring (Marxov življenjepis, Kultura, Beograd, 1958, str. 312).

Komunisti niso nikakršna posebna elita glede na razred in njegove interese, pač pa so sestavni del delavskega razreda, del, ki se oblikuje predvsem po tem, da idejno prednjači pri odkrivanju pravih razrednih interesov v vsaki etapi razrednega boja. Takoj potem se oblikujejo po požrtvovalnem prednjačenju v konkretnih akcijah proletariata, v katerih komunisti hkrati delujejo kot idejni usmerjevalci znotraj razreda in kot nosilci nenehnega aktivizma ne glede na to, ali je položaj revolucionaren ali ni. Lenin bo kasneje v novih razmerah razvil zamisli o partiji proletariata kot avantgardi, katere člani se ne vedejo kot sekretarji tradeunionov, pač pa kot revolucionarji, ki v vsakem posebnem družbenem položaju razvijajo tako ideje revolucije kakor tudi njeno prakso. Interesi proletariata zahtevajo nenehno akcijo usmerjanju celotnega proletariata k sistematičnemu in organiziranemu uresničevanju razrednih interesov. Hkrati se pričakuje, da bodo komunisti prednjačili v procesih artikulacije in uresničevanja konkretnih ciljev, s katerimi se uveljavljajo konkretni neposredni in zgodovinski interesi proletariata kot razreda, ki odpravlja temelje antagonistične polarizacije v družbi. Na ustanovnem kongresu boljševiške partije leta 1903 so sprejeli program bližnjih in daljnjih ciljev boja delavskega razreda. Lenin kot revolucionaren marksist ni zanemarjal konkretnih vsakdanjih problemov dela in življenja proletariata, pač pa je s svojimi ukrepi zagotavljal, da se partija kot razredna avantgarda loteva reševanja teh problemov v sklopu boja razrednega gibanja za uresničenje zgodovinskih ciljev.

V študiji o družbeni kritiki Edvard Kardelj na zgledu socialistične graditve v Jugoslaviji dokazuje zgodovinsko naravo ustreznega reševanja vprašanja odnosa med neposrednimi in zgodovinskimi interesi proletariata. Ne prvih ne drugih se ne sme zanemarjati, pri tem pa je treba zgodovinske interese uveljavljati tako, da bo uresničevanje neposrednih interesov v njihovi funkciji. Če bi namreč napačno ocenili, kaj so pravi zgodovinski interesi proletariata, bi lahko to zelo usodno negativno vplivalo na gibanje v celoti. Če pa bi omalovaževali realne vsakdanje probleme delovnega človeka, bi se s tem gibanje prav tako oddaljevalo od stvarnih socialnih vprašanj, ki jih je dolžno reševati.

Dialektika nenehnega preraščanja

V dosedanjem razvoju razredne akcije proletariata poteka glede realizacije njegovih objektivnih interesov na ravni idej in prakse nenehno

proces preraščanja razreda in stranke. V vsakem obdobju razrednega boja se vselej znova pojavljajo protislovja — razred in stranka sta razpeta med vsakdanje interese in cilje, ki se tičejo življenjskih in delovnih razmer, in akcije, ki načenjajo temelje razrednega sistema, v socialistični družbi pa omogočajo preseganje oblik in vsebin socialistične demokracije z novimi in naprednejšimi oblikami in vsebinami.

Kolikor bolj je partija integrirana v resnično gibanje proletariata in kolikor bolj je resnična hrbtenica razredne revolucionarne akcije, tem smiselneje se razrešujejo problemi preraščanja, tako da se celotno gibanje po načelih komunizma trga iz obstoječih razmer in iz obstoječe družbene organizacije ter prehaja v nove prostore in na nove ravni, ki omogočajo nove smeri akcije za preseganje starega — razredne družbe ali, denimo, etatističnih odnosov. Toda ti problemi se lahko razrešujejo tudi tako, da — namesto da bi sprožili novo napredno akcijo, katere glavni nosilec bi bila partija — posredno ali neposredno izkoristijo vladajočo politično organizacijo družbe za to, da proletariat zadrži v preživelih družbenih odnosih, da še vnaprej vzdržujejo stari materialni, kulturni in politični standard, ki že tak, kakršen je, onemogoča, da bi se nadalje razmahnila iniciativa delavskega razreda in drugih delovnih množic. Znano pa je, da brez te široke iniciative, ki jo idejno in organizacijsko usmerja revolucionarna stranka, ne more biti širših in globljih prebojev v nadaljnjem revolucioniranju družbenih odnosov, v revolucioniraju, v katerem naj bi, kakor je govoril Gramsci, vsak delavec postal subjekt zgodovine.

V vsakem zgodovinskem obdobju razrednega boja proletariata je prihajalo do globokih protislovij med razredom in stranko oziroma strankami. V drugi internacionali se je ta odnos zaostрил do tiste mere, ko izhoda ni več mogoče najti, ne da bi podrli stare sisteme zvez in vzpostavili nove odnose. Zbirokratizirani vrhovi večine delavskih strank niso samo razredu onemogočali, da se potrdi kot subjekt svoje lastne osvoboditve, pač pa so s pomočjo organizacij postavljali delavski razred v položaj, da je služil sistemu razrednih odnosov, namesto da bi ga podiral. Prav zaradi takšnega zaostrovanja odnosa med razredom in stranko so začele nastajati revolucionarne partije, katerih prototip je Leninova boljševiška partija. Ta partija se je potrdila kot revolucionarna stranka s tem, da je usmerila proletariat in druge delovne razrede in dele ruske družbe k socialistični revoluciji, v kateri so spontano nastale nove oblike revolucionarne delavske demokracije — sovjeti.

Toda tudi negativne posledice so pomembne: propadle so številne revolucije in druge manjše revolucionarne akcije proletariata v svetu, predvsem v Evropi. Zbirokratizirani, konservativni deli nekdanjih delavskih strank se posredno ali neposredno povezujejo z meščanskimi strankami, ki so idejni in politični subjekti vzdrževanja starega razrednega sistema. V teh primerih razred prerašča zbirokratizirani del njegove lastne stranke, ki žrtvuje zgodovinske interese razreda, interese, za katere so nastale zgodovinske možnosti, da se jih uresniči. Ideologi takšne prak-

tične usmeritve v odločilnem trenutku s pomočjo kapitalistične države ubijajo svoje lastne tovariše, ki so nosilci revolucionarne usmeritve in akcije. Tako umrejo Rosa Luxemburg in vrsta drugih revolucionarnih marksistov.

Ideološka in politična škoda, ki nastane, če konservativni in reakcionarni del partijske vodilne strukture tako preraste delavski razred, je zelo dolgoročna. Preraščanje te vrste postane aktiven dejavnik, ki ustvarja novo zavest pri delavskem gibanju — konservativno, v negativnem pomenu besede sindikalistično zavest, zavest, ki deluje za vzdrževanje razrednega sistema, četudi pod krinko boja za neposredne osebne interese delavskega razreda.

Tudi v novi fazi razrednega boja, v kateri so resnični nosilec tega boja komunistične partije, v gibanju poteka ta proces preraščanja. Prva linija pelje navzgor in gibanje se krepi, tako da se povečuje število komunističnih partij, da naraščata obseg in kvaliteta njihovih akcij. Tako je vse dotlej, dokler resnično gibanje proletariata in njegovi interesi navdihujejo nove podvige. Vse dokler v stvarni praksi iščejo podlago za korelacijo med neposrednimi in zgodovinskimi interesi razreda, je partija hkrati glavna sila za uresničevanje obojih interesov.

Toda brž ko se partija iz avantgarde v Marxovem pomenu preobrazi v vodilno strukturo obstoječega sistema družbenih odnosov, se postavi v nasprotje do svojega razreda. S tem ne zanikamo, da mora partija imeti vodilno funkcijo v neki določeni fazi socialistične graditve družbe, pri čemer se ta vodilna funkcija uresničuje tako, da je partija hkrati tudi osnovni subjekt pri preseganju takšnega sistema. Zgodovinskemu interesu proletariata ne ustreza, da bi za trajno ostal v položaju, ko je le posredno navzoč v sferi, kjer se odloča o njegovih lastnih neposrednih in zgodovinskih interesih. Zato mora prej ali slej pripeljati do spopada, če količkar podaljšujemo reprodukcijo družbene organizacije, v kateri ima proletariat podrejen položaj pri zagotavljanju korelacije med svojimi različnimi interesi. Razlogi so zelo preprosti: ni namreč nobene sile, ki bi lahko odgovorneje in natančneje reševala vprašanja v zvezi s spreminjanjem življenjskih in delovnih razmer proletariata in družbe v celoti kakor prav sam proletariat. Tiste sile, ki to počnejo zunaj proletariata, pa četudi v njegovem imenu, se prej ali slej ločijo od njegovih pravih interesov. In zares je v času stalinizma nastal takšen položaj v socialističnem gibanju oziroma v družbah, kjer je prišlo do takšne vladavine v družbenih odnosih.

Ker je šlo za socialistične družbe, v katerih poleg partije in države delujejo šte številne druge organizacije, je do spopada praktično prišlo med razredom in vsemi organiziranimi družbenimi strukturami. To se v raznih deželah različno kaže. Sklicujoč se na interese delavskega razreda državopartijska birokracija fizično likvidira resnične protagoniste teh interesov. V več deželah pride do spopada velikih razsežnosti med razredom in birokratskimi družbenimi strukturami (Madžarska, Češkoslova-

ška, Poljska idr.). Spopadi so bili tolikšni, da so ogrozili reprodukcijo socialističnih družbenih odnosov. Pokazalo se je, da socializem zahteva revolucionarno preseganje starih odnosov in da paliativni ukrepi ne morejo resneje izločiti vzroke spopadov.

Na širšem, mednarodnem področju boja za socializem pride do spopada med silami stalinizma in revolucionarnim socializmom. Zveza komunistov Jugoslavije se ostro spopade s stalinističnimi silami v svoji strukturi in na mednarodnem področju boja za socializem. Glavni vzroki za spopad so v razlikah, kako vzpostavljati nove družbene odnose, in v položaju delavskega razreda v teh procesih. ZKJ izpelje iz narave revolucije linijo samoupravne preobrazbe družbe, s katero delavski razred postane subjekt pri uveljavljanju korelacije med neposrednimi in zgodovinskimi interesi: s tem se ZKJ upre stalinistični konceptiji socialistične demokracije, ki se kaže v partijsko-državnem odločanju, v prenašanju odločitev s pomočjo političnih organizacij na delovne množice, ki morajo te odločitve brezpogojno izvrševati.

ZKJ objektivno odpira novo fazo v odnosih med razredom in partijo proletariata. To je tista faza, v kateri delavski razred postane stvarni subjekt zgodovine, subjekt, v katerem se hkrati združujejo delovna, obrambna in upravljavka funkcija. Na širšem področju razrednega boja v svetu ta faza s to usmeritvijo postane perspektiva novih in novih socialističnih sil. Povečuje se število strank, ki z različnimi imeni vpeljujejo novi odnos in nove vsebine v medsebojno odvisnost med stranko in razredom. Hkrati samoupravna demokracija vzpostavlja tudi nove odnose s silami, ki imajo v okviru istega gibanja drugačne poglede. Tovariš Tito utemeljeno opozarja, da je nujna enotnost akcije, ki je glavni pogoj za vzpostavljanje samoupravnih družbenih odnosov. S krepitvijo stvarnih samoupravnih družbenih odnosov, s stabilizacijo ekonomskih in idejno-političnih osnov njihove reprodukcije se povečujejo obrambne sposobnosti sistema v celoti in se zmanjšuje nujnost, da se uporabljajo represivni ukrepi. Kolikor stabilnejši so socialistični samoupravni odnosi, toliko manjša je občutljivost za nasprotna stališča in kritiko; samoupravni odnosi pa se krepijo, kolikor bolj postaja delavski razred samoupravno organiziran gospodar svoje usode. Od socialistične samoupravne družbe lahko pričakujemo, da ne bo le bolj strpna do izražanja različnih idej kakor kapitalistične družbe, ampak tudi bolj kakor socialistične družbe.

Večrazsežnost povezanosti razreda in partije

Dosedanja razmišljanja kažejo, da je povezovanje politične stranke in razreda eno izmed odločilnih vprašanj v razrednem boju, da pa zaradi zapletenosti družbenih odnosov in zaradi različnosti interesov razreda in slehernega njegovega pripadnika to vprašanje zahteva, da ga nenehno razrešujemo v skladu z novimi cilji in razmerami, v katerih te cilje uresničujemo. V tem okviru je glavno vprašanje, na katerih vsebinah temelji

večstranska povezanost partije in razreda proletarcev, povezanost, za katero je Lenin vselej trdil, da je prva postavka za krepitev revolucionarnosti delavskega gibanja. Po našem mnenju so tri temeljne razsežnosti te povezanosti, ki so bistvene s stališča uresničevanja objektivnega razrednega interesa.

1. *Idejno-politična razsežnost* je temeljna v odnosih med resnimi političnimi strankami in razredom. S pogojem, da se ideologija stranke razvija na podlagi objektivnih interesov razreda, je bistvena določilnica vseh drugih razsežnosti in vsebin konkretnih povezav med razredom in stranko. Na podlagi te razsežnosti prihaja do diferenciacije med političnimi strankami: na tiste, ki so avantgardne narave, in druge, ki se potrjujejo kot nosilci parcialnih interesov oziroma interesov skupin in posameznikov, ki spadajo v razred v najbolj globalnem pomenu. Idejno-politična razsežnost kaže, koliko je stranka resnično razredna organizacija, še posebej pri revolucionarnih delavskih strankah.

Ta razsežnost se preverja najprej s splošnimi ideološkimi pogledi partije na zgodovinski položaj razreda pri preseganju razrednih odnosov, na položaj stranke v artikulaciji razrednih interesov in v njihovem uresničevanju in s pogledi na mesto in vlogo pripadnikov razreda in partije proletariata v vseh teh procesih. Na tej podlagi lahko govorimo o več vrstah idejno-političnih vezi med razredom in stranko v delavskem gibanju.

Revolucionarne delavske stranke in druge stranke se glede na to vrsto povezave delijo na tiste, ki predvsem odkrito poudarjajo uresničevanje neposrednih in zgodovinskih interesov s pomočjo neposredne samostojne akcije idejno-politično osveščenega delavskega razreda in drugih delovnih ljudi v družbi. V politični ideologiji, še posebej v programu, revolucionarne delavske stranke jasno in natančno določajo svoj odnos do neposrednih in zgodovinskih interesov proletariata. Partija pravzaprav prevzame poglede in konkretne cilje razreda za svoje lastne cilje in določi naravo konkretnega boja za uresničevanje teh ciljev.

Ideologija in programski dokumenti politične stranke morajo vsebovati osnovne vsebine stvarnih pogledov razreda na vprašanja, ki se tičejo uresničevanja neposrednih in zgodovinskih interesov. S temi pogoji so ideologija in ti dokumenti temelj za resnično kohezijo razreda in njegovih organizacij. Revolucionarne stranke proletariata izražajo v programskih dokumentih cilje in metode za njihovo uresničevanje tako, da sleherni pripadnik gibanja lahko v celoti identificira tisto, kar je obče, in tisto, kar je posebno, in da lahko razbere svoje mesto v uresničevanju teh ciljev. Ideologija in program partije sta po klasikih znanstvenega socializma zastave, po katerih je mogoče prepoznati naravo gibanja.

Politične stranke se razlikujejo glede razvijanja ideologije in programa: nekatere nenehno razvijajo njune vsebine, druge jih ožijo in dogmatizirajo. Revolucionarne stranke z marksistično usmeritvijo so zgled za razvijanje ideologije na podlagi znanstvenega spoznavanja družbene

stvarnosti; te stranke nenehno težijo k temu, da bi presegle stare vsebine z novimi, bolj naprednimi. ZKJ je v svojem programu opredelila odnos do svoje lastne idejne ustvarjalnosti:

»Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da bi ne moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško!« (Program ZKJ, zadnji odstavek.)

Na tej podlagi nenehno poteka preiskovanje razvojnih tokov družbene stvarnosti, da bi našli ustrežnejše, učinkovitejše poti za hitrejši in popolnejši vključevanje združenih delcev v odločanje o vseh vidikih družbenega razvoja.

Na drugi strani pa so stranke, ki dogmatizirajo temeljna stališča razvoja, ki že vnaprej onemogočajo, da bi resnično našli nove in naprednejše oblike in vsebine za stvarno socialistično socializacijo družbenih odnosov. Znanstveno lotevanje političnih pojavov že vnaprej onemogočajo z določitvijo področij in amplitud, v okviru katerih lahko deluje znanstvena argumentacija. Znanost odkrito ali prikrito obravnavajo kot sredstvo za vsakodnevno politiko dejavnost. V takšnih razmerah ideologija ni resnična kohezivna sila razrednega gibanja: pač pa je podlaga za vladanje osamosvojenih močnih vodstvenih struktur partije nad razredom vse dotlej, dokler ne pride do konvulzij in krčev, ki lahko pripeljejo do poraza gibanja v celoti.

2. *Organizacijska razsežnost* izraža neko stvarno stran odnosa med družbenim razredom, skupino in političnimi strankami. Prave vsebine in oblike, v katerih se izraža ta razsežnost, izvirajo iz ideologije, družbenih razmer in socialnih nosilcev političnih akcij. Politična stranka reproducira ustrezne organizacijske zveze z razredom z dvojnimi ukrepi. Prva vrsta ukrepov se tiče njene lastne organizacije z oblikami in odnosi, ki bi bili v korelaciji s krepitvijo povezanosti razreda in stranke. Stranke se v tej sferi razlikujejo najprej po svoji razredni določenosti, potem pa v okviru iste razredne usmerjenosti po razlikah v organizacijskih povezavah.

Organizacijska struktura meščanskih strank je izdiferencirana prav toliko, kolikor ustreza meščanskemu razredu, da si z njeno pomočjo glavni subjekti oblasti lahko zagotavljajo dominacijo v sferi politike in strankarske dejavnosti. Včasih ta vpliv zagotavljajo s tem, da nadzorujejo finančne vire stranke, drugič z nadzorom nad kadrovsko politiko, najpogosteje pa s tem, da obvladujejo oba stebra strankarske oblasti. V tej vrsti strankarskih organizacij se organizacijske strukture vzpostavljajo in spreminjajo pač glede na to, kako se zagotavljajo pogoji, da manjšina lahko manipulira z večino članov partije in z volivci ob volitvah.

V organizacijske strukture političnih strank delavskega razreda bi morali vpeljevati sredstva za popolnejše vključevanje članov stranke v oblikovanje partijske politike na podlagi spoznavanja stvarnih interesov razreda. To pa zahteva, da je organizacijska struktura stranke sredstvo

za nenehno ustvarjanje in pretvarjanje partijskega programa v prakso. To potem zahteva, da organizacijsko oblikovanje politične stranke poteka v smereh, ki zagotavljajo večjo oziroma popolno odprtost partije do razreda, odprtost, ki bi se kazala tako v nenehnem prilivu novih članov iz razrednega jedra, kakor v izločanju tistih, ki se iz kakršnihkoli razlogov ne morejo potrditi za aktivne borce v politični dejavnosti. Organizacija bi morala omogočati tudi odprtost za nenehni vpliv večine razreda, če ne celo celotnega razreda, na vsakdanje življenje partije.

Organizacijske razsežnosti odnosa ne bi mogli v popolnosti doumeti, če je ne bi opredelili na podlagi povezav med partijo in različnimi političnimi in nepolitičnimi organizacijami razreda. Vsak razred ima namreč brez števila organizacij, društev in združenj, ki imajo posredno ali neposredno vlogo v političnem boju. V bolj zaostrenih razrednih razmerah imajo lahko te organizacije izjemen pomen; to politične stranke dobro vedo in zato ustanavljajo takšne organizacije. Sicer pa so resne politične stranke v teh organizacijah zelo aktivne, saj z njihovo pomočjo vzdržujejo neposreden stik z različnimi sloji razreda in z drugimi deli družbe. Številni pisci menijo, da so te organizacije razširjeni del političnih strank, del, ki je neposredno v samem razredu.

Organizacijsko oblikovanje povezav med političnimi strankami in drugimi organizacijami teži k temu, da zakosteni. S tega stališča lahko opredelimo več vrst povezav, izmed katerih sta v delavskem gibanju dve temeljni: povezave, ki se nenehno bogatijo z novimi vsebinami in oblikami in ki težijo k temu, da bi čim bolj vključevale nove razredne sile in tako okrepile politiko in akcijo; v drugo vrsto povezav bi spadale vse tiste, katerih namen je, da vse bolj podrejajo razredne sile manjšim skupinam in posameznikom in da razredu v celoti vsiljujejo manjšino najožjega partijskega vodstva.

3. *Akcijska razsežnost* odnosa je tista, v kateri se neposredno preverja adekvatnost idejno-politične in organizacijske razsežnosti povezave s stvarnimi interesi razreda in njuna adekvatnost razmeram, v katerih poteka razredna bitka, politični boj.

Akcijska razsežnost ima več plasti: na prvem mestu je osveščanje razreda in pridobivanje večine razreda in družbe za eno samo gibanje, kadar gre za pomembnejše politične zahteve. Na drugem mestu je neposredna akcija za uresničevanje neposrednih in zgodovinskih interesov v vsakdanji dejavnosti vseh organiziranih sil razreda, pa tudi tistih, ki so zunaj organizacij.

Osnovo za akcijsko razsežnost so postavili že klasiki marksizma, ki so jo opredelili kot integriranost komunistov v razred proletariata, ki se nenehno bojuje za uresničevanje bližnjih in daljnih ciljev. Za bistveno komponento komunistov klasiki poudarjajo, da so komunisti ves čas pred preostalim razredom v neposrednih akcijah. Pri tem poudarjajo njihovo pripravljenost, da se žrtvujejo za interese gibanja v celoti.

Akcijskost zahteva sposobnost in pripravljenost partije, da v vseh družbenih situacijah ne glede na to, ali so revolucionarne ali ne, prek svojih organizacij ali posameznikov deluje tako, da konkretno rešuje probleme uresničevanja razrednih interesov.

V razvijanju družbenih odnosov, temelječih na samoupravljanju, se akcijska povezanost kaže v tem, da se ZKJ nenehno angažira kot integracijska sila razreda in drugih delovnih delov družbe z namenom, da se krepí samostojna iniciativa in premoč združenega dela na vseh ravneh družbene skupnosti. Da akcija povezanost prav tako zahteva nenehno delovanje komunistov v vseh akcijah delavskega razreda, delovnih ljudi in državljanov pri reševanju vseh vprašanj.

Politične stranke, ki ne razvijajo te razsežnosti odnosa do razreda, se prej ali slej ločijo od razreda ali tako, da se ta odnos birokratizira, ali tako, da se same dezangajirajo, izključijo iz stvarnih življenjskih tokov v družbi.

Osnovne oblike izražanja povezanosti med partijo in razredom

Politične stranke imajo ambicijo, da neposredno realizirajo svoj vpliv na politično vedenje razreda. V delavskem gibanju so se izkristalizirali trije osnovni sistemi povezav med političnimi strankami in razredom: liberalistični, ki se je v raznih etapah razrednega boja kazal na različne načine — kot anarhosindikalizem, sindikalizem, anarholiberalizem, psevdoliberalizem itn.; transmisionistični, ki ga tudi poznamo v raznih oblikah — demokratski, birokratski, katere najpopolnejši izraz je stalinistična različica; in socialistično-samoupravni tip povezave, ki se je doslej najpopolneje izrazil v konceptiji vodilne idejno-usmerjajoče vloge ZKJ.

Prva vrsta stvarnih odnosov, ki ji pogojno pravimo liberalistični sistem, ima v delavskem gibanju najdaljšo tradicijo, četudi ni najizrazitejši. Njegova bistvena značilnost je, da zanika najodgovornejšo vlogo partije avantgardnega tipa v celotnem gibanju. Zaradi te usmerjenosti so v nekaterih gibanjih delavskega razreda vztrajali pri tem, da sta politični in sindikalni boj ločena, zavzemali so se za to, da se ne mešata. Nekateri so pri tem poudarjali sindikalni boj in so zato tudi zahtevali, da se strankin boj podreja sindikalnemu. Ta konceptija odnosov je imela veliko negativnih posledic, izmed katerih so najpomembnejše: cepitev gibanja delavskega razreda, to, da skupine ali posamezniki zavladajo gibanju v celoti.

Transmisionistična vrsta se pojavi v mednarodnem delavskem gibanju kot reakcija na neenotnost delavskih organizacij v razrednem boju. Lenin je dal podlago za to vrsto odnosov med partijo in drugimi razrednimi organizacijami oziroma razredom. Izhodiščna osnova njegove konceptije je nujnost akcijske enotnosti delavskega gibanja, ki se po njegovem mnenju ne more deliti na sindikalno in politično gibanje ne glede na

različnost v interesih razreda. Osnovni razlog vidi v tem, da nobena resnejša akcija katerekoli organizacije ne more roditi trajnejših rezultatov, če ni povezana s političnim bojem, ki ga vodi politična stranka.

Pri tem si Lenin transmisionizem zamišlja kot odnos, v katerem vsaka politična in druga organizacija razreda opravlja svojo družbeno vlogo, pri tem pa koordinira svoje akcije z drugimi organizacijami. Ker pa je partija avantgarda razreda, ji pri načrtovanju in izvrševanju akcij pripada objektivno osrednje mesto v sferi usklajevanja vseh delovanj in pri vodenju vseh konkretnih političnih delovanj. Partija vodi, ker je idejno bolje pripravljena kakor druge organizacije razreda, ker je bolje organizirana za politični boj in ker prednjači v konkretnih akcijah vsake organizacije razreda v celoti.

V Leninovi interpretaciji transmisionizma v odnosih med partijo in razredom je na prvem mestu idejno in akcijsko prednjačenje partije, prednjačenje, ki ga partija zagotavlja s svojo izjemno organizacijo in z razredno sestavo članstva. Poveljevanje kot bistveno komponento transmisionizma je vpeljal pozneje Stalin.

V birokratski interpretaciji transmisionizma, ki jo je najdosledneje razvil Stalin, so bistveni dejavniki poveljevanje partije, katerega nosilci so njeni najvišji organi, prenašanje poveljevalne vloge v razmerah socialistične graditve na državo in druge politične organizacije, ki ukaze prenašajo na množice, te pa morajo brez ugovarjanja izvrševati odločitve partije in države. Ta interpretacija izključuje sleherno samostojnost političnih organizacij, še posebej pa delavcev, članov teh organizacij.

Tretja vrsta odnosov, ki jih je prvič tudi uradno začela razvijati ZKJ, je proti-transmisijske narave, je pa tudi proti-liberalistične narave. Njeno bistvo izvira iz osnov samoupravne koncepcije razvoja družbe v celoti; ta koncepcija zahteva, da je delovni človek in občan temeljni nosilec odločanja o delovnih in življenjskih razmerah nasploh. Na tej podlagi veljajo vse organizacije v družbi, družbenopolitične in druge organizacije za samostojne in med njimi ni hierarhične podrejenosti. Njihova skupna podlaga je preobrazba samoupravljanja v temeljni družbeni odnos, kar je bistvo ideologije ZKJ. Vse te organizacije priznavajo vodilno vlogo ZKJ v okviru enotne fronte socialističnih sil.

Zveza komunistov kot vodilna idejno usmerjevalna sila delavskega razreda in družbe v celoti uresničuje svojo vlogo tako, da prednjači idejno in v vseh akcijah organizacij razreda. Na desetem kongresu ZKJ je tovariš Tito takole opredelil odnose med družbenopolitičnimi organizacijami:

»Družbenopolitične organizacije niso transmisija družbene vloge zveze komunistov. Vendar pa ne morejo biti nekakšne vzporedne politične organizacije, ki se bojujejo za oblast ali za nekakšen poseben vpliv na zavest ljudi. Vsaka izmed njih ima svojo posebno vlogo, svoje naloge na določenem področju družbenega življenja in za to je odgovorna pred svojim članstvom. Prav zato je idejna in politična vloga zveze komunistov

nujno zedinjujoča.» (Deseti kongres ZKJ, dokumenti, Komunist, Beograd 1974, 51.)

Gre za negovanje odnosov med zvezo komunistov in drugimi družbenopolitičnimi organizacijami, odnosov, ki spodbujajo odgovornost sleherne izmed njih pred njihovimi člani in pred družbo v celoti; ta odgovornost se opredeljuje glede na vloge in naloge, ki jih morajo te organizacije uresničevati. Tako tudi ustava opredeljuje podlago za odnose med subjektivnimi silami. Predvsem se poudarja njihova odgovornost za krepitev pogojev za neposredno sodelovanje združenega delavca pri odločanju o vseh družbenih zadevah.

Ideološke razsežnosti avantgarde

(ZKJ v razmerah samoupravljanja)

1. Razprava o ideologiji avantgardne partije, kakršna je Zveza komunistov, lahko poteka le kot razprava o celotni partiji z monografskega stališča. Samo če bi pustili v nemar neločljivo povezanost med avantgardno partijo in njeno ideologijo, bi lahko razpravljali o »čisti ideologiji«. Tako je mogoče priti do absurdnih sklepov, da je kakšna partija v vzponu, da pa je njena ideologija v krizi, in narobe. Za objektivno oceno narave in usmerjenosti neke partije seveda nista enako relevantni njena ideologija in njena družbena praksa. Nepogrešljiv kriterij je praksa partije oziroma, kadar gre za partijo na oblasti, dejanski družbeni položaj njenega socialnega temelja, delavskega razreda. Ideologija sama — kot skupek idej, vrednot in opredelitev, ki jih sprejema neka partija — ne more spremeniti sveta, če ni sistematične akcije partije pri njihovem uveljavljanju; same ideje, kakor piše Marx, ne morejo popeljati prek starega stanja sveta, marveč samo prek idej starega stanja sveta.

Sposobnosti partije, da idejnoteoretično prednjači — kar je poglavito obeležje avantgardnosti — ni enkrat za vselej dana lastnost, marveč se pridobi, vendar tudi izgubi. Ali se bo revolucionarni partiji posrečilo uresničiti njeno vlogo, je močno odvisno od tega, koliko se ji na vsaki etapi posreči spopolnjevati interese in položaj delavskega razreda. Pripravljenost na revolucionarno spreminjanje obstoječe družbe je njena temeljna značilnost. O tej pripravljenosti govori tole stališče programa ZKJ: »Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da bi ne moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško.«¹

V nasprotju s stalno pripravljenostjo na revolucionarno spremembo obstoječe družbe pa revolucionarno partijo spreminja v pragmatično politično silo to, da se utaplja v vsakdanjosti, da je zadovoljna z obstoječim in da je suženj realne politike. Ideologija se tedaj spremeni v zaprt sistem, ki ima gotove odgovore na vsa pretekla in prihodnja vprašanja; nova

¹ Program Zveze komunistov Jugoslavije, Komunist, Ljubljana, 1975, str. 218.

ideološka elaboracija poteka samo iz obstoječega idejnega fonda po načelu dedukcije brez upoštevanja realnih družbenih dogajanj.

2. Mislimo, da je izredno pomembno poudariti, da tudi v razmerah samoupravljanja ni nič izgubila svojega pomena Leninova misel, da brez revolucionarne ideologije ni revolucionarne prakse. V naših razmerah to pomeni, da brez ideologije samoupravljanja ni mogoče uresničiti razvite samoupravne družbe. To stališče temelji na pojmovanju, da je socialistična transformacija družbe lahko le rezultat zavestne akcije, ne pa plod spontanega družbenega razvoja. Drugo pojmovanje, ki revolucionarni proces razume kot nekakšno naravno zakonitost, od katere ni odstopanja, podcenjuje pomen revolucionarne ideologije. To stališče je ena izmed opornih točk doktrine sodobnih socialdemokratskih partij. Najjasneje ga je v začetku našega stoletja formuliral Kautsky, ki je bil prepričan, da bo do socialistične transformacije kapitalističnih družb prišlo s spontanim razvojem proizvodjalnih sil v trenutku, ko bo kapitalistični sistem izčrpal vse možnosti svojega razvoja. »Socialna demokracija je,« piše Kautsky, »revolucionarna partija, vendar ne tudi partija, ki bi delala revolucije. Vemo, da se naši cilji lahko uresničijo edino z revolucijo, vendar prav tako vemo, da ni v naši moči delati revolucije, kakor tudi ni v moči naših nasprotnikov, da bi jih preprečili. Zato nam nikoli ne pride na misel, da bi izzivali in pripravljali revolucijo.«² To gledanje, Kautskega, ki pomeni dobesedno tolmačenje znane Marxove postavke, da nobena družbena formacija ne propade prej, preden niso razvite vse proizvodjalne sile, za katere je še dovolj prostorna (*Prispevek h kritiki politične ekonomije*), je teoretična baza za oportunistem sodobnih socialdemokratskih partij.³

3. Revolucionarna ideologija pa ni popolnoma samostojen demiurg revolucionarnega preobražanja. Do te preobrazbe pride le, če ideologija ustrezno anticipira razvoj proizvodjalnih sil in če razvije klice in napovedi, ki že obstajajo v drobovju stare, kapitalistične družbe, ker ni dovolj, da si misel prizadeva k resničnosti, nujno je, da si resničnost prizadeva k misli (Marx). Če se to izgubi izpred oči, če se deluje, kakor da je zmeraj vse mogoče, se revolucionarni entuziazem neizprosno razbije ob prozaični moči obstoječega sveta, revolucionarne akcije se končujejo kot »naskoki na nebo«.

Ko poudarjamo nerazdružno povezanost med revolucionarno ideologijo in revolucionarno prakso, med samoupravno ideologijo in graditvijo samoupravne družbe, se zastavlja vprašanje, ali je obstoj konservativne ideologije nujna predpostavka konservativne prakse. Odgovor po analo-

² *Le chemin du pouvoir*, Ed. Anthropos, Paris, 1969.

³ To teorijo je aktualiziral in pripeljal do končnih konsekvenc M. Salvaccio, teoretik socialdemokratske partije Italije, ki poudarja, da socialdemokratske partije celo morajo podpirati kapitalistične tendence in razvoj ustreznih državnih oblik, ker se tako »približuje trenutek prehoda v socializem«. Tako je ta teorija teoretični fundament za popolno integriranje, vraščanje socialdemokratskih partij v kapitalistični sistem. *Mondo Operaio*, št. 3/4, 1958, str. 56.

giji bi bil napačen, ker se reproduciranje konservativnih družbenih odnosov včasih uresničuje tudi brez aktivne podpore razvite konservativne ideologije. Obstoječi red izvaja svojo legitimnost iz samega dejstva svojega obstoja, zato tolikšna moč obstoječega. Iz tega rezultira tudi idejna revščina konservativnih ideologij (na katere so opozorili številni raziskovalci) ali celo njihova opredelitev zoper ideologije sploh. Inercija, s katero se obstoječe postavlja po robu spremembam, je zmeraj zaveznica, s katero konservativne sile lahko računajo. Obstoječi red stvari, po katerem se konservativne sile v celoti ravna, daje določeno koherenco opredelitvam desnice in večja njeno moč. »Preziranje ideologije,« piše Leszek Kołakowski, »in prepričanje, da se samo s silo lahko rešujejo družbeni problemi, je značilnost sleherne desnice.«⁴ Obsedena z oblastjo nima posluha za širše družbene cilje, ki jim oblast mora služiti.

4. Prav zato, ker avantgardnost ni enkrat za vselej dana lastnost, marveč se pridobi in izgubi, je Zveza komunistov nenehoma v položaju, da jo znova potrjuje. Edvard Kardelj piše: »Zveza komunistov si ne more preprosto uzurpirati oblasti v družbi in ta vloga ji ni z zmago revolucije avtomatično in enkrat za vselej dana.«⁵ Zaradi vztrajanja, da je za Zvezo komunistov nujno, da si stalno pridobiva zaupanje delavskega razreda in vse družbe, o čemer je govoril predsednik ZKJ Tito na X. kongresu,⁶ je koncept »idejnopoličnega vodstva«, v katerem izraža ZK svojo vlogo, blizu Gramscijevemu konceptu »hegemonije«, ki ga je sprejela in razvila KP Italije. Hegemonija po Gramscijevem pojmovanju vključuje razsežnost, da druge plasti družbe prostovoljno sprejemajo moralno in intelektualno vodstvo delavskega razreda. To, da prostovoljno sprejemajo vodstvo partije delavskega razreda, je pogojeno s kvaliteto alternativ, ki jih partija navaja, kakor tudi z vztrajnostjo in uspešnostjo, ki ju kaže v boju za njih realizacijo. Zveza komunistov, ki si nenehoma prizadeva spreminjati obstoječe — brez tega se resnična avantgarda spremeni v samozvano avantgardo — ne more tega storiti brez vizije, projekta prihodnje družbe. Ko se klice nove samoupravne družbe čedalje bolj razvijajo in ko staro še ni izginilo z zgodovinskega prizorišča, je samoupravna ideologija močan vzvod revolucionarnih sprememb. Brez nevarnosti, da bi se zmotili, lahko rečemo, da sta razširjenost in intenzivnost ideološke hegemonije Zveze komunistov nepogrešljiv indikator njenega vpliva v družbi.

Pri uresničevanju svoje avantgardne vloge izhaja Zveza komunistov iz zgodovinskega interesa delavskega razreda Jugoslavije. Ta zgodovinski interes ni »kitajski zid«, ločen od parcialnih, trenutnih interesov posa-

⁴ »Pojam levice«, *Gledišča* 7/8, 1972.

⁵ »Za demokratijo i socijalizam a ne protiv socijalizma«, Beograd, 1974.

⁶ »Krepitev vodilne sile ZK smo poudarjali kot našo stalno nalogo v vseh fazah revolucije. Da pa bi bili pri tem uspešni, ni dovolj samo govoriti o tem, marveč je treba hkrati razumeti, da bo ZKJ tako vlogo imela le, če si bo zmeraj znova pridobivala zaupanje delavskega razreda, delovnega ljudstva sploh.« Referat na X. kongresu ZKJ, 1974.

meznih slojev in regij v naši družbi, vendar se tudi ne reducira nanje. Zveza komunistov ni »pomirjevalka« interesov v spopadu, organizacija, ki bi po vsej sili iskala kompromis, srednjo pot, marveč je sila, ki se opredeljuje in bojuje za tiste interese, ki se ujemajo z zgodovinskimi interesi delavskega razreda. Tako je Zveza komunistov kohezivna sila revolucije in ne reda, sila, ki si prizadeva k zgraditvi Marxove »skupnosti svobodnih in enakopravnih proizvajalcev«, ne pa sil statusa quo.

5. Ideologija Zveze komunistov konstituira cilje in vrednote, za katere se ZK zavzema v svoji družbeni akciji. Tu ne gre le za kardinalne cilje — ki so jasno formulirani v programu ZKJ — marveč tudi za srednje, etapne cilje, ki so vez med strateškimi cilji in konkretno politično akcijo, med ideologijo in politiko. Razmerje med ideologijo in prakso je dejansko vprašanje strategije in taktike komunističnega gibanja. Dosedanje izkušnje revolucionarnih partij kažejo, da njihova praksa, njihova dejanska politika včasih ni dovolj upoštevala ideoloških opredelitev, zapisanih v programskih dokumentih. Rezultati družbene akcije in smer družbenih sprememb so pogosto odstopali od strateških ciljev in vrednot. Takrat partija še nadalje živi z mislimi o revoluciji, deluje pa kot pragmatična politična sila. Spopad med idejo in dejstvom, med ideologijo in prakso ima daljnosežen pomen, kajti stopnja, v kateri revolucionarna ideologija dejansko orientira družbeno prakso, v kateri se ideologija realizira kot politika — zlasti pri tistih partijah, ki so na oblasti — je odločilen dejavnik emotivne povezanosti člana s partijo in njegove pripravljenosti, da se angažira in žrtvuje. Če tega ni, se zavestna disciplina spremeni v mehanično skupnost in uradniško poslušnost, demokratični centralizem se spremeni v birokratski centralizem. Stvar se s tem ne konča, kajti idejno neutemeljena praksa zahteva post festum svojo verifikacijo, zato postane ideologija namesto sile anticipacije in usmerjanja revolucionarnih sprememb instrument apologije tistega, kar je; taktika postane gospodar strategije.

6. V dejavni politični organizaciji, ki se venomer spopada z novimi problemi, z izzivi prakse, ideologija ne more biti skupek nespremenljivih resnic, ideološka enotnost pa ne more biti enkrat za vselej dana, ne more biti končno doseženo stanje, marveč je proces. Zato ima nenehna ideološka elaboracija izjemno velik pomen za organizacijo, ki si kot Zveza komunistov prizadeva, da bi bila idejnoteoretična avantgarda, zavest, ki prednjači in ki na podlagi tega odločilno usmerja družbene procese. Selekcija novega idejnega materiala različnih nepovezanih in parcialnih stališč in idej, ki jih formulirajo pripadniki razreda, je kontinuiran proces.

Dinamične družbene spremembe, uresničene v jugoslovanski družbi, ki jih je od vojne sem spodbujala in usmerjala Zveza komunistov, so zahtevale tudi, da se nenehoma dograjuje model družbene organizacije. Socialne oblike, ki predstavljajo v nekem obdobju optimalen okvir družbenega razvoja, v novih razmerah zastarijo. Tako je pri nas dinamičen

družbeni razvoj presegel predstave o samoupravljanju, ki so bile oblikovane v začetku petdesetih let.

Ideologija Zveze komunistov se je sredi sedemdesetih let znašla pred izzivom, da se oblikuje bolj razvita in bogatejša socialistična družba. Z idejnoteoretičnim angažiranjem ZK ter s praktično akcijo ZK in drugih socialističnih sil v naši družbi so bili formulirani — na podlagi strateških ciljev programa ZK — v ustavi in zakonu o združenem delu temelji novega družbenopolitičnega sistema. Ti dokumenti, zlasti ustava, ne predstavljajo absolutne diskontinuitete v dosedanjem razvoju naše družbe, marveč poleg novih elementov afirmirajo tudi pozitivne elemente iz dosedanjega razvoja.

7. Ustava iz leta 1974 daje celovito koncepcijo razmerij v združenem delu, pri tem pa v resnici sintetizira in razvija tendence, začete leta 1950, jasno določa bistvo samoupravljanja, na katerem temelji oblast delavskega razreda, in inavgurira delegatski sistem kot osnovo socialistične demokracije. Zakon o združenem delu, ki predstavlja operacionalizacijo ustave, izčrpno določa pravico delavcev, da upravljajo dohodek tako v svoji TOZD kakor tudi v vseh oblikah in procesih združevanja, in to pomeni jez proti privatizaciji dohodka in tehnokratski uzurpaciji, ki temeljita na delih odtujenega dohodka in družbene lastnine. Združeni delavec je s stališča ustavnih načel postal stožer vsega kroženja družbenega kapitala. Z jasnim definiranjem svoje »družbe prihodnosti« se je ZK ločila tako od modela etatističnega socializma kakor tudi od »potrošniške družbe« in se opredelila za svojo pot samoupravne integracije jugoslovanske družbe.

Ustavna načela se seveda ne uresničujejo sama od sebe, razvita samoupravna družba se ne bo uresničila »na perutih usode«, marveč le, če se bodo subjektivne sile družbe, predvsem Zveza komunistov, pri tem ustrezno angažirale. Zategadelj ni naključje, da je v sami ustavi jasno definirana bistvena vloga Zveze komunistov pri razvoju samoupravne družbe in socialistične demokracije.⁷

8. Dejstvo, da deluje Zveza komunistov Jugoslavije v razmerah samoupravljanja, jo postavlja v poseben položaj v primerjavi z drugimi komunističnimi partijami v socialističnih in kapitalističnih deželah.⁸ To dejstvo bistveno vpliva na vse vidike delovanja Zveze komunistov.

⁷ V ustavi SFRJ piše: »Zveza komunistov Jugoslavije je s svojim usmerjevalnim idejnim in političnim delom v sistemu socialistične demokracije in družbenega samoupravljanja glavni pobudnik in nosilec politične dejavnosti za varstvo in za nadaljnji razvoj socialistične revolucije in socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, posebno pa za krepitev socialistične družbene in demokratske zavesti, in je za to odgovorna.« *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije*, temeljna načela.

⁸ M. Pečurlić opozarja na več tipov komunističnih partij glede na njihov odnos do oblasti. Prvi je Marxova zveza komunistov s poudarjeno vlogo teoretičnega prednjačenja. Drugi je Leninov tip boljševeške organizacije poklicnih revolucionarjev. Tretji je stalinistični tip partije, v katerem je notranja vsebina leninističnih načel spremenjena. Četrti je tip komunistične partije v razmerah parlamentarnega boja. Peti je idejnopolična avantgarda v razmerah samoupravljanja. *Horizonti revolucije*, Inštitut za politične študije, Beograd, 1960, str. 399.

Razmerje razred : partija v razmerah razvite samodejavnosti razreda se zastavlja kot razmerje samoupravljanje: Zveza komunistov. V tem razmerju Zveza komunistov ne deluje samo kot instrument vnašanja revolucionarne zavesti odzunaj in tudi ne samo kot organizacija, ki transformira neizogibno tradeunionistično zavest delavskega razreda v revolucionarno, temveč tudi kot organizacija, ki izbira in sintetizira elemente revolucionarne zavesti, ki jih razred emitira v svojem praksisu. To kapitalno dejstvo se najpogosteje premalo upošteva v razpravah o položaju in vlogi ZK.

Seveda naloga Zveze komunistov ni le zbirati in urejati ideje, stališča in izkušnje delavskega razreda; ZK ni le registratorka teh idej in izkušenj, ni zgolj kronistka družbenih dogajanj, to je organizacija, ki idejno-teoretično prednjači, ki opravlja selekcijo, anticipira in usmerja akcije delavskega razreda in ki družbeno prakso razume bolje od njega samega.

Da Zveza komunistov idejno prednjači in da čedalje popolneje uresničuje vlogo družbenega hegemon, je predpostavka samoupravnega razvoja. O tem piše Edvard Kardelj: »Samo rezultati, ki jih socialistične sile izbojujejo v idejnem in političnem boju z vsem tistim, kar zavira kolo zgodovine, ostanejo trajni element družbenega napredka in njegova gonilna sila. Zato je izven slehernega dvoma tole: kolikor bolj bodo zavestne socialistične sile sposobnejše in bolj angažirane, močnejše, bolj ustvarjalne in plodnejše v odkritem boju s pritiskom konservativne in reakcionarne ideologije, toliko lažje bo socialistična družba premagovala notranje napetosti, tako da bo čedalje manj potrebe in možnosti, da bi se zatekala k sredstvom državnega ali ekonomskega prisiljevanja...«⁹

9. Orientacija Zveze komunistov Jugoslavije, da deluje prek razreda, ne pa v imenu razreda, kot dejavnik samoupravljanja, ne pa kot sila nad njim, je njena poglobljena lastnost; to je tudi tista differentia specifica, po kateri se Zveza komunistov loči od največjega števila delavskih partij na Vzhodu in na Zahodu.

V deželah, v katerih so prišle komunistične partije na oblast po oboženi poti, centralizirana država pomembno vpliva na partijo v porevolucijskem obdobju. Razloge za ustvaritev močne države moramo iskati v dejstvu, da je bila socialistična revolucija (njena politična faza) realizirana v glavnem v industrijsko manj razvitih deželah. V takem položaju se naloge pospešene ekonomske akumulacije lahko uresničujejo samo z eminentno političnimi sredstvi, predvsem z državo, ki ima v tej fazi zgodovinsko progresivno vlogo. Razvejen državni aparat, ki je v začetku zgolj sredstvo, kanal, po katerem delavska partija usmerja v zaželeni smeri stihijske družbene tokove, se postopoma osamosvaja in močno povratno vpliva na avantgardno partijo. Struktura partije z različnimi oddelki in resorji postane faksimile državne strukture. S to nevarnostjo se je Zveza komunistov soočila takoj po uspešno uresničeni revoluciji.

⁹ *Beležke o naši družbeni kritiki*, DZS, Ljubljana, 1966.

Že v začetku petdesetih let, po uspešnem razbitju ekonomske moči zasebnih kapitalistov, po končani obnovi dežele, koncentriranju materialnih virov, ustvarjanju in konsolidiranju organov ljudske oblasti kaže vodilna vloga Komunistične partije Jugoslavije, kakor je bila zamišljena in uresničena, svoje notranje meje. KPJ je v tem obdobju trpela za negativnimi posledicami zaradi tega, ker je bila stopljena z aparatom državne oblasti. Članstvo je imelo čedalje manj možnosti, da bi bistveno vplivalo na oblikovanje politike partije, moč na vseh ravneh pa se je koncentrirala v rokah partijskih vrhov. Takšna tendenca v političnem območju je pripeljala počasi do tega, da je plahnelo delovno navdušenje in da se je partijska baza, katere naloga se postopoma reducira na »osvajanje« in »predelavo« že sprejetih političnih sklepov, pasivizirala. Če bi partija ostala jetnica teh tendenc, bi postala konservativna sila, nosilka oblasti nad razredom, postala bi cilj namesto sredstvo za uresničenje razrednih ciljev. Toda ZKJ je razkrila smisel in smer teh tendenc. ZK se je opirala na revolucionarno kontinuiteto neposredne udeležbe množic in tako »našla moč, da se jim je postavila po robu in da se je bojevala za neposredno oblast razreda, za njegovo samoupravljanje, za drugo veliko dejanje revolucionarne preobrazbe«. ¹⁰ Zato je partija začela svojo vlogo uresničevati po ustreznih oblikah.

10. Proces absolutiziranja države v praksi in teoretični misli delavskega razreda dobi, če se mu revolucionarna partija ne upre z naslontvijo na samodejavnost razreda, neverjetno intenziteto. Ta proces temelji na iluziji o vsemogočnosti države, ki jo spodbuja učinkovitost in dejavnost državne prisile v prvem porevolucijskem obdobju. Vera v vsemogočnost države dobi ponekod izmaličene oblike: država kontrolira v nekatereh družbah celo prehod iz ene faze socializma v drugo. V papirnatem svetu državnih odlokov postane tudi uresničenje komunizma lahko dostopen cilj in je njegova razglasitev odvisna le od politične oportuniteti. Politični voluntarizem, nenehno nasilje nad resničnostjo zahteva s svoje strani čedalje močnejšo in močnejšo državo, novega Leviatana, čigar navzočnost je čutiti v vseh porah družbenega življenja. V tem circulusu vitiosusu se partija proletariata, »kolektivni mislec«, transformira v kolektivnega birokrata in avantgarda delavskega razreda postane vodilni odred birokracije. Epilog takega razvoja je, da se proletarska revolucija institucionalizira, socializem kot proletarska država, v kateri obstaja zakonita delitev na aktivno elito in pasivno proizvodnjsko množico, pa se kristalizira. S hipostaziranjem ene faze socialistične revolucije se pozablja, da »je treba spreminjati tudi že spremenjeni svet« (Brecht).

Navdušenost za državo in prepričanje, da bo z zavzetjem vzvodov državne oblasti popolnoma absolviran problem socialistične transformacije, je bilo dolgo opažati v teoretični misli komunističnih partij na Za-

¹⁰ Resolucija devetega kongresa ZKJ »O idejnopolitičnih temeljih Zveze komunistov Jugoslavije«, *Deveti kongres ZKJ*, Komunist, Ljubljana, 1969.

hodu. Šele z opredeljevanjem za strategijo mirne socialistične preobrazbe opuščajo zahodnoevropske komunistične partije usmerjenost na državo kot na izključno sredstvo socialistične transformacije. Tako KP Italije v svojih programskih koncepcijah ne izenačuje boja za socializem v visoko razvitih kapitalističnih državah z osvajanjem državnega aparata. Italijanski komunisti se izogibajo tej v bistvu socialnodemokratski in staliniistični zablodi ter se odločajo za sinhroniziran boj v vseh sektorjih družbe. Orientirajo se »na osvajanje čedalje novih pozicij moči in oblasti... — da bi v resnici in globoko vplivali na bistvene sklepe, ki uravnavajo socialno in politično življenje države«. ¹¹ Podobno opredelitev navaja tudi generalni sekretar KP Francije v svojem uvodnem referatu na XXII. kongresu leta 1976. ¹²

¹¹ *Politika italijanskih komunistov*, referat L. Longa, Komunist, Ljubljana, 1969.

¹² Georges Marchais, *Cahiers du communisme*, marec 1976, str. 12—72.

Komunikacija med avantgardo in razredom

I

Od prvih oblik organiziranja posebne partije delavskega razreda je bilo nujno, da je bila partija v neposrednem stiku z delavskim razredom. To se nazorno kaže v prvih oblikah delovanja Marxove in Engelsove Zveze komunistov, zlasti londonskega dela te zveze, ki je imela relativno tesne stike z angleškim delavskim razredom prek tradeunionov in prek različnih emigrantskih delavskih društev in organizacij. Marx in Engels sta postavila teoretične temelje političnega organiziranja delavskega razreda in njegove avantgarde. Iz njunega »komunističnega manifesta« izhaja niz opredelitev organiziranja najzavestnejšega dela delavskega razreda, ki imajo še danes svojo polno veljavo, in sicer:

- da se v takšno organizacijo vključuje manjši del delavskega razreda,
- da je teoretsko najsposobnejši del delavskega razreda,
- da je to tisti del, ki vodi akcije delavskega razreda,
- da je to tisti del, ki osvešča celoten razred,
- da nima ciljev in interesov, ki se ne bi ujemali z interesi delavskega razreda,
- da vedno zastopa interes celotnega delavskega gibanja.

Ti elementi opredeljujejo naravo političnega organiziranja delavskega razreda, poslednja dva pa izrecno govorita o izražanju in zastopanju interesov celotnega delavskega razreda. Tudi Marx in Engels ne bi mogla izdelati celostne revolucionarne teorije in postaviti na teh temeljih revolucionarnega programa proletariata, če bi bila zgolj znanstvenika. Njuna znanstvena spoznanja in opredeljevanje avantgardnih ciljev organizirane partije so lahko nastajala le ob neposrednem stiku, ki sta ga imela z delavskim razredom neposredno tako z udeležbo v organiziranem gibanju (v zvezi komunistov, v revoluciji 1848, v internacionalah) kot s temeljitim znanstvenim proučevanjem položaja delavskega razreda samega in ne nazadnje v marksističnem dialogu, ki sta ga vodila s posameznimi delavci — voditelji delavskega gibanja.

Tudi njuno praktično revolucionarno delovanje kaže, da sta bila prepričana, da mora poleg najbolj osveščenega dela delavskega razreda (organizirane partije, ki pa je maloštevilna) biti delavski razred organiziran, da bi lahko uresničil svoje zgodovinsko poslanstvo.

Več kot dovolj je znanstvenih podlag, ki potrjujejo, da je lahko organizirana partija delavskega razreda bila njegova avantgarda samo, če je izhajala iz tega razreda in bila združena z idejami, ki jih je izražal ta delavski razred, ter oplemeniten z znanstvenimi spoznanji teoretičnega marksizma. Samo tako se je lahko razvijala revolucionarna politična akcija in postavljala revolucionarni program. Zgodovinska dejstva govore sicer o nizki zavesti nastajajočega delavskega razreda, ki objektivno ni mogel izoblikovati svojih političnih ciljev, vendar vse stihijske oblike boja nazorno izražajo njegove dolgoročne interese. Že na začetku konstituiranja razreda iz »razreda po sebi v razred za sebe« se očitno kažeta dva medsebojna procesa: delovanja avantgarde na razred v njegovem idejnem osveščanju in narobe, izražanje kratkoročnih in dolgoročnih interesov razreda, ki jih avantgarda teoretsko, idejno in politično oblikovane sprejema kot svoj program.

Čeprav govorimo v tem obdobju samo o delavskem razredu in njegovem antipodu — buržoaziji (srednji sloji so slabo izraženi, izjema so obrtniki in kmetje, pa je iz mnogih Marxovih in Engelsovih del nedvoumno jasno, da je siromašni kmet delavčev naravni zaveznik in da avantgarda izraža tudi njegove interese ter da mora biti v vsakodnevnem stiku tudi z njim.

Odnos angažirane politične partije do delavskega razreda in drugih slojev pa je še bolj jasno opredeljen v Leninovi teoretski in praktični graditvi avantgarde delavskega razreda. V teoriji in praksi je dokazoval, da ne gre le za povezovanje avantgarde z delavskim razredom, ampak da mora delavski razred biti v večini v sami avantgardi.

Iz mnogih Leninovih del izhaja, da organizirana avantgarda ne more biti odmaknjena od delavskega razreda, ampak da izhaja iz razreda in je njegov integralni del. »Naša naloga je«, pravi za avantgardo Lenin, »da svoje delo združimo s praktičnimi vsakodnevnimi vprašanji življenja delavcev.« (Knjiga 3 : 137.) Pri tem ne gre le za osveščanje delavskega razreda, ampak za takšno vlogo, da avantgarda pomaga najlažje izraziti interese delavskega razreda. Vlogo avantgarde tudi Lenin postavlja znatno širše. Avantgarda mora izražati »vsenarodne« interese, torej tudi interese drugih družbenih slojev.

Čeprav je nedvoumno dokazana nujnost neposrednega povezovanja avantgarde delavskega razreda z delavskim razredom in drugimi družbenimi sloji, ne le v teoretskih opredelitvah klasikov marksizma, ampak o tem govorijo tudi uspešni revolucionarni boji, pa je praksa delovanja nekaterih komunističnih partij to popolnoma deformirala in opustila. Pod vplivom različnih izmaličenj marksizma, zlasti stalinskega dogmatizma, prihaja do tega, da posamezne komunistične partije zgubljajo stik s svo-

jim delavskim razredom in interesi svojega naroda (ali pa takšnega stika nikdar niso vzpostavile). Zazrte v daljni, dolgoročni cilj, so zanemarile kratkoročne interese delavskega razreda in ljudskih množic in niso niti imele potrebe po stiku z delavskim razredom in množicami. Vse to je nujno peljalo v takšne družbene procese, v katerih so se kot revolucionarne predstavljale druge sile, ki so nastajale mimo avantgarde in nemalokdaj tudi mimo delavskega razreda.

Tudi komunistična partija Jugoslavije je svojo strukturo in način dela prilagajala etapam boja za socializem, toda vedno je bila bolj ali manj v stiku z delavskim razredom. Bistvena sprememba v taktiki avantgarde se začne, ko pride na čelo komunistične partije Jugoslavije Josip Broz-Tito. Postavljeno je bilo načelo »boriti se za množice in v množicah z bitkami za njihove vsakodnevne zahteve in cilje s konkretnimi vsakodnevnimi akcijskimi zvezami in sodelovanjem, z vsemi družbenimi silami in gibanji ... tudi takšnimi, ki so objektivna opora ali zaupnik delavskega razreda ... To je bila koncepcija 'partije množic' v nasprotju s koncepcijo partije kot doktrinarne sekte.« — Kardelj (1969 : 33 in 34).

Ta kratki zgodovinski prikaz daje nekaj temeljnih sklepov:

- da politična organizacija najbolj zavestnega dela delavskega razreda lahko opravlja vlogo avantgarde samo, ko je v neposrednem stiku z delavskim razredom in se zavzema za vse njegove izražene ali neizražene interese;

- da avantgarda ne zastopa le interesov delavskega razreda, ampak tudi interese drugih družbenih slojev;

- da odmik avantgarde od delavskega razreda pomeni njeno negacijo.

Nujnost neposrednega stika med avantgardo in razredom pa ne pomeni, da je avantgarda preprosti »zbiralec« idej, hotenj in želja baze delavskega razreda in drugih družbenih slojev, ki bi jih le ideološko »preoblekla« in vračala nazaj v družbeno bazo. »Smisel družbene vloge revolucionarne avantgarde je v tem, da mora videti dalje kot množica delavskega razreda in ljudstva.« — Kardelj (IX. knjiga, str. 54). Toda to vseeno ne pomeni, da je revolucionarni program postavljen zunaj delavskega razreda. Kolikor hoče biti zveza komunistov avantgarda, mora svojo revolucionarnost oplajati in preverjati neposredno v delavskem razredu. Ne gre torej za preprosto »odsevanje« interesa delavskega razreda, ki naj ga avantgarda ideologizira, pa tudi ne za paternalistični ali prosvetiteljski odnos avantgarde do razreda, saj bi prvo peljalo k spontanosti družbenega razvoja, drugo pa k monopolistični in elitistični vlogi avantgarde. Vez med avantgardo in razredom ima predvsem namen, da se artikulirani interesi delavskega razreda in drugih slojev združujejo z marksistično znanostjo, da prihaja do povratnega vpliva na oblikovanje revolucionarne zavesti, da se eliminirajo različni partikularistični in zasebni interesi. Prek tega stika avantgarda preverja, v kakšni meri delavski razred sprejema avantgardne pobude, v kakšni meri neka revolucio-

narna akcija zadeva vse delovne množice. Gre skratka za stik, v katerem se v medsebojnem delovanju »kristalizira« revolucionarna družbena akcija in postavljajo dolgoročnejši cilji. Samo tak odnos eliminira po eni strani pragmatizem in po drugi strani mesijanstvo. Končno je vsaka revolucija le revolucija delavskega razreda in ljudskih množic. Avantgarda revolucije ne more začeti niti ne nadaljevati, kolikor ni ustvarila stika z delavskim razredom in ljudskimi množicami ali pa je ta stik zgubila. O tem imamo dovolj dokazov v sodobni praksi.

Zveza komunistov Jugoslavije se je tega vedno zavedala, čeprav so bila posamična obdobja, ko je stik med zvezo komunistov in delavskim razredom bil slab ali komaj zaznaven. Na mnogih pomembnih sestankih zveze komunistov so sprejemali stališča, ki naj bi stanje spremenila. V prelomnico novejšega obdobja delovanja ZK prav gotovo sodita 21. seja predsedstva CK ZKJ in 2. konferenca ZKJ leta 1972. Na tej konferenci je problem stika med avantgardo in delavskim razredom do skrajnosti zaostren in zahteva, da je avantgarda — »ZK pod stalno kontrolo in pritiskom delavskega razreda.« Broz-Tito (1972 : 36).

Iz teh sklepov in naše porevolucionarne prakse avantgarde in procesov neposredne udeležbe delavskega razreda v upravljanju z družbeno reprodukcijo in v sistemu politične oblasti pa je mogoče postaviti tale sklep. Bolj ko avantgarda opravlja vlogo osveščanja delavskega razreda in drugih družbenih slojev, bolj kot se samoupravni procesi poglobljajo in delovni ljudje resnično upravljajo, tesneje mora biti povezana z njimi. Z osveščanjem namreč delavski razred in drugi sloji sami ne začenjajo oblikovati le svojih kratkoročnih ciljev, ampak tudi srednjeročne in dolgoročne cilje in tudi sami jasneje identificirajo samoupravi nasprotujoče sile. Kolikor avantgarda zazna te interese in področja boja za samoupravljanje in jih vključuje v svoje akcijske in programske cilje in se bori za njihovo uresničitev, potem ni prepada med interesi razreda in njegovo avantgardo — takrat je tudi družbena akcija avantgarde uspešna. Veliko je družbenih procesov, ki kažejo korelacijo in veliko identičnost med akcijami ZK kot avantgardo in interesi delavskega razreda in drugih družbenih slojev.¹

II

V teoriji marksizma ni nobenega dvoma glede vloge delavskega razreda v osvobajanju samega sebe in s tem vseh drugih družbenih slojev. Tudi vsa dosedanja revolucionarna praksa, in posebej še naša lastna, je dokazala, da so zmagovite revolucije le one, ki uspejo pritegniti v revolucijo poleg delavskega razreda tudi vse druge družbene sloje. »Uspeh

¹ Množični priliv pripadnikov delavskega razreda v zvezo komunistov očitno kaže, da so to bile akcije, ki so bile primarni interes delavskega razreda (1937 — Tito na čelo partije, 1941 — revolucija in osvobodilni boj, 1948 — boj zoper dogmatizem, 1965 — boj zoper birokratski etatizem, 1968 — češka kriza, 1972 — procesi po 21. seji predsedstva itn.).

revolucije je ... odvisen ... od širine razredne zveze, to je od zveze in sodelovanja delavskega razreda s kmeti in vsemi ljudmi, ki žive od svojega dela.« — Broz-Tito (1974 : 64). Zato ne bi smelo biti dvoma o vlogi avantgarde tudi v razmerah graditve socializma. Tudi v teh pogojih mora avantgarda imeti vse pristnejši in neposrednejši stik z vsemi družbenimi sloji in ne le z delavskim razredom.

Kolikor nastaja zmeda, nastaja zaradi še vedno teoretsko različnega pojmovanja o tem, kaj je delavski razred v socialistični samoupravni družbi. Toda če upoštevamo dejstvo, da je v zvezi komunistov teoretsko razčiščeno, kaj je delavski razred, potem tudi v praksi ne bi smelo biti dvoma o tem, da je zveza komunistov avantgarda tako delavskega razreda kot drugih družbenih slojev, ki so v procesu samoupravnih odnosov ali pa postajajo delavski razred. Če poskušamo teoretično razčiščen odnos avantgarde do tistih delov družbe, ki so že ali pa postajajo »del delavskega razreda«, primerjati v praksi, potem ugotovimo, da je ta odnos do nekaterih delov družbe zelo slab. Če bi nekoliko poenostavljeno trdili, da so to predvsem kmetje, zasebni obrtniki in inteligenca, potem bi za nekatere od teh slojev morali reči, da je neposredna zveza med avantgardo in temi sloji neustrezna. Zveza komunistov nima namreč z enim delom neposredne zveze, ki bi se kazala npr. v članstvu zveze, medtem ko je druga struktura v zvezi komunistov izrazito močno zastopana. V članstvu ZKS je vsega skupaj 0,5 % zasebnih kmetov, znatno ustreznejše so zastopani v ZKS (če iz statistike upoštevamo še administrativno osebje in funkcionarje, se število članov te strukture poveča na 43,2 %). Gre torej za neenakomeren vpliv, ki ga imajo neposredno znotraj avantgarde posamezni družbeni sloji, ki so v procesu transformacije v delavski razred. Tudi druge neposredne oblike vpliva so zelo različne in neenakomerne; z zasebnimi individualnimi kmetovalci ZK nima neposredne »komunikacije«, medtem ko je z intelektualnim okoljem komunikacija prek različnih oblik² znatno boljša. Ni mogoče trditi, da zaradi takega položaja ZK ne zaznava interesov vseh slojev, tudi npr. individualnih kmečkih proizvajalcev, in da zaradi tega ne postavlja programskih ciljev, ki so tudi njihov dolgoročni interes. Toda to, da se programski cilji, ki zadevajo to strukturo, počasi realizirajo ali pa stagnirajo, potrjujejo tezo, da so premalo »identični«, premalo rezultat njihovih izraženih interesov.

III

Za resnično avantgardno vlogo so pomembni neposredni in posredni komunikacijski kanali med delavskim razredom (tistim, ki danes nedvomno je) in njegovo avantgardo. V neposredne komunikacije med razre-

² Za posamezna področja intelektualnega dela so formirani posamezni aktivni ZK z namenom, da bi prišlo do neposrednega dela v takih strukturah (aktiv ZK kulturnih delavcev, prosvetnih delavcev, novinarjev, aktiv ZK DIT), različni znanstveni sestanki, ki jih organizira ZK, komunikacija prek publicistike itn.

dom in njegovo avantgardo sodi: neposredna udeležba delavskega razreda (neposrednih proizvajalcev) v članstvu ZKJ in njegov vpliv znotraj avantgarde, metode dela ZK, ki omogočajo neposredno komunikacijo (aktivni komunistov neposrednih proizvajalcev, odprti sestanki ZK, posveti o posameznih vprašanjih, ki zadevajo delavce in jih organizira ZK, itn.) Veliko je oblik posrednega vpliva in komunikacij (sindikalne organizacije, organi zveze socialistične mladine, samoupravne strukture in zbori delavcev itn.).

Nobenega dvoma ni, da mora avantgarda delavskega razreda imeti takšno lastno strukturo, v kateri bo delavski razred zastopan in v kateri bo imel prevladujoč vpliv. Prisotnost delavskega razreda prikazujemo v strukturi Zveze komunistov z odstotki, pri čemer običajno štejemo kot delavski razred le tiste poklice, ki jih je nedvoumno mogoče izraziti z opredelitvijo »delavec«. Ta opredelitev pa je problematična na eni strani zato, ker sodobna tehnologija pelje k intelektualizaciji tudi »delavskega« delovnega mesta in so mnogi tisti, ki jih označujemo kot »strokovnjake« v bistvu samo delavci, in na drugi strani, da so v marsikakšni delovni sredini že uveljavljeni takšni samoupravni odnosi, da se je prava pozicija delavskega razreda razpotegnila na vse delavce. Takšnega pregleda seveda nimamo, pa tudi statistično bi ga ne bilo mogoče izraziti. Še eno dejstvo deformira prikazano običajno statistiko strukture avantgarde. Tako kot je delavski razred razmeroma mlad, tako je mlada tudi njegova avantgarda. Ne le, da je socialni izvor večjega dela članstva ZK Slovenije delavsko-kmečki, ampak je velik del tiste strukture, ki je danes ne označujemo kot »delavsko«, direktno pripadal delavskemu razredu ali kmečkemu sloju in je skoz dodatni študij, kvalifikacijo ali kako drugače izvršil prekvalifikacijo. Po statističnih podatkih CK ZKS je bilo v strukturi članstva ZK ob koncu leta 1975 30,9 % delavcev. Če upoštevamo prvo navedeno dejstvo in podatek, da je v ZKS bilo leta 1971 le 26,4 % delavcev, potem struktura ni problematična, čeprav še vedno neustrezna. Pomembnejše je vprašanje, ki ga podatek ponuja: ali je vpliv te socialne strukture adekvaten odstotku, ki ga predstavlja v strukturi ZK? Zaradi mnogo razlogov je razumljivo, da vpliv ne more ustrezati številčnemu zastopstvu delavcev v ZK (položaj v delitvi dela, sposobnost dokazovanja in prepričevanja, sposobnost javnega nastopanja itn.). Zato se nujno postavlja vprašanje, kolikšen je ta vpliv? Brez ustrezne empirične raziskave, vendar na podlagi politične prakse, je mogoče postaviti trditev, da je vpliv te strukture majhen, da skoz avtentične predstavnike neposrednih proizvajalcev (delavskega razreda) prihajajo preslabotno izraženi interesi delavskega razreda. Avtentičen interes delavskega razreda se skoz to strukturo v ZK kaže le izjemoma, in sicer:

— ko v delovni sredini prihaja iz različnih razlogov do zaostrenih odnosov, takrat delavci člani ZK postajajo prenašalci interesov tudi drugih delavcev iz njihovega okolja (poleg revolucionarnih tako tudi deformirane, grupno lastniške mezdne itn.);

— ko razmere v delovni sredini niso ustrezne, pa delavci dobijo podporo za razreševanje teh vprašanj izven delovne organizacije (družbeno-politični dejavniki, SDK, samoupravni pravobranilec itn.);

— ko organizacijo ZK vodi eden izmed delavcev, ki je idejno dovolj močan in drzen, da postavlja na dnevni red vprašanja, ki so povezana z neposrednimi interesi delavcev (predvsem takrat, ko prizadevajo vodilno strukturo);

— ko so delavci v vodilnih organih ZK ali drugje, kjer lahko vprašanja postavljajo zelo odkrito in jih brani družbeni položaj ali imuniteta, ki jo imajo.

Komunikacija med delavskim razredom in avantgardo je znotraj lastne organizacije praviloma boljša takrat, ko so v osnovni organizaciji pretežno delavci. Več ko je v organizaciji vodilnih struktur, močnejše prevladuje nasprotna komunikacija, da vodilna linija posreduje svoja stališča, ki so navadno naravnana na politično poslovno usmeritev, lahko pa so tudi tehnobirokratska.

Pred VII. kongresom ZKS je bilo uveljavljeno načelo, da je treba v vodilne organe ZK izvoliti najmanj toliko delavcev, kot jih predstavlja struktura.³ Doslej še nihče ni poskušal ugotavljati, kolikšen je njihov vpliv v organih ZK in prek njih transfer interesov delavskega razreda v konkretnih stališčih ali akcijah avantgarde. Toda za centralni komite ZKS je mogoče trditi, da je največ razprav na sejah CK ZKS bilo prav iz vrst tega članstva CK. Mogoče je tudi trditi, da so v glavnem prenašali utrip združenega dela, pa nemalokdaj tudi avtentično izražene interese delavcev. Logično pa je tudi, da se ni mogoče izogniti »naročenih« razprav (bodisi občinskih, bodisi podjetniških). Tudi v občinskih komitejih in konferencah je velik del predstavnikov aktiven — aktivnost in udeležba pri obravnavi problemov sama po sebi prinaša izražanje misli okolja, v katerem ti delavci delajo — tu je neposrednost celo večja kot v centralnem komiteju. Vendar je več kot očitno, da ni bilo povsod prave izbire — veliko je delavcev v občinskih organih ZK, kjer niso aktivni (ne zato, ker nočejo, ampak zato, ker niso za to sposobni) in zbujajo vtis, da smo jih izvolili v organe ZKS le zaradi statističnega prikazovanja.

Prenašanje interesov delavskega razreda neposredno v vodstva ZK je izredno pomembno in lahko v veliki meri odpravi nekatere druge, prej omenjene defekte, zato velja pred kongresom ZK zelo kritično ovrednotiti delo komitejev občinskih konferenc in konferenc samih, zlasti pa izbiro delavcev v komiteje in konference ZK. Tu in tam neuspeh ali ponesrečena kadrovska izbira ali formalnost ne sme spremeniti načela o obvezni udeležbi delavcev v vodstvih tudi v naslednjem mandatu. »Zaradi tega uresničevanje delavske večine ni za nas formalno vprašanje...

³ V občinskih konferencah ZK Slovenije je po podatkih CK ZKS 31,7 % delavcev, v komitejih občinskih konferenc pa 34,4 %. — Gradivo o nekaterih vprašanjih idejne, organizacijske, akcijske in kadrovske krepitve ZKS, Ljubljana, CK ZKS, december 1975.

marveč je to ena izmed oblik boja za večji vpliv delavskega razreda na politiko in prakso Zveze komunistov.« — Broz-Tito (1974 : 65).

Aktivni komunistov neposrednih proizvajalcev opravičujejo nekonsekventno organizacijsko obliko in metodo le, če uresničujejo postavljeni cilj 2. konference ZKJ in sklepov kongresov. Ocene o uspešnosti dela aktivov so zelo različne, navadno zelo divergentne: od tega, da so zelo dobra oblika prenosa neposrednega delavstva, do tega, da niso storili ničesar. Ne razpolagamo s podatki za vso Slovenijo, vendar iz poznavanja izkušenj delovanja teh aktivov v nekaj občinah severovzhodne Slovenije lahko trdimo, da aktivni neposrednih proizvajalcev niso dali pričakovanih rezultatov.⁴ Toda postali so uspešen kanal prenosov vprašanj, zahtev, interesov delavskih okolij, iz katerih prihajajo njihovi člani. Nema lokdaj na sestankih aktivov ne glede na dnevni red »izbijajo« v ospredje zelo aktualna družbena in razredna vprašanja v najbolj izraziti problemski obliki. Če je od tod dalje vzpostavljen mehanizem, da ti problemi najdejo pot do komiteja občinske konference same, potem je velik del komunikacije opravljen. Nema lokdaj pa je ta vez pretrgana, tam pa seveda delujejo aktivni le kot »ventili« za sproščanje napetosti, ki se ustvarjajo v vsakdanjem življenju.

Očitno je torej, da so glavne oblike komunikacij med avantgardo in njegovim razredom preslabotne, da jih bo v prihodnje treba krepiti in odkrivati nove sodobnejše oblike. Bržkone se bo treba »spustiti« v obravnavi akcijskih programov avantgarde do razreda samega. Dosedanja praksa kaže čudno sramežljiv odnos partijskih akcijskih programov osnovnih organizacij do lastnega delavstva. Več kot očitno je, da bo v akcijah avantgarda uspevala samo, če jo bodo delavci priznavali za avantgardo, če bodo menili, da programi akcij avantgarde izražajo njihove interese. Vse to pa se lahko posreči le, če jih bo avantgarda s programi seznanila, če jih bo pridobila zanje, če bo program prilagodila konkretnim težnjam delavcev — če so te težnje progresivne oz. idejno z njimi razčistila, če bi deformirale samoupravne odnose.

Zveza komunistov pa seveda zaznava interese delavskega razreda tudi drugače: prek izraženih interesov samoupravno organiziranih ljudi in samoupravnih institucij, prek množičnih političnih organizacij delavskega razreda in delovnih ljudi (sindikata, socialistične zveze, zveze socialistične mladine), prek drugih interesnih združenj delavskega razreda in delovnih ljudi itn. Na podlagi tako zaznanih interesov in neposrednega stika uravnava svoje programske cilje. V naši zgodovinski praksi delovanja avantgarde poznamo primere obeh oblik vpliva delavskega razreda in drugih ljudi na programske in akcijske cilje avantgarde. Temeljni interesi delavskega razreda in vseh ljudi so bili seveda najbolj neposredno v razredu in narodu oblikovani med narodnoosvobodilnim bojem. Oblikovani so bili v neposredni odločitvi vsakega delavca in drugih delovnih

⁴ Aktivni neposrednih proizvajalcev naj bi odločneje vplivali na usmeritve občinskih organov ZKS in s tem na politiko v občini.

ljudi, ko je šlo za razvoj samoupravljanja, potrjevali so se v mnogih akcijah, v katerih je lahko delavski razred neposredno in konkretno izražal svoje interese. Ne gre torej za prekinjeno vez, ampak za konstanto neprestano izraženega in potrjevanega interesa delavskega razreda, ki se identificira z glavnim programskim ciljem avantgarde, to je z izgrajevanjem socialistične samoupravne družbe. Njen nadaljnji razvoj pa zahteva še popolnejšo neposredno zvezo avantgarde in vseh družbenih slojev.

IV

Ne oziraje se na konstanto v potrjevanju identitete programskih ciljev razreda in njegove avantgarde pa avantgarda vendarle ne more in ne sme zgubiti neposrednega stika tako z delavskim razredom kot s tistimi sloji, ki »delavski razred postajajo«. Dolgoletna prekinitev vezi bi znala deformirati konstanto, znala bi spreminjati glavni smoter avantgarde tako, da ta ne bi bila več nosilec interesov delavskega razreda, ampak nosilec interesov samega sebe v prepričanju, da izraža interese delavskega razreda. To ni umišljena nevarnost, ampak sodobna praksa, ki se je v nekaterih odtenkih kazala tudi že v našem primeru.

Prav ta posvet ob jubileju KPS in čas pred kongresi je priložnost, da ta vprašanja analitično proučimo in najdemo rešitve, ki bodo avantgardo delavskega razreda še tesneje povezale z delavskim razredom in drugimi delovnimi ljudmi in jo neprestano potrjevale v boju za izgradnjo samoupravne socialistične družbe.

VIRI:

- Broz, J.-Tito: referat na X. kongresu, *Dokumenti ZKJ*, Ljubljana, 1974, Komunist.
Kardelj, E.: »Tito in Komunistična partija Jugoslavije«, *Ob 50-letnici ZKJ*, Ljubljana 1969, Komunist.
Kardelj, E.: *Problemi naše socialistične graditve*, knjiga IX.
Lenin, V. I.: *Izbrana dela*, knjiga III, Beograd, Kultura.
Šoškić, B.: »Položaj i uloga SK u sistemu socijalističkog upravljanja« Teorija in praksa samoupravljanja u Jugoslaviji, Zagreb 1972, Radnička štampa.
Druga konferenca ZKJ, uvodni referat na 2. konferenci ZKJ, Beograd 1972, Komunist.
Izhodišča za pripravo X. kongresa ZKJ, Ljubljana 1973, Komunist.
Manifest Komunistične partije, Ljubljana 1973, Komunist.
Statistički podaci o SKJ, izvršni komitet predsedstva CK ZKJ, 1974.

Dialektika odnosov med družbeno-moralnimi vrednotami delavskega razreda in njegovo revolucionarno avantgardo

Dialektiko odnosov med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo lahko doumemo samo, če globlje posežemo v odnos med vrednostnimi opredelitvami, vsebovanimi v zgodovinskih interesih in ciljih, ki jih je delavski razred imel v posameznih obdobjih svojega razvoja, in tem, v kolikšni meri je revolucionarni avantgardi delavskega razreda uspevalo, da te interese, vrednostne opredelitve in cilje izrazi in prek njih prispeva k nadaljnjemu družbenemu revolucioniranju delavskega razreda. Z drugimi besedami: če hočemo doumeti dialektiko odnosov med delavskim razredom in njegovo avantgardo, moramo opazovati tudi družbeno-vrednostno sfero teh odnosov in to, kako so se ti odnosi razvijali v posameznih obdobjih razvoja socialnopolitičnih gibanj in osebnosti, kateri odnosi so se med seboj povezovali, usklajevali ali oddaljevali ali celo trajneje spopadali. Naša družbena znanost se še ni lotila sistematičnejših raziskav o tem družbenoetičnem fenomenu. Tudi to, kar bomo povedali na tem mestu, se ne more niti približno potegovati, da bi bilo popolno, saj ne temelji na sistematičnih raziskavah. Vendar menimo, da na podlagi neposrednega opazovanja in nekaterih zgodovinskih primerjav lahko odpremo nekatere probleme in tako usmerimo nanje močnejšo pozornost ter morebiti tudi druge spodbudimo, da se bolj vsestransko lotijo teh vprašanj.

Čeprav prijem, za katerega smo se odločili, vsebuje nekatere zgodovinskoprijemalne prvine, vendarle ne bi mogel v polni meri veljati za zgodovinsko primerjalni prijem; vsebuje več ločenega opazovanja posameznih vrednot, saj se nam je glede na naš način lotevanja in glede na prostorske okvire to zdelo edino možno. Zato se že vnaprej zavedamo vseh omejitev.

Vrednostna stališča kot izraz družbenozgodovinskih interesov, hotenj in ciljev

Če se postavimo na za nas edino sprejemljivo stališče, da vrednote nastajajo v relaciji med subjektom in objektom in v njihovem medsebojnem delovanju, pri čemer objekt določa naravo vrednote, subjekt pa je tisti, ki objekt 'obarva' z vrednoto, oziroma stališče, da so vrednote relacijski fenomeni, potem se sam na sebi vsiljuje sklep, da ne moremo sprejeti niti aksiološkega ontologizma ali objektivizma, ki vrednote obravnavata kot bitja, ki so neodvisna od človeka in subjekta nasploh, in jih zvajata na stvari na sebi, hkrati pa prav tako ne moremo sprejeti aksiološkega subjektivizma in individualizma, ki v vrednotah in v vrednostnih sodbah vidi samo izraz individualnih občutij — kakor da vrednote obstoje samo v nas, kot da so naša subjektivna tvorba, kot da jih človek vnaša v stvarnost. Marksistično pojmovanje je, da so vrednote povezane s človekom in njegovim razvojem in da so nastale v procesu njegove praktične dejavnosti, v kateri je človek, spreminjajoč naravo, hkrati spreminjal tudi sebe. Marksistično pojmovanje vrednot tudi trdi, da so vrednote in družbenopolitične razmere, v katerih živijo subjekti, ki te vrednote sprejemajo in jih razvijajo, med seboj povezane, to pa pomeni, da se to, da ljudje živijo v različnih ekonomskih, političnih, kulturnih in drugih razmerah, kaže tudi v njihovih vrednostnih sistemih, tako da so vrednote družbeno, razredno določene.

Ker se vrednote vselej pojavljajo povezane v manj ali bolj koherentne sisteme, lahko govorimo o hierarhiji vrednot, pa tudi o hierarhiji vrednostnih sistemov. V globalnem vrednostnem sistemu so izraženi osnovni cilji, ki jih ima neka določena družba oziroma jih imajo neki določeni razredi. Vrednostni sistem vladajočega razreda je vselej zelo močno vplival tudi na druge vrednostne sisteme v družbi, še posebej v revolucionarnih obdobjih njegovega razvoja, medtem ko so v obdobjih, ko je vpliv vladajočega razreda slabel, vse močnejše delovali vrednostni sistemi podrejenega razreda, ki je v svojem revolucionarnem razvoju dobival vse pomembnejšo družbeno vlogo. Ta pojav v razvoju delavskega razreda lahko opazujemo tudi v deželah današnje Jugoslavije.

Če gledamo s tega stališča, lahko razlikujemo obstoječe in projektirane vrednostne sisteme. Obstoječi vrednostni sistemi izražajo tisto, kar je objektivno obstoječe, kar je doslej že ustvarjeno in na čemer neka družba oziroma neki razred utemeljuje svoj družbeni položaj in interese; projektirani vrednostni sistemi izražajo želje, hotenja, težnje družbe ali posameznih razredov in drugih družbenih struktur. Skoraj redno prihaja do razlik med obstoječimi in projektiranimi vrednostnimi sistemi. Če bi takšnih razlik ne bilo, potem bi bila družba ali bi bili posamezni razredi v stagnaciji. Če pa so razlike velike, tako da jih je težko premostiti, ali če družba ni sposobna, da uresniči cilje, ki jih postavljajo posamezne izmed njenih glavnih struktur, potem pride do krize. Novi vrednostni

sistem se je navadno vzpostavil po globokih družbenih pretresih, pa tudi z revolucijo. Če gledamo s tega stališča, revolucija ni nič drugega kakor zamenjava enega vrednostnega sistema, ki je postal stagnanten ali celo reakcionaren, ki ne omogoča družbenega napredka, z novim vrednostnim sistemom, ki bo pripeljal do vzpostavitve novega vrednostnega sistema in ta bo odprl perspektivo in napredek.

Pri vsem tem ne smemo pozabiti, da imajo vrednote, vsebovane v ciljnih družbe ali njenih posameznih razredov ali ožjih struktur, vselej tudi svojo kontinuiteto, če ne v vrednostnem sistemu vladajočega razreda pa v vrednotah posameznih družbenih struktur oziroma v posameznih razredih, skupinah in slojih. Z drugimi besedami, vrednote morajo vselej izražati tako del sedanjosti kot del preteklosti, da bi bile realne s stališča prihodnosti.

Vrednote delavskega razreda kot revolucionarne družbene sile so vselej bolj ali manj odsevale njegova hotenja, želje in interese; hkrati so se opirale na vse tisto, kar je bilo v preteklosti najbolj revolucionarno. Drugače tudi ni moglo biti, če je delavski razred hotel uresničiti svoje zgodovinske interese in ustvariti novo družbo, ki bo temeljila na novem vrednostnem sistemu in ki bo v večji meri izražala zgodovinsko revolucionarno pot človekovega razvoja.

Vse vrednote, tudi vrednote delavskega razreda se vselej ne opirajo samo na tisto, kar obstoji in je realno, ne izražajo samo stvarnih, temveč tudi vrednostne sodbe. Vrednostne sodbe imajo revolucionaren pomen, saj vsebujejo želje, hotenja, interese, ki bi jih bilo treba uresničiti. Te težnje, hotenja, interesi so lahko bolj ali manj verjetni, odvisno pač od tega, v kolikšni meri so nosilci teh vrednostnih opredelitev v sebi izrazili težnje družbenega razvoja.

O vrednostnem odnosu delavskega razreda in njegove avantgarde

Če gledamo s stališča našega prispevka, lahko rečemo, da je bila stvarnost teh želja, hotenj in interesov delavskega razreda v zgodovini razvoja delavskega gibanja odvisna od tega, v kolikšni meri sta se delavski razred in njegova avantgarda zavedala teh teženj in interesov, saj ima zavestna komponenta v sferi vrednot, kakor smo že poudarjali, zelo pomembno vlogo. Če bi se nosilci zgodovinskih interesov družbenega razvoja ne zavedali svoje vloge, potem bi težko govorili o tem, da se bo ta vloga realizirala. Zato so že klasiki marksizma opozarjali, kako zelo je pomembno, da se delavski razred zave svojih zgodovinskih interesov in da svoje interese izrazi v hotenjih, željah in ciljnih in da se, potem ko se teh interesov in ciljev zaveda, organizira in usmeri k njihovem uresničevanju. Znano je, da so si za to tudi zelo praktično prizadevali, da so bili nosilci »osveščanja« delavskega razreda pri opredeljevanju njegovih razrednih interesov in njegovih vrednot.

Če bi gledali posplošeno, bi lahko rekli, da je delavski razred v okoliščinah, kadar je postajal bolj osveščen glede svojih razrednih interesov in teženj in kadar je te interese uspešneje opredeljeval v svojih ciljih, dobival tudi močnejšo napredno družbeno vlogo, krepil svoj vpliv, saj je tako subjektivna stran vrednot postajala izrazitejša osnova tudi za njihovo objektivno uveljavljanje. Vendar pa je treba poudariti, da zavest slehernega razreda, tudi delavskega, ne vsebuje samo objektivirane strani stvarnosti, temveč je močno odvisna tudi od tega, koliko je postala last najširših slojev tega razreda. Samo najbolj osveščeni del razreda se kaže kot izraz določenih interesov razreda, se zaveda zgodovinskega pomena tega razreda in se v skladu s splošnimi težnjami družbenega razvoja uveljavlja kot razredna avantgarda pri določanju zgodovinskih razrednih interesov in ciljev oziroma v ciljih vsebovanih vrednostnih opredelitev. Ta avantgardni del razreda postane njegova temeljna ideološka in družbena sila in deluje nazaj na razred, tako da krepi njegovo zavest o njegovi lastni zgodovinski vlogi, da ga revolucionira in usmerja k novim ciljem. Bolj in popolneje ko avantgarda dojamete te družbenovrednostne opredelitve, tesnejša je povezanost med razredom in njegovo avantgardo, toliko močnejše in toliko bolj usklajeno je njuno delovanje. Narobe, če pride do tega, da se avantgarda pri izražanju vrednostnih opredelitev razreda oddalji od samega razreda, potem se lahko zgodi, da med avantgardo in temeljno razredno silo nastane prepad, tako da razred ne sledi več svoji avantgardi. Zato lahko rečemo, da je družbenovrednostni odnos med razredom in njegovo avantgardo v dialektičnem medsebojnem vplivanju; pri tem sta njuno sodelovanje in povezanost toliko večja, kolikor sposobnejša je avantgarda, da v sebi izrazi splošne interese razrede in da tako, s tem da revolucionira razred, tudi sama sebe nenehno revolucionira s potencami, ki jih nosi v sebi revolucionarni razred.

Avantgarda delavskega razreda je nosilka osnovnih vrednostnih sistemov, v katerih se izražajo interesi, hotenja in cilji delavskega razreda, zato je že od prvih korakov boja delavskega razreda dobivala vse pomembnejšo vlogo. Skoz zgodovino lahko opazujemo odnos med delavskim razredom in njegovo avantgardo — vidimo lahko, kako je s tem, da sta se krepili zavest in moč avantgarde delavskega razreda, tudi delavsko gibanje postajalo vse bolj organizirano in je vse jasneje izražalo vrednostne opredelitve, za katere se zavzema. To pot bi lahko opazovali še od ludiističnih in čartističnih gibanj v začetku in v sredini 19. stoletja, pa vse do danes. Ni naključje, da sta prav zaradi tega tako Marx kakor Engels prav tolikšno pozornost posvečala organizaciji delavske avantgarde, da sta se tudi sama angažirala pri pisanju njenih programskih dokumentov od *Komunističnega manifesta*, dela v okviru I. internacionale do kritike gothskega oziroma erfurtskega programa. Vsekakor pa so glede tega najpomembnejši njuni sklepi, do katerih sta prišla po pariški komuni — o tem, da je potrebna močna in organizirana delavska avantgarda. Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za Leninove

izkušnje, ki si jih je pridobil v boju za enotnost in za visoko revolucionarno raven delavske avantgarde. Ni naključje, da so napake v okviru delavske avantgarde, do katerih je prišlo v kasnejšem razvoju delavskega gibanja (do katerih prihaja tudi danes) bile pogosto tudi glavni vzrok za neuspehe, ki jih je razred doživljal v boju za svoje cilje. Te izkušnje v boju za enotnost in krepitev zavesti in družbenih opredelitev lahko opazujemo tudi na našem lastnem razvoju — na razvoju KPJ oziroma ZKJ. Znana je škoda, ki nam jo je naredilo frakcionaštvo v partiji. V nadaljevanu bomo poskušali z nekaterimi našimi konkretnimi primeri prikazati to enotnost v odnosu med delavskim razredom in njegovo avantgardo, da bi poudarili, kako je v posameznih obdobjih takšno ali drugačno opredeljevanje družbenih in moralnih vrednot, za katere se je borila KPJ oziroma ZKJ, vplivalo na dialektičnost njunih medsebojnih odnosov.

Pogled na nekatere vrednote našega delavskega razreda in na dialektiko odnosa med delavskim razredom in njegovo partijo

Med osnovne vrednote, za katere se je delavski razred zavzemal v svojem zgodovinskem razvoju, je vsekakor treba uvrstiti tiste, ki bistveno določajo njegov razredni interes in ki mu rabijo za temelj pri preseganju njegovega podrejenega razrednega položaja, ki mu omogočajo, da se močnejše uveljavi kot razred, in peljejo k nadaljnjemu človekovemu osvobajanju. Med takšne vrednote sodijo vsekakor težnje delavskega razreda, da se osvobodi vladavine meščanstva, za kar je prva postavka odprava privatne lastnine osnovnih proizvodnih sredstev, težnja, da se zagotovi družbena lastnina proizvodnih sredstev in da se vzpostavijo boljši in pravičnejši družbeni odnosi. To zahteva tudi odpravo stare oblasti in vzpostavitev nove, zagotovitev pravičnejših odnosov pri delu, v naših razmerah pa tudi to, da se ne zagotovi samo splošna socialna človekova svoboda, temveč tudi nacionalna enakopravnost, bratstvo in enotnost, socialistični internacionalizem idr. Vse te vrednote ne rabijo samo kot temelj za nadaljnji razvoj delavskega razreda, temveč omogočajo tudi nadaljnji človekov razvoj, odpravo vseh virov razrednega in drugega izkoriščanja in s tem ustvarjanje bolj vsestranskih možnosti za človekov splošni razvoj.

Zato je bil boj za *odpravo privatne lastnine in za vzpostavitev družbene lastnine proizvodnih sredstev* temeljna družbenopolitična vrednota, vrednostni cilj, ki ga je revolucionarna delavska avantgarda poudarjala v svojem razvoju, v spopadih z buržoazijo in s tem izražala interes delavskega razreda v boju za osvoboditev in nadaljnji družbeni razvoj. To zahtevo že jasno poudarja *Komunistični manifest* in tako ali drugače jo bosta revolucionarna avantgarda in delavski razred nenehno še naprej ponavljala. Bolj ko je bila ta zahteva poudarjena, bolj je revolucionirala delavski razred v konkretnih razmerah — in narobe. To se je videlo še

posebej v bojih delavskega razreda v pariški komuni in v oktobrski revoluciji. To pa seveda ne pomeni, da je lahko avantgarda delavskega razreda to zahtevo v različnih razmerah šablonizirano uporabljala. Navedimo samo en primer. Znano je Leninovo stališče v zvezi z agrarno reformo; četudi bi reforma lahko na začetku ekonomsko škodovala razvoju kmetijstva, pa je hkrati omogočala trdno povezanost med boljševiško partijo in kmeti, ki so tako postali ena izmed osnovnih sil revolucije. Na drugi strani pa je oportunistično stališče voditeljev druge internacionale glede številnih vprašanj povzročilo, da je revolucionarni boj delavskega razreda otopel.

Znano je tudi, da je bila *socialistična ljudska oblast* od nekdanje temeljne vrednota, za katero se je boril delavski razred. Marx in Engels sta to zahtevo natančno opredelila na temelju izkušenj pariške komune. Pozneje so v dolgotrajnem boju delavskega razreda za novo ljudsko oblast to zahtevo še natančneje opredelili in jo uvrstili med osnovne vrednote revolucionarnega delavskega gibanja. Že na začetku NOB je KPJ poudarila, da je eden izmed bistvenih ciljev boj za oblast in socialno osvoboditev. To se je izrazilo s parolo »Ni vrnitve k staremu«. Dokazovali so, da je stara oblast skorumpirana. Toda KPJ ni dopustila, da bi v NOB prevladali izključno družbeni cilji delavskega razreda, ker bi se tako zožila platforma boja proti okupatorju, širina te platforme pa je prav vodila k temu, da so se v poznejši fazi boja močnejše uveljavili socialni interesi. Če bi platformo NOB zožili samo na socialno revolucijo, bi s tem velik del sil odbili od revolucionarnega programa. To pomeni, da bi to škodilo revolucionarnemu pohodu v celoti. Kot rezultat NOB smo dobili izvedeno politično revolucijo. Socialna revolucija je prišla pozneje. Toda politična revolucija ni samo ustvarila politične družbe, pač pa je bila ta družba sposobna, da izvrši reforme na področju lastnine in celotne družbene strukture.

Če nova politična družba, vzpostavljena po revoluciji, ne bi začela procesa »negacije same sebe« in vzpostavljanja nove socialne strukture, potem bi lahko rekli, da se ves ta proces ni končal. Šele ko je revolucionarna politična struktura sprožila proces vzpostavljanja nove socialne strukture, se je revolucija v dialektičnem smislu vračala k sebi, k svojim izhodiščnim osnovam in predpostavkam. Rehabilitirala je in začela je naprej razvijati tudi nekatere odrinjene oblike samoupravnosti, ki so nastale v okviru politične revolucije. Če bi revolucionarni etatizem trajal še naprej, bi se lahko spremenil v svoje nasprotje, pripeljal bi do oblikovanja birokratskih političnih struktur, s tem pa bi se vrnil nekatere oblike upravljanja, ki jih ni ustvarila revolucija, pač pa jih je revolucija morala prav odpraviti. Socialistična revolucija v Jugoslaviji se je izrazila v *samoupravljanju*; to je postalo ena izmed naših največjih vrednot prav zato, ker je vodstvo KPJ, ko je iskalo izhod iz našega družbenega položaja, ta izhod in to revolucionarno rešitev našlo v nauku Marxa in Engelsa, v našem dosedanjem razvoju, še posebno pa v razvoju našega

revolucionarnega delavskega gibanja, ker se je vrnilo k izkušnjam pariške komune, oktobrske revolucije, k velikim idejam klasikov marksizma.

Ena izmed temeljnih družbenomoralnih vrednot, za katere se je že od začetka zavzemal delavski razred, je humanistično načelo *pravičnosti in enakosti*. To je bila podlaga, na kateri se je konstituiral njegov revolucionarni boj proti buržoaziji in izkoriščanju, to je bilo, kakor smo že poudarili, temeljno gibalno boja delavskega razreda za novo družbo. Ko smo govorili o zgodovinskem interesu delavskega razreda, smo poudarili, da se je lahko ta interes uresničeval prav v boju za uresničitev teh vrednot in da je delavska avantgarda uživala toliko večji ugled, kolikor doslednejša je bila v boju za uresničevanje teh vrednot. Zato se na tem mestu ne bomo zadrževali pri zgodovinskih primerjavah, ki bi kazale na to dialektiko odnosa med delavskim razredom in njegovo avantgardo. Za ponazoritev bi vzeli sodobnejše primere, kako se te vrednote socialističnega humanizma realizirajo danes v našem materialnem življenju in kako njihova realizacija vpliva na odnos med delavskim razredom in ZKJ.

Že Marx je poudaril, da socialistična družba ne more razglasiti načela delitve »po potrebah«, temveč mora še naprej ohraniti načelo delitve »po delu«. Socialistična družba lahko torej pojmuje enakost in pravičnost kot enako pravico do dela z družbenimi proizvodnimi sredstvi in tako, da ustvarja čim pravičnejše družbene razmere, v katerih bo lahko človek to pravico uveljavljal. Kadar pa gre za posameznikovo udeležbo pri razdelitvi rezultata dela, lahko socialistična družba to enakost in pravičnost obravnava smo kot posameznikov sorazmerni delež pri razdelitvi družbenega proizvoda. V sferi razdelitve se torej kaže enakost v rabi enakega merila, to pa je delo. Ker pa so posamezniki različno usposobljeni za delo in so tudi izhodišča za delo dokaj različna, se pravica do enakega merila nujno spremeni v neenakost v tistem delu razdelitve osebnega proizvoda, ki je namenjen za osebno porabo, medtem ko se v preostalem delu enakost popolneje uveljavlja.

Načelo nagrajevanja po delu izvira iz nerazvitosti proizvodnih sredstev in družbenih odnosov in je nujno, še posebej če upoštevamo tudi raven razvoja zavesti pri sodobnem človeku. Dokler ne bo zadosti življenjskih sredstev, dokler ne zmanjšamo pomanjkanja teh sredstev, bodo nosilci družbenega dela težili k temu, da po svojem deležu pri delu sodelujejo tudi pri razdelitvi družbenega proizvoda. Drugače bi interes za delo začel upadati in humanistične vrednote svobode in enakosti bi se spremenile v svobodo in enakost v bedi. Zato bi zavrli družbeni razvoj, če bi zanemarili ta vpliv. Toda načelo nagrajevanja po delu zahteva tudi, da odpravimo vse tiste oblike sodelovanja pri razdelitvi proizvoda dela, ki ne temeljijo na delu, to pa se že povezuje s krivico in neenakostjo. Zato je vsakokrat, kadar so napredne družbene sile zane-marjale eno ali drugo skrajnost, prihajajo do družbenih nezadovoljstev zaradi krivic, ki so izhajale prav iz uporabe načela nagrajevanja po delu. Tudi v našem družbenem življenju opazamo takšne krize, do katerih

je prihajalo ali zaradi zlorabe načela nagrajevanja po delu — ali zaradi prilaščanja večjih rezultatov, kakor je bilo vloženo delo, ali pa zato, ker ni bilo omogočeno sodelovanje pri razdelitvi, ki bi ustrezalo vložnemu delu. Znano je, da vsi takšni dogodki izzivajo resne kritike, ki jih delovni ljudje naslavljajo na avantgardo, ker ne ukrepa zadosti, da bi zagotovila spoštovanje tega načela. Spomnimo naj samo na številne razprave v tisku v zvezi z neenakopravnimi pogoji gospodarjenja, z neupravičenim (s stališča tega načela) bogatenjem ipd.

Toda četudi socialistična družba temelji na tržnem gospodarstvu in nagrajevanju po delu, pa prav zato, ker vsebuje tudi globoke humanistične interese delavskega razreda, da uresniči boljšo in pravičnejšo družbo, teži k temu, da vsem članom družbe zagotovi tudi neke določene življenjske razmere. Četudi načela »po potrebah« ne more uresničiti, pa ga vendarle popolnoma ne zanemarja. To se danes izraža z zahtevo po *solidarnosti*; ta zahteva vsebuje visoke moralne vrednote, ki jih hoče ta družba uresničiti. Prav zato je to načelo neki določeni korektiv zahtev »po delu«, korektiv, ki izraža odgovornost posameznika ali skupine za drugega posameznika ali skupino, tako da se temu drugemu posamezniku ali skupini zagotovi ustrezne, četudi za to skupnost minimalne razmere, ki omogočajo življenje na ravni standardov te družba. Solidarnost je pravzaprav enotnost v tem, da se pomaga drugemu, da v čim večji meri uresniči svoje človeške pravice. V tem smislu se solidarnost izraža v težnji, da se pomaga, v težnji, da se odpravijo socialne krivice, ki lahko izvirajo iz uporabe načela »po delu«, saj če to načelo speljemo do skrajnih meja, lahko postane zelo krivična, ker upošteva samo eno (četudi bistveno) prvine človekovega odnosa do sveta — njegov delež pri delu. Zato se solidarnost razume kot skupni napor, da pomagamo tistim, ki iz kakršnihkoli družbenih razlogov ne morejo izpolniti nekaterih pogojev. Solidarnost ni miloščina, ki bi jo bogati dajali revnim. Je hkrati tudi pogoj, da se razvija družba v celoti, da se spodbujajo vse družbene sile k močnejšemu angažiranju in da se tako omogoči napredek vsem in družbi v celoti. Bogatejša družba pa bo omogočila tudi bogatejše posameznike. To je torej medsebojen odnos trajnejše narave.

Povedati je treba, da načelo solidarnosti delavski razred sprejema že od najzgodnejših dni svojega razvoja in da se to načelo zelo uveljavlja v vseh obdobjih razvoja delavskega gibanja. Močnejše ko je bilo delavsko gibanje, večjo solidarnost je zagotavljalo med svojimi člani. To bi lahko rekli tudi za današnji čas. Zato je delavski razred sprejemal vse oblike upravičene solidarnosti in je hkrati zavračal tiste oblike, ki izvirajo iz nedelavnosti in nesocialnega vedenja. V teh prizadevanjih je delavski razred podpiral tudi avantgardo, kar je posebno vidno tudi danes, upiral pa se je tistim oblikam solidarnosti, ki so izvirale iz družbene nedelavnosti, nemarnega odnosa posameznikov ali skupin do družbe ipd. Primerov za to dialektiko odnosov je veliko tudi danes v naši družbi.

Dialektiko odnosa med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo lahko opazujemo tudi pri vzpostavljanju in moči vpliva nekaterih drugih naših temeljnih vrednot. Ena izmed takih vrednot sta tudi *bratstvo in enotnost* oziroma *enakopravnost* naših narodov in narodnosti. Pogled v zgodovino nam govori, da je zahteva po zbliževanju naših narodov rasla vzporedno z osvobajanjem posameznih naših narodov izpod tujega gospodstva. Pri južnih Slovanih se je ta zahteva pojavila že na začetku 19. stoletja z osvoboditvijo Srbije, Črne gore in v času nacionalnega preporoda Hrvatov in Slovencev (četudi so oboji še naprej ostali v okviru habsburške monarhije, v kateri so Hrvatje vendarle imeli posebno državnopravno individualnost). Ž v času nacionalnega preporoda se pri jugoslovanskih narodih pokažejo težnje po zbliževanju in celo združevanju kljub težnji tedanje Avstrije, da bi te ideje zatrla s spodbujanjem nacionalnih in še posebej verskih nestrpnosti.

V Srbiji so si vladajoči buržoaznobirokratski sloji na čelu z dinastijo to združitev zamišljali kot pridružitve drugih pokrajin k tedanji Srbiji oziroma kot širjenje srbske oblasti tudi v te pokrajine. To je v poznejšem razvoju postalo ovira za resnično združitev, saj je velikosrbski hegemonizem dušil pravice in svoboščine drugih narodov, kar se je kazalo tudi po ustanovitvi tedanje Jugoslavije. Hkrati s tem hegemonizmom so začeli nastajati težnje in načrti nekaterih političnih tokov na Hrvaškem. To je pripeljalo do tega, da je bila nekdanja Jugoslavija taborišče nacionalnih bojev, ki so se začeli že ob njeni ustanovitvi in so jo od znotraj toliko oslabili, da je aprila 1941 zaradi izdajalstva buržoazije in vojnih krogov v nekaj dneh razpadla. Znano je, kaj se je zgodilo potem, da je prišlo do bratomorne vojne, ki je vodila k medsebojnemu uničenju. Danes je celo težko razumeti, da se kaj takega lahko zgodi v času, ko se je ideja človeške enakosti, razumevanja in bratstva že uveljavila v svetu.

Že na začetku revolucije je imela KPJ toliko moči, da je poudarjala jasne cilje boja za nacionalno enakopravnost, za bratstvo in enakost naših narodov in narodnosti. Moč je našla v tem, ker se je tudi sama v svojih vrstah dolgo borila za pravilno razumevanje »nacionalnega vprašanja«; in prav okoli tega vprašanja se je preskušala tudi njena dialektika odnosa do delavskega razreda in drugih naprednih družbenih sil. Tudi sama je že zagrešila velike napake v zvezi z »nacionalnim vprašanjem«. Na ustanovnem kongresu leta 1919 so sprejeli celo integralistično pojmovanje, da so Srbi, Hrvatje in Slovenci en narod, pa tudi na vukovarskem kongresu ni bilo niti besede o nacionalnem vprašanju. Kongres se je opredelil za nacionalno enotnost v času, ko je že postal zelo pereč boj proti centralizmu buržoazije in ko so v boj za nacionalno enakopravnost začele posegati celo kmečke množice, še posebej na Hrvaškem. Takšno stališče KPJ do nacionalnega vprašanja je utrjevalo prepričanje, da se zavzema za nacionalno stališče, to pa je povzročilo njeno osamitev in celo to, da je revolucionarno akcijo prepuščala meščanskim strankam. Kmečko gibanje na Hrvaškem, ki ga je vodila buržoazija, je postalo v

boju za nacionalno enakopravnost celo močnejša sila kakor KPJ. Resda je KPJ že na tretji konferenci leta 1923 razglasila pravico narodov do samoodločbe in do odcepitve. To stališče je KPJ ohranila, še posebej pa se je pravilno stališče do nacionalnega vprašanja izostrilo po prihodu tovariša Tita na čelo partije leta 1937; to je bila tudi podlaga za pritegovanje množic za boj proti reakcionarnim režimom.

Hkrati ko je KPJ razglasila pravico narodov do samoodločbe in odcepitve, se je, ko se je približevala druga svetovna vojna, bojevala za Jugoslavijo kot skupnost enakopravnih narodov, za enotnost odpora proti fašizmu in proti ponovnemu razkosanju naših narodov, s katerim so jim grozili napadalci. Ko je do napada in do razkosanja Jugoslavije vendarle prišlo, se je KPJ odločno dvignila v boj za ohranitev enotnosti dežele in se ni nikoli sprijaznila z razdelitvijo, ki so jo opravili napadalci. Že sklepi drugega zasedanja AVNOJ poudarjajo, da »narodi Jugoslavije niso nikoli priznali in ne priznavajo razkosane Jugoslavije po fašističnih imperialistih in so v skupnem oboroženem boju dokazali svojo odločno voljo, da ostanejo še naprej združeni v Jugoslaviji«. Drugi sklepi pa bodo zagotovili pravico vsakega naroda do svobodnega razvoja v okviru federativno urejene Jugoslavije.

Takšna stališča KPJ so bila podlaga za nadaljnje povezovanje z vsemi delovnimi ljudmi naše dežele in še odločnejši poziv v boj za osvoboditev. Ko so se po osvoboditvi ta načela uresničila v praksi, so postala sila, ki je povezovala delavsko avantgardo z vsemi naprednimi silami. Dialektiko tega povezovanja lahko ugotavljamo tudi pozneje, in sicer v celotnem razvoju našega družbenega življenja: Vsaka nadaljnja krepitev enakopravnosti naših narodov in narodnosti je krepila tudi zaupanje v KPJ oziroma ZKJ.

Moramo pa še naprej upoštevati, da bi sleherno zanemarjanje narodnostne enakopravnosti koristilo reakcionarnim družbenim silam in zaviralo družbeni razvoj. To nam najbolje ponazarja primer nacionalne evforije, ki je pri nas nastala v 70-tih letih, ko je ZKJ začela zanemarjati potrebo, da krepí nacionalne svoboščine in pravice narodov in narodnosti, ko se ni dovolj odločno postavila proti unitarističnim in birokratskim silam. To je povzročilo, da so se množice oddaljile od ZKJ in zgubile zaupanje v njeno vodilno vlogo. Rešitve, do katerih je pozneje prišlo v okviru ustavnih amandmajev in nove ustave, so vrnilo to zaupanje in danes smo v položaju, da vsak nadaljnji korak pri krepitvi nacionalne enakopravnosti in svobode narodov in narodnosti krepí tudi zaupanje med našimi narodi in prispeva h krepitvi bratstva in enotnosti. To hkrati utrjuje tudi ugled ZKJ kot avantgarde naših delovnih ljudi v boju za uresničevanje njihovih popolnih svobode.

Dialektiko odnosov med ZKJ in našim delavskim razredom oziroma delovnimi ljudmi naše dežele lahko opazujemo tudi v vrsti drugih vprašanj v zvezi z uresničevanjem temeljnih družbeno-moralnih vrednot, za katere se zavzemajo in v katerih se izraža njihov zgodovinski interes.

To dialektiko lahko vidimo tudi v okviru boja za našo miroljubno politiko, za politiko koeksistence in *neuvrščenosti*, za dosledno uveljavljanje internacionalističnih stališč. Kolikor doslednejša je bila avantgarda pri uveljavljanju teh stališč, toliko večje je bilo zaupanje vanjo med delovnimi ljudmi in toliko lažje so se identificirali z njenimi cilji in stališči. To dialektiko odnosa bi lahko opazovali od revolucionarnih bojov KPJ v predvojnem obdobju, na zgledu njenega doslednega stališča in pomoči revoluciji na Madžarskem takoj po prvi svetovni vojni, v njenem odnosu do oktobrske revolucije, v odnosu do revolucije v Španiji, v stališčih proti nacistični okupaciji Češkoslovaške, pa tudi v poznejšem obdobju med drugo svetovno vojno in po njej. Kolikor bolj je KPJ oziroma ZKJ izražala želje in interese delovnih ljudi, toliko močnejše je bilo zaupanje vanjo in toliko močnejša je bila povezanost med KPJ kot avantgardo in delovnimi ljudmi v celoti. To lahko opazujemo v sedanjem obdobju na številnih primerih boja za mir in neuvrščenost, za kar se zavzemamo.

Sklep

Družbenomoralne vrednote odločilno vplivajo na vedenje posameznika in skupin, ker izražajo interese, želje in hotenja, to pa pomeni, da izražajo tudi njihovo angažiranje za neke določene vrednostne cilje. V sebi nosijo prvine sedanjosti, preteklosti, še posebej pa prihodnosti.

Iz tega se nam poraja sklep, da je treba nenehno usklajevati odnose glede družbenomoralnih vrednot delavskega razreda in njegove avantgarde; če do tega ne bi prihajalo, bi zapadlo revolucionarno gibanje delavskega razreda v celoti v velike težave — avantgarda bi se oddaljila in osamila, delavski razred pa bi bil prepuščen drugim, razredno tujim vplivom. To v polni meri velja tudi za našo družbo, za naš delavski razred in njegovo avantgardo. Številni primeri namreč govore, da so neskladnost in daljša protislovja na tem področju vodila in še vedno vodijo k hudo negativnim družbenim rezultatom. Menim tudi, da je prav v tem velika vloga vzgojno-izobraževalnega dela oziroma nadaljnjega razvijanja družbenomoralnih vrednot.

Zveza komunistov in sodobne naloge sindikatov

Jugoslovanska družbena praksa, posebno izgrajevanje samoupravnega družbenega sistema, ni nikdar zanikala pomena družbeno političnih organizacij. Občasno so se sicer kazale različne zahteve in predlogi, da je treba spremeniti njihov »uradni« družbeni položaj. Takšne zahteve so bile po svoji vsebini zelo divergentne, pač glede na svojo idejno interesno podlago (idejno interesno podlago njihovih nosilcev). Na eni strani je šlo za zahteve po spremembi političnih organizacij v klasične politične stranke. Avtorji takšnih zahtev so se zgledovali predvsem po večstrankarskih sistemih v meščanskih družbah. Na drugi strani pa so bile zahteve po »odpravi« političnih organizacij, ki da jih samoupravna družba odpravlja samo po sebi. V takšnih zahtevah ni težko prepoznati prvin ultralevičarske idejne usmeritve.

Družbena praksa je ne glede na občasna nihanja in posamezne odstopne neprestano potrjevala potrebnost družbenopolitičnih organizacij pri nas. Za teorije o spontanem samoupravnem razvoju, o samoupravljanju kot spontani množični akciji (le tako samoupravljanje naj bi bilo »pravo« samoupravljanje), se je zelo hitro pokazalo, da so objektivno nazadnjaške. Bile so sestavni del idejnih odporov samoupravljanju, ki so deloma nastajali doma, na podlagi različnih napak v samoupravnem razvoju družbe, še v večji meri pa pod tujim idejnim vplivom. Vodilne idejne sile tako v buržoaznih kot v državnih socialističnih sistemih so se zavedale nevarnosti, ki jo njihovemu vladajočemu družbenemu položaju prinaša samoupravljanje kot nov tip družbene organizacije. Ta bojazen ni bila brez podlage, saj v sodobnem svetu lahko opazujemo vedno močnejše gibanje za povečevanje udeležbe delavcev pri upravljanju ne le podjetij, ampak tudi širših ravni družbene organizacije.

Bržčas ne bo pretirana trditev, da se je največ divergentnih mnenj o družbeni funkciji, potrebnosti ali nepotrebnosti, nanašalo prav na sindikat. Kljub mnogim kritikam na račun dejavnosti ali nedejavnosti sindikatov itn. pa za delavce očitno potrebnost ali nepotrebnost sindikata ni bila nikdar vprašljiva. To je mogoče preprosto dokazati s tem, da je bilo v sindikate vedno včlanjenih okrog 90% vseh, ki so izpolnjevali

pogoje za članstvo. Za prostovoljno organizacijo je tolikšna množičnost članstva nedvomno zavidljiva, saj sodi med najvišje v svetu.

Vendar pa je glede družbenega položaja in programske usmeritve sindikatov še vrsta nedorečenih vprašanj. Eno izmed njih je tudi odnos med sindikati in avantgardo, konkretno med zvezo sindikatov in zvezo komunistov. Ker smo to vprašanje v Jugoslaviji nedvomno izvirno rešili, gotovo zasluži, da ga posebej obravnavamo.

1. Zveza komunistov in sindikati

Jugoslovanski sindikati so v svojem statutu opredeljeni kot neodvisna ekonomska in politična organizacija delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri nas. Zveza komunistov pa je podobno opredeljena kot organizirana politična sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi Jugoslavije. Kakšen je torej odnos med tema dvema organizacijama delavskega razreda in vseh delovnih ljudi?

To vprašanje se nanaša na celotno družbeno koncepcijo položaja sindikata. Glede tega imamo v dosedanjem razvoju sindikalnega gibanja dve nasprotni koncepciji (če se zadovoljimo z grobo razdelitvijo). Ena vrsta koncepcij poudarja predvsem — ali izključno — sindikate kot organizacijo za ekonomski boj delavskega razreda. Te vrste koncepcij zagovarjajo ločenost sindikatov od političnih organizacij delavskega razreda. Praktično je velika večina sindikatov v svetu bolj ali manj povezana s političnimi strankami, vendar je povezava marsikje zelo šibka, tako da popolna ločenost sindikatov od političnega boja in njihovo omejevanje na ekonomski boj ostaja le zahteva na papirju.

Druga koncepcija, ki se je v praksi polno uresničila, pa je pojmovanje sindikatov kot transmisije med partijo in delavskim razredom. Svojo najpopolnejšo uresničitvev je ta koncepcija doživela v stalinistični deformaciji socializma in vloge delavskih organizacij v njem.

Že iz povedanega je razvidno, da jugoslovanska koncepcija družbene vloge sindikatov ne pristaja na nobeno od navedenih dveh temeljnih skupin pojmovanj družbenega položaja sindikatov. Jugoslovanski sindikati so opredeljeni tako kot politična organizacija delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, opredeljeni pa so tudi kot samostojna, neodvisna organizacija.

Izhodišče za takšno opredelitev družbene funkcije sindikatov in njihovega odnosa do drugih družbenih političnih organizacij vključno z zvezo komunistov je marksistično pojmovanje razrednega boja kot enotnega procesa boja delavskega razreda za ekonomsko in politično oblast v družbi. Ekonomske in politične oblasti ni mogoče ločiti, saj je podlaga politične oblasti prav ekonomska oblast, prisvojitvev politične oblasti pa pot do ekonomske oblasti. Bistvo dominantnega družbenega položaja je seveda ekonomska oblast, kontrola nad materialnimi pogoji za družbeno življenje. V tem smislu je seveda nemogoče zagovarjati večtirnost

organiziranja istega razreda, nemogoče zagovarjati posebne organizacije za ekonomski in posebej organizacije za politični boj delavskega razreda. Nasprotno, vse organizacije delavskega razreda morajo biti tako organizirane, da nastopajo kot sestavni del istega gibanja.

Samostojnost sindikatov pa ne pomeni, da so ločeni od zveze komunistov. Oziroma, stopnje samostojnosti sindikatov ni mogoče meriti s stopnjo njihove ločenosti od zveze komunistov. Obe organizaciji imata isto socialno bazo, saj gre za organizaciji delavskega razreda in delovnih ljudi. Obe organizaciji imata deklarirano enako ideološko podlago in programsko usmeritev, ki nista v nasprotju druga z drugo. Zato je nujna povezanost delovanja in usklajenost akcije.

Skupni cilj obeh organizacij je razvoj samoupravne družbe, v kateri bi si delavski razred resnično zagotovil kontrolo nad materialnimi pogoji za družbeno življenje in s tem politično in ekonomsko oblast. Samoupravni družbeni odnosi izključujejo tudi transmissijsko vlogo sindikatov, saj nista hkrati mogoča oba odnosa: transmissijski (ki je utemeljen na odnosu nadrejenost — podrejenost) in pa samoupravni odnos (odnos enakopravnih sodelavcev) Zato samoupravljanje ne dopušča uresničevanje interesov razreda po večih tirih in seveda tudi ne takšnih organizacij.

Sindikati so najširša politična in ekonomska organizacija delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri nas. Njihova množičnost je resnično tolikšna, saj je v zadnjih letih v sindikate včlanjenih čez 95 % vseh zaposlenih, da lahko nastopajo kot resnični predstavnik vseh delovnih ljudi. Kot takšen sindikat lahko omogoči politično angažiranje najširšim slojem delovnih ljudi.

Samoupravni družbeni odnosi spreminjajo tudi družbeno funkcijo sindikata. Čeprav klasične družbene funkcije sindikatov, to je ekonomska, zaščitna in vzgojna funkcija, ne prenehajo v celoti, se vendarle vsebinsko modificirajo in predvsem razširijo. Danes sindikatom pri nas ni več potrebna klasična zaščitna funkcija. Pač pa sindikati ohranjajo širšo družbeno in zaščitno funkcijo za svoje članstvo. Z ustavo iz leta 1974 je sindikat tudi uzakonjen kot sestavni del družbenega sistema, opredeljena je njegova konstitutivna vloga v sistemu. Sindikat v tej vlogi ne nastopa le kot zaščitnik grupnih interesov svojih članov, kot nekakšna skupina za izvajanje družbenega pritiska. Sindikat nastopa kot sestavni del družbenega mehanizma, kot soustvarjalec družbenih odnosov in ne le kot razlagalec in predstavnik interesov delavcev.

Takšna družbena funkcija sindikatov nedvoumno zahteva tudi širše politično angažiranje sindikata. Torišče dejavnosti sindikatov ni več samo delovna organizacija. Pri uresničevanju svojih nalog, izgrajevanju samoupravnih odnosov in njihovemu pospeševanju se mora sindikat aktivno vključevati zlasti v urejanju odnosov v komuni ter tudi širših družbenopolitičnih skupnostih, vključno v federaciji. Dejavnost sindikatov ne poteka le v smislu osveščanja in mobilizacije delavcev, am-

pak mora sindikat sodelovati tudi v procesih odločanja. Tako lahko resnično uresničuje tudi svoje klasične funkcije, hkrati pa nastopa tudi kot zaščitnik razvoja samoupravnih odnosov.

Tako množična organizacija, kot je sindikat, nujno vključuje predstavnike različnih interesov. Do različnih interesnih usmerjenosti prihaja že znotraj delavskega razreda samega, še bolj pa na raznoličnost interesov vplivajo drugi sloji, včlanjeni v sindikate. Usklajevanje interesov, zagotavljanje enakopravnosti interesov delavcev postaja tako dominantna naloga sindikatov. Pri tem ne gre le za razlike med neposrednimi interesi kratkoročne narave, katerih nosilci so različne družbene skupine, ampak tudi za usklajevanje kratkoročnih in dolgoročnih interesov. Naše družbene izkušnje kažejo, da mora biti sindikat posebej pozoren na zastopanje in usklajevanje interesov neposrednih proizvajalcev, ki nimajo tako razvitih drugih oblik ali organizacij za zagovarjanje svojih interesov kot nekatere druge politične in intelektualne skupine.

Zveza komunistov in sindikati se skupaj borijo, da bi prevladali dolgoročni, zgodovinski interesi delavskega razreda nad neposrednimi, kratkoročnimi interesi in interesi, ki so v bistvu nasprotni zgodovinskim interesom delavskega razreda. Pri tem si ne delita vloge, namreč da bi bil sindikat zastopnik neposrednih, kratkoročnih interesov, zveza komunistov pa zastopnik dolgoročnih interesov. Takšna delitev bi v glavnem pomenila potiskanje sindikata samo na položaje ekonomskega boja, zveza komunistov pa bi imela oziroma obdržala monopol nad idejnopoličnim področjem. Zveza komunistov je sicer predvsem idejnopolični dejavnik, prednjači idejno pri razreševanju protislovij med različnimi interesi. V skladu z ustavo je tudi odgovorna za celotni družbeni razvoj.

Vendar nima idejnega monopola. Svoje cilje uresničuje skoz sindikat, skoz praktično dejavnost komunistov v sindikatih in drugih družbenopolitičnih organizacijah. Sindikati se s svojimi prizadevanji za razvoj samoupravljanja borijo za iste skupne končne cilje, partija skoz sindikate uresničuje del svojega programa. Jasno je, da partija ne more uresničevati svojih družbenih ciljev kot avantgarda delavskega razreda prek družbenih skupin, ki bi bile oddaljene od razreda in seveda tudi ne prek organizacij, ki ne bi vključevale razreda.

Praktično delovanje prek sindikatov torej omogoča avantgardi, da usmerja revolucionarno dejavnost razreda od znotraj, da praktično preverja svoja teoretična dognanja. Tako partija tudi vsrkava vase revolucionarne izkušnje razreda, kar je za njeno resnično avantgardno vlogo nujno.

Zato sindikati brez podpore zveze komunistov in brez praktične angažiranosti komunistov pri delu sindikatov ne morejo biti učinkoviti. Učinkovitost jim zagotavlja le praktična podpora komunistov, ki s svojim neposrednim angažiranjem zagotavljajo sindikalni akciji ustrezno družbeno vsebino. Obenem pa je angažiranje komunistov nujno, da se zagotovi spoštovanje dolgoročnih interesov razreda.

Takšno povezano delovanje je mogoče le ob relativni samostojnosti obeh organizacij. Delitev na zastopnika kratkoročnih interesov (sindikati) in dolgoročnih interesov (zveza komunistov), delitev na nosilca političnega boja in na nosilca ekonomskega boja itn. bi nujno povzročila, da bi se sindikat znašel v vlogi transmisije. Glede na naše družbene razmere transmissijska vloga sindikatov ne bi bila niti v interesu sindikatov, niti v interesu zveze komunistov. Tako kot bi zapiranje sindikatov pred zvezo komunistov pomenilo zapiranje razreda pred avantgardo, tako bi transmissijski položaj sindikatu onemogočal, da bi bil avtentičen izraz interesov delavskega razreda.

Zapiranje pred zvezo komunistov bi za sindikat nujno pomenilo nevarnost, da se spremeni v transmisijo kakega drugega družbenega sloja, zlasti birokracije ali tehnokracije. Zveza komunistov je torej nujno zainteresirana za samostojne sindikate. Samostojni sindikati so partiji potrebni tudi zaradi same sebe. Saj bi sindikati v transmissijski vlogi kot množična organizacija delavskega razreda in vseh delovnih ljudi onemogočili tudi zvezi komunistov kot avantgardi njeno razredno avtentičnost. Relativna samostojnost sindikatov je torej pogoj, da se ne birokratizira.

Relativna samostojnost je torej v interesu obeh organizacij. Tako se obe organizaciji dopolnjujeta v družbeni aktivnosti. Zveza komunistov prednjači v idejnem in teoretičnem razčiščevanju nastajajočih protislovij v interesih, omogoča sindikatu, da obvladuje pretirani prakticism v svoji dejavnosti, in mu omogoča, da se reproducira kot avtentična organizacija delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Nasprotno pa zveza komunistov prek sindikatov kot najprimernejše oblike uresničuje svojo avantgardnost v razredu, usmerja dejavnost razreda, prek razreda vpliva tudi na druge sloje v družbi itn. Zveza komunistov deluje v sindikatih kot integracijski dejavnik in prek sindikatov ter skupaj s sindikati tudi kot integracijski dejavnik v družbi kot celoti. Prav integracijska funkcija pa je ena temeljnih funkcij družbenopolitičnih organizacij v naši družbi. Družbenopolitične organizacije tej funkciji nadomeščajo državo in nastopajo v imenu družbe kot celote. Zveza komunistov in sindikati so toliko bolj družbene organizacije, kolikor bolj postaja interes delavskega razreda interes družbe v celoti.

Zveza komunistov in sindikati se torej skupaj borita tudi proti vsem nesamoupravnim težnjam v družbi in delujeta tudi prek samoupravnih mehanizmov.

2. Naloge sindikatov v združenem delu

Kot smo že omenili, potreba po obstoju sindikalne organizacije pri nas kljub nekaterim občasnim vprašanjem te vrste ni bila nikdar sporna. Posebej ni bila sporna za zvezo komunistov. Tudi teoretična opredelitev delovnih nalog sindikalnih organizacij ni bila vprašljiva. Konkretizacija teh

nalog in predvsem metodologija delovanja sindikatov v novih razmerah in z novimi nalogami pa je bila bolj nejasna. V tej smeri je bilo več razmišljanj in praktičnega preskušanja različnih konceptov. Temeljna dilema je najbrž bila v tem, koliko naj sindikati ostanejo le pri politični dejavnosti, pri mobiliziranju in organiziranju delavcev za njihovo dejavnost prek samoupravnih mehanizmov in koliko naj tudi sami sindikati kot organizacija neposredno posegajo v procese odločanja v organizacijah združenega dela in v družbi kot celoti. Torej kolikšne neposredne pristojnosti pri odločanju lahko prevzamejo sindikati, da bodo izpolnjevali svoje družbene naloge, in koliko naj le politično delujejo prek drugih družbenih mehanizmov.

Druge funkcije sindikatov so bile manj sporne. Izobraževanje delavcev za samoupravljanje je bila stalna naloga sindikatov, ki so jo izvajali deloma neposredno, deloma pa prek specializirane posebne organizacije (delavske univerze). Prav tako so sindikati že zelo zgodaj organizirali pravno pomoč delavcem v delovnih in drugih sporih.

Omenjena dilema ni bila specifična samo za sindikate, ampak za vse družbenopolitične organizacije. Ujemala se je s teoretičnimi in praktičnimi prizadevanji pri iskanju ustreznih oblik družbene organizacije vzporedno z uveljavljanjem samoupravnih odnosov in umikanjem državne regulative z vedno številnejših področij družbenega življenja. Za umikom »države« je ostajala marsikdaj praznina, posebej za tiste dejavnosti, ki jih država opravlja za vse državljane. Pri takšnih dejavnostih je nujno nadomestiti odmrlo funkcijo države z novim, samoupravnim mehanizmom, kar pa se nam ni vedno posrečilo dovolj hitro.

Tako je vzporedno z razvojem samoupravnih odnosov in spoznanj o zakonitostih samoupravne družbe zorela tudi podoba o družbeni funkciji družbenopolitičnih organizacij. Družbene naloge teh organizacij so bile leta 1974 tudi prvič jasno in nedvoumno opredeljene v ustavi.

Seveda pa ustava lahko vsebuje le načelne formulacije v splošnejši obliki. Podrobnejše razčlenitve so stvar zakonov. Tako je zakon o združenem delu (1976) poleg drugih podrobnejših opredelitev prinesel tudi dokaj podrobnejše opredelitve o pristojnostih, nalogah in obveznostih sindikatov v združenem delu. Ker gre za vrsto novosti, predvsem glede konkretnih poseganj sindikatov v odločanje v organizacijah združenega dela in na širših družbenih ravneh organiziranja dela ter družbenega vpliva dela, si jih bomo nekoliko podrobneje ogledali. Pri tem se bomo najprej zadržali pri konkretnejših pristojnostih in odgovornostih in manj pri splošnih političnih nalogah v zvezi z uresničevanjem zakona.

2.1. Organiziranje temeljne organizacije

Temeljna organizacija združenega dela je temeljna enota združevanja dela in sredstev, v kateri delavci neposredno in enakopravno uresničujejo svoje družbenoekonomske in druge pravice in odgovornosti v zvezi z delom. Zakon navaja tudi pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da

se del delovne organizacije lahko organizira kot TOZD. Kljub v zakonu navedenim merilom je ustanavljanje temeljnih organizacij še vedno zadeva, ki je povezana z različnimi interesi ali posega vanje. Zato ustanavljanje temeljnih organizacij ne poteka čisto brez konfliktov.

Zakon daje sindikatom niz pristojnosti pri organiziranju temeljnih organizacij (členi 327, 328, 329, 337, 348 in 370). Predvsem imajo sindikati splošno obvezo, da se združeno delo organizira v skladu z zakonom. Sindikalna organizacija pa lahko tudi sama dá iniciativo za ustanovitev temeljne organizacije, če oceni, da so za to izpolnjeni pogoji. Nadalje sindikat obravnava iniciativo delavcev za organiziranje temeljne organizacije, ocenjuje, če so za to izpolnjeni pogoji, in obvešča delavski svet, sodeluje v razpravi med delavci o organiziranju TOZD, sodeluje pri oblikovanju družbenega dogovora o merilih za oblikovanje temeljnih organizacij v posamezni dejavnosti. Prav tako je z zakonom določeno, da mora statut TOZD vsebovati določila o obveznostih samoupravnih in drugih organov do sindikata.

2.2. Zaščitna funkcija sindikata

V skladu z zakonom je sindikat v organizaciji združenega dela dolžan dajati pobude in nastopati z ukrepi, s katerimi je zagotovljeno, da delavci uresničujejo svoje družbenoekonomske in druge samoupravne pravice ter odločajo o drugih vprašanih svojega družbenoekonomskega položaja (člen 36). Ko ustrezeni organ v temeljni organizaciji odloča o zahtevi delavca iz naslova varstva pravic delavcev, je dolžan zahtevati mnenje sindikata (člen 223). Sindikat lahko zastopa delavca pri uveljavljanju njegovih pravic.

Sindikat pa ima tudi možnost, da dá pobudo skupščini družbenopolitične skupnosti ali njenemu organu začasne ukrepe družbenega varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine, če oceni, da so v organizaciji združenega dela nastali pogoji za to (člen 623). Če dajo iniciativo drugi organi, mora delavski svet o tem obvestiti sindikalno organizacijo.

2.3. Reševanje sporov, ki jih ni bilo mogoče rešiti po redni poti

V zvezi s spori, ki jih ni bilo mogoče rešiti po redni poti in ki nastanejo med delavci posameznih delov organizacije združenega dela, med delavci in organi v organizaciji ali med delavci v organizaciji in organi družbeno politične skupnosti, imajo delavci pravico in dolžnost izraziti svoje zahteve prek sindikata. Sindikat pa je dolžan na lastno pobudo ali na zahtevo delavcev začeti postopek za razrešitev spora (člen 636). Prav tako morajo delavci obvestiti sindikat, če je spor takšen, da bi utegnil pripeljati do motenj pri delu in v samoupravnih odnosih. V takem primeru morajo delavci tudi določiti svoje delegate, ki

skupaj s predstavniki sindikata in drugimi sestavijo odbor za reševanje spora (člen 638). Nadalje, če delavci ali sindikat niso zadovoljni s potekom in načinom reševanja spora, zahteva sindikat od skupščine ustrezne družbenopolitične skupnosti, naj obravnava zahteve delavcev. (člen 639).

2.4. Samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje

Sindikati sodelujejo pri sklepanju družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov že od vsega začetka. Zato je razumljivo, da je zakon o združenem delu prav na tem področju zelo obširno določil naloge in pristojnosti sindikatov. Predvsem so sindikati udeleženci družbenih dogovorov, s katerimi se zagotavlja in usklajuje samoupravno urejanje družbenoekonomskih in drugih odnosov, ki so širšega skupnega pomena za udeležence dogovora ali splošnega družbenega pomena, zlasti na področju planiranja, cen, delitve dohodka in delitve sredstev za osebne dohodke in za skupno porabo delavcev, mednarodne menjave, politike zaposlovanja v Jugoslaviji in tujini ter varstva in izboljševanja človekovega okolja. Takšne dogovore sklenejo udeleženci, med katerimi so tudi sindikati (člen 579).

Podrobnejše pa so opredeljene pravice in odgovornosti sindikatov pri sklepanju samoupravnih sporazumov v organizacijah združenega dela (členi 36, 180, 586, 589, 590, 592, 596). Skladno z določili teh členov imajo sindikati te pravice:

- lahko dajejo predloge za sklenitev samoupravnih sporazumov;
- so udeleženci vseh samoupravnih sporazumov, ki jih sklenejo med seboj delavci v temeljni organizaciji ali delovni skupnosti, ki jih sklenejo organizacije združenega dela, banke in druge finančne organizacije, skupnosti premoženjskega in osebnega zavarovanja, sam upravne interesne skupnosti ter druge samoupravne organizacije in skupnosti, gospodarske zbornice in druga splošna združenja samoupravnih organizacij in skupnosti;
- delavci lahko dajo pobudo za sklenitev samoupravnega sporazuma tudi prek sindikatov;
- sindikat sodeluje pri sklenitvi samoupravnega sporazuma, s katerim se ureja delovno razmerje delavcev v združenem delu ali določajo osnove in merila za delitev čistega dohodka in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo delavcev. Če sindikat katerega izmed navedenih sporazumov ne podpiše, ga ima sicer organizacija pravico uporabljati, sindikat pa lahko začne spor pred sodiščem združenega dela, če ni za spor pristojno ustavno sodišče;
- sindikat lahko da pobudo v primeru, ko skupščina družbenopolitične skupnosti predpiše, da so posamezne samoupravne organizacije dolžne začeti postopek za samoupravno sporazumevanje, pa nobena od samoupravnih organizacij ali skupnosti ne da ustrezne pobude;

— sindikat lahko da pobudo udeležencem za ponoven preskus samoupravnega sporazuma, če meni, da so z njim prizadeti družbenoekonomski ali drugi v ustavi ali zakonu določeni samoupravni odnosi;

— sindikat lahko začne spor pred sodiščem združenega dela, če delavci ne uskladijo samoupravnega splošnega akta, s katerim se ureja delovno razmerje z določili samoupravnega sporazuma o združitvi v delovno organizacijo, ki vsebujejo zadevne skupne osnove in merila.

2.5. Obveščanje v združenem delu

Tudi področje obveščanja sodi med tako rekoč klasična vprašanja, s katerimi se ukvarja sindikat v organizaciji združenega dela. Določila zakona o združenem delu zagotavljajo enakopravno vključitev sindikata v tokove samoupravnega komuniciranja v organizacijah združenega dela, s tem da zakon določa:

— da se obvestila, ki jih dajejo delavcu organizacije združenega dela, pošiljajo tudi sindikatu (člen 548);

— da ima sindikat pravico zahtevati, da so delavci obveščeni o delu in izvrševanju sklepov delavskega sveta in izvršilnega organa ter o delu poslovnega organa temeljne organizacije, delovne organizacije, sestavljene organizacije in drugih organizacij in skupnosti, v katere so združili svoje delo in sredstva (člen 546) — v istem členu so poprej navedene tudi zahtevane lastnosti glede kakovosti informacij;

— da morata delavski svet in poslovodni organ tudi sindikat obveščati o opozorilih, ugotovitvah in odločitvah družbenega pravobranilca samoupravljanja, službe družbenega knjigovodstva, organa, ki je pristojen za nadzorstvo nad zakonitostjo dela organizacije združenega dela, sodišč, organov družbeno političnih skupnosti oziroma sindikata, če ti to zahtevajo (člen 549);

— da je neizpolnjevanje dolžnosti obveščanja delavcev in sindikata opredeljeno kot kršitev pravic delavcev, za poslovodni organ organizacije združenega dela pa še kot kršitev delovne obveznosti (člen 550);

— da mora organ samoupravne delavske kontrole obvestiti tudi sindikat, če delavski svet organizacije združenega dela ne uresniči ukrepov oziroma delavci ne sprejmejo sklepa o ukrepih, da se odpravijo ugotovljene pomanjkljivosti, ali če meni, da so bile kršene samoupravne pravice delavcev ali prizadeta družbena lastnina (člen 562);

— da je neizpolnjevanje obveznosti obveščanja sindikata opredeljeno kot prekršek, za katerega so organizacije združenega dela lahko kaznovane z denarno kaznijo do 30.000 din, odgovorna oseba pa do 5000 din (člen 654).

Takšna določila imajo nedvomno za cilj zagotoviti sindikalni organizaciji v organizaciji združenega dela in prek nje tudi širšim organizacijskim oblikam organiziranja sindikatov ustrezno informacijsko podlago za njihovo dejavnost. Gre tako za zagotovitev »pozitivnih« informacij kot tudi za zagotovitev informacij o ugotovljenih pomanjkljivostih,

prekrških, kršitvah samoupravnih aktov, zakonov itn. Prav poznavanje te druge vrste informacij je lahko bistvenega pomena, da se akcije sindikata usmerijo na najaktualnejša vprašanja v organizaciji združenega dela.

2.6. Odločanje z osebnim izjavljanjem

Sindikalna organizacija v organizaciji združenega dela ne sodeluje neposredno v odločanju z osebnim izjavljanjem. Pač pa zakon o združenem delu posebej določa, da je delavski svet dolžan organizirati poprejšnjo obravnavo vprašanj, o katerih delavci odločajo z osebnim izjavljanjem tudi, če to zahteva sindikat (člen 462) — sicer o tem odloča sam delavski svet. Nadalje zakon določa, da mora delavski svet poslati tudi sindikatu predlog o sklenitvi kreditne pogodbe za investicijska vlaganja ter predlog za sklepanje drugih pogodb in samoupravnih sporazumov, s katerimi se pridobivajo večja sredstva za razširitev materialne podlage dela ali za združitev sredstev lastne akumulacije za dolgoročnejša vlaganja v lastni organizaciji združenega dela in v drugih oblikah združevanja teh sredstev ter za uresničevanje drugih skupnih ciljev v skupnem delu in skupnem doseganju dohodka ob skupnem tveganju (člen 467).

Statut temeljne organizacije ali druge organizacije združenega dela lahko predvidi še druge oblike vključevanja sindikata v odločanje v organizaciji. Vendar že navedena določila omogočajo, da odločanje o nobenem pomembnejšem vprašanju ne poteka brez poprejšnje obravnave, v kateri ima sindikat seveda velike možnosti, da vpliva na odločitve.

2.7. Delavski svet organizacije združenega dela

Zakon o združenem delu določa, da sindikat v temeljni organizaciji določi kandidate in izvede kandidacijski postopek za delegate v delavski svet temeljne organizacije, ki jih volijo delavci neposredno (člen 492). Prav tako zakon določa, da lahko da sindikat predlog za uvedbo postopka za odpoklic delegata (člen 494). Zakon neposredno ne določa, da lahko sindikat daje delavskemu svetu predloge za posamezne sklepe. Vendar je ta funkcija razvidna iz določila 501. člena, ki govori o tem, da mora izvršilni organ delavskega sveta dati delavskemu svetu mnenje tudi glede predlogov sklepov, ki jih predlaga sindikat.

Prav tako zakon ne nalaga posebej naloge določevanja kandidatov in izvedbe kandidacijskega postopka za volitve delegatov temeljne organizacije v delavski svet ali njemu ustrezen organ v delovni organizaciji in sestavljeni organizaciji. Vendar tega ne nalaga komu drugemu in bi po analogiji z nekaterimi drugimi določili lahko sklepali, da ima sindikat podobne naloge v kandidacijskem postopku tudi za delegate temeljnih organizacij v delavski svet delovne in sestavljene organizacije. V skladu s 530. členom lahko tudi sindikat daje predlog za uvedbo

postopka za odpoklic delegatov v delavskem svetu delovne organizacije ali sestavljene organizacije (člen 539).

Analogne so tudi funkcije sindikata v delovni skupnosti.

2.8. Poslovodni organ

Sindikalna organizacija v temeljni, delovni in sestavljeni organizaciji združenega dela ima svoje predstavnike v komisiji za imenovanje individualnega poslovodnega organa (členi 504, 538 in 539), predsednika in kolegijskega poslovodnega organa, ki se imenujejo po istem postopku kot individualni poslovodni organ (člen 509). Sindikat lahko daje tudi pobudo za uvedbo postopka za razrešitev poslovodnega organa temeljne organizacije (člen 521) delovne in sestavljene organizacije. Delavski svet organizacije združenega dela mora imeti pred uvedbo postopka mnenje tudi od sindikata. Če se delavski svet ne strinja s predlogom za začetek postopka za razrešitev poslovodnega organa, ki ga je dal tudi sindikat, (poleg drugih), se lahko začne postopek pred sodiščem združenega dela (člen 521). Podobne so tudi pristojnosti sindikata pri imenovanju in razrešitvi vodje delovne skupnosti razen članstva v razpisni komisiji (ki je ni) — člen 545.

Če poslovodni organ temeljne organizacije oceni, da je poslovodni organ druge organizacije združenega dela v sestavi delovne organizacije oziroma sestavljene organizacije prekorachil pooblastila, da ravna v nasprotju s samoupravnim sporazumom ali dogovorom o osnovah planov, s samoupravnim sporazumom o združitvi in z dogovorjeno poslovno politiko, da ne izpolnjuje svojih obveznosti ali da jih ne izpolnjuje v redu, ima pravico in dolžnost, da o tem obvesti tudi sindikat (člen 517). Isto velja tudi za poslovodni organ delovne organizacije in sestavljene organizacije.

2.9. Organ samoupravne delavske kontrole

Organ samoupravne delavske kontrole v temeljni organizaciji volijo delavci neposredno, v drugih organizacijah združenega dela pa se oblikuje na delegatski podlagi. Pri predlaganju kandidatov za člane organa samoupravne delavske kontrole v vseh vrstah organizacij združenega dela, kjer se oblikuje, sodeluje sindikat (člen 557). Sindikat določi listo kandidatov in opravi kandidacijski postopek. Člane organa samoupravne delavske kontrole je mogoče odpoklicati tudi na predlog sindikata.

Organ samoupravne delavske kontrole ima pravico in dolžnost obrachati se tudi na sindikat in z njim sodelovati (člen 561). To pride v poštev posebej v primeru, če organ samoupravne delavske kontrole oceni, da delavski svet ali delavci niso ukrepali, da bi odpravili pomanjkljivosti, ki so bile ugotovljene (člen 562). Omenili pa smo že, da organ samoupravne delavske kontrole obvesti tudi sindikat, če meni, da se s skle-

pom ali drugim ukrepom delavskega sveta kršijo samoupravne pravice delavcev ali da je prizadeta družbena lastnina ali da je delavski svet sprejel tak akt v nasprotju s stališči delavcev (člen 562).

2.10. Disciplinska komisija in disciplinski postopek

Zakon o združenem delu določa, da mora biti nekaj članov disciplinske komisije v organizaciji združenega dela izven temeljne organizacije, vendar ne več kot četrtnina. Te člane volijo delavci z liste, ki jo določi zbor združenega dela občine, v kateri je temeljna organizacija, na predlog sindikata. Ker predsednika in druge člane disciplinske komisije volijo delavci tako, kot se voli delavski svet, ima sindikat analogno vlogo pri določanju kandidatov in kandidacijskem postopku kot za delavski svet (člen 200).

Sindikat v organizaciji združenega dela ima vrsto nalog in pristojnosti tudi v disciplinskem postopku. Tako tudi sindikat lahko zahteva začetek disciplinskega postopka (člen 202), vedno pa mora biti obveščen o postopku pred disciplinsko komisijo (člen 203). Disciplinska komisija mora med postopkom slišati morebitno mnenje sindikata (člen 204). Sindikat tudi lahko zastopa delavca v postopku pred disciplinsko komisijo, če delavec to zahteva ali v to privoli (člen 204).

3. Uresničevanje postavljenih nalog

Navedeni opis nalog in pristojnosti sindikatov še nikakor ni popoln. Vsebuje le tiste naloge oziroma pristojnosti, ki jih zakon o združenem delu neposredno nalaga sindikatom. Kot smo že omenili, bodo statuti organizacij združenega dela in delovnih skupnosti s ciljem, da bi natančneje določili izvajanje posameznih nalog, po vsej verjetnosti »naložili« sindikatom še marsikaj. Poleg tega vrsta delovnih nalog izhaja še iz vloge sindikatov v postopku volitev delegatov za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Itn.

Naš namen je bil predvsem prikazati, katere delovne naloge in pristojnosti imajo sindikati v skladu z zakonom v združenem delu. Navedeni seznam nikakor ni kratek. To seveda tudi niso čisto nove naloge. Sindikati so se z njimi ukvarjali že do zdaj, posebno aktivnejše organizacije sindikatov v organizacijah združenega dela. Zakon le razširja možnosti delovanja sindikatov, s tem da daje prizadevanjem sindikatov tudi legalno podlago. Dosedanje uspešnost sindikatov na vrsti področij je določala njihova konkretna politična moč v organizaciji združenega dela, razmerje sil v razdelitvi moči in podobni dejavniki. Legalna podlaga ne razširja le akcijske možnosti sindikatov in zmanjšanja ovir za učinkovito poseganje sindikatov v odnose v organizacijah združenega dela (ne bo več podlage za dvom o pristojnosti sindikata na navedenih področjih). Daje tudi večjo odgovornost sindikatom za urejanje odnosov na področjih, ki jih zakon neposredno navaja. S tem pa sindikati seveda v večji meri postajajo res-

ničen sestavni del družbene organizacije v celoti. Pristojnosti, pravice se povezujejo z odgovornostjo. Če bi sklepali le po črki zakona, bi sicer za vrsto pristojnosti lahko rekli, da zakon omogoča sindikatu poseganje v urejanje odnosov, da ga pa za to ne obvezuje. (Obvezuje ga le na nekaterih področjih kot je npr. kandidacijski postopek za člane organov OZD.) Vendar lahko upravičeno pričakujemo, da bo v primeru potrebe pritisk sindikalnega članstva to možnost spremenil v obveznost.

V zakonu je praviloma uporabljen za sindikalno organizacijo pojem »sindikat«. S tem se je zakon izognil različnim terminološkim težavam. Vprašanje ustrezne organiziranosti sindikatov pa s tem prav nič ne zgubi pomena. V praktičnem uresničevanju z zakonom predvidenih odnosov bo seveda treba odgovoriti na vprašanje, kdo je sindikat. Z načelom, da ima praviloma vsaka temeljna organizacija in druge organizacijske oblike združenega dela svojo sindikalno organizacijo, je dana organizacijska možnost za ustrezno delovanje sindikata.

Z identifikacijo organizacijske enote sindikata pa še nismo odgovorili na vprašanje, kdo je »sindikat« v posamezni organizaciji sindikata. Jasno je, da bodo zaradi operativnih potreb sindikat v osnovni organizaciji pogosto identificirali z vodstvom, izvršilnim odborom osnovne sindikalne organizacije. S tem pa se očitno postavlja nekaj pogojev, ki morajo biti izpolnjeni, da bo sindikat lahko učinkovit.

Eden takih pogojev je nedvomno sposobno vodstvo sindikata. V njem morajo biti na vseh ravneh sindikalne organizacije takšni ljudje, ki bodo imeli potrebno znanje in osebne lastnosti za uspešno delo v sindikatu. Verjetno je popolnoma realna ocena, da se sindikatom brez sodelovanja in aktivne podpore zveze komunistov v organizacijah združenega dela in na širših organizacijskih ravneh ne bo posrečilo, da bi zagotovili ustrezno kadrovske sestavo svojih vodstev. Ob takšnih nalogah in pristojnostih sindikatov, kot smo jih navedli, sindikati ne bodo smeli več biti niti organizacija, ki dobiva »kadrovske ostanke« — torej tisto, kar ostane, ko »višje rangirane« organizacije že »poberejo« najboljše kadre — niti »odlagališče« za tiste, za katere se je v drugih organizacijah in organih pokazalo, da so manj primerni. Tudi je, morda celo predvsem, od ustreznih kadrov odvisna uspešnost sindikata pri uresničevanju zastavljenih nalog. Ob tem se odpira tudi potreba po hitrem dodatnem kadrovskem usposabljanju kot skupna naloga in skrb vseh družbeno političnih organizacij.

Uresničevanje navedenih nalog in pristojnosti sindikalnih organizacij v organizacijah združenega dela zahteva tudi tesno povezanost vodstva s članstvom. Vodstvo sindikalne organizacije lahko deluje le v okviru pooblastil in izražene volje članstva. Zato je potrebno, da se ob vsakem pomembnejšem vprašanju vodstvo tudi resnično posvetuje s članstvom. To ne zmanjšuje možnosti in dolžnosti, da vodstvo daje iniciativo, temveč le povečuje ustreznost in množično podporo takšni iniciativi. Takšni so zlasti primeri, ko delavski svet vpraša sindikat za stališče, ali še izraziteje,

kadar, recimo, delavski svet organizacije združenega dela ne sprejme neke iniciative ali stališča sindikata.

Verjetno obstoji realna nevarnost, da bo praktično prišlo do premajhne povezanosti vodstva s članstvom in da bo sindikat zastopal le izvršni odbor sindikalne organizacije. Ali pa da bo preverjanje stališč vodstva le občasno, ne pa sprotno; za »nazaj« ne pa tudi za »vnaprej«. K temu bo pogosto silila tudi nujnost hitrega reagiranja sindikata. Trdna povezanost vodstva s članstvom je seveda ena prvih dolžnosti vseh sindikalnih aktivistov. Še posebej pa bodo morali biti na to pozorni tisti sindikalni aktivisti, ki so obenem tudi člani zveze komunistov. Organizacija zveze komunistov bo nedvomno morala ocenjevati tudi to vrsto dejavnosti svojih članov.

Ko smo navajali pristojnosti in naloge sindikata v organizacijah združenega dela, samo na nizu mest navajali tudi možnost razhajanj v stališčih sindikalne organizacije in delavskega sveta. Teoretično so za to seveda majhne možnosti. Delavski sveti organizacij združenega dela so sestavljeni na delegatski podlagi, delegatsko bazo pa sestavljajo vsi delavci v organizaciji združenega dela. To pa so pravzaprav isti ljudje kot članstvo sindikata. Saj je nerealno domnevati, da bi tistih nekaj odstotkov (ca. 5 %) zaposlenih, ki niso člani sindikata, sestavljajo neko močno, interesno čisto drugače usmerjeno skupino, kot pa je interesna usmerjenost večine. Zato tudi ni realno pričakovati, da bi isti delavci kot člani sindikata sprejemali drugačna stališča kot pa člani kolektiva, kot samoupravljalci.

Praktično so seveda možnosti za razhajanje med stališči sindikata in stališči delavskega sveta precej realnejše. Pri tem ne gre samo za to, da mora sindikalna organizacija upoštevati širši razredni interes in da je celotna sindikalna organizacija tako zgrajena, da ovira izrazito dominiranje skupinskih interesov. Zaradi tega je vodstvo sindikata v organizaciji združenega dela tudi dolžno seznanjati svoje člane s širšimi združenimi interesi, sporazumi in dogovori o posameznih problemih. Takšna integracijska družbena funkcija sindikata bo nedvomno imela svoj vpliv tudi na stališča, ki jih bodo člani sprejemali v posamezni osnovni organizaciji.

Nadalje nastaja vrsta možnosti za razlike v stališčih tudi iz drugih izvirov. Nefunkcioniranje delegatskega sistema v združenem delu, slaba povezanost članov samoupravnih organov s svojimi volilci, ozki skupinski interesni vplivi na posameznega delegata, neaktivnost nekaterih delegatov, tehnokratske in birokratske in podobne težnje ovirajo delegatska razmerja itn., vse to so lahko vzroki, da je aktivnost sindikatov še kako potrebna. Seveda ne gre za to, da bil sindikat neke vrste »opozicija« delavskemu svetu. Oba izhajata iz iste baze in rabita za uveljavljanje istega končnega cilja — oblasti delavcev nad rezultati in pogoji svojega dela ter družbe v celoti. Zato seveda ne bi kazalo podcenjevati tudi nevarnosti birokratiziranja sindikatov samih, pretiranega poudarka institucionalizaciji in podobnih deviacij. Prav tako bo nujno preprečevati pojav, ki ga poznamo kot podvajanje sklepanja: najprej se isti delavci sestanejo kot kolektiv,

potem pa še kot člani sindikata in obakrat sklepajo o istem vprašanju. Takšni problemi se bodo še posebej pokazali v majhnih delovnih organizacijah.

Uresničevanje nalog in pristojnosti sindikatov bo nedvomno odpiralo v organizacijah združenega dela vrsto vprašanj, ki bodo zahtevala tudi idejno rešitev. Uspešnosti sindikatov si zato pravzaprav ni mogoče predstavljati brez aktivne pomoči in sodelovanja komunistov. Praktična dejavnost pa bo komunistom omogočila tudi ustrezno povratno vplivanje na teorijo. Kot nas prepričuje dosedANJI razvoj samoupravnih socialističnih družbenih odnosov, izgrajevanje nove družbe ni preprost proces. Praksa bo pokazala tudi, koliko opisana legalna podlaga dejavnosti sindikatov v združenem delu ustreza družbenim potrebam in v katero smer naj bi potekal prihodnji razvoj. Za to pa je nedvomno potrebno kritično spremljanje prakse.

UPORABLJENA LITERATURA:

1. Izhodišča za pripravo stališč in sklepov desetega kongresa ZK Jugoslavije, 1973, Komunist, Ljubljana.
2. O nekim pitanjima, koja treba uneti u pravila organizacija sindikata u vezi sa ostvarivanjem odredaba zakona o udruženom radu u kojima se sindikat pominje, Predsedništvo veća SSJ, Komisija za politički sistem i političko-organizacionu izgradnju sindikata, Beograd 1977 (ciklostirano).
3. Program in statut Zveze komunistov Jugoslavije, 1958, Cankarjeva založba, Ljubljana.
4. Sindikat u samoupravnim aktima osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija i složenih organizacija udruženog rada, Predsedništvo veća SSJ, Komisija za politički sistem i političko organizacionu izgradnju sindikata, Beograd 1977 (ciklostirano).
5. Radoš Smiljković: (1974) Savez komunista i sindikata u uslovima samoupravljanja, Socializam, Beograd, št. 10, str. 1016—1028.
6. Vojislav Stanovčić: (1974) Sindikati i samoupravljanja, Socializam, Beograd št. 10, str. 990 do 999.
7. Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije 1974.
8. Vučina Vasović: (1974) Mesto sindikata u strukturi društvenopolitičke moći, Socializam, Beograd, št. 10, str. 973—989.
9. Zakon o združenem delu, ČZP Delo, Ljubljana, 1976.

Vloga žensk v boju delavskega razreda za socialistično preobrazbo družbe

Z razvojem obče demokratizacije družbe in z vse večjim razmahom revolucionarnih gibanj sedanjega sveta se je prav vprašanje ženske enakopravnosti postavilo kot eno najbolj perečih družbenih problemov sploh. Nobeno družbeno napredno gibanje si ne more več privoščiti, da bi se razvijalo, ne da bi se spoprijelo s tem problemom, ne da bi dalo neke odgovore o rešitvi položaja žensk in o razvoju družine.

V nerazvitem svetu je položaj ženske tako elementarno nepravilen in težaven, da se vsako socialno ali osvobodilno gibanje nujno trči z njim, kajti edino angažiranje ženske omogoča pritegnitev večine ljudstva v boj za lastno osvoboditev in za izgradnjo nove države. V razvitem svetu pa problem ženske in družine po svoje udarja na dan, ker je ženska vse bolj pritegnjena v proizvodni proces, obenem pa moč predsodkov itn. ovira dejansko družbeno uveljavljanje žensk na vseh področjih.

Tako se vse bolj potrjuje znan Fourierjev stavek, ki ga je povzel tudi Marx, da se napredek neke družbe lahko meri z stopnjo emancipacije žene. Le s pritegnitvijo žensk v enakopravno družbeno življenje, delo in upravljanje se lahko angažirajo ljudje neke družbe kot *ljudje* za reševanje družbenih problemov, ne pa zgolj kot moška polovica družbe. Kolikor se je do zdaj v politični sferi uveljavljal »moški del« družbe, je pritegnitev žensk v družbenopolitično gibanje za odpravo izkoriščevalske družbenosti tudi element odprave »političnega« sploh, namreč v smislu odprave državnotpolitičnega upravljanja z družbo mimo interesov ljudi kot posameznikov.

Vsako gibanje, ki v sebi ohranja še premoč moških nad ženskami je v nevarnosti, da si spodreže še tako lepo oblikovane cilje, da reproducira birokratsko organiziranje družbene oblasti, da si onemogoči proces podružbljanja vseh upravnih funkcij in v resnici krepí državo, ne pa jo odpravlja. Zato zgolj priznanje političnih pravic v buržoazni družbi ne povzroči revolucionarnega obrata v družbi, potrebna je socialistična re-

volucija. (Pokazalo se je, da so od ženske aktivne volilne pravice najmanj pridobile levičarske stranke, največ pa desničarske stranke.)

Tudi dejanska enakopravnost žensk in moškega bo lahko zagotovljena le v takšni socialistični družbi, kjer na nobeni ravni ne bo javne ali prikrite neenakopravne diferenciacije moških in žensk, ne v družini in ne v celotni družbi.

Meščanska družba ali birokratski socializem ne omogočata rešitve nobenega izmed zgornjih problemov, temveč jih konec koncev le še zastrujeta.

Vse to so problemi, ki zadevajo osebno najbolj občutljive momente življenja poleg temeljnega in splošnega problema človekovega ekonomskega in delovnega položaja. Boj za nerazredno družbo tako vse bolj postaja središče boja za splošno demokratizacijo družbe in za odpravljanje vsakršne družbene krivičnosti in nasilja, za novo podobo človeka, skratka, njegovih temeljnih življenjskih smotrov, navad, potreb in medčloveških odnosov sploh.

Tu se potrjuje znana Marxova misel, da proletariat z bojem za svojo lastno osvoboditev in za oblast proletariata odpravlja vsakršno razrednost (v negativnem smislu razrednega nasilja in izkoriščanja drugih ljudi) in tudi samega sebe kot poseben razred. Proletariat s svojim bojem osvobaja vse ljudi, njegov boj je univerzalen, tako kot je univerzalno človeški njegov razredni položaj, njegovo trpljenje. Socialistična revolucija potemtakem mora zajeti tudi druga parcialna in splošna osvobodilna gibanja in jim dati novo, človeško kvaliteto, od osvoboditve narodov do osvoboditve ženske itn., ne glede na to, katerim družbenim slojem in celo razredom pripadajo. Proletarski boj ni enostavno razbijanje družbe na dva nasprotujoča si razreda, temveč v procesu revolucije presega tudi ta antagonizem, kolikor se odpravljajo temelji razredne družbe sploh. Tako npr. mora delavski razred v svoj boj pritegniti tudi intelektualce, napredno mladino, izkoriščane ženske, kmete in sploh vse ljudi, ki so zmožni stopiti na stališče proletarca, kar je istovetno z dejanskim splošnočloveškim angažmajem. Zato se boju delavcev dejansko priključijo tudi ljudje iz drugih družbenih razredov in plasti. To seveda lahko povzroča nova protislovja, toda zapirati se pred tem spajanjem večine ljudstva okoli gibanja delavskega razreda je bolj usodno in negativno protislovje za vsako revolucionarno in posebej komunistično gibanje. Fenomeni ljudskih front pred drugo svetovno vojno in sedanjih novih oblik vseljidskih povezav vseh demokratičnih gibanj ob močni in največkrat vodilni sili komunističnih gibanj po vsem svetu so le neposreden političen izraz te globoke družbene težnje po dejansko *človeški* revoluciji in socializmu.

Posebno v razvitem delu sveta pa se problem žensk dokaj neposredno povezuje s problemom transformacije družine, kajti s spremembami v družbeni vlogi družine se spreminja njena notranja struktura, položaj in vloga moža, žene in otrok, kar spet povratno vpliva na položaj žensk v družbi. Že Engels je poudarjal, da je prva razredna delitev dela nastala

prav v družini, v delitvi dela med možem in ženo v družini.¹ Proizvodnja ljudi v okviru družine spada med osnovna, izvirna proizvodna človekova razmerja in se šele kasneje podredi materialni proizvodnji stvari oz. razredni delitvi dela. Te teze sta Marx in Engels zagovarjala že v Nemški ideologiji iz l. 1845 in jih je posebno Engels ekspliciral v delu »Razvoj družine, privatne lastnine in države«.² Iz tega izhaja, da razredna družba odseva v družini, odnos moža in žene v družini reprezentira obči razredni odnos, in odnos moža in žene v družbi. Ženska je zaradi svoje splošne zatiranosti v meščanskem svetu res ali čisto proletarka ali pa blizu proletarskega položaja. Zato je problem žene in družine tudi postal univerzalen družbeni in politični problem.

Bistvo tega problema vidim v tem, da družina ni več ekonomska celica družbe, da tudi ni več edina primarna socializacijska celica, da pa ljudje težijo k družini kot obliki primarne medčloveške skupnosti rodovno povezanih ljudi (moža, žene in otrok). A to novo vlogo ji preprečujejo številne družbene ovire, med katerimi je pglavilna razredna razdeljenost družbe in dela, z njo povezane vladavine iracionalnih avtoritet in splošna odtujitev človeka, ki izvira iz odtujitve dela. Tej moči se seveda posamična družina skoraj ne more upreti, obča družbena razmerja pa se reproducirajo v njej. Tako se družina razbija, ne pa na novo gradi. Ker pa je družina še vedno temeljna socializacijska celica družbe, seveda peša tudi proces socializacije, mladina se oblikuje dejansko anarhično, nekako znotraj same sebe in večkrat tudi v odporu proti svoji družini in posebno proti staršem. Spor generacij, ki tako nastane, spet vpliva na podobo mlade družine, na vlogo mlade žene in moškega. Zdi se, da ni nobene organizirane revolucionarne sile modernih, posebno zahodnih družb, ki bi ji uspelo organizirati in integrirati ta gibanja. Tu so v glavnem odpovedale vse stranke, celo komunistična.

Pa vendar se mi zdi usodno vprašnje, kako in kdo bo usmeril, povezal ta gibanja (od gibanja za enakopravnost žensk do gibanja mladine) v smeri dejanske socialistične revolucije, ne da bi z njimi manipuliral. Od tega je odvisna usoda svetovne revolucije, kajti za trajnejše revolucionarno gibanje, očitno ne zadošča zgolj izkoriščanje socialnih nemirov v obdobju gospodarskih kriz, če ne rešujejo tudi omenjenih splošnih in globokih družbenih problemov, ki so hkrati tudi najbolj osebni problemi ljudi.

Edino socialistična družba, ki odpravlja razredno družbo in gradi komunizem, lahko omogoči pogoje za novo obliko družine, ki bo primarna in neposredna etična človeška skupnost in v kateri proces družbene socializacije mladih ne bo vodil v njihovo odtujitev, bodisi skoz podrejanje raznim neracionalnim avtoritetam, bodisi skoz anarhičen odpor proti družbi, v kateri živijo, temveč jih bo lahko angažiral za dejansko človeške smotre.

¹ F. Engels: Izvor družine, privatne lastnine in države, MEID V, CZ, Ljubljana 1975, str. 268-9.

² Ibid.

Že Engels trdi, da le odprava razredne družbe, ki temelji na razredni delitvi dela in na zasebni lastnini, lahko pripelje do družine, ki bo predvsem človeška skupnost moškega in ženske, združena v ljubezni, monogamija na nelastninski osnovi.³

Družina takrat povsem odpade kot ekonomska celica družbe in dejansko privede do skupnosti dveh ljudi na podlagi individualnega nagnjenja in ljubezni, ne pa na skrivnem suženjstvu žene, ki ima za korelat prostitucijo in druge oblike meščanske »svobodne« ljubezni.⁴

Položaj žensk v družbi je torej odvisen od položaja moških, a tudi narobe — položaj moških v družbi je odvisen od položaja žensk. Zato ni posebnega socialnega problema žensk, ki bi bil rešljiv mimo splošnega družbenega prizadevanja za rešitev drugih družbenih problemov. Še več, položaj žensk nam že sam na sebi pove, kakšno je splošno stanje demokratizacije družbe in družbene zavesti ljudi.

Naša družba tu ni nikakršna izjema. Realni položaj žensk v Sloveniji je kljub velikim napredkom glede na stanje, kakršno je bilo pred revolucijo, še vedno slabši, kot bi pričakovali po intenzivnosti, kvaliteti in trajnosti prizadevanj naše družbe po samoupravni demokratizaciji.

Gotovo najvidnejši napredek so ženske dosegle v možnostih zaposlovanja oz. v poklicnem delu. Približno 44 % vseh žensk v Sloveniji je zaposlenih, torej približno vsaka druga ženska. Tudi sicer iz številnih raziskav izhaja, da velja ženska zaposlenost za nekaj normalnega. Ženske se zavedajo, da jim je vstop v delo omogočil enakopravnejši položaj z moškim in večjo družbeno veljavo. Posebno mlajše generacije žensk si ne postavljajo več dileme ali naj se zaposlijo ali ne. Tudi moški ne ovirajo žensk v tem stremljenju, celo podpirajo jih. Ženske so se s tem delno ekonomsko osvobodile od moža in tudi same prispevajo pomemben del k družinskemu proračunu.

Drugi pomembni uspeh je enakopravnost izobraževanja na vseh ravneh za oba spola. Na srednji, višji in visoki stopnji študija je zastopanost žensk na splošno enaka zastopanosti moških. Vedno več žensk se izobražuje zaradi svojega lastnega interesa, ne zgolj zaradi formalnosti. Prav tako se vedno bolj na delovnem mestu angažirajo in ne delajo le zaradi zaslužka ipd.

Ob nedvomno pomembnem deležu žensk v delovnem procesu pa so ženske dokaj pomanjkljivo prisotne na vodstvenih in vodilnih mestih našega gospodarstva in družbe. Večina jih je v neposredni proizvodnji, v uslužnostih dejavnostih in v trgovini ter v šolstvu in v raznih nižjih administrativnih poklicih. Na vodilnih delovnih mestih je npr. po statističnem popisu prebivalstva iz leta 1971 9947 moških (1,7 % vsega moškega aktivnega prebivalstva) ter 1523 žensk (0,3 % vsega ženskega aktivnega prebivalstva) oz. med vsemi vodilnimi je približno 87 % moških in 13 % žensk.

³ Ibid, str. 279—80.

⁴ Ibid, str. 279 in 288.

Delovna angažiranost žensk se prav tako ne izraža ustrezno v družbenopolitičnem življenju nasploh, posebno če z družbenopolitičnim življenjem pojmujeemo konkretno vključenost v družbenopolitične organizacije in samoupravne organe.

Če pogledamo kar strukturo članstva ZKS, torej organizacije, ki neposredno in najbolj zavestno izreka zgodovinski in politični interes naše družbe, kjer bi se morala pokazati stopnja politične enakopravnosti moških in žensk, nam podatki kažejo izrazito neenakopravno udeleženoost žensk v ZK. Statistični popis članstva ZK iz leta 1975 kaže, da je od vseh članov ZK 71 % moških in 29 % žensk.

Procent žensk članic ZK se veča s stopnjo njihove izobrazbe in s kvalifikacijo. Pri članih ZK z višjo izobrazbo je procentualna razlika med spoloma že precej manjša kot v poprečju. Največ je v ZK žensk, ki so administrativne in prosvetne delavke, izredno malo pa je delavk iz neposredne proizvodnje. Med vsemi člani ZK je 24,7 % delavcev iz neposredne proizvodnje in med vsemi članicami je 7,9 % delavk iz neposredne proizvodnje. Če pogledamo še delež nezaposlenih žensk v ZK, pa vidimo, da je delež gospodinj in kmečkih gospodinj tako majhen, da je praktično zenemarljiv. Čeprav je absolutno število žensk v drugih družbenopolitičnih organizacijah in samoupravnih organih večje, pa ostaja procentualna razlika med deležem moških in žensk povsod očitna.

Odkod prihajajo te razlike v družbenopolitični in samoupravni aktivnosti (udeleženoosti) moških in žensk?

Doslej se je že dokaj uveljavila razlaga, po kateri naj bi bil glavni vzrok teh razlik tako imenovana »dvojna zaposlenost« žensk, namreč na poklicnem delu v službi in še doma v družini. Od tod nekateri izvajajo tezo naj bi se ženske ponovno vrnile v družino, kar naj bi jih osvobodilo dvojne zaposlitve. Pri tem pa naj bi družba ekonomsko nagradila gospodinjjo za njeno delo.

Veliko več zagovornikov pa bolj utemeljeno zahteva, da naj se ženi pomaga z večjo družbeno skrbjo za družino, z uvajanjem modernih gospodinjskih priprav, servisov, javnih kuhinj, vrtcev itn., ki naj ji olajšajo njeno delo v družini.

Na prvo možnost bi ženske nedvomno negativno odgovorile, saj so kljub težavam dvojne zaposlitve že sprejele svojo delovno zaposlenost zunaj družine kot nujen del svoje osebne osvoboditve. Poleg tega, da je verjetno nagrajevanje gospodinjskega dela ekonomsko neuresničljivo, bi verjetno tudi sama industrija in družba preveč zgubile z umikom žensk v družino, saj so ženske nepogrešljiv delovni potencial. Če pa se omejimo zgolj na pomoč gospodinjstvu, je to še vedno zgolj pomoč ženski, da si v okviru svoje »predestinirane« vloge gospodinje olajšajo delo doma, povečajo prosti čas itn. Kolikor te akcije ne spremlja sprememba družinskih vlog, tako da bo delo porazdeljeno med moža in ženo enako, bo takšna pomoč enostranska, dejansko ne bo osvobodila ženske. Kajti v družini rastejo vedno nove naloge in dejavnosti, ki jih ni mogoče sproti podruž-

biti, zato bo vedno »dovolj« (oz. preveč) dela za ženo, mož pa bo še vedno v družini iskal počitek od dela, žena v delu priložnostni zaslužek in le v omejeni meri osebno »kariero«. Moški bo ohranil predstavo o ženi, ki je primarno odgovorna za družino, šele nato za delo, ne bo razumel njenih aspiracij in to se bo poznalo tudi v širših družbenih razmerjih.

Tudi sama življenjska praksa kaže, da je treba zdaj začeti prav z »revolucijo« družine, da zgolj s podružbljanjem dane podobe družine tega ne dosežemo. Šele ko bosta moški in ženska razumela družbeno pomoč družini, olajšanje gospodinskega dela ipd. kot pomoč, ki velja obema enako, bomo dosegli neko preureditev vlog v družini, ter posredno vplivali tudi na občo spremembo družbenega položaja žensk in družbene zavesti.

Tako imenovana »dvojna zaposlenost« ni zadostno opravičilo za premajhno angažiranost žensk v družbenopolitičnem življenju, saj npr. kažejo rezultati vsakoletne raziskave javnega mnenja,⁵ da so zaposlene ženske pomembno bolj družbeno angažirane kot nezaposlene ženske in čim višjo izobrazbo in položaj v delovnem procesu imajo, tem večja je njihova splošna družbena angažiranost. Glede na starost pa so najbolj aktivne ženske med 25 in 40 letom, kar tudi govori proti dvojni zaposlitvi kot glavni oviri, saj so ženske ravno v tem obdobju najbolj obremenjene tako v družini kot z delom. Rezultati tudi kažejo, da je razlika med zaposlenimi in nezaposlenimi ženskami po vseh indikatorjih družbenopolitične angažiranosti celo večja kot med moškimi in ženskami. Pri nezaposlenih ženskah (predvsem gospodinjah) najdemo poleg skoraj popolne odsotnosti kakršnekoli družbene angažiranosti tudi največ konservativne družbene zavesti (najvišjo stopnjo religioznosti, vezanost na tradicijo, zaprtost v ozki krog družine itn.).

To pomeni, da dvojna zaposlitev ni glavni vzrok nepolitичnosti žensk, temveč je ta vzrok družbeni položaj, ki ga imajo vloge, ki jih drugi pričakujejo od njih, ter lastne predstave o svoji družbenopolitični vlogi in položaju.

Vloga gospodinje, vezane na dom, je tradicionalno opredeljevala ženske za »apolitične«, in ta zavest še vztraja pri ženskah, ki so le gospodinje tudi danes. Zaposlene ženske pa so morale pretrgati enostranske vezi z domom, prekiniti so morale s to predstavo o ženski, *zato* so kljub dvojni zaposlenosti zvišale svojo družbeno politično zavest in angažiranost. V skladu z izobrazbo in delovnim položajem si tudi bolj in bolj širijo obzorje in svoj politični vpliv. Kolikor obstaja dvojna zaposlitev ženske, ta obstaja prav na račun delnega ohranjanja stereotipnih predstav o vlogi ženske v družini in družbi in to predvsem pri moškem delu prebivalstva (a tudi pri ženskah).

Gre torej za pridobitev resnično demokratične predstave o vlogi moškega in ženske, posebno v družini sami. Kajti dokler bo mož pričakoval, da bo le ženska opravljala gospodinska dela poleg dela v družbi, in bo

⁵ Raziskave »Slovensko javno mnenje« izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

tudi ženska sprejela takšno delitev dela, je jasno, da bo moški to svoje prepričanje o ženskem delu prenašal tudi v oceno ženske na delu in v družbi, nikakor ne bo toleriral »kariere« ženske »na račun« njene »primarne vloge« v družini. Prav tako pa same ženske ne bodo mogle povsem samostojno in brez notranjih in zunanjih ovir nastopati v družbi kot subjekt dogajanja.

Poglavitni vzrok za premajhno družbeno angažiranost žensk je po mojem mnenju torej vsaj v sedanjem obdobju moč tradicionalnih predstav o specifični ženski in moški naravi in moč iz tega izvedenih specifičnih ženskih in moških vlog v družini in družbi. Da so stereotipne predstave danes zelo pomembna zavora za večje angažiranje žensk v družbenem življenju (na kar pa se velikokrat pozablja), kažejo tudi rezultati raziskave o položaju žensk v družini in družbi, ki so jo v okviru raziskave Slovensko javno mnenje 1976 navedli na reprezentativnem vzorcu slovenske populacije.

Na vprašanje: »V kakšni meri vam uspe opraviti posamezne naloge v družini in družbi,« je npr. največ moških odgovorilo, da jim v celoti uspe opraviti poklicno delo (57,5 %), družabno življenje (39,2 %), prosti čas z družino (28,4 %), sodelovanje pri samoupravnem reševanju zadev v delovni organizaciji (21,8 %), ukvarjanje z otroci (20,4 %), nadaljnje usposabljanje in izobraževanje (17,8 %), sodelovanje v družbenopolitičnih organizacijah (16 %), delovanje v krajevni skupnosti (12,9 %).

Pri ženskah je rang vlog, ki jim jih v celoti uspe opraviti, drugačen. 70,7 % žensk v celoti uspe opraviti gospodinjsko delo, 42,4 % poklicno delo, 49,9 % uspe v celoti posvetiti se otrokom, vse druge aktivnosti pa veliko manjšemu odstotku žensk uspe v celoti opraviti. Ženske se torej predvsem posvetijo gospodinjskemu delu, poklicnemu delu in delu z otroki, same pa izražajo, da jim zmanjka moči za nadaljnje usposabljanje in izobraževanje in družbenopolitično udejstvovanje. Npr. pri samoupravnem reševanju zadev v delovnih organizacijah v zadovoljivi meri sodeluje 11 % žensk, usposablјati in izobraževati se v celoti uspe 8,6 % žensk, v družbenopolitičnih organizacijah delu 5 % in v reševanju zadev v krajevni skupnosti 4,5 %.

Razlike med mnenjem moških in žensk o tem, kako opravljajo posamezne naloge, so predvsem v tem, da moškim *nekoliko* bolje uspeva, da se samoupravno in družbenopolitično udejavljajo, izobražujejo, in da imajo več prostega časa izključno zase, ženske pa se narobe pomembno bolj angažirajo v družini, predvsem z gospodinjskim delom. Razlika pa je tudi v tem, da ženske *čutijo za svojo pomanjkljivost, da se družbeno ne angažirajo v zadostni meri*, medtem ko moški *gospodinjstva sploh nimajo za svojo nalogo*, saj je več kakor 50 % moških navedlo, da gospodinjstvo ni njihova naloga.

Da tradicionalna gospodinjska opravila ležijo še skoraj izključno na ženskih ramenih, kažejo tudi podatki o porazdelitvi vlog v družini, saj *gospodinjska opravila v 70—90 % opravljajo še izključno ženske*, medtem

ko moški sodelujejo predvsem pri delu z otroki, pri urejanju družinskih zadev z zunanjimi institucijami in pri odločanju.

V tej zvezi so tudi zanimivi odgovori na vprašanje: »Kaj bi bilo potrebno storiti za izboljšanje položaja žensk v družbi?« Odgovori kažejo na zelo različno paleto mnenj od izrazito tradicionalnih in konservativnih: »naj ženska ostane doma« (2,3 %), »žensko je treba razbremeniti na delovnem mestu« (11,4 %), prek odgovorov, ki kažejo na različne faze v emancipaciji ženske: npr. »dati ženskam možnost za materialno neodvisnost« (5 %), »družbena pomoč ženi-gospodinji« (11 %), do izrazito naprednih stališč, ki se tičejo predvsem razbijanja tradicionalnih predstav o ženskih in moških vlogah: »porazdelitev vlog v družini« (7,5 %), »ženske vključiti v družbenopolitične organizacije, na vodilna delovna mesta« (6,3 %), »spremeniti mnenje o manjši sposobnosti žensk«, (10,5 %). Primerjava odgovorov po spolu ne kaže na velike kvantitativne razlike, ki so pa pomembne v kvalitativnem smislu. Več moških kot žensk je dalo tradicionalne rešitve, več moških je tudi mnenja, da je položaj žensk dober (17,4 %). Več žensk pa vidi rešitev v priznavanju enakih sposobnosti ženskam, več enakopravnosti med spoloma.

Tudi primerjava posameznih skupin znotraj ženske populacije kaže na pomembne razlike. Medtem ko ženske na vodstvenih položajih vidijo rešitev predvsem v tem, da uveljavimo večjo enakopravnost med spoloma, v priznanju sposobnosti žensk, vključitvi na vodilna delovna mesta, v prerazdelitvi vlog v družini, pa največji odstotek nezaposlenih žensk meni, da ni potrebno nič storiti, da je položaj žensk dober, naj se ženske same organizirajo, naj ostanejo ženske doma. To seveda ni znak samozadovoljstva z lastnim položajem v družbi, ampak predvsem znak neosveščenosti nezaposlenih žensk, ki ne vidijo izhoda iz svojega položaja. Če bi reševali problem žensk tako, da bi jih ponovno vrnil v družine, bi ob sedanjih razmerah torej le povečali njihovo konservativnost in ustrezno temu tudi meščansko patriarhalno zavest moških.

V vsem razvitem svetu se ženske danes ne zadovoljijo več zgolj z gospodinjskim delom in z vzgojo otrok, temveč se zaposlujejo kot moški. Zato zahtevajo tudi drugačen položaj v družbi sploh. S tem se razbija meščanski ideal družine z možem gospodarjem in ekonomskim vzdrževalcem družine in z ženo kot vladarico doma in domačnosti, s povzdigovanjem generativne, vzgojne in gospodinjske funkcije ženske.

Meščanstvo je najprej negiralo ta ideal pri delavskem razredu, s tem da je tudi ženske pritegnilo v tovarne, v bistvu v isti družbenoekonomski položaj kot moškega. Tako ženske kot moški so postali »enakopravni«, namreč »mezdni delavci«.

Toda tudi znotraj ožje meščanske družbe so si ženske že zelo zgodaj prizadevale za politično in družbeno enakopravnost (že od francoske revolucije sem je znana oblika bojevitiga feminizma). Ta boj je zaobsegal predvsem sfero političnih enakosti in pravic, npr. volilno pravico ženske, svobodnejšo družinsko zakonodajo ipd.

Toda meščanska družba stoji glede ureditve ženskega in družinskega vprašanja na razpotju. Ekonomske razmere silijo družbo v vedno večjo pritegnitev žensk v delovni proces in v procese družbenega upravljanja, v demokratizacijo družinskega življenja itn., na drugi strani pa ta družba ravno iz neenakopravnosti žensk delno črpa svojo nadaljnjo oblast. Če iz neenakosti ženskega in moškega dela črpa kapital poseben ekstra profit, ki se mu ne more odpovedati. Iz podrejenosti ženske moškemu umetno ohranja neko integracijo družbe prek avtoritarne oblike družine in vzgoje in na splošno iz ohranjanja prednosti in oblasti moških nad ženskami ohranja moški egoizem ter s tem posredno motivira moške, da ohranjajo svoj položaj in s tem dano družbo in razporeditev družbenega gospodstva. Kapitalistični svet se zaveda, da bi dejanska enakopravnost spolov sprožila močna demokratska gibanja, silna izpraševanja vesti meščanske družbe, ki bi nujno vodila v družbeno revolucijo in v povezavo z gibanjem proletariata. Zato le delno pritrjuje feminističnim gibanjem, skuša jim vsiliti ekscesno obliko gibanja manjšine ali pa jih motivirati kot posebno socialno gibanje mimo boja proletariata, delavskega razreda za odpravo meščanske družbe in nad njim. Odtod tolikšna utopičnost in iluzornost ciljev t. i. »ženskih« gibanj po zahodnem svetu.

Boj za enakopravnost žensk in moških vsekakor zajema tudi moške, zato ne moremo podpirati posebnih ženskih gibanj znotraj komunističnega gibanja (strank, partij itn.), čeprav naj bi se ta gibanja še posebej zanimala za družbeno ekonomsko in individualno osvoboditev žensk kot del obče človeške osvoboditve. Torej niti kompromis s feminizmom, niti oportunistična splošnost boja, ki dejansko pozablja na konkreten boj za žensko enakopravnost in to zamenjuje s formalnimi rešitvami, npr. zgolj z enakopravno zastopanostjo žensk in moških v raznih družbenih organih in organizacijah, nista pot za družbenopolitično integracijo ženskega gibanja v socialistično gibanje.

Toda zaradi različnih zgodovinsko določenih položajev boja delavskega razreda in sploh revolucionarno mislečih ljudi za socializem v različnih deželah se lahko pojavijo tudi razcepi v teh gibanjih, različne strategije boja za socializem itn. Zato se lahko posebno v meščanskih družbah tudi boj za žensko enakopravnost, za preobrazbo družine, boj mladine za perspektivo itn. postavlja kot posebno vprašanje znotraj meščanske družbe, brez nujne zveze z bojem delavskega razreda, celo ob ohranitvi izrazito meščanskih idealov tega boja, kar se večkrat kaže v feminističnih gibanjih zahodnega sveta.

V takem položaju se lahko pojavijo in sprejmejo tudi parole o posebni vrednosti boja žensk za enakopravnost (celo za nadmoč v družbi), in to mimo boja proletariata ali nad bojem delavskega razreda, ki ga razglašajo za element »moške družbe« (npr. znani pogovori Simone de Beauvoir in Sartra iz leta 1975). Podobno absolutiziranje se dogaja tudi z nekaterimi drugimi gibanji, kot so npr. boj za nacionalno osvoboditev podrejenih narodov, z mladinskimi in študentskimi gibanji itn.

Povzdigovanje parcialnih gibanj nad gibanje proletariata se pojavlja tam, kjer ni dovolj prisoten dejanski, strateško usmerjen množični boj delavskega razreda, brez sektašenja in strankarstva. Ob strankarskem razbijanju delavskega razreda pa se razbija globalna strategija na množice posebnih gibanj in strategij brez prave integracije vseh demokratičnih potenc družbe, ki bi vodila v javno in splošno diferenciacijo vseh gibanj in njihovih opredelitev v buržoazna in socialistična.

Za vedenje komunistov do boja žensk za družbenopolitično enakopravnost je zelo značilno Leninovo gledanje. Vsekakor se je Lenin jasno zavedal pomena tega boja za obstoj in razvoj socialistične revolucije, tako v Sovjetski Rusiji kot drugod po svetu. Zavedal se je, kako globoke zgodovinske korenine ima neenakopravnost spolov v družbi. Poudarjal je, da je veliko lažje doseči neko proklamativno splošno enakopravnost žensk z moškimi, kot pa realno, v življenju posamezne ženske ali moškega. Moški se silno težko odreče svoje »prednosti« pred žensko, prav tako pa ženska težko izbori enakopravni položaj v družini in v družbi. Ta osebni, filistrski odnos moških do žensk in komplementarna zavest o nujnosti podrejenosti ženske pri sami ženski sta bila za Lenina elementa tistih ostankov razredne družbe in kapitalizma, ki nenehno grozita socializmu z restavracijo starih odnosov tudi potem, ko se v družbi nasploh odpravi kapitalistični družbeno-ekonomski sistem proizvodnje in države.

V pogovoru s Klaro Zetkin je Lenin naštel nekaj odločilnih nalog v boju za enakopravnost med spoloma.⁶

1. Nenehen, odkrit boj komunistov za pravno in dejansko enakopravnost žensk z moškimi v vsakem delu in družbeni funkciji.

2. Izvrševati program posodabljanja posameznega gospodinjstva, podružbljanje gospodinjstva in vzgoje.

3. Posebno delovanje komunistov med kmečkimi ženami, kjer je potrebno še elementarno izobraževalno delo. Tu po njegovem igra važno vlogo tudi zadružništvo, ki pa po Leninu mora ohraniti osebno spodbudo, ki postane skupnostno udejstvovanje.

4. Potrebno je zbuditi revolucionarno politično zavest pri ženskah in moških. Osvoboditev žensk je tudi del osvoboditve moških in narobe. Zato je treba izkoreniniti staro gospodovalno načelo moških, tako v partiji kot med množicami.⁷

Za Lenina to ni oportunistično prilagajanje in taktiziranje partije, temveč načelno stališče, ki tu zahteva konkreten boj za osvoboditev žensk, ki v sebi nujno nosi tudi zahtevo po novi družbi in je torej izpolnljiv le v socialistični revoluciji, ne pa z reformami znotraj meščanske družbe. Zato »je razvijanje in vodstvo ženskega gibanja važen del celotne strankine dejavnosti, da, polovica vsega strankinega dela.«⁸

⁶ Klara Zetkin: Pogovori z Leninom, CZ, Ljubljana, 1959, str. 62.

⁷ Ibid, str. 61.

⁸ Ibid, str. 63.

5. Lenin poveže te splošne zahteve z bojem proti podcenjevanju ženske in njenih sposobnosti pri mnogih komunistih. Lenin tu omeni tudi problem dvojne zaposlenosti žensk, posebno delavk, ki vse dneve prebijejo v tovarnah, nato pa še doma hirajo »ob enoličnem utrudljivem, moči in čas požirajočem delu v gospodinjstvu . . . Redki moški, tudi redki proletarci mislijo na to, kako bi ženi olajšali marsikatero breme in nadlogo, kako bi jo povsem rešili tega, če bi se lotili »ženskega« dela, zaostalost ženske, njeno nerazumevanje za revolucionarne ideje moža manjšata njegovo borbenost in odločnost, kakor droban črv razkrajata in glodata skrivaj in počasi, toda zanesljivo . . . Naše komunistično delo med ženskimi množicami, naše politično delo med njimi vključuje dobršen del vzgojnega dela med moškimi. Staro gospodovalno načelo moramo izruvati do zadnje, najtanjše korenine v stranki in med množicami.⁹

Za naš sedanji položaj se mi zdi zelo pomembna Leninova ugotovitev o povezavi ženske apolitičnosti z njihovo realno izkoriščenostjo že v družini in o vplivu te izkoriščenosti na »moško« politično zavest. Vsekakor se da reči, da družbenopolitično še tako razgledan in aktiven moški te vloge ne more dosledno izvrševati, če zasebno podcenjuje žensko in ni pripravljen na osebno angažiranje. Zaradi tega vse akcije za ponovno politizacijo žensk, ki politično in družbeno aktivnost žensk pojmujejo kot vključitev žensk v strukture »moške družbe«, torej v razmere, kjer celo ob formalno enaki zastopanosti moških in žensk dejansko odloča moški, ženska pa »izvršuje«, ne bodo pripeljale niti do prave politične zavesti in interesa žensk (ki bi jim bil osebni smoter) niti do odprave t. i. »apolitičnosti žensk«, in kar je bistveno, to ne bo revolucionarni napredek v boju za enakopravnost spolov. Ta boj sega v bistvo socialističnega oz. komunističnega revolucionarnega procesa in ni zgolj negov stranski del.

Če z Marxom in Engelsom ugotavljamo primarnost družinskega razmerja kot osnovne celice delitve dela, ki pa je bila hkrati tudi prva oblika družbene sinteze dela (v »skupinskem zakonu« prvotne rodovne skupnosti), in enakopravnost »proizvodnje ljudi« in »proizvodnji stvari«, potem lahko rečemo, da je dejanska enakopravnost moškega in ženske tesno povezana s preobrazbo družine v človeško »etično skupnost«, ki ni več »ekonomska celica družbe« in celica socializacije človeka v dejansko družbeno bitje. Vsi ti problemi se nikakor ne razrešijo s tem, da se razreši ekonomska podlaga za njihov obstoj, tj., vladavina zasebne lastnine in razredno razdeljene družbe in dela na ravni obče družbene proizvodnje.

Podrejanje družine in ženske moškemu (v monogamni družini), socializacija posameznika, ki ustreza predstavi vladajočega razreda, sta nastala kot posledica nadvlade razredne oblike proizvodnje stvari nad proizvodnjo ljudi. Odprava osnovnih vzrokov razredne družbe, kot je npr. odpravljanje oblasti kapitala, demokratizacija politike in družbenega življenja nasploh so le nujni, ne pa tudi zadostni pogoji za revolucionarno

⁹ Ibid., 64.

spremembo odnosov med možem in ženo v družini. Kajti ti problemi segajo neposredno do človeka, do njegove zavesti. Zato se mora revolucionarni proces nujno prenesti v človeka, v njegove primarne človeške odnose, kar s posrednim vplivom sprememb v splošnem družbenoekonomskem položaju delavskega razreda še ni zagotovljeno. Ravno tradicionalne predstave, celotno funkcioniranje človeške narave, podedovano po tisočletjih vladavine razredne družbe, postanejo na višji fazi fraditve socializma poglobljena ovira družbenemu napredku in boj z njimi je nujno permanentno delo revolucije. Kolikor revolucionarni proces ne seže do človeka, toliko grozi nenehna nevarnost obnove starih razrednih odnosov, čeprav pod novimi nazivi.

Vzpostavitev dejanske enakopravnosti moškega in ženske je eden primarnih ciljev socialistične revolucije. Prizadevanje za to enakopravnost je boj za novo podobo človeka in njegovih temeljnih odnosov. Ne gre le za to, da družina preneha biti ekonomska celica družbe, temveč, da ekonomsko materialna proizvodnja ne zavлада nad »proizvodnjo ljudi«, da se odpravita sploh njuna podvojenost in antagonizem. V socializmu mora priti v splošno zavest ljudi, da je celotna proizvodnja v bistvu proizvodnja človeka in za človeka ter nujno samoproizvodnja človeka, torej da se prvenstveno »proizvaja« proizvodjalec.

Če se boj žensk za enakopravnost z moškimi poveže z bojem delavskega razreda, postanejo ženske dejansko razširjeni proletariat. S tem postane boj delavskega razreda dejansko boj zatiranih *vseh vrst* v enaki meri, kot neposredni socialni in politični boj za odpravo kapitalizma, zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev, za podružbljanje proizvodnje. Zaradi tega se boj za družbeno enakost spolov ne izčrpa z aktivističnim sprejemanjem žensk v ZK, s prizadevanji za izboljšanje »strukture« samoupravnih organov, za enakopravno udeležbo žensk in moških v vseh poklicih itn., z materialno pomočjo materi in družini itn. Dokler ta boj ne bo zajel moških in žensk kot oseb, v njihovih življenjskih, vsakdanjih razmerah, predvsem v družini, toliko časa se nam bo kljub izboljšanju »strukture« dejansko obnavljala »moška družba«, (kjer bo ženska političnost bolj ali manj nepristna in navidezna), z njo vred pa tudi formalizem političnega delovanja, birokratski in tehnokratski odnos do ljudi.

Če je naša ZK uspešno pritegnila množice žensk v NOB, v revolucijo, v graditev materialne baze naše družbe po vojni, in sicer kot samostojno odločenih in osveščenih bork, potem se danes mora usmeriti tudi na globlje in temeljne plasti družbenih odnosov, ki vodijo do revolucije v zavesti, v potrebah, v odnosu do sveta in do človeka in pd. To lahko dosežemo le s tem, da v naši družbi vzpostavimo takšen revolucionarni proces, ki bo angažiral vse ljudi, moške in ženske enako za počlovečenje našega življenja, za počlovečeno-podružbljeno proizvodnjo. Ta boj je včasih še težji in bolj dolgotrajen kot NOB, vsekakor pa se nanj bistveno veže prav v zahtevi, da se vsi ljudje angažirajo kot organizirana skupnost osveščenih ljudi za enoten program in smotre.

Pregled dela partijske šole v Subotici

Pod pritiskom liberalizma smo pri nas dolgo časa zanemarjali ideološko-politično izobraževanje. Vendar pa se je po 21. seji predsedstva ZKJ in po pismu tovariša Tita in izvršnega biroja predsedništva ZKJ znova utrdil pomen ideološko-političnega dela tako s člani zveze komunistov kot z drugimi delovnimi ljudmi. Novo ugodno družbenopolitično ozračje je vplivalo na to, da so različne oblike ideološko-političnega izobraževanja hitro postale množične. V vseh okoljih je prišlo do pomembnih kvantitativnih uspehov na tem področju. Prav ta uspeh je naveljal center za samoupravljanje pri delavski univerzi »Veljko Vlahović« v Subotici, da je poskušal odkriti, kakšen resničen uspeh se skriva za temi kvantitativno nadvse uglednimi rezultati.

V ta namen smo pripravili in uresničili raziskovalni projekt, ki je obsegel 1210 posebej izbranih slušateljev partijske politične šole v Subotici; vsi so šolo končali v letih 1972—1975. Šola je imela program s 30 temami ali 90 urami. Da bi potrdili verodostojnost odgovorov anketirancev, smo v raziskavo vključili še 1105 delovnih ljudi enakih profilov, ki prihajajo iz okolja anketiranih nekdanjih slušateljev partijske politične šole.

Raziskava je pokazala, da je partijska politična šola kot oblika ideološko-političnega usposabljanja potrdila zaupanje tako glede organizacije kot tudi glede vsebine programa in kvalitete najetega predavateljskega kadra. V zvezi s tem je posebno pozitivno to, da bi kar 63,8 % anketirancev, ki še niso bili deležni izobraževanja te vrste, rado obiskovalo partijsko politično šolo, 78,7 % nekdanjih slušateljev pa bi bilo voljno spet sodelovati pri takšni obliki izobraževanja.

Vpliv partijske politične šole je bil viden tudi pri višji ravni teoretičnega znanja, ki so si ga pridobili slušatelji (nekdanji slušatelji, pa tudi ljudje iz njihovega družbenega okolja menijo, da gre za okoli 30 % novega znanja).

Glede na to, da v prejšnjih šolskih programih tako za delavske kot tudi za intelektualne poklice nismo posvečali dovolj pozornosti oblikovanju marksističnega svetovnega nazora, se je pokazalo, da bo partijska politična šola še dolgo pomembna podlaga za ta svetovni nazor. Rezul-

tati te raziskave potrjujejo, da se delovni ljudje iz prakse zavedajo, da morajo biti takšne izobraževalne oblike deležni tako člani zveze komunistov kot tudi vsi drugi. Ne moremo si namreč zamisliti hitre in učinkovite graditve samoupravnih odnosov brez aktivnega sodelovanja vse družbe.¹ Glede na to, da je socializem prehodno obdobje, v katerem prihaja do preseganja kapitalističnega proizvodnega načina, je nujno, da je socialistična revolucija delo celotnega delavskega razreda in delovnih ljudi. Njihova pasivizacija, njihov liberalizem pravzaprav neposredno omogočata, da se krepijo socializmu in samoupravljanju tuje ideje in sile. Kajti: »... revolucija našega časa se ne omejuje samo na prevzem državne oblasti. Teži k celoti človeške emancipacije, k odpravi vseh odtujitev — in zato zajema kar celo zgodovinsko obdobje boja. Revolucionarna praksa ni samo zvezdni čas, postaja organizirana nasprotna sila zoper vsakdanjost, njeno spreminjanje. Seveda, gre za elemente, za začetke v množičnih razmerjih. Vendar pa lahko ti začetki zginejo, če se ne preobrazijo v celotno organizacijo družbe...² Zato moramo v naši družbi zgraditi trden temelj marksističnega svetovnega nazora in zagotoviti permanentno ideološko-politično usposabljanje, da bi učinkovito razreševali praktične probleme.

Da tega še nismo zagotovili, je jasno razvidno iz še nepremagane skupinsko-lastniške miselnosti, ki neposredno ovira uresničevanje družbene lastnine v praksi in ki bo prav tako velika ovira za uveljavitev zakona o združenem delu (30,10 % delovnih ljudi, ki niso obiskovali partijske politične šole, meni, da je pri samoupravnem odločanju predvsem treba upoštevati interes TOZD ne glede na interes širše družbene celote — toda tudi med nekdanjimi slušatelji partijske politične šole jih tako misli 24,48 %). Po rezultatih te raziskave pa znanje, pridobljeno v partijski politični šoli, slušateljem pomaga, da vsaj delno presegajo to skupinsko-lastniško miselnost. 73 % nekdanjih udeležencev namreč proces odločanja opira ali vsaj želi opreti na usklajeni interes celotne družbe.

Če izhajamo iz povedanega, je realno, da še naprej vztrajamo pri partijski politični šoli kot osnovni obliki idejnopolitičnega usposabljanja članov ZK pri oblikovanju njihovega marksističnega svetovnega nazora. Vendar pa bo dobila ta oblika svojo pravo vrednost samo, če bodo v vseh okoljih zagotovljeni objektivni pogoji za permanentno, samostojno idejnopolitično delo. Potem ko si posameznik s pomočjo programa partijske politične šole ustvari podlago, je nujno, da mu zagotovimo še nadaljnje ideološko-politično izobraževanje. Praksa postavlja vrsto novih problemov, ki jih je treba rešiti, kakor pa vemo, do rešitev lahko pridemo in najpogosteje tudi prihajamo le na podlagi nezadostno dojetih izkušenj svoje lastne prakse; toda do rešitev lahko prihajamo tudi na

¹ Po V. I. Leninu »Socializma ne more vpeljati manjšina — partija. Uvedejo ga lahko samo desetine milijonov, ko se naučijo, da se same tega lotijo. Naša zasluga (komunistov) je v tem, da skušamo pomagati množici, da se sama tega loti...«, *Izbrana dela*, XII, str. 145.

² Iz referata dr. M. Pečujlića za okroglo mizo v Cavtatu 1976.

podlagi dialektične povezave teh izkušenj z rezultati marksistične teorije. Če sprejemamo rešitve zgolj na podlagi izkušenj, vodi to do pragmatizma, to pa povzroča, da socializem zgublja svojo znanstveno naravo. Tak socializem postaja empiričen in zato ne dopušča razvoja socializma kot svetovnega procesa. Ker ne premaguje popolnoma kapitalističnega proizvodnega načina, zapira socialistično revolucijo v zoženo polje. V takšnih okvirih se potem le stežka uspeva razvijati socialistično-samoupravni odnos, zato pa nastajajo zelo ugodne razmere za oživiljanje kapitalistične in malomeščanske miselnosti.

Ideološko-politično izobraževanje mora postati sestavni del družbene reprodukcije kot neločljivo izhodišče vseh gospodarskih in političnih akcij. Te potrebe pravzaprav ni treba še posebej pojasnjevati. To občuti tudi praksa, tj. ljudje iz prakse, saj se jih zelo velik odstotek opredeljuje za takšno obliko ideološko-političnega izobraževanja, katerega izvir je temeljna organizacija združenega dela ali krajevna skupnost. 38,60 % nekdanjih slušateljev partijske politične šole in 39,70 % delovnih ljudi iz njihovega delovnega in življenjskega okolja zahteva namreč takšno obliko ideološko-političnega usposabljanja, ki jo koncipira in celo organizira TOZD ali krajevna skupnost. Prav zato moramo po uspešnem temeljnem teoretičnem usposabljanju članov ZK in drugih delovnih ljudi, usposabljanju prek izobraževalne oblike partijske politične šole, ideološko-politično izobraževanje bolj opreti na potrebe konkretne politične in samoupravne akcije.

Vsega tega seveda ne smemo pozabiti pri koncipiranju programa in uresničevanju partijske politične šole. Program je lahko uspešen le tedaj, če je njegova vsebina trdno povezana s problemi prakse. Vendar se celo pri takšnem prijemu pokaže, da je program partijske politične šole nekakšna od zunaj vsiljena izobraževalna oblika, ki jo slušatelji abstraktno doživljajo. Prav zaradi neke določene stopnje abstraktnosti takšne izobraževalne oblike prihaja do tega, da se niti nekdanjim slušateljem pri konkretnih problemih praktične politične in samoupravne akcije ne posreči, da bi pridobljeno marksistično teorijo dodobra porabili v praksi; rešitve iščejo pri zunanjih dejavnikih. To dokazuje, da 35,20 % nekdanjih slušateljev in celo 38,70 % delovnih ljudi iz njihovega okolja vidi možnost za zaščito interesov delavcev v TOZD v posegih resolucij ali v neposrednem vmešavanju občinskega komiteja zveze komunistov v probleme delovne organizacije.

Prav zaradi vsega tega moramo program partijske politične šole razumeti kot osnovni program, katerega cilj je vse širši krog slušateljev in njihovo usposabljanje za marksistični svetovni nazor. Prav zato mora biti ta program bolj teoretične kot empirične narave, kar pa seveda ne pomeni, da se pri uresničevanju tega programa ne sme v polni meri uveljaviti problematika vsakdanjega življenja v praksi. Ta program mora pometakem slušatelje usposobiti, da bodo znali probleme, ki nastajajo v

življenju, razlagati z marksističnega stališča in da so jih prav tako sposobni marksistično razreševati.

Po koncu te oblike idejnega usposabljanja je treba zagotoviti stalno prakso teorijskega pretresanja problemov vsakdanje prakse. To pomeni, da je treba uveljaviti prakso idejno-političnega osmišljanja problemov, ki se pojavljajo v konkretnem okolju. Ne glede na zaokroženi izobraževalni profil partijske politične šole namreč naša raziskava kaže, da del slušateljev vendarle ne bo sposoben, da pridobljeno teoretično znanje samostojno uporablja v praksi. Vzrok za to moramo bržčas iskati v že omenjeni stopnji abstraktnosti programa te vrste, pa tudi v nesposobnosti slušateljev, da vsebino programa doživljajo skoz svojo prakso in da jo povežejo s prakso. Zato mora osnovna organizacija zveze komunistov upoštevati empirično naravo našega delavskega razreda. To se pravi, da mora izhajati iz tega, da velik del našega delavstva prihaja še z vasi in da razredne delavske značilnosti pri delavcih te vrste še niso zelo izrazite. Zato se bo naša socialistična revolucija uspešno razvijala samo s pogojem, če bomo notranje revolucionirali samega človeka. Brez dvoma bo na to zelo pozitivno vplivala že zagotovljena raven socialističnih samoupravnih odnosov, pa tudi razne šolske oblike ideološko-političnega izobraževanja. Toda prava vrednost ideološkega izobraževanja se bo pokazala šele, ko bo postalo sestavni del družbene reprodukcije kot neločljivo izhodišče vseh gospodarskih in političnih akcij.

delavski razred in revolucionarna partija: mednarodne razsežnosti

DIMITAR MIRČEV

Avantgarda ali elita

(Skica za kritiko meščanskega stališča o političnem vodstvu)

Namen mojega dela je v splošnih potezah predstaviti vsebino in smisel stališč sodobne meščanske politične teorije o problemu političnega vodstva, kakor tudi smisel kritike, ki jo ta teorija razvija glede avantgarde v marksizmu in samoupravni družbi. Vprašanje je aktualno tem bolj, ker se v njem izražajo temeljne kontradikcije, v katere je meščanska politična doktrina zabredla, ko išče solucijo problema politične demokracije danes, in ker prihaja pri tem objektivno v kontradikcijo predvsem z idejnimi in praktičnimi predpostavkami samoupravljanja, demokracije združenega dela kot najkorenitejše negacije demokracije kapitala.

Tudi najbolj površen pregled sodobne politološke literature v meščanskih deželah namreč priča, da ni tako rekoč niti enega količaja resnega dela ali raziskave, ki bi obšla in ignorirala vprašanje samoupravnega sistema ali vprašanje, kako je samoupravljanje v teoriji in praksi transponiralo tradicionalne probleme političnega reda — problem svobode in položaja človeka, problem države, reprezentance in politične participacije, problem položaja elit in množic, vodstva in vodenih oziroma politične organizacije partije in razreda.

V tem smislu bi lahko celo trdili, da postopoma upada zanimanje za raziskovanje izkušenj sistema dogmatičnega in etatističnega socializma, ki so za meščansko znanost dolgo časa veljale za »naravno stanje« socializma. In to iz preprostega razloga, ker so te izkušnje čedalje manj izziv ali paradigma za veliko mutacijo, v katere poteku so družbeni sistemi sodobnega kapitalizma. Nasprotno, samoupravljanje kakor tudi danes čedalje prodornejše in vseobsežnejše oblike udeležbe dela v upravljanju družbenih in ekonomskih struktur meščanskega reda so tisti izziv, ki »znotraj« uničuje red kapitala in ki mu politična teorija s svojim tradicionalnim idejnim in pojasnjevalnim aparatom more čedalje manj ustrezati. Zatorej bi lahko rekli, da prav praksa in gibanje za subjektiviranje dela v gospodarskih in občeupravljaljskih strukturah sodobnega kapitalizma, gibanje, ki izvira iz kronične krize ustanov in

proizvodnih odnosov kapitalizma, danes po novem zastavljata tudi vprašanje o političnoupravljaljskih aranžmajih in funkcijah v tej družbi.

V odgovoru na ta vprašanja v praksi preobrazbe odnosov kapitala in v odgovoru na idejni izziv, ki se v tej smeri čedalje očitneje oblikuje v delavski strategiji, se je meščanska politična znanost tudi formalno razklala v svojem idejnoteoretičnem bistvu, v svojem odnosu do družbene prakse, do ustaljenih vrednot reda, predvsem pa je pretrgala svoje zveze z lastnimi zgodovinskimi viri in dediščino.

a) *Elita in upravljalvska funkcija v klasični demokratični teoriji*

Proces razkrajjanja in idejnopolitičnega dekomponiranja politične doktrine meščanstva se je začel nekako sredi našega stoletja. Torej v času, ko je empirična znanost prišla do tistih rezultatov in odkritij o stvarnosti političnega človeka in funkcioniranju sistema, ki so močno odstopali od predpostavk takrat vladajočih normativističnih, historiciističnih in deskriptivnoanalitičnih teoretičnih sistemov.¹ Odkritja so v splošnih potezih govorila o tem, da je koncept demokratičnega človeka nerealističen, koncept človeka, ki je v politiki aktiven, racionalen in družbeno motiviran, ali vsaj da to postopoma postaja, uresničujoč tako načela aktivne suverenitete. oziroma začel se je tudi racionalno čutiti meščanski družbi imanenten, vendar dotlej prikrit razloček med političnimi ideali in normami demokracije, definirane v dobi buržoazne revolucije, in na drugi strani tipične elitistične organizacije in stvarnosti političnega življenja in odnosov v družbi.

To je po eni strani narekovalo (vprašanje) kako pojasniti in opravičiti politično empirijo, ki prestopa okvir tradicionalnih konceptualnih shem, po drugi strani pa je bil pogoj za obnovitev interesov in preskušanje klasičnega koncepta demokracije oziroma preskušanje vseh političnih konceptov iz »herojske dobe« buržoazije. Tako se je zbudilo novo zanimanje za klasični korpus demokratične teorije, za dela v tradiciji Locka, Hobbesa in Spinoze, za utilitariste in ameriške populiste, za misel zgodnjega individualizma in puritanizma in predvsem za Rousseauja. Avtorje in dela tega obdobja, ki ga je Smailagić poimenoval »etapa politične radikalizacije v teoriji,² je sama meščanska znanost uvrstila v svojo izvirno klasiko, vtem ko je njihov demokratični koncept obravna-

¹ V različnih tipologijah in periodizacijah smeri v mejah meščanske politične doktrine se v glavnem strinjajo, da je tradicionalna doktrina prevladovala do začetka našega stoletja. E. Kirkpatrick, ki je preučeval razmerje med tradicionalno in moderno politično teorijo, je tradicionalno šolo razvrstil na štiri kategorije: zgodovinsko po pristopu, analitično, preskriptivno (normativistično) in deskriptivno-taksionomično. Glej njegovo študijo v zbirki Ranney, A. (ed.): *Essays on the Behavioral Study of Politics*, University of Illinois Press, 1964, str. 6–20; prav tako pa tudi o tradicionalni doktrini dela: Brecht, A.: *Political Theory: The Foundations of Twentieth Century Political Thought*, Princeton University Press, New York, 1970; Narr, W. D., Naschold, F.: *Theorie der Demokratie*, Verlag Kohlhammer, Stuttgart, 1973.

² Smailagić, N.: *Historija političkih doktrina*, Naprijed, Zagreb, 1971, I. del, str. 242–243.

vala kot klasični demokratični koncept. Splošno je bilo tudi sprejeto mnenje, da je bil pri urejanju vprašanj svobode človeka in političnega izražanja te svobode klasični demokratični koncept predvsem naslonjen na participativne in antielitistične predpostavke. Te predpostavke je morda najčisteje izvedel Rousseau, ker se tako rekoč pri vseh drugih avtorjih v postuliranju demokracije mešajo elementi elitizma in participacionizma ali suverenega vladanja množice posameznikov skupnosti. Prav to dejstvo, da ni enotne teoretične osnove ali soglasja glede oblik demokracije, primerne za meščansko družbo, je opozorilo na notranje kontradikcije v bistvu politične teorije in filozofije meščanstva zgodnjega obdobja, na to, da je tudi sama demokratična teorija bila v sebi fundamentalno razdvojena. Zlasti je bila v ostrem nasprotju z antidemokratskimi strujami, ki jih je razvil meščanski liberalizem na virih in dediščini aristokratizma in elitizma in v gledanju na politično organizacijo družbe (Bunkov sistem z »naravno aristokracijo«, Montesquieujeva prosvetljena, ustavna monarhija, Haringtonova »aristokracija talentiranih« itd.). Jasno je postalo, da je čista ali klasična teorija demokracija s premisami udeležbe množic pri vladanju — mit, fikcija buržoazne zavesti o lastnem političnem redu, fikcija, ki so jo prav teoretiki demokratičnega elitizma sredi našega stoletja tudi priznali za tako.³

Mit ali fikcija, toda demokratično-participativna doktrina je vendarle prevladovala v miselnih sistemih meščanstva ter postulirala politično idealiteto, ki jo je meščanska družba morala uresničiti. Do nedavna ta idealiteta, vsaj teoretično, ni bila izpodbita ali ni postala vprašanje, čeprav sta jo praksa in stvarnost meščanske družbe vztrajno negirali in podirali resnične predpostavke za njeno uresničevanje. Rousseauizem je dal temelj za veliko zgodovinsko projekcijo meščanske demokracije. Rousseau je človeku prisojal svobodo in enakost kot primarni vrline njegovega političnega bitja. Konceptija svobode in enakosti, ki je miselno proizvajala buržoazne revolucije, je seveda temeljila na pojmovanju lastnine kot bistvene komponente naravnega in družbenega bistva človeka, kot determinirajoč element njegovega naravnega stanja in kot osnovna vsebina njegove naravne pravice. Pravica do lastnine z lastnino lastne delovne človekove sile vred je pogoj za človekovo suvereno moč, interes, integriteto. Z zagotovitvijo te pravice stopa človek v politično skupnost ter v njej išče in najde možnost, da bi bil in ostal suveren. Na kakšen način?

Rousseau je zelo radikalen: njegova skupnost temelji na družbeni pogodbi in postane svojevrstna »samoupravljalvska« skupnost. V njej ni razločevanja med vladarji in podložniki, ni in ne sme biti odtujevanja moči posameznika, ki bi temeljilo na lastništvu, a z reprezentativno hierarhijo, ki se ji delegira moč. Bentham in utilitaristi so bili blizu

³ Do take ocene je prišla tudi C. Pateman, ko je analizirala zablude, ki so o klasičnih izvorih bile pri Schumpeterju, Milbrathu in drugih modernih avtorjih. Glej C. Pateman: *Participation and Democratic Theory*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1970, str. 1—21.

Rousseauju, ko so videli v človeku samem najboljšega zaščitnika svojih interesov, pa tudi najboljšega poznavalca svojega interesa. Vendar so v aktivni politični vlogi poudarjali le zaščitno funkcijo te vloge: prek nje naj se zagotovi varstvo privatnega interesa slehernega državljana, tako da je obči interes samo seštevek posamičnih interesov vseh. Vendar se Rousseau loči od te individualistične koncepcije. Kakor da bi vnaprej slutil uničevalno delovanje interesa privatne lastnine, »pluralitetne strukture« meščanske družbe, zato si prizadeva po politični poti uničiti njen učinek. »Volonté de tous« je hotel spremeniti v resnično »volonté générale«, človeške pravice državljana uskladiti z višjim kohezivnim elementom resnične skupnosti. Funkcije usklajevanja, tj. politične funkcije, Rousseau torej ni dal posrednikom, eliti, tudi če je bila demokracija izvoljena. Zanj je rešitev v tem, da individualna volja s participacijo odkriva občo voljo in se vključuje vanjo. Rousseaujeva družbena pogodba potemtakem ni pacte de gouvernement, pogodba med vladarjem in podložniki, marveč pogodba o asociaciji vseh ljudi medsebojno, s katero ohranjajo svojo moč, vendar jo s konsenzom inkorporirajo v občo voljo, naredijo jo za zakon. Ključna točka te doktrine je torej, da je v človekovi naravi ne le to, da ima svobodo, temveč da to svobodo tudi aktivno uporablja, da je ne delegira, abstraktno poseduje, da jo daje drugemu. Zato pri Rousseauju v njegovi »republiki« ni prostora za politično posredovanje: postulira dejavno, pozitivno opredelitev svobode, ne le kot pravico, marveč kot dejavno moč, kot realizacijo človeka v asociativni moči skupnosti. Norme in praksa političnega posredovanja so zato še zmeraj — nesvoboda, suženjstvo.

S skupnostjo, zasnovano na »republikanskem« načelu, razumemo, da se »sleherni pripadnik družbe odpoveduje vsem svojim pravicam v korist skupnosti«, da se višji cilj odkriva s participacijo. V tem je državljan združitev ideje subjekta in suverena: kot suveren sprejema in izvršuje zakone; skupščina ljudstva dela permanentno; funkcionarji niso predstavniki, marveč komisarji ljudstva, kajti suverenosti ni mogoče predstavljati, suverenost se samo izvršuje.⁴ Politični red je potemtakem legitimen le, če temelji na participaciji vseh državljanov, saj so vsi državljani enako sposobni za politično aktivnost in enako zainteresirani za urejanje svojih medsebojnih odnosov.

Antielitizem je imel v projekciji v osnovi še nekatere druge elemente. Rousseau, J. S. Mill, dalje Jefferson in Hamilton v Ameriki, nekoliko pa še tudi Locke in Bentham so z različnimi formulami v svojih delih poudarjali in bili prepričani, da je morda temeljna človekova vrлина v politični družbi to, da je dober, v tem smislu, da je sposoben svoje individualne, osebne, privatne interese uskladiti in identificirati z interesi drugih, z interesi občosti, celote. S participacijo in prek nje

⁴ Glej Rousseaujevo *Družbena pogodbo*, zlasti drugo in tretjo knjigo, v »Social Contracts«, Essays by Locke, Hume, Rousseau, Oxford University Press, London, 1971.

postane buržuj državlján, se usposablja in oblikuje v državljana. Mill je zlasti poudarjal, da je razvijanje ugodnega za družbo individualnega značaja pomembno in da to terjá določene participativne institucije. Ne to, da ima človek politične pravice, pač pa njih *prakticiranje* more namreč spopolnjevati značaj ljudi.⁵

Misleci ameriške revolucije so, boreč se proti kolonialnemu statusu, prav tako vztrajali pri teh človekovih vrlinah, pri njegovem altruizmu in racionalnem rezonu: Jefferson na primer je podpiral široko demokracijo z argumentom, da ljudje imajo razumevanje za blaginjo drugih in da so pri tem tudi sami zmožni odpovedovanja. Bojevniki tako imenovane populistične demokracije so zahtevali splošno volilno pravico in popolno politično enakost kot osnovo suverenosti ljudstva, v skrajnih oblikah pa so predlagali celo popolno neposredno demokracijo brez posrednikov, strank in profesionalnega političnega aparata.⁶

Zelo jasno pa se oblikuje tudi zavest, da bodo resnični odnosi med ljudmi v meščanski družbi takšni, ki bodo razveljavili načela neposredne demokracije in enakosti pri vladanju. Zgodnji demokrati so se poleg tega, da so negirali politično posredništvo in elite kot način uničenja vladavine ljudstva, zavzemali tudi za nadzorstvo ter preprečevanje ekonomskih in družbenih pogojev, ki peljejo k neenakosti in k vladanju ljudem. Nasprotje med državljanom in buržujem, svobodnim človekom in posestnikom ali neposestnikom se pri Rousseauju razrešuje s prizadevanjem, da se omeji učinek privatnega interesa s tem, da se vgradi v teorijo načelo ekonomskega egalitarizma na ravni malega lastništva. »Zunanje bariere«, ki bi vplivale, da bi se privatni interes v politiki ne postavljá nasproti javnemu, so pri Jeffersonu in Jacksonu »pretežno agrikulturno okolje, enostavna ekonomija, religija samoomejitve, izobraževaje, prežeto z družbenimi ideali«.⁷

Ta pristop pa je ostal zgolj ideološka fikcija, katere uresničenje je bistveno presegalo možnosti in notranjo logiko meščanske družbe. Jakobinska diktatura v francoski revoluciji je praktično pokazala nasprotje med normativnim in stvarnim v sistemu in zgodovinsko nemožnost meščanske družbe, da bi s »politično levjo kožo« odvrгла svoje stvarno bistvo. Na tej točki se meščanska teorija polarizira in cepi, dasi ne zavrača ideala svobode in enakosti prek vladanja. Odložila ga je le za pozneje, za čas, ko bodo dozorele okoliščine... Nasprotja med rousseaujevsko antielitistično koncepcijo svobode in moči z udeležbo in med koncepcijami drugih meščanskih avtorjev zgodnjega obdobja vendarle ni bilo toliko nasprotje v fundamente meščanske misli. To je bilo

⁵ V delu: J. S. Mill: *Representative Government*, Everyman Edition, London, 1910, str. 200 do 214.

⁶ Obsežna analiza pogledov ameriških mislecev je podana v delu R. Lane: *Political Life*, The Free Press, New York, 1966, str. 27–37.

⁷ Po delu: R. Dahl: *A Preface to Democratic Theory*, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, str. 19.

nasprotje prav istega fundamenta *pred* osvojitvijo vladajoče razredne pozicije in *po* njej.

Locke in Hobbes, dva druga doyena šole naravnega prava in družbene pogodbe, sta že nekoliko spremenila smer teoretiziranja. Lockova skupnost, ko bi dobila s pogodbo obliko, avtoriteta *zaupnike*, jih pooblašča, da vladajo in varujejo občo korist, naravne pravice. Šele če prekršijo to pooblastilo, skupnost pa določi, kaj je to, kar se delegira, ima skupnost pravico, da jih odstavi. Pri Hobbesu pa »pooblastila« še bolj slabijo aktivni status državljanov: vso svojo moč in pravice prenesejo na vladarja, na enotni organizem, na vsemogočnega Leviatana. Ko so tako zavezani za popolno poslušnost, dobijo v povračilo popolno varstvo svojega življenja, lastništva, koristi. Pogodbe o pooblastilu sploh več ne omejuje vladarja, pri katerem se koncentrira moč.⁸

Ne samo Locke in Hobbes, tudi Spinoza in mnogi legitimisti in juristi (na primer Pufendorf, Thomasius itd.) so svobodo definirali samo kot pravico, ji odvzeli moč in jo izročili državi, suverenu, eliti, naravne pravice pasivnega in nemočnega posameznika pa so preložili v območje spoznanja, morale, božanstva. Primat državne oblasti in elite nad posameznikom je postal absoluten, državljan se je spremenil v podložnika politična aktivnost pa v politično poslušnost. Položaj in moč elite v razrednopolitični organizaciji je bila utemeljena tudi normativno. Spinoza, ki je v najboljši tradiciji šole naravnega prava in ki je v svoji pravni teoriji dal tako rekoč neomejene pravice posamezniku, povezujoč jih z njegovo močjo in svobodo, v svoji politični teoriji te pravice ne le zmanjšuje, temveč jih celo anulira.⁹

V politični teoriji, ki mora zdaj razreševati vprašanje, kako naj buržoazija neovirano uresničuje razredno gospodstvo, prehaja poudarek s človeka in državljana na politično vodstvo, na opravičenje njegove funkcije, potrebe, položaja in moči. Tudi razumevanje človeka se spremeni, kajti očitno je, da človek z atributi in vlogo, ki mu je bila dana v rousseaujevski koncepciji, spravlja v nevarnost temeljno razmerje meščanske družbe. Človeka in državljana zdaj definirajo kot iracionalno, egoistično in instrumentalno bitje, kot bitje, ki se nagiblje k svojemu osebnemu interesu in katere vlogo v politiki je treba omejiti.

V Ameriki je madisonijanska struja v doktrini predstavila težišče debate o demokraciji na vprašanje *predstaviških institucij*. Osrednji etični cilj pri Madisonu je bil doseči »netiransko republiko«, kar je sinonim za reprezentativno demokracijo. V takšen sistem bi morali biti

⁸ Primerjaj VII. poglavje drugega eseja iz dela *Dve razpravi o meščanski vladavini* Johna Locka in 16. poglavje Hobbesovega *Leviatana*.

⁹ Spinoza je v svojem delu *Politična razprava* pisal: »... država je najbolj neodvisna takrat, kadar jo vodi um; zatorej: kolikor bolj dela v nasprotju z umom, toliko bolj se izneverja lastnemu interesu oziroma greši. To pa bomo lažje razumeli, če mislimo, da lahko vsak posameznik odloča, kakor hoče o stvari, ki je v okviru njegove pravice, tako da je treba oblast, za katero gre, definirati ne le kot moč tistega, ki jo izvršuje, temveč tudi kot prilagajanje tistega, ki jo trpi.« Glej srbski prevod v izdaji Kulture, Beograd, 1957, str. 27.

vgrajeni mehanizmi za preprečevanje »tiranije« enih skupin nad drugimi, tudi če so večinske. Demokratski politični sistem se začne snovati na predpostavki, da morajo politično vodstvo in ustrezne institucije onemogočiti antagonizem v obstoječem družbenem razmerju. Torej ne več tako kakor v rousseauizmu, da se po političnem življenju in participaciji kažejo in povezujejo osebni in družbeni interesi, marveč da se onemogočajo konflikti, ki temeljijo na razliki interesov. Frakcija oziroma razred postane tudi za Madisona nujno in najhujše zlo, razlog za njegov obstoj pa je v človekovi naravi, v njegovem nestabilnem razumu, v premoženjskih razlikah, ki so posledica »različnih sposobnosti ljudi«. Kakor tudi Madison, se tem razlogom ni mogoče izogniti ali jih uničiti. Vendar jih je mogoče kontrolirati, za to kontrolo pa je potrebno politično vodstvo, elita.¹⁰ Ker je koncept interesov »pluralističen«, participacija pa osebna pravica, gledajo tako Madison kakor drugi avtorji v »Federalistu« na reprezentanco kot na način prenašanja nevarnih socialnih konfliktov v enoten, centralni forum, kjer bi jih bilo mogoče kontrolirati in nevtralizirati. Po njihovem je, tako piše Hanna Pitkin, »naloga predstaviške vlade potemtakem v nekem smislu spraviti osnovne družbene sile v zakonodajni položaj in jim ta položaj zagotoviti.«¹¹

Ko se (razredni) interesi v družbi izdiferencirajo in antagonizirajo, je koncept interesov v teoriji »pluralističen«, udeležba vseh pri vladanju pa postane »pravica«, ki izgubi stvarno vsebino. Madison in njegovi privrženci mislijo v tem smislu, da je predstavništvo sistem varstva pravic manjšine prek nedelovanja večine v politiki. »Množična republika« konstituira reprezentanco, ki otežuje, da bi katera koli frakcija, zlasti še »večinska«, postala vladajoča frakcija. Koncept se tako elaborira v smeri razredno-elitističnih solucij in se v takšni obliki uvede v ustavno-politične aranžmaje.¹² Elita postane etos meščanske doktrine.

V politični filozofiji je bil meščanski elitizem v razvitem konceptu utemeljen že pri Heglu in ni naključje, da je Marx začel svojo kritiko Hegla in politične države prav z vivisekcijo Heglovega sistema predstavljanja. Hegel je namreč v svoji kritiki Rousseauja in klasikov v »Osnovnih potezah filozofije prava« poudarek »osvoboditve« buržuja premaknil z naravnega prava, ki je v suverenem, aktivnem, prostovoljno združenem, vendar tudi samovoljnem individuu, na »trdnjše« mehanizme, ki zagotavljajo svobodo. Kakor upravičeno poudarja Smailagić, Hegel »uničuje posamičnost«, njegov pojem dialektičnega uma »mora transcendirati civilno družbo, katere načelo je subjektivnost in samovolja, in konstituirati državo, v kateri se spremeni v občost in nujnost, v kateri se dialektično prežema z umom občega, v kateri se postavljajo

¹⁰ Madisona je v tem smislu interpretiral Robert Dahl, glej navedeno delo, I. del.

¹¹ Pitkin, H. F.: *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley, 1967, str. 199–200.

¹² Tako je bila na primer v Ameriki uvedena kvalificirana pravica glasovanja, ki se je postopoma širila, dalje hierarhizacija predstavniških organov, trojna delitev oblasti in končno — drugi dom, senat, kot ravnotežje predstavniškemu domu. Vse to so navedene »bariere«.

meje, brez katerih ne more biti svobode». ¹³ Politična udeležba posameznikov je tedaj v Heglovem sistemu dviganja posamičnosti in posebnosti v obliko občosti, do »formalne svobode in formalne splošnosti znanja in hotenja, da se v njuni posebnosti oblikuje subjektivnost«. ¹⁴

Vladanje tako ni povezano z neposrednim, aktivnim posameznikom in se ne komponira kot demokracija. V proces dviganja posamičnosti do občosti uvaja Hegel posrednike: stanove, birokracijo, »splošni stan«, vso strukturo političnega posredovanja, za katero je Marx pozneje pokazal, da je v načelu odtujena in odtujujoča. To, da lahko vsak katolik postane duhovnik, kaže le, da običajni katolik ni tudi duhovnik in da je samo duhovščina substancialnost države kot »umska realnost« ...

Politična teorija liberalizma je sprejela to opredelitev in je vse devetnajsto stoletje hkrati z ekspanzijo kapitalističnih odnosov in s postopnim uvajanjem ustanov buržoazne demokracije opravičevala moč, ki jo poraja in koncentrira kapital — prav proti tem ustanovam. Poudarja svobodo politične elite kot identiteto svobode družbe, svobodo družbe pa reducira na volitve elite, na zaščito pred njeno samovoljo in neodgovornostjo, na funkcijo dajanja legitimnosti demokraciji za elito. Že z Benjaminom Constantom se je Rousseaujev koncept »svoboda-participacija« spremenil v koncept »svoboda-odpor«, demokracija pa v garancijo pred zlorabami elite, in daje hkrati legitimnost eliti pri ohranjanju svobode in moči lastništva, trga, bistva meščanske družbe.

6) Marxova kritika in interpretacija moderne doktrine: Elitizem versus participacionizem

Načelno kritiko zgodnje meščanske politične doktrine najdemo že Marxovih zgodnjih delih in ni naključje, da je za osnovo kritike vzel dva velika miselna izziva — Hegla in Rousseauja, in dve veliki praktični izkušnji meščanskega sistema — francoske in ameriške revolucije. ¹⁵ Že koj v začetku in nato ves čas, kar se je teoretično srečeval z meščanskimi misleci, je opazal pri njih nekaj fundamentalnih premis, ki se jim je odločno postavljal po robu. To je predvsem opredelitev narave človeka kot družbenega in političnega bitja v abstraktnih in nezgodovinskih terminih, zasnovanih na individualizmu in privatnem lastništvu. Pojma svobode in demokracije, ki naj bi izražala svobodo, izhajata iz »priro-

¹³ Smailagić, navedeno delo, str. 198—199. O tem vprašanju razpravlja tudi A. Bibič v delu *Zasebnost in skupnost. Civilna družba in država pri Heglu in Marxu*, MK, Ljubljana, 1972, str. 123—127.

¹⁴ Hegel, G. W. H.: *Osnovne crte filozofije prava*, V. Masleša, Sarajevo, 1964, str. 166—167.

¹⁵ Po navedbah Marxovih biografov in raziskovalcev: A. Cornuja, E. Fischerja, S. Avinerija, D. MacLelana in drugih se je v začetku leta 1843 umaknil v Kreuznach in začel na veliko preučevati klasično filozofijo, francosko revolucijo in restavracijo kakor tudi delovanje parlamentarnih sistemov v Angliji in Ameriki. Razen z Rousseaujem in Heglom se je zelo veliko ukvarjal tudi s Spinozo, Rankejevo »Zgodovino francoske revolucije« in z delom T. Hamiltona »Ljudje in običaji Amerike. To je bilo tisti čas tudi najpomembnejše gradivo o teoriji in stvarnosti meščanske demokracije.

jenih«, univerzalnih človekovih lastnosti, ki niso nič drugega kakor refleksi ideološke imaginacije in odtujene zavesti buržoazije. Zaradi tega politika in udeležba v politiki, dviganje do politike in prek politike oziroma »politična emancipacija« Marxu ni moglo izraziti družbene emancipacije in družbene svobode. To je izrazilo le raztrganost skupnosti na državo in meščansko družbo, na javno in privatno sfero, raztrganost človeka na državljana in buržuja.

Geneza Marxove politične misli se je začela prav z dialektičnim razbijanjem postopka, s katerim je meščanska misel razreševala vprašanje človeka. »Kritik lahko torej naveže na vsako obliko teoretične in praktične zavesti in iz *lastnih* oblik eksistirajoče dejanskosti razvija resnično dejanskost kot njihovo najstvo (Sollen) in njihov končni smoter. Kar se tiče dejanskega življenja, vsebuje ravno *politična država*... v vseh svojih *modernih* oblikah zahteve uma. A prav tako prihaja povsod v protislovje med svojimi idealnimi določbami in svojimi realnimi predpostavkami.«¹⁶

Meščanska teorija je vsa vprašanja o političnem redu reševala na podlagi idealnih opredelitev, meščanska družba je vse te opredelitve reducirala na svoje realne predpostavke. S stališča spoznanja resničnih korenin te dihotomije je Marx že v »Kritiki Heglove filozofije državnega prava« začel kritizirati politiko, politično državo in politično emancipacijo oziroma institucije in politični odnos meščanske družbe. Marx razume, da se osnovno protislovje reda, tisto med »abstraktno politično državo« in resničnostjo meščanske družbe, reproducira tudi na področju opredelitve aranžmaja in odnosa v »abstraktni politični državi«, tu pa je predvsem obstajalo protislovje med elitarizmom in demokracijo. Iz njegove začetne analize postane jasno, da je to protislovje med demokratično politično obliko — obliko na podlagi splošne volilne pravice, s katero je bil človek političnopravno izenačen, s katere splošno uvedbo si meščanska družba prizadeva spopolniti svoj politični red, da bi svojo resnično eksistenco pripeljala do politične eksistence in po drugi strani do resničnega avtoritarizma države, utelešenega v birokraciji in posredniških strukturah.¹⁷

Na tej podlagi se vprašanje, ki ga je aktualiziral Hegel — ali stanovski ali predstavniški sistem — in ki je bilo »najbolj specialno politično vprašanje« te dobe, Marxu zastavlja kot vprašanje, ki na »politični način izraža razliko med vladavino človeka in vladavino privatnega

¹⁶ Marx v pismu A. Rugeju; glej K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela v petih zvezkih*, I, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1969, str. 145.

¹⁷ Cerroni takole komentira Marxovo stališče do dialektike birokratsko-elitaristične države in njene formalnodemokratske strukture: »Politična emancipacija obenem na stežaj odpira vrata avtoritarizmu privatnega lastništva in avtoritarizmu državne birokracije... Toda ta avtoritarizem spodkopujeta znotraj dve protislovji: protislovje med suverenostjo, ki je delegirana politični eliti, in formalnim priznanjem enakih političnih sposobnosti vseh, ter protislovje med privatnim lastništvom (kapitalom) in mezdnim delom.« Glej U. Cerroni: *Politična teorija i socializam*, Školska knjiga, Zagreb, 1975, str. 63.

lastništva«. Še zmeraj s heglovskimi termini se Marx nasproti Heglu zavzema za predstavniški sistem, vendar tudi za njegovo povzdigo »iz politične oblike do splošne oblike« ter za poudarjanje »pravega pomena, ki je v njegovi osnovi«.¹⁸ Ta kritika se nadaljuje tudi glede celotne superstrukture in politike oziroma teorije, ki ji daje smisel. Birokracijo kot sloj in kot funkcijo vidi Marx kot pojav, ki temelji na ločitvi meščanske družbe in države. Ko pojasnjuje Marx načela moči, hierarhije in avtoritete birokracije, vendar tudi položaj izvršilne oblasti, policije, sodstva, kaže, da ves ta aparat posredovanja ni pooblaščenstvo in deputacija države, ki bi mu bila zaupana »skrb za državo« znotraj specifičnih sfer javnega interesa. To je aparat, prek katerega se dualizem družbe in države ni odpravil, marveč je postal priznan, »zakonit«, »utrjen«, v istem smislu, kakor tudi stanovi niso bili »sinteza« in posredovanje med družbo in državo, temveč so »varovali državo pred neorganizirano množico samo prek dezorganizacije te množice«, kakor tudi sistem odposlanstva in predstavljanja ni predstavljanje meščanske družbe, marveč v resnici ločitev od države. Zato definira Marx birokracijo kot resnično moč državne, vladine oblasti in kot »dejavni obstoj vsebine, ki jo država dobiva »od zunaj«. Hkrati postulira, da njena ukinitvev ni možna kot ukinitvev posredovanja sploh, kar je bila temeljna Rousseaujeva propozicija. Ta je »možna samo tako, da obči interes postane resničnost, ne pa kakor pri Heglu enostavno v mislih, v abstrakciji, posebni interes. To pa je spet samo tako mogoče, da posebni interes v resnici postane obči interes.«¹⁹

In končno, tudi kadar analizira oblike političnega reda, različno vrednoti razne državne oblike. Na primer srednjeveško monarhijo kot demokracijo nesvobode in kot »zoologijo« države, ustavno monarhijo kot popačenje demokracije, republiko oziroma demokracijo pa kot splošni pojem in generiko drugih državnih oblik. Toda z vidika družbene osnove, tj. lastnine, so mu vse te oblike različne modalnosti in dualizma civilne družbe in države in povsod je bistvo politične države onstransko materialni državi.²⁰

S kritiko tega osnovnega dualizma in s preseganjem dualizma je Marx prišel do koncepta »resnične demokracije«. V kritiki Hegla namreč impostira, da v »resnični demokraciji politična država izginja«. V okviru kritike Heglovega sistema, uporabljajoč njegov referentni aparat, to predstavlja, tudi če je na videz ozko, bistveno novo opredelitev demokracije. V tem smislu govori o razširitvi in posploševanju volitev, se pravi tako aktivne kakor pasivne volilne pravice, o političnih reformah v meščanski

¹⁸ K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela v petih zvezkih*, I, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1969, str. 145.

¹⁹ K. Marx: *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, V, Masleša, Sarajevo, 1960, str. 66, 92 in 150.

²⁰ »Lastnina etc., skratka vsa vsebina prava in države, je ista z manjšimi modifikacijami v Severni Ameriki in v Prusiji. Tam je torej republika kratko malo oblika države, kakor je tu monarhija. Vsebinska države je zunaj te ustave,« piše Marx prav tam, str. 43.

družbi, vendar njegova obramba ni v smislu maksimuma participacije kot cilja meščanske demokracije, ni v smislu odprave posrednikov itd., pač pa v smislu povezovanja formalnega principa z materialnim kot izpolnitev abstrakcije politične družbe z odpravo pogojev te abstrakcije.

»Volilna reforma znotraj abstraktne politične države je torej zahteva, da se država odpravi, prav tako pa tudi, da se odpravi meščanska družba.«²¹ Kar je v osnovi odprave, je spet privatna lastnina. Čeprav koncept privatne lastnine še ni obdelan, namenja Marx v »Kritiki« Heglu, posredno pa tudi Rousseauju tole pripombo: »Namesto da bi Hegel privatno lastnino naredil za državnomeščansko lastnost (podčrtal D. M.), naredi meščanstvo države, državni obstoj in smisel za državo — za lastnost privatne lastnine.«²² Ustvarja se torej teoretično spoznanje o osnovi, na kateri se bo meščanska družba odpravila, politična funkcija in njeni dejanski aranžmaji in institucije pa podružbile.

S kritiko Heglove filozofije, pa tudi z drugimi zgodnjimi deli, na primer s »Prispevkom k židovskemu vprašanju«, v katerem se Marx dotika pojmovanja politične in družbene emancipacije pri mladoheglovcih, se zasnavlja Marxova politična teorija. »Kritika Heglove filozofije ...« se kot nit vleče skozi »Nemško ideologijo« in ji je imanentna, v njej se kot sila prevrata pojavi proletarijat, dalje skozi »Ekonomsko-filozofske rokopise«, v katerih definira komunizem kot zgodovinski proces resničnega prisvajanja človekovega bistva od človeka in za človeka, skozi »Manifest«, v katerem se programatično napoveduje proletarska revolucija, vendar tudi skozi poznejša dela — »Kapital«, »Kritiko gothskega programa« in »Državlansko vojno v Franciji«, v katerih že analizira poti in osnove osvoboditve dela in uresničenje politične funkcije osvoboditve dela v novi družbi.

Pomembno v teh delih je, da je Marx analizo konkretnih političnih odnosov v meščanski družbi zmeraj postavljal v kontekst družbenoekonomskih gibanj kapitala kot baze različnih oblik manifestiranja diktature buržoazije. Tako je zelo zanimiva njegova sociološka analiza volilnih reform v Franciji leta 1848 (v »Razrednem boju v Franciji 1848—1850«), v kateri je pokazal, da so tako politične reforme kakor demokratizacija v funkciji sprememb političnega vodstva, elit in gospodarstva različnih frakcij buržoazije, postavljenih druga nasproti drugi.²³ Pri tem se vidi, da trend »politične demokratizacije« spremlja ravno utrjevanje gospodarstva in moči vladajoče frakcije kapitala, nadaljnja koncentracija moči

²¹ Prav tam, str. 42 in 160.

²² Prav tam, str. 148.

²³ V tej analizi obravnava Marx razširitev volilne pravice, »svobodo« tiska, razmerje med centralizacijo in decentralizacijo, razmerje med izvršilno in zakonodajno oblastjo s stališča boja zemljiškoposestniške, finančne in industrijske frakcije kapitala. Sugerira, da ima demokratizacija političnih institucij v meščanskem sistemu smisel samo v zagotavljanju diktature »najnaprednejše« frakcije kapitala, tiste, ki najmočnejše dinamizira proizvodjalne sile in more najuspešneje vsiliti svoje interese kot »splošnodružbene«. Glej K. Marx: *Klasnata vojna vo Franciji*, Kultura, Skopje, 1950, str. 137.

za elite, kar je do konca ostalo temeljno protislovje meščanskega političnega reda. V istem smislu odgovarja Marx Bakuninu, ki je v »Državi in anarhiji« prepričeval, da razumejo marksisti z vladavino ljudstva vladavino s pomočjo majhnega števila voditeljev, ki jih izvoli ljudstvo, da je to neumnost: »Narava volitev ni odvisna od njihovega imena, marveč narobe, od njihove ekonomske baze, od ekonomskih odnosov med volivci...«; oziroma da despotizem vladajoče manjšine temelji v kapitalizmu na fikciji »volje ljudstva«. Toda »pri kolektivni lastnini se izgubi tako imenovana volja ljudstva in prepusti mesto resnični volji zadružnikov (coopérateurs)«. ²⁴

Tendenco k razvoju in koncentraciji kapitala in k njegovi družbeni moči, ki se je silno pokazala že v začetku našega stoletja, ko se je začelo obdobje državnega kapitalizma in imperializma, je spremljalo splošno širjenje »demokratskih« ustanov meščanstva, prav v smislu Marxovih analiz. Politična moč je bila tem ustanovam odtegnjena in izročena trdnjšim mehanizmom razredne vladavine, *politični eliti*. Demokratske ustanove (na primer volitve, stranke, parlamentarna vladavina, celotna »svobodna« dialektika politike), oblikovane na bazi ekonomskega in doktrinarnega liberalizma, so bile uvedene šele, ko je kapitalizem s svojim razvojem odpravil vse družbene predpostavke liberalne demokracije. Takrat se je politična teorija meščanstva mogla še bolj obrniti k problemu čiste »delegirane politične oblasti« — k opravičenju države kot popolnega etatizma, demokracije za posrednike (demokracije brez ljudstva, kakor jo je imenoval Duverger), h klasičnemu političnemu elitizmu.

Ta proces je po Cerronijevih besedah pripeljal do najvišje teoretične ravni Max Weber: on »sistematizira nove elitarne tendence, ki dozorijo v začetku novega stoletja in hkrati s povečanjem novih oblik monopolističnega gospodarstva in državnega kapitalizma z birokratsko-selektivno strukturo (etatistično) ne glede na zahteve po podružbljanju in participaciji, čeprav tudi ob navzočnosti demokratskih ustanov (splošna pravica glasovanja, vsesplošna pravna enakost itd.). Prav na ta način, na deloma novih temeljih se artikulira politični ekvivalent stare liberalne države lastnikov, to je režim *političnih elit* (namesto *elit* cenzusa)«. ²⁵

Weber je opravičil politično elito, birokracijo, skupine vodilnih ljudi v gospodarstvu in družbi ter jih povezal z razvojem kapitalizma in jih prikazoval kot paradigmatično neizogibne in zato zaželene. ²⁶ Približno v istem času je Pareto razvil koncept *vladajoče elite*, ki temelji na aksiomatičnih bioloških razlikah med ljudmi, izraženimi v vseh območjih družbenega življenja, in to na osi neenakosti: neenakosti v inteligenci, moči,

²⁴ K. Marx: *Extraits commentées de 'L'Etat et l'Anarchie' de Bakounin*, 1874; objavljeno v delu K. Papaioannou: *Marx et les marxistes*, Flammarion, Pariz, 1972, str. 213—214.

²⁵ U. Cerroni, navedeno delo, str. 203.

²⁶ O Webrovi obdelavi političnega in upravljalškega elitizma glej njegovi deli *The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, New York, 1974, str. 333—339, in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Unwin, London, 1970, str. 17—27.

posedovanju, statusu poklica itd. V območju politike se neenakost pretežno izraža v tem, da se državljani delijo na dve skupini: na vladajočo elito, sestavljajo jo posamezniki, ki sodelujejo v procesu vladanja ter imajo moč in vpliv, po drugi strani pa na neelito, ki jo sestavlja drugo prebivalstvo. Eliti se pripisuje znanje, razum, kompetentnost, neeliti pa iracionalnost in nekompetentnost. Funkcija političnega sistema je predvsem, da omogoči selekcijo in reprodukcijo elit oziroma njihovo cirkulacijo, s čimer se zagotavlja družbeni razvoj in napredek.²⁷

Paretovo doktrino je inspiriral, vendar tudi postavil v širšem konceptu njegov sodobnik Gaetano Mosca, ki je namesto »vladajoče elite« uvedel termin »politični razred«. Teorijo elite je predelal v »empirično vidnem« redu in zagovarjal odprt voditeljski sistem oziroma ohranjanje odprtega sistema elit z možnostmi njihove redne cirkulacije in menjavanja pri oblasti.²⁸ Robert Michels je s preučevanjem izkušenj nemške socialdemokracije prišel do tega, da je povezoval elitizem in organizacijo sploh. Njegov »železni zakon oligarhije« je razumeti ravno tako, da je organizacija tista, ki poraja elito in dominacijo in da je to usoda moderne družbe in tudi socializma.²⁹

Teorija čistega elitizma je torej revalorizirala argumente o človeku in množici, ki je intelektualno, moralno in socialno inferiorna, nesposobna za voditelja in podrejena moči in vplivu. Ker je to baje zgodovinsko in empirično dejstvo, je zato tudi nespremenljiva. Poskusi spremeniti to stanje so iluzija, ki obstaja samo v doktrini. Dejavnost je le elita, zato ji je treba položaj in nemoteno ohranitev institucionalno in normativno zagotoviti. Razlikovanje med političnim vodstvom se teoretično vzpostavlja kot nujno in naravno, razruši pa se tradicionalna teorija 19. stoletja, teorija, ki je temeljila na predpostavkah, da bo formalna kategorija politične svobode postopno dobivala družbeno vsebino. Raziskovalsko se težišče znanosti premakne s politično-filozofskih in teoretičnih problemov na problem empirije in prakse. Dialektika gibanj kapitala se še enkrat manifestira v filozofiji prakse kapitala kot družbenega odnosa. »Še enkrat je sodobna buržoazna socialna teorija zavrnila dosežka svoje lastne herojske dobe — razredno analizo politične ekonomije in demokratično teorijo liberalizma, dialektična metoda nemškega idealizma pa je podlegla amneziji modernih buržoaznih epigonov,« je pisal eden izmed kritičnih raziskovalcev meščanske ideologije.³⁰

In v meščanski politični vedi je nastala doba empirizma, ki so ga pod zastavo »vrednostnega nevtralizma«, toda ob duhovnem sužnjenju elitističnemu mišljenju, že od dvajsetih let sem zasnovali in razvijali — Sieg-

²⁷ V. Pareto: *Trattato di sociologia generale*, 1915—1918; glej novejšo izdajo *The Mind and Society*, Cape, London, I—IV, 1935.

²⁸ Glej delo Mosce, ki ga je širši publiki predstavil A. Livingston pod naslovom *The Ruling Class: Elementi di Scienza Politica*, McGraw Hill, New York, 1939.

²⁹ R. Michels: *Political Parties*, Collier-Macmillan, The Free Press London, New York, 1968.

³⁰ R. Blackburn: *A Brief Guide to Bourgeois Ideology*, esej v zbirki »Student Powers« (ed. by A. Cockburn-R. Blackburn), Penguin, N: L. R. London, 1968, str. 210.

fried v Franciji, Tingsten na Norveškem, Wallace v Angliji, Giddings, Reis, Lasswell in Kaplan idr. v ZDA. Ob zahtevi, da se politična praksa preišče takšna, kakršna je, da bi jo bilo mogoče kontrolirati, in da se v tej zvezi raziskovalna metodologija do skrajnosti spopolni, so empirična dela o politiki zagotovila zelo obsežen korpus spoznanj o stvarnosti političnega življenja. Raziskovanja so zajemala volilno obnašanje in participacijo državljanov, razdelitev politične moči, probleme položaja državljanov, strank, lokalnih skupnosti, proces odločanja itd., in čeprav so jih začeli v različnih teoretično-eksplanatorskih smereh v politični znanosti — v behaviorizmu, funkcionalizmu, v realpolitični tradiciji itd., je bila evidenca v glavnem istovetna in je v splošnih potezih pripeljala do teh spoznanj.³¹

— da realiteta političnega človeka v moderni družbi močno odstopa od predpostavk in vizij klasične političnodemokratske doktrine; da političnoparticipacijska struktura meščanske družbe kaže tipične elitistične lastnosti s tem, da je politična moč in delavnost osredotočena v sila ozkem krogu udeležencev političnega procesa; da je elitistični tip politične strukture nedvomno zasnovan na razrednem položaju družbenih skupin.³²

Spričo te evidence se je moderna politična teorija končno ločila. Smer demokratskega elitizma v teoriji je sprejela evidenco takšno, kakršna je, ter revidirala predpostavke klasične teorije demokracije, ki jih je ocenila kot nerealistične glede na povprečnega političnega človeka. Bistvo revizije je bilo v tem: ker realni politični človek s svojo nezainteresiranostjo z apolitiko, z nizko stopnjo informiranosti, participacije in družbene motiviranosti in racionalnosti ne ustreza idealni opredelitvi in teoretičnim predpostavkam, ga ni mogoče spremeniti. Nujno je spremeniti in revidirati idealno opredelitev. Klasično teorijo demokracije so tako tudi oficijalno opustili in uničili. Njen koncept svobode prek participacije in vladavine človeka se izniči. Ker sta vloga in funkcija elite tako tudi empirično določeni in potrjeni, jo je treba tudi teoretično povzdigniti na pedestal normirane in legitimizirane družbene sile. Teorija demokratskega elitizma to tudi dela: elitizmu kot političnemu odnosu daje legitimnost, zavijajoč ga v oblast demokracije-volilnosti, zamenljivosti in drugih pravil igre. Od Schumpeterja sem postaja demokracija metoda, elitizem pa bistvo političnega procesa v teoriji.³³

³¹ Navajamo serijo sistematičnih raziskovalskih akcij, ki so se jih v ZDA lotili P. Lazarsfeld, B. Berelson in sodelavci s kolumbijske univerze, dalje A. Campbell, Miller in Stokes z michiganske univerze. V Britaniji so v tem smislu realizirali projekte D. Butler z oxfordske in R. Ross z glasgowske univerze, na Norveškem S. Rokkan z univerze v Oslu, v Franciji J. Dupin in F. Goguel itd.

³² Skupni pregled evidence iz raziskovanja politične participacije v sodobnih meščanskih sistemih je najti v delu: *Izborni proces v anglo-saksonskih zemljah*, ISPI, Skopje, 1971. Pri tujih avtorjih je dobiti širši vpogled v raziskovalne rezultate v delu L. Milbratha: *Political Participation*, Rand McNally, New York, 1965; G. Parry (ed.): *Participation in Politics*, Manchester University Press, Manchester, 1972.

³³ Ta prehod je označen z več vprašanji glede tega, kaj pomeni »strašen prepad med finimi in inspirirajočimi teorijami in dejanskimi dejstvi o politiki«. Ali ni ta prepad nevaren

Družbena podlaga za revizijo demokratične teorije so gibanja kapitalistične strukture v smeri neomejene moči visoko koncentrirane proizvodnje, manipulirane porabe, monopolistične kontrole trga, cen, profita itd., torej politične superstrukture, ki predpostavlja visoko stopnjo ločevanja od demokratičnih političnih ustanov, in sicer kot življenjska nujnost reprodukcije kapitala kot odnosa danes. Vse analize družbenoekonomskih gibanj in notranje organike kapitalističnega odnosa govore dejansko, da se kronična kriza tega odnosa za zdaj začasno rešuje s simbiozo vrhov gospodarske moči in javne oblasti, politične, vojaške, korporativne.³⁴

Na tej podlagi je Schumpeter že v štiridesetih letih razglasil demokracijo za proceduro, elito in vodstvo pa za delotvorni element, ki ga je vendarle treba »demokratično« regulirati.³⁵ V istem smislu je Neumann ugotovil, da »bistvo političnega sistema ni množično sodelovanje pri političnih sklepih, marveč izdajanje politično odgovornih sklepov. Edini kriterij demokratične narave administracije je popolna politična odgovornost vodje administracije, in sicer ne do posebnih interesov, marveč do vseh volivcev. Model demokracije ni Rousseaujeva konstrukcija identičnosti vodenih in voditeljev, marveč so to odgovorni predstavniki, ki predstavljajo volivce...«³⁶ Schumpeter, praoče doktrine demokratičnega elitizma, je poimenoval svojo teorijo, kot alternativo klasični, druga teorija demokracije. Robert (Dahl) je pozneje vključil več njegovih idej v svoj koncept »poliarhične demokracije«. Giovanni (Sartori) je svojemu modelu dal ime »dirigistična demokracija«, Berelson in sodelavci pa so podobnemu modelu rekli »pluralistična demokracija«, enako tudi Lipset. Downes je razvil »ekonomsko teorijo demokracije«, v kateri je politično življenje identično s tržiščem in prostim pretakanjem predmetov, cen in selekcije, vtem ko je Eckstein podobno kot Kornhauser koncipiral »teorijo stabilne demokracije«. Bistvo pri vseh je, da je človek izvzet iz aktivne politike in politike sploh, v opravičevanju, ne pa v prikrivanju, da stvarno družbeno in politično moč eksproprijirajo elitni segmenti in frakcije buržoazije. V nasprotju s klasičnim elitizmom je moderni elitizem, demokratični elitizem uveljavil elitarizem z mehanizmom volitev, s strankarsko demokracijo, s parlamentarno vladavino, s pravili »fair play« med elitami, z »odgovornostjo« javnosti. Funkcija državljana se je reducirala

za politiko? Ali ni preteklo preveč časa od konca 18. stoletja, ko so bile bazične politične ideje zahodne demokracije zadnjikrat restituirane? Ta vprašanja so zastavili Berelson, Lazarsfeld in sodelavci v znani študiji *Voting*, The University of Chicago Press, Chicago, 1954, str. 305–323, ki je direktno peljala v revizijo klasike.

³⁴ To je smisel analize sodobnih gibanj v družbenoekonomski strukturi kapitalizma danes, do katerega prihajajo številni avtorji. Glej zlasti: L. Basso: *Izgledi evropske leveice*, Komunist, Beograd, 1971; M. Kidron: *Western Capitalism Since the War*, Pelican Books, London, 1970; nadalje antologijo *Promjene u suvremenom razvijenom kapitalizmu* (z uvodno študijo A. Dragičevića), Komunist in Centar za društvena istraživanja CK ZKJ, Beograd, 1973.

³⁵ J. Schumpeter: *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Kultura, Beograd, 1959, str. 260 do 361 in 380–381.

³⁶ F. Neumann: *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 120.

na glasovanje o eliti, na sprejetje ene elite ali, kakor je to nekoč formuliral Sartre — na volitve »gospodarja«. S tem je koncept svobode teoretično končan. Idealna opredelitev se je reducirala na realne predpostavke meščanske družbe, meščanska družba pa se je tudi miselno odpovedala idealu svobode.

Toda notranje nasprotje v moderni politični doktrini se razodeva tudi v ekspanziji druge smeri, smeri demokratskega participacionizma ali participativne demokracije. Pojavi se kot reakcija na ekstremnost prve smeri, čeprav na podlagi in s stališča ohranitve meščanskega reda. Pri nekaterih mislecih in avtorjih v politični teoriji v začetku šestdesetih let, spet ob stiku z »neugodno empirijo«, se namreč pojavi zavest, da elitizem vodi red v absurdno ortodoksijo in da je elitizem zategadelj v ostrem konfliktu z dejanskimi gibanji v bazi družbe, z neizogibnimi tendencami razvoja proizvodjalnih sil, ki temelji na subjektiviranju dela z upravljanjem.

»Participacionisti« se teoretično jasno in ostro ločijo od elitistov. Predvsem jih kritizirajo zaradi tega, ker razglajajo očitno defekten politični odnos do realne in nespremenljive stvarnosti in ker se ne spuščajo v vprašanje, zakaj je ta stvarnost takšna in kako jo je mogoče spremeniti. Druga poanta kritike je namenjena temu, da opuščajo rousseauizem in klasične ideale. Rousseau je po njihovem prepričanju dandanes celo bolj aktualen kakor kdaj prej. Tej teoriji je treba vliti le novega radikalnega elana, kajti prav sodobni kapitalizem je ustvaril dovoljšnje družbene pogoje, da se uresniči rousseaujevska neelitistična demokracija: postopoma pelje k prerazdelitvi bogastva in k ekonomski egalizaciji, k visokemu standardu za vse, k socialni pravici in k novim moralnim vrednotam, v katerih osnovi je človek. Teoretiki participacionizma v politični znanosti niso zoper politično vodstvo in tudi ne za odpravo posredovanja, marveč zagovarjajo »podružbljanje« z množično in učinkovito participacijo v demokratskih ustanovah, izpolnitev teh ustanov z vsebino.

P. Bachrach se pri tem v svojem alternativnem pristopu k demokraciji zavzema predvsem za priznavanje političnega statusa v upravljanju gospodarstva, politiziranju dela in proizvodnje, za radikalno spremembo hierarhične upravljalvske strukture tako v gospodarstvu kakor v družbeni skupnosti. Njegov »samorazvojni model« demokracije temelji na »korporativnih volilnih enotah«, ki jih bo izvršil in okreplil aktivni politični status človeka in proizvajalca. C. Pateman je še bliže demokratskemu konceptu, ki se opira na soddoločanje v gospodarstvu na vseh ravneh in zatorej tudi v družbi. Obnavlja stare ideje gildskega socializma o mehanizmu gospodarskopolične organizacije »od spodaj-navzgor«. Robert Dahl sprejema novo retoriko na premisah lokalnega samoupravljanja in ustanavljanja nekakšnih ljudskih porot, paralelnih vsem organom oblasti.³⁷

³⁷ Glej nekatere izmed tipičnih novejših del v tem smislu: P. Bachrach: *The Theory of Democratic Elitism*, University of London Press, London, 1970; C. Pateman, navedeno delo; G. Duncan,

V teh elaboratih je politična teorija visoko konvergirala z rezultati novejših raziskovanj v organizacijski vedi, v psihologiji in industrijski sociologiji, ustvarjajoč nov etos antielitizma in vračanja k človeku in proizvajalcu. V tem se tudi vidno približuje realnim gibanjem v družbeni in gospodarski bazi in začenja vplivati na strategijo demokratičnih reform v kapitalizmu. Vendar je tudi ta teorija temeljila na pojmovanju »narave in novih človekovih potreb«. Ni omajala načel in reda meščanstva, ustavila se je na meji, ki razmejuje star družbeni proizvodni odnos od novega. Negiranje elitizma se ni oblikovalo kot negiranje družbenega odnosa, ki ga ustvarja. Vendar je ločitev od elitizma zelo indikativna: izraža ideološko krizo modernega meščanskega mišljenja in hkrati perspektivo preseganja tega mišljenja.

c) Stališče do samoupravljanja in delavske avantgarde

Politična teorija meščanstva ni mogla mimo aktualnosti vprašanja samoupravnega sistema in tudi ovreči ga ni mogla. Dejanskost gibanja za udeležbo dela pri upravljanju kapitalističnih gospodarskih in družbenih struktur prikazujejo avtorji struje demokratičnega elitizma kot obrobno vprašanje, obravnavajo ga kot območje privatne aktivnosti, ker je tudi gospodarstvo dominium privatum, obravnavajo ga kot vprašanje ekonomske organizacije in organizacije dela, povezano z zahtevami moderne tehnologije. Težnje po upravljavskem subjektiviranju dela se bodo reducirale na področje »industrijskih odnosov« in industrijske sociologije, ostrejši pritiski in konflikti pa v območje družbene anomalije in socialne patologije. To kljub dejstvu, da se tudi kapital sam danes čedalje bolj uradno obrača k raznim shemam udeležbe dela pri upravljanju, ko nahaja v njih edino preostalo rezervo za dinamiziranje proizvodnih sil v svojem družbenozgodovinskem okviru. Participacionisti so pokazali mnogo več posluha za afirmacijo dela pri upravljanju, vendar niso prestopili meje obstoječih družbenih odnosov.

Tako prva kakor druga struja pa sta se postavili principialno na negativno in kritično stališče do samoupravljanja kot kategorije socializma in izhodišča socializma. Odnos do jugoslovanskega sistema kot teoretičnega sistema in družbene prakse to najbolje potrjuje. Ker je samoupravni sistem v Jugoslaviji v meščanski literaturi dolgo veljal za shizmatično odstopanje od »naravne oblike« socializma, za sistem, uveden in oktroiran »od zgoraj«, izzvan z ideološkim ekstremizmom, zunanjepolitičnimi okoliščinami itd., je končno bila ta »shizma« priznana za zanimivo in »laboratorijsko« izkušnjo neke nove družbene organizacije. V okviru politične znanosti so to izkušnjo nato raziskovali tako empirično kakor tudi doktrinarno.

Doktrinarno so jo obravnavali kot primer in precedens v marksistični koncepciji družbene organizacije, ki dokazuje utopičnost in nerealističnost »viktorijanskega« marksizma, da bi marksizem naposled ovrgli. Empirično so samoupravno izkušnjo raziskovali, da bi se s stališča »ideala«, ki ga je formirala sama kritika, največkrat v horizontu »čiste« demokracije, pokazala njena nepopolnost, njeni problemi, spet z namenom, da bi jo ovrgli kot načelo in kot teoretični model. Ena izmed ključnih točk kritizma sta tudi teorija in praksa delavske avantgarde v samoupravnih družbi.

Podlaga skupne kritike je bilo pojmovanje, da sta politično vodstvo in delavska avantgarda nezdržljiva s samoupravljanjem. Po eni strani so v tradiciji levičarjenja in idejnih koncepcij nove ali radikalne levece, očitno inficiranih z modeli »čiste« demokracije, dokazovali, da je avantgarda kot organizacija in kot sila a priori nasprotna Marxovemu pojmovanju, tako da so sprevračali in absolutizirali njegovo geslo, da je »osvoboditev delavskega razreda delo samega razreda«. ³⁸ Po drugi strani so prihajali z argumenti, da je politično vodstvo kot organizacija, hierarhija, funkcija, elita bistveno utemeljeno v marksizmu, ker sta politična partija in načelo neizprosno dejstvo tako v stalinizmu kakor tudi v leninizmu, prek njega pa tudi v Marxu samem. Potlej so dokazovali, da je bila politična struktura socializma že v Leninovi samoupravni izkušnji in misli opredmetena na elitaristični osnovi, v obliki svojevrstnega jakobizma in političnega voluntarizma. To pa je baje tudi eshatologija Marxovega dialektičnega sistema in izraz njegovega imanentnega omahovanja med elitizmom in »čisto« demokracijo, seveda pa pretehta elitizem. ³⁹

Obe pojmovanji se v resnici ujemata z argumenti teorije elitizma, da organizacija ne glede na družbeno podlago ustvarja hierarhijo in dominacijo, politično vodstvo pa se konstituira v elito, ki je nad družbo. Do bršen del kritike jugoslovanske izkušnje temelji v glavnem dejansko na tem, da je samoupravljanje instrumentalna in legitimizirajoča osnova za obstoj političnega sistema s »socialistično« elito na vrhu.

Druga poanta kritike je, da se politično vodstvo v samoupravni družbi kaže na enak način kot vodstvo in elita v meščanski družbi, oziroma da se sistem reproducira na temeljih in tradiciji meščanske družbe. Ker je potemtakem razkol med idealom in aspiracijami sistema in njegovim dejanskim stanjem in odnosi, je potrebno ali bolj realistično postaviti njegove norme in aspiracije ali pa spremeniti stvarno razmerje v smeri »po-

³⁸ To je znani fragment Marxa v »Splošnih pravilih Mednarodnega združenja delavcev«, 1871, na kar se precej opira ves klasični in sodobni anarhizem. V tej zvezi so tudi programske deklaracije v študentovskih nemirih leta 1968, predvsem Cohn-Benditov *Obsolete Communism — the Left Wing Alternative*, Penguin, London, 1969; glej še P. Jacobs, S. Landau: *The New Radicals*, Penguin, London, 1967; H. Marcuse: *Counter-Revolution and Revolt*, Lane, London, 1972.

³⁹ Poleg številnih drugih avtorjev sklepajo tako tudi S. Avineri: *The Social and Political Thought of C. Marx*, Cambridge, London, 1971, in L. Feuer: *Marx and the Intellectuals*, Anchor, New York, 1969.

polne svobode, čiste demokracije in samoorganizacije družbe«, jasneje povedano, odpraviti avantgarde oziroma »elito« in celo politično nadstavbo. Ker pa te sugestije, vsaj zastran jugoslovanskega sistema, niso imele nobene vrednosti, je meščanska teorija največkrat obravnavala in dajala realnejše alternative: »postopno demokratizacijo sistema«, razlaščenje avantgarde, ki stoji nasproti demokraciji, uvedbo večstrankarske demokracije hkrati s samoupravljanjem v bazi in podobno.⁴⁰

Ker pa so bili demokratski elitisti vendarle veliko bolj skeptični do samoupravljanja, saj so ga imeli v kontekstu sodobne množične industrijske družbe za utopijo, ki jo je mogoče a priori pokazati,⁴¹ so se participacionisti realneje postavili. Skušali so uresničiti kontakt med samoupravnim konceptom na izhodiščih meščanstva in konceptom na izhodiščih socializma. Strukturalna negacija samoupravljanja in avantgarde dobi tu obliko, da prav sodobni kapitalizem ustvarja resnične materialne in družbene pogoje za samoupravljanje, da pa je v atmosferi socializma le metoda in organizacija proizvodnje in stimulacije dela. Šele če bi se temu dodale človeške svoboščine, volilna svoboda in kompeticije, pluralitetna struktura in spoštovanje skupinskih interesov, kar je navsezadnje »antielitarističen« dosežek kapitalizma, bi dobilo samoupravljanje svojo zgodovinsko obliko.⁴²

Pri vseh teh kritikah gre v resnici za gledanje na samoupravljanje skoz prizmo meščanske teorije, torej idejnih sistemov, ki so v bistvu tuji samoupravljanju. Ker so ti sistemi strukturirani na podlagi spoznanja dualizma in dihotomije meščanske družbe in politike, kar je zanje zgodovinsko in neizprosno dejstvo, gledajo skoz takšno prizmo tudi na samoupravljanje, čeprav se tako s prevratom zgodovine kakor z družbeno prakso realizira kot ukinitvev dualizma, kot spojitev družbe in politike na podlagi dela kot politiziranje dela in družbe z namenom depolitizacije. Zatorej ne morejo razumeti, da je samoupravljanje radikalno kaj bolj drugačen družbeni proizvodni odnos, katerega nadstavba in tudi politično vodstvo nista ustvarjena zunaj dela in nasproti delu in družbi, mar-

⁴⁰ Navedimo le nekatera tipična dela v tem smislu: R. Selucky: *L'autogestion généralisée* v »Autogestion et socialisme«, No 32, Pariz, 1975, str. 96–108; dalje tekst P. Dubois in stališča programske narave skupin »Lutte ouvrière«, Hispano-Suiza, in »Humanité rouge« — o samoupravljanju, objavljen v tematski številki revije »Autogestion et socialisme«, No. 22–23, Pariz, 1973. Ta stališča se v mnogočem naslanjajo na evidenco o jugoslovanskem sistemu pri Mandlu, Maistru, Bourdetu in drugih, in ker se med seboj močno razlikujejo, je očitno, da problem ni v jugoslovanski izkušnji, marveč v gledanju na to izkušnjo. V istem smislu gradijo kritično obravnavanje te izkušnje tudi B. Denich, W. Westley, G. Birch in drugi v delih, ki so jih predstavili na prvi mednarodni sociološki konferenci o participaciji in samoupravljanju v Dubrovniku leta 1972.

⁴¹ To vrsto kritike je morda najbolj konsistentno, vendar tudi najbolj absurdno izpeljal G. Sartorj v svojem znanem »teoremu o nemožnosti samoupravljanja danes« v delu *Democratic Theory*, Greenwood Press, Westpoint, Conn. 1973, str. 60–62.

⁴² Glej zlasti: D. Jenkins: *Job Power, Blue and White Collar Democracy*, Penguin, Baltimore, 1974; dalje članke Vaneka, Benela, Seluckega na temo o samoupravljanju v ZDA, v reviji »Autogestion et socialisme«, 32/1975, Pariz: A. Garand: *L'Autogestion — l'entreprise et l'économie nationale*, France-Empire, Pariz, 1974.

več kot funkciji in načelo dela, v dialektiki procesa in sredstev osvoboditve dela.

Osnovna marksistična opredelitev, da je osvoboditev dela stvar delavskega razreda samega, vendar da je možna samo v skupnosti socialnega gibanja preobrazbe, ki je zavestno in politično voden, je v navedenih kritikah popačena. Ni razumljena kot enotnost materialnih, ekonomskih in političnih elementov preobrazb ob spreminjanju družbenih odnosov in skozi proletariata kot načelo, marveč se ta enotnost razdrobi v smislu, v katerem ga je fragmentirala politična in ekonomska struktura meščanske družbe. Namesto da bi ta dialektika videla politično vodstvo, avantgardo, organizacijo in tudi politično oblast kot funkcije in sredstva samoosvobodilne prakse proletariata, ki jih ustvarja, usmerja in kontrolira, v medsebojni dialektiki prakse in zavesti, gibanja in organizacije, dela in — upravljanja, se izgublja v kritičnem opusu meščanskega mišljenja.

Tudi sama izkušnja dogmatičnega in etatističnega socializma je bila močno v prid takemu kritičnemu mišljenju. Kajti ko so politično funkcijo, vodstvo in avantgardo potegnili iz dela, ga osamosvojili ter postavili zunaj kontrole dela in nad njegovo družbeno moč, je bilo jasno, da se je politična nadstavba vzpostavila na podlagi podrejenosti dela, kot substitut upravljalvske in samodejavne prakse dela in da je vzpostavila odnose odtujitve dela, ne bistveno drugačne od odnosov v meščanski družbi.

Izhajajoč torej iz »empiričnih« oboležij odnosov v politični organizaciji socializma oziroma samoupravne družbe, preskušanih v drugih teoretičnih shemah, mu je meščanska kritična misel vsilila nov »čisti« model organizacije, nujen, če bi samoupravni sistem hotel biti »avtentičen«. V tem modelu, pravzaprav »anti-modelu«, se pretakajo kritičnospoznavne in interpretativne sheme meščanske znanosti, katerih bistvo in cilj je v tem, da se politične in socialne funkcije in sredstva delavskega razreda premestijo iz njihovega zgodovinskega in resničnega okvira, iz samodejavne prakse proletariata. Tako se bo avantgarda obravnavala v antinomiji z razredom, zunaj razreda in nasproti njemu, samoupravljanje pa v prav taki antinomiji z avantgardo razreda, ki samoupravlja. Splošni smisel te pozicije ima tri osnovne točke: ko idealizira spontano gibanje proletariata, ga slabi, mu odvzema nujne elemente in sposobnost dela, da s svojim političnim organizmom avtonomno in neposredno izvaja preobrazbo, zavira človeka in delo kot osnovo samoosvoboditve, dajajoč mu alternativo, ki je v sferi meščanskega političnega sistema in demokracije — zapira mu perspektive osvoboditve.

Že Lenin je ostro konfrontiral to pozicijo ter kritike koncepta avantgarde z leve in desne in te kritike imenoval smešno otroško brbljanje. Po njegovem mnenju sta revolucija in vloga avantgarde v njej tudi praktično presegli vse pogovore o tem, ali diktatura partije ali razreda, ali

diktatura »od zgoraj« *ali* »od spodaj«, ali diktatura voditeljev *ali* diktatura množice. Kajti to je bil »splošni mehanizem proletarske državne oblasti, gledan »od zgoraj«, s stališča prakse uresničevanja diktature«. ⁴³ Ker je bila Leninova koncepcija utemeljena v samoupravljanju kot bistveni obliki diktature proletariata, njegovo opozorilo kljub spremenjenim družbenim razmeram tudi danes ni izgubilo aktualnosti.

⁴³ V. I. Lenin: *Dežja boleost »levičarstva« u komunizmu*, Beograd, 1949, str. 33.

Revolucionarno gibanje in porevolucionarna ureditev

(Teoretična skica)

I

Politično gibanje je izraz in sredstvo družbene preobrazbe. S svojim nastankom vzpostavlja in oblikuje težnje k spremembi; že s samim obstojem in delovanjem napoveduje možnost za uresničenje želenih sprememb. Za politično gibanje izbojevanje oblasti ni cilj sam zase — pač pa je oblast funkcija postuliranih preobrazb. Med političnim gibanjem in političnimi strankami današnje meščanske družbe je bistvena razlika. Medtem ko se stranke potrjujejo z izvajanjem oblasti, se politično gibanje izpričuje z uresničevanjem projektiranih sprememb. Zato politične stranke, ki prenehajo delovati kot dejavniki družbenih sprememb, zgube tudi lastnost gibanja — postanejo del sistema.

Revolucionarno proletarsko gibanje se razlikuje od drugih političnih gibanj po globini, radikalizmu in širini sprememb, h katerim teži. V nasprotju z drugimi gibanji, katerih cilj so praviloma parcialne in omejene spremembe, se proletarsko gibanje opredeljuje in bori za najglobljo in najbolj radikalno preobrazbo v dosedanji zgodovini človeka in družbe — za prehod iz razredne družbe v brezrazredno. S svojimi idejami, težnjami in seveda z dejanji si prizadeva premostiti razvodje med človekovo predzgodovino in njegovo »pravo zgodovino«, da odpravi vse oblike eksploatacije, da preseže vse obstoječe oblike človeške odtujenosti, da vrne človeški družbi njeno človeško podobo.

V zadnjih petih desetletjih so bile komunistične partije najpomembnejša oblika izražanja revolucionarnega proletarskega gibanja. To seveda ne pomeni, da so vse komunistične partije z enakim uspehom opravile izpit iz revolucionarne zrelosti, da so bile vedno kos zgodovinski odgovornosti ter da so vedno ravnale v skladu z zahtevami postuliranega revolucionarnega poslanstva. Nasprotno: mnoge partije izpita iz revolucionarne prakse niso opravile. Po drugi strani pa je spet nesporno to, da so mnogi največji dosežki svetovnega procesa emancipacije zatiranih razredov najbolj neposredno povezani z dejavnostjo nekaterih komunističnih

partij. Največje socialne revolucije dvajsetega stoletja — sovjetsko, jugoslovansko, kitajsko, vietnamsko in še nekatere druge — so vodile komunistične partije.

Te partije so na oblasti v petnajstih državah, v katerih so radikalno razlastili praktično vse posestniške razrede (nekatero izjeme so nepomembne). S svojimi uspehi in dosežki — pa tudi z raznimi protislovji in problemi — so te dežele že doslej vtisnile družbenim tokovom dvajsetega stoletja izredno močan, ponekod usoden pečat.

Spremembe, ki so jih izvedle nekatere od teh partij na posameznih področjih družbene organizacije in človekove eksistence, so imele naravo velikih prevratov, pravih tektonskih premikov. Življenjske razmere, pa tudi vsebina medčloveških odnosov, so se ponekod v kratkih časovnih razdobjih temeljito spremenile. »Železna metla revolucije« je podirala stare odnose in institucije, na njihovo mesto so po taki ali drugačni poti stopali novi odnosi in institucije.

Komunistične partije so koncipirane kot avantgarda proletarske revolucije, kot instrument velike zgodovinske transformacije. Razlastitev posestniških razredov, rušenje aparata njihove razredne dominacije je le prva, nikakor pa edina naloga komunistične partije. Partija je postavljena tudi kot avantgarda celotnega zgodovinskega procesa socialne revolucije, torej kot voditeljica »revolucije, ki teče«.

Revolucionarno proletarsko gibanje in njegovo komunistično jedro imata za seboj bogato izkustvo, ki omogoča, da ocenimo, koliko so komunistične partije uspele v uresničevanju omenjene zgodovinske vloge. V žarišču te skice ni proučevanja rezultatov, ki so jih te partije dosegle v boju za oblast in vzpostavljanje političnih in ekonomskih temeljev nove družbe. Danes skoraj nihče ne more podvomiti o tem, da so dosegle vladajoče komunistične partije v tem pogledu velike, nekatere gotovo celo občudovanja vredne uspehe. V središču našega zanimanja je *proces družbenih sprememb po izbojevanju oblasti, zlasti pa usoda partije v tem obdobju*.

Poskušali bomo ugotoviti, kaj se dogaja z revolucionarno partijo potem, ko postane vladajoča politična sila, ogrodje in hrbtnica nove (revolucionarne) družbene ureditve. Ali drugače povedano, poskušali bomo vsaj v grobem obrisu ugotoviti, *kaj se dogaja z revolucionarnim gibanjem potem, ko se prelevi v porevolucionarno družbeno ureditev*. Glede tega so mnoga odprta vprašanja — npr., ali se mora politična avantgarda proletarskega gibanja po osvojitvi oblasti v tolikšni meri presnoviti, poistiti z novim sistemom, da to že načenja njene lastnosti političnega gibanja; *ali je avantgardna partija lahko hkrati hrbtnica družbenega sistema in jedro gibanja*; kaj se dogaja s politično avantgardo proletarskega gibanja, ko se etablira v družbeni red; ali zahteva ta sprememba »statusa« revolucionarne avantgarde njene globlje notranje transformacije — in kar je posebej pomembno, ali v teh novih razmerah ne zgublja nekaterih bistvenih značilnosti revolucionarne avantgarde itn.?

Pogled v obstoječo socialistično literaturo — vključno z marksistično — nas navaja k ugotovitvi, da je problematika zelo slabo obdelana. To velja tako za starejšo kot tudi za novejšo literaturo. Odgovornost ene in druge pa seveda ni enaka. Socialistični misleci, ki so ustvarjali pred prihodom prvih komunističnih partij na oblast, seveda niso mogli črpati iz izkustva revolucionarne prakse, ki je nujna za celostno proučevanje problemov, ki jih tu navajamo. Razen tega bi se v analiziranje te problematike v *tistem času* nujno vpletala nekatera značilnost abstraktne špekulacije. Popolnoma drugače moramo gledati na vprašanje teoretične misli današnjih dni. Sedanje zanemarjanje te problematike ima čisto drugačne vzroke in seveda tudi drugačen pomen. Gre predvsem za politični oportunistem in za posledice dogmatske degeneracije. V danih razmerah, kar je prišlo zlasti drastično na dan v času stalinistične despotije, ni bilo niti minima političnih pogojev za taka raziskovanja. V tem primeru nosilec odtujene politične moči sploh ni ustrezalo, da bi primerjali načela in prakso, poprejšnje proklamacije in njihovo kasnejše uresničevanje. Namesto kritične analize sta bili zanje mnogo bolj »sprejemljivi« lakiranje razmer in apologetika.

II

Domala v vseh vladajočih partijah je očitna težnja, *da poudarijo kontinuiteto koncepta, teorije in prakse revolucionarne partije med obema kritičnima obdobjema — pred izbojevanjem oblasti in po njem*. Pogosto poudarjajo, da pravzaprav ni kaj spreminjati v modelu partije, kakršen je nastal v letih pred prvo zmagovito socialistično revolucijo (seveda je tu mišljen koncept, ki ga je izdelal Lenin po razcepu z menjševiki leta 1903. in katerega srž je bila prav organizacijsko vprašanje).

Če naj identificiramo obseg in naravo sprememb, do katerih prihaja v komunističnih partijah po prihodu na oblast, je nujno najprej določiti fenomene, ki jih je moč primerjati. Ko poudarjajo, da so vse komunistične partije sprejele Leninov koncept partije, je to le delna resnica. Navadno manjka točnejša opredelitev, kaj naj s tem konceptom razumemo: je to koncept, ki je plod političnih in teoretičnih razprav po razcepu z menjševiki, ali pa je to koncept, ki se je uveljavil v praksi prve vladajoče komunistične partije. Ta distinkcija je zelo pomembna zato, ker se je začela partija kmalu po izbojevanju oblasti prilagajati novim razmeram in nalogam. Te spremembe so bile opazne že pred X. kongresom boljševiške partije leta 1921. Na samem kongresu so postale še bolj izrazite in so dobile tudi uradni pečat. Središča moči in odločanja so se že tedaj pomikala od različnih širše izvoljenih forumov k ožjim izvršilnim organom. Izredno je narasla tudi moč in vloga profesionalnega partijskega aparata. Občutno so bile zožene možnosti za odprte razprave o posameznih pomembnih vprašanjih partijske politike. (V prvem obdobju so na to vplivale izredno težavne razmere, ki jih

je zapustila državljanska vojna.) Možnost politične iniciative se je pomaknila h gornjim ešalomom partijske strukture itn.

Proces »boljševizacije« komunističnih partij, ki se je začel s spremembo znanega dokumenta »21 pogojev« na drugem kongresu komunistične internacionale in so ga potem še pospešili sklepi kominterne iz leta 1924 in leta 1928 — je začrtal *prehajanje na oni drugi, modificirani koncept boljševiške partije*. Bolj ko se je čas odmikal, bolj so postajale v teoriji in praksi partije pomembne tiste težnje, ki so se uveljavile po osvojitvi oblasti. Ta trend je bil zlasti značilen za široko kampanjo »boljševizacije« drugih partij, ki jo je sprožil šesti kongres kominterne (leta 1928).

Uveljavljanje stalinistične dominacije v komunističnem gibanju je bistveno popačilo prvotni smisel boja za boljševizacijo komunističnih partij. Posebej sta bili škodljivi tile dve razsežnosti: a) podrejanje »drugih« partij »vodilni« partiji in b) drastično omejevanje in dušenje notranje partijske demokracije.

Kadarkoli torej poudarjamo kontinuiteto koncepta komunističnih partij, je izredno pomembno, da natančno določimo, na kaj se nanaša. Med prvotni (Leninov) koncept, pa tudi prakso, in sedanji trenutek komunističnih partij se je vrnil stalinistični model komunistične partije.

III

Naglašanje kontinuitete komunističnih partij ima globoke ideološke, politične in socio-psihološke korenine. Najvažnejši vzrok za to je v tem, da je prvotni koncept dokazal v številnih situacijah izredno vitalnosti in učinkovitost. Z njim se identificirajo prvi koraki in podvigi posameznih partij. V njem očitno ni samo izvir inspiracij, marveč tudi izvir moči za sedanjost.

To delno pojasnjuje tudi vzroke za politični oportunizem — partije ocenjujejo, da je bolj koristno poudarjati kontinuiteto kot pa morebitna odstopanja od prvotnega koncepta. To lahko ugotovimo tudi v primerih, ko gre za pomembnejša odstopanja. Omenjene spremembe, ki jih je prinesel stalinizem, vedno prikazujejo kot dosledno uresničevanje Leninih idej. Značilno je, da se tudi nekatere partije v razvitih zahodnih državah, ki so se opredelile za »novo partijo« (ki v nekaterih pomembnih elementih odstopa od prvotnega koncepta), praviloma izogibajo temu, da bi ga opredelile kot odstopanje od tega koncepta.

Vztrajanja pri kontinuiteti »za vsako ceno« otežuje, da bi ugotavljali obseg in naravo sprememb, do katerih prihaja v mnogih komunističnih partijah. Pri tem naj poudarimo, da je kontinuiteto navsezadnje mogoče združiti s pomembnejšimi adaptacijami, spremembami in inovacijami. *Saj že samo bistvo revolucionarne avantgarde zahteva, da se sama preobraža v skladu s spremenjenimi razmerami, v katerih deluje, in z nalogami, ki jih mora reševati.* Kdaj pa kdaj morajo inovacije prestopiti

okvir prvotnega koncepta, morajo ga preseči. Take spremembe same po sebi še niso dokaz, da se kontinuiteta zgublja. Naloga sodobne marksistične politične misli pa je, da odkrije, kaj je v prvotnem konceptu temeljno, kaj pa instrumentalno načelo, kaj ima trajno vrednost, kaj je pa tisto specifično, kar sta zahtevala prostor in čas, v katerem je koncept nastal.

IV

Prevzem oblasti je iz temeljev spremenil položaj vseh vladajočih komunističnih partij. Na oblast so prišle partije, ki so bile dotlej najbolj kruto preganjane. Med njimi in med vsemi političnimi silami starega družbenega reda je zijal globok antagonizem. *Medsebojno zanikovanje in odklanjanje je bilo obojestransko in popolno.* Zato ni nikakršno naključje, da je bilo v takih okoliščinah nasilje neizogiben spremljevalec rojevanja nove družbene ureditve.

Kmalu po prevzemu oblasti so si komunistične partije tako ali drugače zagotovile monopol politične iniciative in odločanja. Revolucionarni etatizem je bil širši okvir, v katerem so delovale vladajoče komunistične partije. Monopartizem je izraz njihovega dominantnega položaja kot nosilca monopola politične oblasti in družbene moči. Vse druge organizirane sile družbe, vsi vzvodi institucionalnega mehanizma so podrejeni partiji, kar je bistvo znanega »transmisijskega« koncepta diktature proletariata. Partija se sčasom *staplja* z vsemi drugimi pomembnejšimi elementi strukture moči. Sama prevzema neposredno odgovornost za vodenje v vseh področjih družbenega življenja.

Navedene spremembe v globalnem položaju partije, v njeni vlogi in nalogah so bistveno vplivale na njeno strukturo, na notranje odnose in na način delovanja. *Za vladajočo partijo, ki ima monopol oblasti in neposredno uravnava vsa področja družbenega življenja,* so v primerjavi s prvotnim (Leninovim) konceptom revolucionarne avantgarde zlasti značilne te spremembe:

1) Nove težnje nastajajo v odnosu *med razredom in avantgarde*. V času boja za oblast se avantgarda ne prestando bori za podporo v delavskem razredu in v delovnih množicah v celoti, kar se izraža tako v njeni politiki kot tudi v načinu delovanja. Po prihodu na oblast mnoge komunistične partije niso več posvečale toliko pozornost neprestanemu širjenju in poglobljanju vezi z množicami. Medtem ko so prej pridobivale množice z močjo lastnega ravnanja, s politično doslednostjo in z ideološkim prednjačenjem, se po izbojevanju oblasti mnogo bolj opirajo na različne mehanizme države. Medtem ko so prej pri oblikovanju svoje politike vedno »prisluhnile« glasu in razpoloženju množic, se mora poslej to ozračje prilagajati raznim zasukom v njihovi politiki. Medtem ko je nekdanja partija živela in delovala v množicah, je bilo kasneje opaziti, da se partija dviguje nad množice.

posredno podredijo tudi vse druge vzvode političnega sistema, postajajo vladajoča politična sila družbe. »Transmisijski« koncept diktature proletariata zagotavlja, da ta srčika lahko nadzoruje vse druge mehanizme in segmente družbe.

5) Monopol oblasti in birokratski centralizem krepita v *partiji hierarhične odnose*. Hierarhično določena funkcija je udušila in nadomestila moč osebnosti. Pogumnost, borbenost, kritični duh privrženosti stvari delavskega razreda in marksistična izobraženost niso vedno »zadostne« kvalitete za uspeh in ugled v organizaciji. Nasprotno, te lastnosti so včasih pravo »breme«, brez katerega bi lahko nekdo »bolje shajal«. Tam, kjer so se birokratske deformacije najbolj razpasle, cenijo poslušnost mnogo bolj kot pa borbenost in kritični duh, spretnost v politični kombinatoriki bolj kot sposobnost za delo v množicah, privrženost vodstvu ima višjo ceno kot prednost stvari delavskega razreda.

6) Mnogo bolj kot nekdanj vdirajo v notranjepartijsko življenje motivi *boja za oblast v partiji*. V notranjepartijskih spopadih postaja boj za mesto v hierarhiji pomembnejši kot pa boj za načela. Idejna, teoretska in politična razhajanja so v bistvu bolj fasada kot pa bistvo političnih konfrontacij. O dejanskih ali dozdevno načelnih razlikah je mogoče zvedeti šele *po* razpletu boja za ključne položaje v partiji. Predtem pa vedno naglašajo popolno enotnost in enakost nazorov in stališč. Tudi v tem so razlike v primerjavi z obdobjem pred prihodom na oblast več kot na dlani — med drugim sta tudi skala velikosti in vrstni red postopkov postavljena na glavo.

Med naštete težnje in med stalinizem že po pravilu postavljajo enačaja. Nobenega dvoma ni, da so dobile te težnje v obdobju stalinistične dominacije velike razsežnosti in mrakobne oblike. Kljub temu pa v tem času niso zavzeli ti pojavi v vseh partijah enakih razsežnosti in se niso enako izrazili. To je pokazal tudi spopad jugoslovanskih komunistov s stalinizmom.

Poudariti moramo, da naštetih teženj *ni mogoče zreducirati na fenomen stalinizma*. Njihove korenine moramo iskati v takih socialnih in političnih razmerah, iz katerih je lahko izraščal stalinizem kot ekstremna oblika protidemokratskih, birokratskih in avtoritarnih teženj v socialistični družbi; porajajo se zlasti iz monopola politične oblasti, iz zraščanja partije z drugimi pomembnimi deli političnega sistema, zlasti z državnim aparatom, iz prevzemanja neposredne odgovornosti za uresničevanje vseh najpomembnejših upravljaljskih funkcij. Zato so te težnje možne — in so dejansko pričujoče, čeprav v blažji obliki — tudi v okoljih, ki so sicer v procesu boja proti »kultu osebnosti« obsodile in odpravile posamične oblike stalinistične despotije.

Na koncu bi lahko izoblikovali hipotezo, da so naštete bistvene težnje *imamentne komunistični partiji, ki izvaja oblast tako, kot smo opisali zgoraj*. Možne so tudi nekatere modifikacije v smislu blažitve nekaterih birokratskih in drugih nedemokratskih teženj, vendar kažejo svojo moč

vse dotlej, dokler je družba tako ali podobno organizirana. Ali točneje povedano: te težnje niso imanentne vsaki vladajoči komunistični partiji, marveč samo tisti, ki uveljavlja monopol politične moči, se staplja z aparatom oblasti ter neposredno vodi vsa področja družbenega življenja — ali drugače rečeno: partiji, ki je vzpostavila etatični model družbenih odnosov, v katerih prevladujejo mnogi elementi odtujenosti dela in mezdnih odnosov in ki se naglo »prilagaja« zahtevam svoje lastne stvaritve. Če je v deželi, na čelu katere stoji komunistična partija, socialistična demokracija bistveno omejena, ni moč pričakovati demokratičnih elementov niti v dejavnosti same vladajoče partije.

V

Partije, ki tako uresničujejo svojo vodilno vlogo, postopno zgublja jo nekatere temeljne lastnosti revolucionarnega gibanja. *Revolucionarna avantgarda* (gibanje) *se preobraža v sistem*. Ni naključje, da v večini takih partij pojma gibanje ne uporabljajo več niti v uradni terminologiji za označevanje in opredeljevanje vodilne politične sile v teh deželah.

Partija, ki se je utopila v državi, sčasom zgublja lastnost političnega gibanja. Partija gibanja teži k družbeni preobrazbi — partija sistema pa se praviloma identificira z obstoječim. Politično gibanje zanikuje — partija sistema pa obstoječe brani in ohranja.

Bistvo vprašanja je v tem, ali mora tako biti. Ali vsaka revolucionarna partija, ki izbojuje oblast, že s tem dejanjem avtomatično zgubi lastnost političnega gibanja? Ali se vlogi partije, ki se zavzema za družbene spremembe, in partije, ki varuje pridobljene revolucionarne pridobitve, se pravi partije »varuha« sistema, med seboj čisto izključujeta?

Meščanska znanost odgovarja na to vprašanje pritrdilno. Zastopa mnenje, da je poistenje z obstoječim čisto nezdržljivo z vlogo političnega gibanja. To stališče se med drugim izraža v tezi o neizogibni deradikalizaciji vseh delavskih partij, zlasti pa tistih, ki se etablirajo in konsolidirajo kot del aparata oblasti. Znani Michelsov »zakon deradikalizacije delavskih in socialističnih partij«, poudarjajo ti teoretiki, se najbolj plastično kaže na primeru vladajočih komunističnih partij.

Dogmatska misel se sploh ne spušča v resnejše razčlenjevanje te problematike. Kolikor pa se že sooča z njo, daje v glavnem posplošene in deklarativne odgovore, ki v ničemer ne pripomorejo h globljemu pogledu v bistvo problema.

Tudi nekateri predstavniki *skrajne levice*, zlasti tisti, ki so po nazorih blizu anarhizmu, zagovarjajo stališče, da sta sistem in gibanje absolutno nezdržljiva. Tako kot meščanski teoretiki trdijo, da sta gibanje in družbena ureditev diametralno nasprotna politična fenomena.

Ali sta to dejansko protislovna politična fenomena? O tem ni moči dvomiti! Ali pa to tudi pomeni, da se zaradi tega čisto izključujeta? Pritrdilni odgovori, ki prihajajo iz vrst meščanske znanosti in nekaterih

predstavnikov levega ekstremizma, ta odnos preveč poenostavljajo. Sodelimo, da tako stališče ni sprejemljivo.

Poskušali bomo razgrniti neko bistveno drugačno stališče, ki ga lahko na kratko povzamemo takole: *možno je, ni pa nujno*, da se revolucionarna partija s prihodom na oblast vtopi v sistemu in zgubi zaradi tega lastnosti revolucionarnega gibanja. Še več: menimo, da celo tedaj, ko deluje partija na oblasti v okviru političnega sistema monopartizma, zginevanje narave gibanja ni absolutna nujnost. Drugače povedano: izhajamo iz trditve, da obstaja dokajšnja ali celo visoka stopnja vzročno-posledičnega odnosa med vzpostavljanjem statusa vladajoče komunistične partije in zgubljanja lastnosti revolucionarnega političnega gibanja — vendar ta odnos nima *narave splošne zakonitosti*. To pomeni, da je moči transformacijo, o kateri je govor, pravilneje opredeljevati kot zgodovinsko težnjo kot pa splošno zakonitost.

Sklep meščanske znanosti (in posameznih predstavnikov levega ekstremizma), kateremu ugovarjam, je sicer podprt z množico dejstev, ki kažejo, da so nekatere komunistične partije po prevzemu oblasti postopno prehajale s poti gibanja na pot sistema. Ta dejstva v glavnem držijo. Šibkost tega stališča ni v dejstvih, na katera se sklicuje, marveč v sklepih, ki jih iz dejstev izvaja. (Iz ugotovitve, da so se *posamične* partije po prihodu na oblast spojile z novim družbenim redom ter se s tem politično in ideološko deradikalizirale, izvajajo meščanski teoretiški sklep, da je to neizogibna usoda vseh vladajočih komunističnih partij.)

Za to našo analizo so pomembnejše teoretično-ideološke predpostavke obravnavane teze kot pa empirični podatki, na katere se opira. Meščanska znanost poskuša razrešiti protislovje gibanje-sistem na ravni pozitivističnega teoretično-metodološkega prijema, ki se izraža v formuli »ali da — ali ne«. Drugače povedano, rešitev išče v izbiri, ki jo označujeta koordinati: »ali gibanje — ali ureditev«; »ali partija na oblasti deluje kot dejavnik družbene preobrazbe — ali kot varuh sistema«.

Glavna pomanjkljivost sporne meščanske interpretacije je prav v takem izhodišču. Marksistična interpretacija pa mora biti zgrajena na diametralno nasprotnem metodološkem prijemu, ki je imanenten dialektični metodi in dialektični misli sploh. Taka metoda odklanja obrazec »ali da — ali ne« (»ali gibanje — ali sistem«) in razrešuje to protislovje z njej lastnim metodološkim postulatом »tako da — kot ne«. V tem konkretnem primeru to pomeni »kot gibanje — in kot sistem«.

Potemtakem revolucionarna proletarska avantgarda po izbojevanju oblasti ni že vnaprej obsojena na vlogo varuha sistema. Ni neizogibno obsojena na zgubljanje lastnosti političnega gibanja. Prav gotovo obstaja med njenima temeljnima nalogama — obramba izbojevanih dosežkov in pospeševanje procesa družbenih sprememb — neko protislovje, vendar ga ni treba razreševati z odločanjem za eno ali za drugo. Partija lahko ostane na višini svoje zgodovinske vloge le tedaj, če se ji posreči,

da hkrati opravlja eno in drugo. Najbolj energično se mora boriti za to, da ohrani in okrepi najbolj pomembne dosežke revolucije, hkrati pa si ne sme dovoliti, da bi se njena vloga in moč izpričevali samo v tem, da bi se zaprla v horizonte doseženega, danega. To pomeni, da se more in mora kritično soočati s svojim lastnim delom, da ga mora sama neprestano preskušati ter preživelo odpravljati in prevladovati. *Skratka, naravo revolucionarne avantgarde (in seveda tudi gibanja) ima tista vladajoča komunistična partija, ki v svojem položaju, vlogi in politiki neprestano in vedno znova ustvarja novo sintezo med navedenimi protislovnimi elementi in zahtevami.*

Koncipiranje in uresničevanje te sinteze je ena najtežjih nalog, s katero se sooča revolucionarna partija po utrditvi nove politične ureditve. Če naj to doseže, mora nujno *vzpostavljati ravnotežje* med elementi, na katere vplivajo stalne spremembe in se prav zaradi tega izmikajo vsakokratnim poskusom, da bi jih vklebili v neka določena »sorazmerja« in sheme; in prav zaradi tega je to ravnotežje nujno le začasno in labilno. Ni in ne more biti vnaprejšnjih odgovorov in sklepov, ki bi določali, koliko je treba enega elementa (obrambe sistema), koliko pa drugega (njegove kritike in spodbujanja bistvenega preobražanja v družbenih odnosih).

Novejša zgodovina socializma nam kaže, da se mnogim vladajočim komunističnim partijam pogosto ni posrečilo, da bi dialektično prese-gale obravnavano temeljno protislovje, ki je inherentno njihovemu položaju vladajoče partije. V praksi so se mnogo bolj nagibale k rešitvam, ki jih ponuja formula »ali sistem — ali gibanje«, in se pri tem vselej opredeljevale za prvo. Velika večina se je zelo hitro odpovedala temu, da bi problem reševala v duhu načela »eno in drugo«, »sistem in gibanje«. Ob tem, ko so se vodilne sile spoprijemale s problemi konsolidacije svojega vladajočega položaja ter z mnogimi težavami začetne faze graditve novega tipa družbene organizacije, kot tudi s številnimi zunanjimi pritiski, so dajala vedno prednost nalogam in funkciji obrambe doseženih položajev. Te in še nekatere druge okoliščine (na primer stalinistične deformacije) so sčasoma pripeljale do zamiranja druge temeljne funkcije — kritičnega zanikovanja lastne stvaritve, spodbujanja in pospeševanja procesa družbene transformacije. Želja po spremembah usiha, hkrati zakrneva tudi zmožnost, da bi partije delovale kot odločilna moč družbene kritike lastne prakse ter dejavnik družbenega spreminjanja in inovacij.

Sčasoma je vse bolj opaziti simptome »utrujenosti« vodilne politične sile. Vse bolj se zgublja nekdanji revolucionarni »nemir«, hotenje in zmožnost za neprestanim iskanjem novega, za sprejemanje izzivov neodkritega, za utiranje novih poti v procesu osvobajanja dela. *Skrb za zavarovanje obstoječega postaja njena glavna skrb, včasih pa celo smisel njenega obstoja.* V ekstremnih primerih, kakršen je na primer stalinizem, revolucionarna, dinamična, inovacijska funkcija tudi čisto zamre. Parti-

ja se »utaplja« v lastno državo. Pri tem je značilno to, da je v tem času v središču njene pozornosti boj proti raznim sovražnikom, ki jih vse po vrsti obtožujejo, da poskušajo rušiti novo ureditev. Kasneje se je razkrilo, da so zato, ker niso našli resničnih sovražnikov, iskali tudi izmišljene sovražnike. Tako se je partija v velikem obsegu samopotrjevala, dokazovala je svojo zmožnost za ohranjanje nove ureditve.

Najvažnejša pozitivna funkcija postane spodbujanje rasti materialne baze nove družbe, izboljševanje življenjskih razmer najširših slojev ljudstva in širjenje raznih družbenih dejavnosti, kot so prosveta, kultura in izobraževanje. Zelo je značilno tudi to, da so v teh relacijah iskali tudi glavne kriterije za razvoj socializma — močna partija, močna država, centralizirano odločanje, ekonomska ekspanzija in razvoj posameznih družbenih služb in dejavnosti. Drugače povedano, razvoj socializma so izenačevali z *linearno rastjo elementov ter funkcij, značilnih za družbo, kakršna se je izoblikovala kmalu po izbojevanju oblasti*. Spremembe, do katerih prihaja v takih razmerah, redkokdaj prestopajo meje prvotno določenega koncepta. Pretežno se izražajo le kot *kvantitativna progresija* s sistemom določenih in vnaprej načrtanih elementov. Zelo indikativno in važno je to, da se desetletja v bazičnih odnosih družbe ni nič spremenilo. Družbeni položaj človeka, zlasti pa njegov status proizvajalca, se ni spremenil. Položaj delavskega razreda je trdno določen s prvotnim etatističnim konceptom, ki vsebuje močne elemente mezdne delo. Pri tem ne prihaja do radikalnejšega preseganja pogojev odtujenosti dela in odtujene človečnosti.

Ker so se te tendence tako močno zakoreninile v sistemih, ki so jih zgradile komunistične partije na oblasti, lahko dokaj utemeljeno trdimo, da so v njihovi naravi dobili večjo težo motivi in značilnosti sistema kot pa lastnosti, ki so značilne za gibanje. Partije so se toliko zrasle z lastno tvorbo (ureditvijo, ki je nastala po prevzemu oblasti), da je prišlo do naglega usihanja tistih razsežnosti in lastnosti, ki so bistvene za revolucionarno gibanje.

VI

Ko o tem govorimo, moramo ugotoviti, da ima Zveza komunistov Jugoslavije v skupini vladajočih komunističnih partij edinstven položaj. Kmalu po konsolidaciji nove revolucionarne oblasti so jugoslovanski komunisti napravili odločilno izbiro. Ker so izhajali iz načela, da mora komunistična avantgarda delovati kot dejavnik oblasti (sistema) in kot sila radikalne preobrazbe (gibanja), si že četrto stoletje prizadevajo v praksi uresničevati sintezo teh dveh protislovnih elementov. Izognili so se skušnjavi, da bi se gibanje porazgubilo v obstoječem, oziroma da bi se opredeljevali »za gibanje — ali za sistem«. V teoriji in praksi Zveze komunistov Jugoslavije se je bolj kot v katerikoli drugi vladajoči partiji uveljavljalo dialektično načelo »eno in drugo«. V tem je tudi

bistvena razlika med vladajočo in vodilno komunistično partijo — in pri tej zadnji vztraja politična misel Zveze komunistov Jugoslavije. Dejansko vlogo Zveze komunistov namreč mnogo ustrežneje izraža termin vodilna politična sila, kajti zveza ni klasična vladajoča partija.

Jugoslovanski komunisti so mnogokrat dokazali izjemno vztrajnost in neomajnost, kadar je bilo treba braniti in obraniti temeljne pridobitve revolucije. Z enako energijo so branili »obstoječe« stanje (socialistično ureditev) tako pred tistimi napadi, ki so pretili s kapitalistično restavracijo, kot pred onimi, katerih cilj je bil ovekovečenje ali ponovno uvajanje začetnih etatističnih oblik in vsebine socialistične družbe. Čeprav jugoslovanski komunisti niso videli svoje vloge samo v obrambi obstoječega, so izpričali veliko učinkovitost tudi pri uresničevanju te funkcije proletarske avantgarde. To je treba poudariti zlasti zaradi tega, ker nekaterim vladajočim komunističnim partijam, katerih vloga je bila teoretično zakoličena in politično uresničena kot »partija sistema«, v nekaterih kriznih situacijah ni uspelo opravljati vseh obveznosti. To so vsem dobro znane situacije, ko nekatere partije niso bile sposobne, da obvladajo trenutke krize in stabilizirajo sistem, zaradi česar je prišlo kasneje do zunanjih intervencij.

Toda »differentia specifica« zveze komunistov ni v načinu in učinkovitosti obrambe političnega sistema v tej deželi. Glavna specifična značilnost je v tem, da je Zveza komunistov bolj kot katerakoli druga vladajoča partija odprta k nadaljnjemu preobražanju družbenih odnosov, k stalnemu širjenju meja in možnosti socialistične demokracije, humanizma, preseganja še prisotnih elementov človeške odtujenosti. V nasprotju s tistimi, ki so postavili socialistični proces v okorele in ozke okvire, deluje zveza komunistov kot temeljna sila nadaljnjega sproščanja revolucionarnega procesa. Za zvezo komunistov Jugoslavije revolucija ni enkratno zgodovinsko dejanje, obdobje slavne preteklosti, marveč je »reka, ki stalno teče«.

V družbeni biti zveze komunistov se neprestano prežemata, kdaj pa kdaj tudi spopadata ali se dopolnjujeta že zgoraj omenjeni vlogi oziroma temeljni nalogi: obramba doseženega in hkrati neprestano kritično preverjanje in preseganje. Znana misel iz *Programa Zveze komunistov*: Nič, kar je bilo ustvarjeno, nam ne sme biti tako sveto, da ne bi moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško« — najgloblje izraža prav to vlogo jugoslovanskega revolucionarnega gibanja.

Prav v tej ugotovitvi moramo iskati temeljne vzroke za pogoste spremembe in preobrazbe, skozi katere stopa ta družba že od svojega začetka. Za razliko od tistih, ki so se odločili za mir brez spreminjanja, so se jugoslovanski komunisti opredelili za stalno iskanje, za ustvarjalni nemir, za neprenehno inovacijo. V nasprotju s tistimi, katerih glavna skrb je obramba in konsolidacija doseženega, usmerjajo jugoslovanski komunisti velik del svojih političnih intelektualnih potencialov k odkrivanju in

utiranju novih poti, osvajanju novih prostorov za osvobajanje dela, za humanizem in za resnično socialistično demokracijo.

Za razliko od vladajočih partij, ki so se odločile za »sistem«, je vloga zveze komunistov izjemno mnogoplastna, podvržena neprestanemu prekušanju, oscilacijam in inovacijam. Politična sila, ki je zožila svojo dejansko vlogo na obrambo doseženega, ima pred seboj razen »miru« tudi dokaj enostavne rešitve. Drži namreč, da je bilo konserviranje danega vedno mnogo bolj preprosta naloga, kot pa je bilo radikalno zanikovanje in — kar je še pomembnejše — graditev nove, bolj humane in vsebinsko polnejše družbene organizacije. Na drugi strani pa je treba za »mir«, stabilnost in »enostavnost« vodenja družbenih zadev plačati visoko ceno; neizogibni spremljevalec take naravnosti so stagnacija družbenega razvoja, politični konservativizem in ideološki dogmatizem.

Globalna pozicija, za katero se je odločila zveza komunistov, ne dovoljuje, da bi se katerekoli rešitve petrificirale. Na vse konkretne oblike, institucionalne oblike gleda kot na začasne in prehodne rešitve, ki ustrezajo le določenemu zgodovinskemu trenutku. Vodilna sila, ki tako gleda na razvoj, se mora angažirati v neprestanem *iskanju novih rešitev ter mora biti zato tudi pobudnik stalnih kritičnih raziskovanj*.

Velike težave izvirajo iz nujnosti, da neprenehno odkriva *nove okvire, skupne imenovalce in parametre notranje dialektike revolucionarne avantgarde*, v katerih se bo uresničevala sinteza protislovnih funkcij ohranjanja in zanikovanja, afirmacije in kritike. Skratka, zveza komunistov mora nenehno iskati nove sinteze med njej inherentnimi protislovnimi elementi sistema in gibanja. Lahko bi rekli med elementi današnjega in jutrišnjega, sedanjega in prihodnjega. Izdelanih receptov za tako sintezo ni in jih ne more biti. Obrazec in okvir, ki sta v nekem trenutku ustrezna, postaneta sčasom pretesna ali pa zaradi kakih drugih razlogov neprimerna. Spremembe so nujne in pogoste. Iz tega izvira občutek premajhne stabilnosti. Točka notranjega ravnotežja v gibanju pogosto oscilira. To je kdaj lahko vzrok za zbežanost, v nekaterih primerih pa sproži celo odpor in nazočljivost, zlasti pri tistih duhovih, ki inherentno težijo k »miru«, k uhojenim potem.

Poleg oscilacij, ki so takemu konceptu revolucionarne avantgarde imanentne, je treba računati tudi z raznimi prizadevanji, da se doseženo ravnotežje dialektike avantgarde, ki je seveda lahko le začasno, podre s pomikanjem vloge partije — ali vsaj njene politike — bodisi v eno ali v drugo nasprotno smer. Zato se od časa do časa pojavljajo težnje, da se vloga partije omeji pretežno ali izključno na vlogo varuha sistema — kar je naravna težnja vseh resnično konservativnih sil. Kot antipod takega razpoloženja se pojavljajo tokovi in skupine, v katerih so bolj ali manj poudarjene anarhoidne lastnosti (anarholiberalizem) ter skušajo zvezi komunistov vsiliti neki domala nevtralen odnos do obstoječega, ko naj bi v imenu predlogov in zahtev po spremembi dejansko zanemarila obrambo ali celo tvegala ogrožanje nekaterih temeljnih pridobitev revolucije.

(Dobro znana parola »brezobzirna kritika vsega obstoječega«, katere protagonisti so označevali vse tiste, ki so opozarjali na odgovornost in dolžnosti Zveze komunistov do »obstoječega«, kot konservativne sile ali pa celo kot zagovornike »real-politike«).

Ti glavni obliki ugovorov proti strateški usmeritvi zveze komunistov se kažeta kot svojevrsten odpor proti njeni temeljni opredelitvi. To sta podobi njene usmeritve, gledani skoz prizmo »ukriviljenih leč«, skonstruiranih po obrazcu »ali — ali«, »ali gibanje — ali sistem«. Poudariti je treba, da se kritika te vrste ne pojavlja prvenstveno kot rezultat nekih ideoloških razložkov. Vzrok za te kritike je v interesih, ki so prizadeti zaradi temeljne strateške usmeritve vodilne sile te dežele.

Navedeni stališči sta ekstremna pogleda, katerih odkriti zagovorniki so danes mnogo bolj na obrobju ali pa celo zunaj zveze komunistov kakor pa dejanska notranja sila partije. Amplitude oscilacij v zvezi komunistov glede tega vprašanja so danes nedvomno mnogo krajše. To je zanesljivo znamenje, da ljudje danes mnogo širše sprejemajo osnovno smer, strategijo socialističnega samoupravljanja. Na drugi strani pa ni nobenega dvoma, da bo v prihodnjih letih še prihajalo do občutnejših oscilacij pri opredeljevanju vozliščnih točk, okvirov in parametrov dialektične sinteze, v kateri se izraža bistvo družbene vloge vodilne revolucionarne sile te družbe v nekem določenem zgodovinskem trenutku. Oscilacije so neizogibne. Računati je treba s tem, da bo še vedno treba razpravljati o tem, na kateri točki določiti epicenter te sinteze, in seveda tudi ugotavljati, katere so glavne udarne točke revolucionarne akcije v nekem določenem trenutku. Glavno je, da vedno izhajamo iz tega, da je dialektična sinteza nujna, da sta vedno odprti obe smeri kritike — tako proti tistim silam, ki bi hotele prikleniti partijo na Prokrustovo posteljo poslušnega, nekritičnega sprejemanja obstoječega, vključno s tistimi elementi, ki imajo po svoji naravi samo prehodno (začasno) naravo — kot tudi proti tistim, ki pod geslom »brezobzirna kritika vsega obstoječega« spravljajo v nevarnost tudi osnovne pridobitve revolucije.

Komunistična partija in politika zavezništva v strategiji mirne poti v socializem

1. Uvod

Mirna pot v socializem, za katero se zavzemajo komunistične partije zahodne Evrope, je taka družbena preobrazba, ki jo poskušajo uresničiti le s sredstvi političnega boja, se pravi brez oboroženega nasilja. Kljub temu pa je vsebina socialistične revolucije te vrste še vedno odprava kapitalističnega razreda kot vladajočega razreda in »dviganje delavskega razreda v vladajoči razred«, s čimer se odpira pot za uveljavljanje socialističnih produkcijskih odnosov. Potencialna uresničljivost mirne poti v socializem temelji po ocenah teh partij na treh glavnih premisah: 1) na premikih v socialni strukturi razvite kapitalistične družbe, predvsem na pojavu, da priteguje kapitalizem v mezdni delovni odnos vedno širše plasti družbe, s čimer se širi fronta antikapitalističnih sil in nastajajo pogoji za omejevanje vladajočega razreda; 2) na širini in moči delavskega gibanja in njegovih zaveznikov, katerega energijo bi lahko uporabili za izsiljevanje ukrepov, ki posegajo v samo bistvo sistema, in 3) na že doseženi ravni demokratičnih pridobitev, ki so dobra podlaga za njihovo nadaljnje širjenje in ki hkrati omogočajo, da je mogoče s političnimi sredstvi napadati sistem znotraj sistema samega.

V celoti naj bi to pomenilo, da se družbena podlaga kapitalističnih sil objektivno zožuje, socialističnih sil pa širi ter da s tem dozorevajo pogoji, da se večina v družbi opredeli za socialistično preobrazbo družbe. Zagotovitev te večinske opredelitve je po nazorih zahodnoevropskih komunističnih partij *conditio sine qua non* mirne poti v socializem ter stabilizacije oziroma varnosti socialističnega sistema, ki naj bi se v taki revoluciji porodil. Prav zaradi tega je politika zavezništva kot instrument uresničenja take večine eno vzliščnih vprašanj njihove strategije in taktike.

2. Predpostavke sprejete politike zavezništva

V spreminjanju socialne strukture zahodnoevropske družbe, ki je pomembna za politiko zavezništva, lahko ugotovimo nekaj temeljnih značilnosti. Predvsem naj omenimo, da se je v celotni gospodarski strukturi bistveno zožil njen primarni sektor. V večini zahodnoevropskih držav je v tem sektorju zajetih manj kot 20 % aktivnega prebivalstva, v nekaterih med njimi pa celo manj kot 10 %.¹ Selitev z vasi v mesto, povezana s tako strukturo gospodarstva, ter kopičenje ljudi v urbanih okoljih je naseljenost prebivalstva močno prevesila v korist mesta. Ni zahodnoevropske države, pa naj gre za manj razvite ali pa za visoko razvite regije, v kateri se ne bi v obdobju med leti 1950 in 1970 širila velika mesta — ponekod tudi za več kot 10 %, tako da živi zdaj v njih od 51 % do 82 % vsega prebivalstva.²

Nič manj pomembna značilnost teh premikov v socialni strukturi je naraščanje števila ljudi, ki so v delovnem odnosu: v šestdesetih letih tega stoletja je bilo v zahodni Evropi v tej kategoriji poprečno 72,31 % vsega aktivnega prebivalstva.³ Ta podatek nam pove, da je vedno tanjši delež družbene strukture, v katero se uvrščajo tako imenovane samostojne dejavnosti, pa najsi gre za drobne in srednje posestnike, svobodne polklice ali pa velike kapitalistične lastnike.

Tudi v tej zvečani kategoriji ljudi v delovnem odnosu prihaja do občutnih sprememb: v razmerju med ročno in intelektualno delovno silo je opaziti hitrejšo naraščanje druge kategorije. Po nekaterih ocenah iz šestdesetih let je bilo v zahodni Evropi med zaposlenimi 15,1 % inženirsko-tehničnega in administrativnega osebja, 37,5 % pa jih je bilo zaposlenih v storitvenih dejavnostih in prometu.⁴ Proces, ki bi ga lahko imenovali drsenje intelektualnega dela v najemništvo, je bil tako hiter, da je danes v razvitih kapitalističnih državah v delovnem odnosu že 80 % do 90 % inteligence.⁵

Tudi v okviru ročne delovne sile zasluži pozornost težnja k zviševanju njene kvalifikacijske ravni. S predorom znanstveno-tehnične revolucije se znižuje delež nekvalificiranih delavcev, pomembnejši postajajo polkvalificirani in kvalificirani delavci, katerih profil se prilagaja spre-

¹ Velika Britanija 3,1 %, Belgija 4,9 %, Zvezna republika Nemčija 9,6 %. Upadanje tega sektorja je opazno tudi v deželah, kjer je primarni sektor močno zastopan — na primer v Španiji in v Italiji, kjer se je v obdobju 1960—1969 v prvi deželi zmanjšal od 41,3 % na 30,1 % aktivnega prebivalstva, v drugi pa od 28,3 % na 20,8 %. — *Annuaire statistique du Travail*, Bureau International du Travail, Genève, 1970, p. 124—147.

² Med velika mesta so všteta naselja z več kot 20.000 prebivalci. Izjema je glede tega Portugalska, kjer živi v mestih 36,5 % vseh prebivalcev. — *The OECD Observer*, N° 78/November-December 1975, p. 26.

³ Ta odstotek se giblje v posameznih deželah od 65—68 % (Španija, Finska, Italija, Portugalska) do 82—90 % (Zvezna republika Nemčija, Švedska, Velika Britanija). Odstotek je izračunan po podatkih iz *Annuaire des statistiques*. BIT, Genève, 1970, p. 124—147.

⁴ *Die Verschärfung des Klassenkampfes in der entwickelten kapitalistischen Ländern*, Institut für Internationale Beziehungen, Potsdam-Badelsberg, 1972, s. 81.

⁵ *Die Verschärfung . . .*, s. 131.

membam v tehniki in tehnologiji proizvodnje.⁶ Po nekaterih napovedih bo imelo konec osemdesetih let tega stoletja 70 % delavcev že pri vstopu v proizvodnjo približno enako znanje, kot ga daje sedanja srednja šola.⁷

V verigi sodobne proizvodnje postaja — zlasti z vidika znanstveno-tehnične revolucije — povezanost med ročnim in intelektualnim delom vse tesnejša, tako da lahko njuno komplementarnost pojmujeemo kot nekakšnega »kolektivnega delavca«, ki postaja vse bolj perspektivna kategorija visoko razvite proizvodnje. V teh objektivnih gibanjih je torej vzrok, zakaj se pogledi na sam pojem delavskega razreda v visoko razviti družbi naglo spreminjajo.

V vseh teh procesih odigrava izredno pomembno vlogo sistem izobraževanja. Ta se v vsej zahodni Evropi hitro razvija — in to od predšolske vzgoje do visokošolskega izobraževanja.⁸ Podaljšuje se doba obveznega šolanja; prihaja do reform srednjega šolstva v smeri diverzifikacije in bolj neposrednega usposabljanja mladih za vključevanje v proizvodnjo; raznim kategorijam srednje izobraženih je omogočen vpis na univerzo; vse pomembnejše postaja izobraževanje odraslih, ki poteka v najrazličnejših oblikah in postaja vse bolj očitno ena temeljnih pravic delovnega človeka; to težnjo znanstveno-tehnična revolucija s svojo zahtevo po »permanentnem izobraževanju« močno podpira.⁹ Če upoštevamo zgoraj opisano težnjo k širjenju sfere meznega dela, potem ima stopnjevanje izobraževalnega sistema funkcijo — če smemo tako reči — »intelektualizacije«, dviganja splošnoizobraževalnega in kvalifikacijskega profila ljudi, ki stopajo v to sfero.

Iz takih teženj v mobilnosti socialne strukture zahodnoevropskih dežel lahko sklepamo, da sodobni razvoj favorizira: urbana okolja oziroma mestno prebivalstvo; ljudi v delovnem odnosu, ki so večinski del aktivnega prebivalstva; zapostavljanje nekvalificiranega delavca v okviru ročne delovne sile; vsesplošno rast intelektualne delovne sile. Po drugi strani še naprej upada število kmetov in tako imenovanih klasičnih mestnih srednjih slojev. Oba trenda sta produkta razvoja kapitalizma in ju lahko obravnavamo kot dokaz za to, da se število njegovih žrtev zvečuje: prvi trend osvetljuje to, da se področje kapitalistične eksploatacije širi, drugi pa priča o tem, da razviti kapitalizem nekatere sloje izriva z družbenega prizorišča.

Te kvantitativne in kvalitativne spremembe v razvrščanju družbenih sil se kažejo konec 60-tih let in v začetku 70-tih let tudi v močnejši

⁶ Naučno-tehniška revolucija, radniška klasa i sindikati u svetu, Izd. SSJ, Beograd, 1971.

⁷ R. Garaudy: »Le Grand tournant du socialisme«, Ed. Gallimard, Paris, 1969, p. 32.

⁸ V zahodni Evropi traja obvezno šolanje od 6 do 11 let in zajema v začetku sedemdesetih let od 95 do 99 % šoloobveznih otrok; izjemi sta le Portugalska (89 %) in Italija (87 %). V desetletju 1960—1970 je znašal v grupaciji OECD, ki jo sestavljajo pretežno zahodnoevropske dežele, povprečni letni prirastek pri predšolski vzgoji 4,5 %, pri srednjih šolah 7 % in pri visokem šolstvu 8 %. — La Situation de l'enseignement dans les pays de l'OCDE, Paris, 1974, p. 20, 23, 27, 32.

⁹ John Lowe: »Possibilités d'apprentissage des adultes«, L'Observateur de l'OCDE, N° 84, Novembre-Décembre 1976, p. 17—38.

politizaciji zahodnoevropske družbe, ki postaja v zadnjem času še izrazitejša zaradi akutne krize kapitalizma. Socialni konflikti opozarjajo na naraščanje udeležencev razrednega boja: študentski nemiri v šestdesetih letih, ki spet oživljajo, so najavili, da stopa v neposreden politični boj pomemben del družbe, mladina, ki je perspektivno nosilec širjenja medznega odnosa intelektualnega dela; na področju delovnih konfliktov enako sodeluje fizična kot umska delovna sila. Štrajkovno gibanje maja leta 1968 v Franciji je vsekakor enkratni pojav — ki ga lahko prej ocenjujemo kot simptom nekega širšega latentnega stanja kot pa prehodno epizodo — s tako množično udeležbo, da ji ni primere: približno 10 milijonov stavkajočih oziroma 2/3 vseh zaposlenih ali skoraj polovica vsega aktivnega prebivalstva iz vseh delov družbene strukture. Tudi solidarnostna gibanja z delavci, kadar stopajo v ostrejšo spopade, so eden izmed kazalcev večje politizacije družbe.

Socialni konflikti iz tega obdobja kažejo, da ne narašča le število udeležencev, pač pa tudi število področij, na katerih konflikti nastajajo: klasične revandikacije tudi zdaj niso manj pomembne, zlasti ne med krizami, ki ogrožajo eksistenčne interese delavcev, vendar je v igri vedno več takih vprašanj, ki zadevajo tudi odnose v podjetju in v družbi, organizacijo proizvodnje, izobraževalni sistem, stanovanjsko politiko, stanje javnih komunikacij, probleme življenjskega okolja. V teh konfliktih dobiva vse večji pomen zahteva po neposredni demokraciji; ta postaja pravzaprav ena ključnih točk v največjih socialnih gibanjih tega časa — kot so študentski upori, francoski maj 1968 ali gibanje delavskih delegatov in delavskih skupščin v Italiji leta 1969.

Tudi volivni boji, zlasti v 70-tih letih, kažejo na večjo politizacijo zahodnoevropskih družb: v skoraj vseh deželah se je udeležba volivcev zvečala, zmanjšal se je odstotek vzdržanih glasov. Drugo, kar je še pomembnejše, je to, da so volitve nakazale težnjo k tako imenovani vertikalni cepitvi družbe oziroma k izrazitejši polarizaciji volilnega telesa med dva dokaj uravnotežena bloka političnih sil. Taka polarizacija je ponekod prispevala h krepitvi meščanskih partij, kot, denimo, na Švedskem, drugod se kaže v naraščajočem vplivu levice, tako v Franciji in Italiji. Njenega vpliva pa ni čutiti le na splošnopolitičnem področju medpartijskih odnosov, ampak posega tudi v notranje odnose v posamičnih partijah, sproža cepitve in združevanja na novih temeljih, kar velja, na primer, za Norveško.¹⁰

¹⁰ Na parlamentarnih volitvah na Švedskem leta 1976 je SDP uspelo z 42,9 % dobljenih glasov zadržati položaj najmočnejše stranke v deželi, skupno z drugimi strankami levice pa je zbrala 47,6 % glasov, blok meščanskih partij pa je dobil 50,7 % glasov. V Franciji je združena leвица (socialisti, komunisti, levi radikali) v neprestanem vzponu — od parlamentarnih volitev 1973 (več kot 46 % glasov) prek predsedniških volitev 1974 (več kot 49 % glasov) in kantonalnih leta 1976 (več kot 50 % glasov) do občinskih leta 1977 (več kot 52 % glasov). Tu je polarizacija sil tudi najbolj očitna, saj gre za povsem organiziran blok levice. V Italiji so na pokrajinskih volitvah leta 1975 dobile stranke levice 52,4 % glasov, na parlamentarnih volitvah leta 1976 pa sta samo KP in SP dobili 49,4 % vseh glasov; občutno je narasel vpliv komunistov, ki so z osvojenimi

Čeprav so volilni boji v posameznih deželah potekali v različnih razmerah, je skupni imenovalac polarizacije volilnega telesa povsod nezadovoljstvo z vladajočo politiko, pa najsi so na oblasti delavske oziroma socialdemokratske ali pa meščanske partije.

V takih razmerah — ko so vse bolj očitne posledice spreminjanja socialne strukture družbe, stopnjevanja socialnega vrenja in zaostrovanja političnega boja — postaja v zahodnoevropskih komunističnih partijah politika zavezništva ne samo v teorijah pač pa tudi v neposredni praksi ključna »smer udara« v njihovi strategiji in taktiki boja za socializem.

3. Naraščajoči pomen politike zavezništva

Spričo vsega, kar smo povedali, nas prav nič ne preseneča, da je bilo na zadnjih kongresih zahodnoevropskih komunističnih partij, kot tudi na njihovih multilateralnih in bilateralnih sestankih — bruseljski zbor zahodnoevropskih komunističnih partij leta 1974, srečanja KP Italije in KP Španije ali KP Italije in KP Francije leta 1976 ter sestanek predstavnikov KP Italije, Španije in Francije leta 1977 v Madridu — prav vprašanje zavezništva ena osrednjih točk njihovega dogovarjanja.

Na socialnem področju je prav široka paleta družbenih sil, ki so tako ali drugače izpostavljene negativnim učinkom razvitega kapitalizma, tisti okvir in izvor, na katerem je zasnovana široko pojmovana politika zavezništva v teh partijah. Dejanski in potencialni zavezniki delavskega razreda postajajo vsi tisti družbeni sloji, ki jih je zaradi njihovega nezadovoljstva z vladajočim sistemom mogoče vključiti v široko in mnogoplastno fronto boja za družbeno preobrazbo. Ker pa se nezadovoljstvo ne poraja samo v delavskem razredu, pojmovanem kot »kolektivni delavec«, med inteligenco in mladino, marveč tudi pri tistih družbenih slojih, katere razvoj sodobnega kapitalizma potiska z družbenega prizorišča, je po projektih teh partij možno pritegniti v antikapitalistično fronto večji del družbe — od delavskega razreda in kmetov do delov drobne in srednje buržoazije, ki jo ogroža veliki kapital. Temeljna polarizacija v družbi med delom in kapitalom s tem ne zgublja ostrine, pač pa dobiva drugačno podobo: gre za polarizacijo med ogromno množico mezdnih delavcev (ki narašča) in »samostojnih« (ki jih je vedno manj) na eni strani in nosilci velikega kapitala na drugi strani. Glede na te okoliščine je moči opaziti, da v političnem besednjaku teh partij izraz »glavni zavez-

34,4 % glasov spravili v nevarnost dolgoletno prvenstvo demokristjanske stranke. Polarizacija med partijami in v samih partijah na Norveškem leta 1972 je potekala okoli dileme o vstopu dežele v EGS. Na referendumu, na katerem naj bi se o tem izjasnili volilci, so s 53,7 % glasov zmagali nasprotniki pristopa Norveške k EGS. Dokaj veliko izenačenost oziroma uravnoteženost strankarske pripadnosti je moč opaziti tudi v volilnem telesu Velike Britanije, kjer je na parlamentarnih volitvah leta 1974 glasovalo za konservativce 38,1 %, za laburiste pa 37,2 %. Prav tako je v Zvezni republiki Nemčiji, kjer so dobili leta 1975 demokristjani 48,5 % glasov, blok socialdemokratov in liberalcev pa 50,6 % glasov.

nik« delavskega razreda vedno redkeje uporabljajo. Čeprav je očitno, da se ta pojem pretežno nanaša na razne kategorije intelektualcev, jih v teh partijah največkrat ne imenujejo »glavni zaveznik« delavskega razreda. Morda zaradi tega, ker je del proizvodne inteligence vključen že v »kollektivnega delavca«, najbolj verjetno pa zaradi tega, ker pripisujejo v teh partijah celostnosti antikapitalistične fronte — vključno z njeno pestrostjo in mnogoplastnostjo — izredno velik pomen.

Na politični ravni terja tako politiko zavezništva tudi dejstvo, da v razvejenem večpartijskem sistemu zahodne Evrope tudi samo delavsko in socialistično gibanje ni homogeno, pač pa ga sestavljajo različne partije, tokovi in skupine. V takem razmerju sil v levici imajo zahodnoevropske komunistične partije že razlog več, da se usmerjajo k partnerstvu z drugimi predstavniki delavskega gibanja; gre za dejstvo, da so z izjemo Italije, Francije, Španije in Finske komunistične partije v drugih deželah šibkejši partner močnejših socialdemokratskih partij. Pa tudi tam, kjer so komunistične partije močnejše, se zavedajo tega, da ne morejo same uspešno izbojevati družbene preobrazbe po mirni poti, saj ta sploh ni možna brez sodelovanja najširših socialnih in političnih sil.

Dosledno upoštevanje političnega pluralizma ima za zahodnoevropske partije in njihovo politiko zavezništva še drug pomemben vidik. Te partije se opredeljujejo za politični pluralizem tudi tedaj, kadar je govor o obliki jutrišnje socialistične družbe v zahodni Evropi; to pa narekuje tudi posebno naravo odnosa med komunističnimi partijami in njihovimi partnerji v boju za socializem. V zahodnoevropskem komunističnem gibanju je prevladalo mnenje, da komunistična partija ni hegemon boja za socializem, marveč je samo eden izmed enakopravnih partnerjev v tem boju. To pomeni, da so te partije glede vodenja družbe k socialistični revoluciji mnogo bolj nagibajo k bloku enakopravnih avantgardnih sil kot pa k prilaščanju položaja avantgarde, predhodnice, za katero bi korakali zavezniki. Če se ne potegujejo za vlogo hegemonov v boju za socializem, pa seveda to ne pomeni, da se te partije odrekaajo svojega mesta v prvih bojnih vrstah; avantgardno vlogo komunistične partije ne vidijo v tem, da bi bile glavne poveljujoče sile v gibanju, marveč inšpiratorji, iskalci najbolj primernih poti za uresničevanje ciljev, ki so si jih postavile skupaj z drugimi nosilci družbene preobrazbe.

Na političnem področju vidijo te partije svoje najbližje zaveznike v socialističnih in socialdemokratskih partijah kot integralnem in vplivnem delu zahodnoevropskega delavskega in socialističnega gibanja. Vendar pa obstajajo dokajšnje razlike v odnosih med enim in drugim krilom tradicionalne leveice — v deželah, kjer ima socialna demokracija premoč in so komunistične partije slabotnejši partner (to velja pretežno za severni del Evrope — razen Finske), in sredozemskim področjem zahodne Evrope, kjer so komunistične partije močnejše. V prvem področju so komunistične partije iniciatorji in zagovorniki enotnosti leveice, četudi močne socialdemokratske in socialistične partije ne kažejo poseb-

ne volje, da bi te pobude sprejele. To, s čimer računajo v sedanjem obdobju komunistične partije v tem delu sveta, je možnost, da se usmerijo njihovi socialdemokratski in socialistični partnerji bolj v levo, zlasti pa vidijo izredne možnosti v zblíževanju z levimi krili teh partij. Tako vidi KP Velike Britanije najboljšo priložnost za politiko enotnosti in spreminjanja odnosa sil v deželi v korist bolj progresivne alternative v povezovanju komunistov in laburistične levice, da bi s tem prisilili k umiku laburistično desnico, ki je glavna ovira za učinkovitejše in radikalnejše konfrontacije s konservativci.¹¹ KP Belgije je na svojem zadnjem kongresu pozdravila odločitev socialistov, da ne sprejemajo odgovornosti za »politiko zategovanja pasu«, s katero se breme krize vali na pleča širokih množic — ter ocenjuje, da so realne možnosti za ustvarjanje zveze med komunisti, socialisti in levimi katoliki; s tem bi oblikovali večino, ki bi bila sposobna izsiliti progresivne spremembe.¹² Tudi KP Nizozemske, ki sicer ostro kritizira desno krilo nizozemske partije dela, poudarja, da tako ne ravna zato, ker bi želela razkol s socialdemokrati, marveč hoče pritegniti njihove levo usmerjene sile k sodelovanju in uresničevanju sprememb v politiki dežele.¹³ Glede na odklonilno oziroma rezervirano stališče vodstev velikih socialdemokratskih partij do teh pobud so te male komunistične partije prisiljene sprejemati taktiko dolgotrajnega in potrpežljivega dela v sami bazi delavskega gibanja — in delno tudi v okviru sindikatov — v upanju, da bodo sčasoma tudi vrhovi socialdemokratskih partij zaradi pritiskov od spodaj prisiljeni h koncesijam.

Specifična in izredno zanimiva problematika v politiki enotnosti se je pokazala na Norveškem. Zanimiva je zaradi tega, ker se je pokazalo, da sta pot organskega združevanja posameznih delov ledvice ali oblikovanje nove partije iz več delov mnogo težje uresničljiva kot pa ustvarjanje levega gibanja znotraj posamezne partije, toka in skupine, ki zadrži svojo relativno avtonomnost in s tem tudi individualnost. KP Norveške je v začetku 70-tih let ustanovila z Ljudsko socialistično partijo ter z disidenti iz socialdemokratskih in komunističnih vrst tako imenovano volilno zvezo za boj proti vstopu Norveške v EGS. Zmaga volilne zveze na referendumu je napeljala njene partnerje k zamisli o ustanovitvi tudi formalno enotne Socialistične leve partije. KP Norveške naj bi se na XV. kongresu leta 1975 izrekla o tem, ali naj zaradi integracije z novo partijo svojo partijo razpusti; toda na kongresu so se temu uprli, kajti večina ni hotela sprejeti, da bi partija nenadoma prenehala s svojo tradicijo in samobitnostjo. Pri tem je zanimivo to, da je bila volilna zveza kot nasprotnik vključevanja v EGS izredno učinkovita, da pa so nastali številni problemi, kakor hitro je bilo postavljeno vprašanje združitve njenih članov v enotno partijo. Ta izkušnja iz Norveške govori o tem, da imajo lahko oblike, v katerih se izraža enotnost levih sil, izredno pomembno vlogo: navaja nas

¹¹ XXXIV. kongres KP Velike Britanije, »Comment« No 24—25/1975.

¹² XXII. kongres KP Belgije, »Le Drapeau Rouge«, 13 avril 1976.

¹³ XXV. kongres KP Nizozemske, »Politiek en Culture«, No 7—8/1975.

na misel, da je v zahodni Evropi, kjer je razčlenjenost delavskega in socialističnega gibanja velika, ter posebnosti njegovih komponent zelo izrazite, primerneje iskati te oblike strnjevanja leveice v različnih oblikah povezovanja kot pa — vsaj v sedanji etapi — v organskem združevanju.

Področje zahodnoevropskega Sredozemlja kaže v odnosih med komunisti in socialisti nekoliko drugačno podobo: v Italiji, Franciji in Španiji ti dve partiji sodelujeta; sodelovanje pa ima glede na specifičnosti posameznih dežel različne oblike. KP Francije je leta 1972 formirala s socialisti in levimi radikali združeno levico; čeprav prihaja v odnosih med partnerji do nekaterih problemov, se je ta zveza le obdržala, ker zagotavlja učinkovitost leveice in ima tudi uspehe. KP Italije je v zadnjih nekaj letih težišče svoje strategije usmerila k snovanju bloka »zgodovinskega kompromisa«, k trasiranju zveze, v kateri bi se morale strniti po oceni partije vse idejno in politično pomembne sile države: komunisti, socialisti in katoliki oziroma demokristjani; zveza naj bi zagotovila tisto nujno večino, ki naj bi bila sposobna deželo izveliči iz mnogostranske krize, v kateri je danes. KP Španije se poteguje za širšo demokratično zvezo, kajti dežela stoji pred nalogo, kako obnoviti demokratično politično življenje in izoblikovati demokratične institucije; ta projekcija vključuje vse tiste sile, ki se zavzemajo za uresničevanje demokracije, od delavskega in socialističnega gibanja do nekaterih delov buržoazije. V tej svoji naravnosti je zastopala KP Španije v mnogih vidikih boja za obnavljanje demokracije v deželi in za likvidacijo frankizma zelo podobna stališča kot socialistična delavska partija Španije; v tem je značilen njun odnos do referendumov o demokratičnih reformah leta 1976; obe partiji sta se namreč odločili, da bosta članstvu priporočili abstinenco, ker ju predlagane reforme niso zadovoljile, nista se pa hoteli objektivno izenačiti z desnico, ki je reforme odklanjala v celoti, ker je bila proti vsakršnemu spreminjanju *statusa quo*.

V politiki zavezništva pri večini zahodnoevropskih komunističnih partij zasluži posebno pozornost to, da ne iščejo zgolj političnih partnerjev, pač pa si prizadevajo ustvariti široko zvezo demokratičnih in socialističnih sil v sami bazi družbe; enako skrb posvečajo ustvarjanju socialnega kot političnega zavezništva. Prav zveza vseh družbenih sil, ki težijo k progresivnim spremembam, njihovo zbiranje okoli delavskega razreda kot jedra te zveze, naj bi bila tista najširša socialna podlaga, iz katere izraščajo in na katero se opirajo politična zavezništva socialističnih sil. Obrazec, ki ga je uporabila KP Francije in ki zajema ta socialni blok, je zveza francoskega ljudstva, katere politični izraz je združena levica.¹⁴ V KP Italije vedno poudarjajo, da »zgodovinski kompromis« ni samo ponudba za politično koalicijo s socialisti in demokristjani, marveč da je tudi oblika za združevanje vseh drugih demokratičnih

¹⁴ XXII. kongres KP Francije, »L'Humanité«, 5. II. 1976.

sil italijanske družbe.¹⁵ KP Španije uresničuje to strnjevanje v »zvezi sil dela in kulture«, pri čemer poudarja prav sodelovanje med delavskim razredom in inteligenco.¹⁶ Tudi KP Velike Britanije poudarja nujno povezovanje vseh družbenih slojev, ki so zainteresirani za rešitev krize, in sicer v »narodni zvezi«.¹⁷ KP Belgije je ta proces imenovala »nova narodna večina«.¹⁸

Taka usmeritev zahodnoevropskih komunističnih partij k ustvarjanju široke socialne fronte naprednih sil, ki naj bi bila oporišče in zaledje njihovih političnih predstavnikov, se poraja iz nujnosti, da se na mirni poti k socializmu zagotovi konsenz večine prebivalstva. Hkrati je nujna zato, da bi se partije ognile tako imenovani vertikalni razcepitvi družbe na dva dokaj uravnotežena dela, od katerih je eden za ohranitev statusa quo, drugi pa za družbene spremembe. Taka cepitev pa v sedanji fazi razvoja zahodnoevropske družbe grozi kot realna nevarnost.

Zgoraj skicirana usmeritev zahodnoevropskih komunističnih partij v politiki zavezništva se v sedemdesetih letih prenaša tudi na regionalno raven. Tako se sklepni dokument z bruselskega zbora zahodnoevropskih komunističnih partij iz leta 1974¹⁹ kot tudi skupna deklaracija KP Italije, Španije in Francije z njihovega sestanka v Madridu leta 1977²⁰ obračata k socialistom, socialdemokratom in drugim demokratičnim partijam ter k najširšim antikapitalistično usmerjenim slojem zahodne Evrope. Zdi se, da postaja ta vidik politike zavezništva vedno bolj aktualen, zlasti še za močne komunistične partije zahodnoevropskega Sredozemlja — Italije, Francije in Španije, katerim je zdaj še posebej potrebna solidarnost demokratičnih sil drugih regij: KP Španije zato, da bi s svojimi partnerji v deželi lahko še odločneje posegla v boj za demokratizacijo družbenih struktur in političnega življenja; KP Italije in KP Francije pa zato, ker se potegujeta za udeležbo v oblasti; to je sprožilo plaz odporov — ne le v nacionalnih, marveč tudi v mednarodnih okvirih — ter povečalo število njunih latentnih in odkritih nasprotnikov. Če naj ti partiji v svojih deželah izbojujeta boj za »progressivno alternativo«, ki naj utre socializmu širše poti, si morata zagotoviti zaledje na regionalni ravni — če že ne v obliki neposredne podpore, pa vsaj v obliki nevtralnosti.²¹

¹⁵ XIV. kongres KP Italije, »Unità«, 19. III. 1975.

¹⁶ Program KP Španije, »Programi i statuti komunističkih i radničkih partija i oslobodilačkih pokreta«, knj. 7., izd. Instituta za mednarodno politiko i privredu, Beograd, 1976, str. 65–72.

¹⁷ XXXIV. kongres KP Velike Britanije, »Comment« No 24—25/1975.

¹⁸ XXII. kongres KP Belgije, »Le Drapeau Rouge«, 11 april 1976.

¹⁹ »L'Humanité«, 30. I. 1974.

²⁰ »L'Humanité«, 4. III. 1977.

²¹ Zelo značilen je v tem pogledu poskus KP Italije, da bi na začetku leta 1976 vzpostavila kontakte z močnimi socialdemokratskimi partijami tako imenovane severne Evrope; tako je poslala svoje predstavnike na razgovore s predstavniki teh partij v Veliki Britaniji, v Skandinaviji, Zvezni republiki Nemčiji in Belgiji. Po izjavi Giorgia Napolitana bi KP Italije le težka stopila v vlado in uresničila svojo politiko »zgodovinskega kompromisa«, če bi bila obdana s samimi nasprotniki (»Rinascita No 11, 12. III. 1976).

Politika zavezništva zahodnoevropskih komunističnih partij odigrava potemtakem pomembno vlogo tako na nacionalni kot na mednarodni ravni. Še več: soodvisnost med tema vidikoma je izredno močna: pridobivanje soglasnosti večine družbe za preobrazbo je prvi pogoj za zavarovanje te preobrazbe pred notranjo in zunanjo kontrarevolucijo; ti zvrsti kontrarevolucije se v dosedanji zgodovini praviloma vedno povezuje — od Pariške komune do Čila. Čeprav zmaga je revolucija predvsem po zaslugi moči svojih notranjih nosilcev, ni moč zanemarjati mednarodnega okvira, v katerem revolucija poteka; mednarodna solidarnost naprednih sil je za nosilce revolucije nasprotna utež proti poskusom mednarodne kontrarevolucije. Zato je povsem razumljivo, da ima za zahodnoevropske komunistične partije in njihovo naravnost k mirni poti v socializem politika zavezništva kot instrument, ki naj zagotavlja kar najbolj množično podporo uresničevanju take politike, izjemno velik strateški pomen, in sicer tako z nacionalnega kot internacionalnega vidika.

4. Sklep

Politika zavezništva v strategiji mirne poti v socializem — kot jo prakticirajo zahodnoevropske komunistične partije — je na eni strani izraz objektivne realnosti zahodnoevropske družbe, na drugi strani pa potreba, ki jo narekuje mirna pot v socializem. Pri tem ne smemo spregledati tega, da se oba vidika tesno prepletata, oziroma da izhaja odločitev teh komunističnih partij za mirno pot v socializem v bistvu prav iz objektivne realnosti zahodnoevropske družbe.

In v čem je politika zavezništva objektivni odraz družbene realnosti?

Z naraščanjem sfere mezdnega dela v razvitem zahodnoevropskem kapitalizmu se širi tudi spoznanje o vseobsežnejši dominaciji velikega kapitala, širijo pa se tudi žarišča socialnih spopadov. V tem pogledu ima področje materialne proizvodnje še vedno ključno mesto, ker je to glavna žila sistema, ker je tu odpor eksploataciji najbolj neposreden, ker je njegov nosilec delavski razred, ki je najbolj strnjen del družbe, najtrdnjeje organiziran, z najdaljšo tradicijo razrednega boja ter usmerjenosti k socializmu, pa naj gre za mirno ali nasilno pot; zaradi vsega tega je delavski razred tisti človeški potencial, ki je po svojem objektivnem položaju in subjektivnih lastnostih najbolj sposoben, da zamaje sistem iz temeljev. Pri tem naj spomnimo, da je študentsko gibanje v šestdesetih letih sicer vzvalovilo vso zahodno Evropo, da pa je vendar v Franciji maja 1968 rabilo le za detonator dogajanja, ki je sistem spravilo na rob obstanka, ker je stopil v akcijo delavski razred.

Vendar se hkrati ob sferi materialne proizvodnje pojavljajo še druga področja nasprotovanja sistemu, kot so šolstvo, predvsem univerza, znanost, razna področja kulture itn. V urbanih okoljih se iz vzajemne po-

vezanosti in medsebojne določenosti različnih delov družbenega organizma poraja objektivna podlaga za srečevanje interesov ljudi, ki na teh področjih delajo in so v podobnem družbenem položaju.

Če smemo trditi, da je v razviti kapitalistični družbi glavni človeški potencial za spreminjanje družbe v sožitju med delavskim razredom in inteligenco, potem je odnos med tema partnerjema gotovo drugačen kot pri kooperaciji med maloštevilnim delavskim razredom, maloštevilno inteligenco in pa množico kmetov v družbeno nerazvitih okoljih. Vloga delavskega razreda kot hegemon se lahko v prvem primeru izraža le v obliki osnovnega jedra, ki je najbolj primerno — glede na njegove navedene lastnosti — da se okrog njega izkristalizira »zveza sil dela in kulture«, vendar delavski razred v tej zvezi ne more biti »vladajoča« sila prav zaradi družbene vloge in politične ravni partnerjev, h katerim se zateka. Gre torej za enakopravne partnerje, ne pa za zvezo, v kateri politično zrelejši in bolje organizirani partner vodi za seboj zaostale množice drugih partnerjev. Če to razmerje opazujemo v taki luči, potem je lahko v razviti zahodnoevropski družbi vloga delavskega razreda kot hegemon le v funkciji prvega med enakimi.

Na drugi strani pa je — kot smo že opozorili — razvejenost delavskega in socialističnega gibanja v zahodni Evropi tolikšna, da se komunistične partije po svojem objektivnem položaju v njem ne morejo potegovati za vodilno vlogo v delavskem razredu — ker niso edine, ki organizirajo delavski razred, niti ne organizirajo samo delavskega razreda, ker so, tako kot vse druge sile leve, odprte vsem družbenim slojem, ki sprejemajo njihovo politiko. Prav zavezništvo z drugimi političnimi silami, ki pridobivajo iste družbene sloje, na katere računajo tudi komunisti, je za te partije *conditio sine qua non* uresničevanja lastne politike.

Na drugi strani tako široko politiko zavezništva, ki so jo zasnovale zahodnoevropske komunistične partije, narekuje sam projekt mirne poti v socializem. To pa predvsem zaradi tega, ker v tej obliki družbene preobrazbe ne pride do obračuna z vladajočim sistemom z napadom »od zunaj«, kakor se dogaja v razmerah državljanske vojne, ne z oboženo prekinitvijo družbene kontinuitete, marveč poteka obračun v samem krilu sistema, v vseh njegovih celicah — od tovarn do najvišjih državnih organov, od materialne proizvodnje do znanosti in kulture. Medtem ko v oboženi revoluciji rušijo staro, da bi ustvarili novo, je treba na mirni poti v socializem z ustvarjanjem novega rušiti staro. In kolikor je v samem sistemu, v vseh njegovih notranjih strukturah, razpon fronte za vnašanje novih kvalitete širši, toliko večje so možnosti za mirno družbeno preobrazbo. To pa seveda predpostavlja angažiranje vseh sil, ki so na voljo; in če vsesplošno angažiranje ni možno, je nujno vsaj nevtraliziranje tistih, ki omahujejo med silami sistema in silami sprememb. Zato si komunistične partije toliko prizadevajo, da bi se

srednji sloji kot potencialne žrtve velikega kapitala zaradi lastnih koristi vključili v boj proti vladajočemu razredu.

Uresničevanje te zamisli je seveda proces, ki ne teče niti enakomerno niti brez ovinkov in nosi v sebi številna protislovja. Objektivno uje-manje interesov različnih družbenih slojev ne poraja že tudi avtomatičnega ujemanja njihovih političnih stališč. Zato so zahodnoevropske komunistične partije v položaju, ko morajo sklepati kompromise — tako s socialnimi silami, h katerim se obračajo, kot tudi s političnimi partnerji, na katerih pomoč računajo. Kompromisi so sicer stvar, ki se ji v političnem partnerstvu ne da izogniti; problem je le v tem, kako daleč gredo lahko kompromisi, kje so meje, prek katerih je v nevarnosti že temeljna vsebina »revolucionarnega reformizma«, za katero se zavzemajo zahodnoevropske komunistične partije. Nevarnost tiči v možnosti, da zdrknejo ti kompromisi na politiko »manjšega zla« v okviru obstoječega, namesto da bi bili odskočna deska za spreminjanje *statusa quo*; čeprav so komunistične partije, o katerih razpravljamo, dokaj natančne v stališču, da ne želijo zdraviti kapitalizma, ki je v krizi, pač pa da iščejo izhod iz nje v »vnašanju socialističnih elementov«, v »progresivni alternativni«, ki se jo da razumeti kot svojevrstno prehodno obdobje od kapitalizma k socializmu. Ne izključujemo možnosti, da bo potek krize z morebitnim nadaljnjim zvečevanjem socialnih napetosti in tudi eruptivnih spopadov vsilil tudi politiki zavezništva potrebo po večji diferenciaciji sil, tako na socialnem kot na političnem področju. To velja še posebej za zahodnoevropsko Sredozemlje, ki je lažje ranljivo področje zahodnoevropskega kapitalizma in kjer se vplivne komunistične partije soočajo z nedvomno velikimi možnostmi in tudi velikimi tveganji pri uresničevanju svoje strategije približevanja k socializmu.

Subjektivne sile in družbeni razvoj v subsaharski Afriki

(Pregled problematike z vidika jugoslovanskih narodnoosvobodilnih, revolucionarnih in samoupravnih izkušenj)

Sodobne razlage razvoja subsaharske Afrike (ter — mutatis mutandis — tudi drugih afriških, azijskih in latinskoameriških dežel v razvoju) se razvrščajo ob dveh izhodiščnih vprašanjih¹: V katero smer gre družbeni razvoj in za katere razvojne cilje si je vredno prizadevati? In pa: Kateri dejavniki spodbujajo, kateri pa zaustavljajo razvoj v zaželeni smeri?

Obe osnovni vprašanji in pa druga, dodatna, podrobnejša in s prvimi povezana vprašanja, se izmikajo akademskim raziskavam. Težko jih je zajeti v elegantne in zaokrožene teoretične modele. S tega družboslovnega področja pa je tudi malo izsledkov, ki bi dovoljevali vzročne razlage in zanesljiva predvidevanja prihodnjega razvoja.

Ali smo torej še vedno prisiljeni nemočno ponavljati za Plinijem »*Ex Africa semper aliquid novi*« ter prepričevati sebe in zainteresirano javnost, da moramo napenjati vse razpoložljive sile zgolj, da bi ostali *au courant*? In podobno kot so afriška glavna mesta pravi festivali in stičišča trgovskih zastopnikov in ideologij, obveščevalnih služb in religioznih sekt z vseh koncev sveta, tako je tudi afrikanistika — gledana s ptičje perspektive — v veliki meri neurejen konglomerat družboslovnih razlag, ki so nemalokrat le presojna idejna prevleka zelo posvetnih (državnih, rasnih, ekonomskih . . .) interesov.

Ta okoliščina seveda niti najmanj ne olajšuje naših prizadevanj in tej vrsti očitkov se tudi sami ne bomo mogli izogniti. Lahko pa jih poskušamo prehiteti in že vnaprej ter brez ovinkov ugotoviti in povedati, katere idejne stalnice bodo po vsej verjetnosti vplivale na tok našega raziskovanja. Zastavlja se nam torej vprašanje, »kako mi, jugoslovanski

¹ Ta referat je prvi osnutek uvodnega poglavja raziskave o »Politični kulturi in razvoju v Zambiji in Jugoslaviji«, katere nosilec je avtor. Zbiranje podatkov za raziskavo je financirala Univerza v Lusaki (Zambija), vse druge stroške raziskave pa krije raziskovalna skupnost Slovenije.

komunisti, gledamo na razmerje med socializmom in politiko neuvrščenosti, oziroma med zgodovinskimi interesi delavskega razreda ter družbeno-zgodovinsko vlogo gibanja neuvrščenih dežel» (Kardelj, 1974). V tej zvezi pa je treba najprej raziskati, v kolikšni meri rastejo jugoslovanske narodnoosvobodilne, revolucionarne in samoupravne izkušnje iz družbeno-ekonomskih razmer, ki so v neki določeni meri primerljive s pogoji nacionalnega in razrednega osvobajanja sodobne črne Afrike.

1. Primerljivost pogojev razrednega in nacionalnega osvobajanja

Nekaj pomembnih iztočnic za raziskavo tega problema je dal italijansko-jugoslovanski sporazum o odprti meji:

»Področje, v katerem danes živi(jo) in se razvija(jo) ... naši jugoslovanski, pa številni drugi balkanski narodi in narodnosti ima nekatere skupne značilnosti ... Predvsem gre za enako gospodarsko slabo razvito področje. Tu žive, bi rekel pisatelj Ivan Cankar, proletarski narodi ... To pomeni, da je hitrejši gospodarski razvoj ena temeljnih interesnih črt za vse narode krog in krog nas. Naslednja karakteristika tega skupnega življenjskega in delovnega prostora je v tem, da je to pravi mozaik različnih narodov in manjšin, različnih kulturnih silnic, demokratične tradicije, religij in običajev. V glavnem so to narodi zamudniki v pogledu oblikovanja lastne suverene države in vplivi velikih sil so na tem področju močnejši kot drugod. Zato je druga temeljna gibalna sila napredka narodov na Balkanu protikolonialistična in protiimperialistična orientacija, boj za svobodo, neodvisnost in enakopravne odnose med narodi ... Značilna je tudi neenakomerna notranja gospodarska razvitost balkanskih dežel, pri čemer ima vsaka svoj nerazvit 'jug' ali 'vzhod'. Značilen je tudi hiter porast mestnega prebivalstva z novimi socialnimi problemi, ko nastaja nov delavski razred na precej nizki stopnji kulture dela in strokovne usposobljenosti.« (Ribičič, 1977).

Poskušali bomo torej najprej razčleniti značilnosti družbenega prostora, v katerem se razvijajo narodi in ljudstva v Afriki južno od Sahare ter jih sproti primerjati z zgodovinsko usodo in sedanjim položajem jugoslovanskih narodov. Proučili bomo skupne značilnosti »proletarskih narodov« in »narodov zamudnikov«, opozorili bomo na primerljivost njihove razredne strukture ter na skupne vplive tradicionalnih družb in različnih (etničnih, regionalnih, verskih in drugih) partikularizmov.

1.1. Proletarski narodi

S pojmom subsaharske ali črne Afrike bomo v tem spisu označevali dežele, ki na severu vključujejo Senegal, Čad in Kenijo, na jugu pa Angolo, Zambijo, Malawi, Botswana in Lesotho. To področje je zemljepisna enota, ki je — z nekaj izjemami — tudi rasno in v neki določeni

meri kulturno homogena. Pojma subsaharske ali črne Afrike označujeta običajno le neodvisne afriške države, ne pa Južne Rodezije in Južnoafriške republike, kjer vlada bela manjšina. Vendar pa se tudi ti dve politični enoti logično vključujeta v našo razpravo, kolikor nas ne zanima le sedanje stanje, ampak tudi perspektive razvoja socializma kot procesa, ki bo neizbežno — čeprav z zamudo — zajel tudi ta del sveta.

Jugoslovanski narodi in afriška ljudstva imajo skupno kolonialno in neokolonialno zgodovino. Oboji so bili (razen nekaj izjem na jugoslovanski strani) ekonomsko izkoriščani, politično odvisni in kulturno kolonizirani. Razredna struktura se je ujemala z etnično stratifikacijo: vladajoče razrede so sestavljali priseljeni ali potujčeni administratorji, podjetniki, trgovci, »pedagogi« in fevdalci. Tudi za afriško avtohtono prebivalstvo torej velja Cankarjeva misel o proletarskih narodih.

Glede tega so razlike med afriškimi ljudstvi in jugoslovanskimi narodi prej količinske in pravne narave kot pa kakovostne:

a) Prvi so bili administrativno organizirani v kolonijah, bili so torej geografsko ločeni od metropole in glede na državljske pravice in svobščine povsem brezpravni, medtem ko so bili balkanski narodi sestavni deli večjih političnih tvorb (Avstroogrske monarhije, Osmanskega cesarstva, Beneške republike, Italije itn.).

b) Obdobje »kolonialne« zgodovine se je za jugoslovanske narode (spet z nekaj izjemami) končalo po prvi svetovni vojni (z ustanovitvijo Kraljevine Jugoslavije), za afriške narode pa šele štirideset let ali več kasneje. Jugoslavija je bila v značilno neokolonialnem položaju v obdobju med obema vojnama, le redkim afriškim državam, ki so sicer polnopravne članice OZN, pa se je od osvoboditve v petdesetih in šestdesetih letih do danes uspelo resnično osamosvojiti tudi ekonomsko, politično in kulturno.

c) Naj še dodamo, da si jugoslovanski delavski razredi in njihove subjektivne sile niso pridobili političnih izkušenj le v odporu in upor proti kapitalističnemu in fašističnemu imperializmu, ampak so se uspešno uprli tudi hegemonizmu Sovjetske zveze.

Izkušnje te vrste so vsaj na videz manj aktualne za afriške perspektive, kjer je vpliv in pritisk zahodnih metropol in multinacionalnih družb v primerjavi s hegemonističnimi težnjami držav vzhodnega bloka vsaj za zdaj neprimerno večji. Z vidika resnično neodvisne politike gibanja neuvrščenih držav pa so jugoslovanska prizadevanja (in ustrezne izkušnje) za mednarodno priznanje pravice vsake države in partije do samostojne poti v socializem enkratne, primerljive in v skladu z ustreznimi, čeprav za enkrat omejenimi izkušnjami afriških držav.

Jugoslovanski primer je še posebno zanimiv in spodbuden s stališča pospešenega razvoja socializma kot svetovnega procesa. Številne afriške partije, države in druge subjektivne sile (intelektualci, sindikati, politična vodstva) so nezaupljive do socializma kot radikalnega političnega

programa in do komunističnih partij, ker se v njihovi zavesti ti pojmi vežejo na pojav hegemonizma v odnosih med socialističnimi državami in na birokratske deformacije družbenih odnosov v državah socialističnega tabora. Prav jugoslovanske izkušnje in pogledi pa na konstruktiven, dejaven način razbijajo tovrstno nezaupljivost in na ta način širijo manevrski prostor socializma kot svetovnega procesa.

1.2. Narodi zamudniki

Glede na stopnjo gospodarskega razvoja so tako afriška ljudstva kot tudi jugoslovanski narodi v zamudi v primerjavi z razvitimi industrijskimi in urbaniziranimi kapitalističnimi družbami. Tudi glede tega pa so razlike pretežno kvantitativne:

a) Začetki sodobne, torej z industrijo povezane in pospešene urbanizacije segajo v pokrajinah, ki danes sestavljajo Jugoslavijo, v sredino prejšnjega stoletja, v subsaharski Afriki pa so se ti procesi začeli šele v začetku tega stoletja. V obeh primerih se je začetni ekonomski razvoj ujemal s prodiranjem kapitala iz metropol v periferijo, urbanizacija pa z razvojem mest, ki so rasla ob prometnih poteh, zlasti ob železnicah, ki so jih gradili, da bi lahko izkoriščali naravna bogastva (les, rude) kolonije ali province. Periferija je bila surovinska baza in rezervoar težaške delovne sile za metropolitansko industrijo.

b) Značilni potek gospodarskega in urbanega razvoja ni torej povzročil le zaostalosti glede na stopnjo, ampak tudi glede na strukturo tega razvoja. Zato so seveda primerljivi tudi ekonomski cilji naprednih subjektivnih sil v neodvisnih afriških državah ter v Jugoslaviji. Njihova skupna naloga je, da spodbudijo pospešen gospodarski razvoj, vzdržujejo v daljšem obdobju sorazmerno hitro stopnjo rasti, pri tem pa diverzificirajo gospodarstvo ter uravnotežijo razmerja med primarnim, sekundarnim in drugimi sektorji gospodarstva.

c) V obeh primerih se je še nedavno večina prebivalstva ukvarjala z naturalno kmečko proizvodnjo — ali pa se še vedno ukvarja. Seveda so tudi v okviru tega gospodarstva, ki je v primerjavi s sodobno industrijsko kmetijsko proizvodnjo sorazmerno homogena celota, velike razlike: v poznazorilo lahko navedemo, da je plug v številnih subsaharskih afriških pokrajinah inovacija, ki šele v zadnjih nekaj letih revolucionira sicer pretežno požgalniško kulturo.

1.3. Primerljivost razredne strukture

Razumljivo je, da sta podobna zgodovinska usoda in ekonomska baza določali tudi primerljivost razredne strukture, ki so jo podedovale novo osvobodjene afriške dežele in predvojna Jugoslavija. Etnično, v afriškem primeru pa tudi rasno tuje ekonomske, administrativne in kulturne elite so iz razvijajočih se mest upravljale in izkoriščale prebivalstvo in naravna

bogastva province ali kolonije, za katere skrbnika so se razglasile. Etnična in rasna stratifikacija se je torej prekrivala z razredno strukturo družbe. Družbeni razredi se niso razlikovali le po ekonomskem in lastniškem položaju ter glede na položaj v strukturi politične moči, ampak tudi po narodnostnem izviru, jeziku, ali — v afriških kolonijah — po barvi kože.

Seveda je ta opis precej poenostavljen. Nastajalo je tudi domače podjetništvo, ki se je deloma poskušalo identificirati in razredno in kulturno asimilirati z vladajočo buržoazijo, deloma pa je oblikovalo svojo lastno razredno zavest in politične organizacije. Zlasti v Afriki pa so evropske elite vladale tudi posredno: drobne trgovine, nižje administrativne položaje in učiteljske poklice so prepuščale raznim priseljenim etničnim skupinam (v nekdanjih britanskih kolonijah zlasti Indijcem).

Tuji (in domači) kapital pa je v okviru narodov in ljudstev, katerih družbenoekonomski položaj in razvojne perspektive pravkar primerjamo, ustvaril tudi domače delavske razrede. Zgodovinska vloga afriškega in jugoslovanskega delavskega razreda je bila seveda protislovna: na eni strani se je tuji kapital lahko zasidral in širil le tako, da je izkoriščal ceneno domačo delovno silo, na drugi strani pa je na ta način ustvarjal tisto ekonomsko, in kasneje tudi politično subjektivno silo, ki je bila sposobna, da mobilizira prebivalstvo za upor proti kolonialni in razredni vladavini.

Ta osnovna skupna dialektična razvojna zakonitost pa je imela v afriškem ter v jugoslovanskem družbeno-geografskem prostoru različno časovno dinamiko in različne pojavnne oblike.

Za večino afriških neodvisnih držav je še vedno — ali pa celo vedno bolj — značilna razredna struktura, ki je primerljiva s stanjem proizvodnih odnosov, kakršni so obstojali v predvojni Jugoslaviji. (To pa ne pomeni, da je — oziroma je bila — v obeh primerih podobna tudi struktura pravne in politične vrhnje stavbe, oziroma, da so bile podobno organizirane in idejnopolitično usmerjene tudi ustrezne subjektivne sile). Gre za značilno obdobje neokolonializma, torej formalne državne neodvisnosti, katere realna vsebina pa so v večji ali manjši meri odnosi ekonomske, kulturne, pa tudi vojaške in politične odvisnosti od nekdanje kolonialne metropole ter od drugih svetovnih središč politične in ekonomske moči.

Oblast se je prenašala v Afriki — podobno kot tudi na Balkanu po prvi svetovni vojni — brez večjih revolucionarnih pretresov in s soglasjem ter politično manipulacijo zainteresiranih kapitalističnih držav. Slednjim se je v obeh primerih posrečilo mirno prepustiti oblast domačim elitam, ki niso bile pripravljene (niti sposobne) radikalno prekiniti kontinuiteto kolonialne odvisnosti in razvoja ter mobilizirati prebivalstvo za razredno preobrazbo in pospešen ekonomski razvoj dežele.

Ti cilji, ki so bili revolucionarno uresničeni v Jugoslaviji šele v času med drugo svetovno vojno in po njej, ostajajo v deželah subsaharske Afrike v pretežni meri še vedno le dolgoročni politični program vlada-

joče partije ali vojaškega vodstva, katerega praktično realizacijo ovira predvsem obstoječa razredna struktura družbe in ustrezno razmerje političnih in ekonomskih sil. Res pa je, da bi posamezne afriške države lahko zvrstili v nekakšno zaporedje, na katerega enem koncu bi bile tiste, katerih vodstva uporabljajo socialistične ideje in revolucionarno frazeologijo v demagoške, propagandne namene, kot ideološko fasado, za katero prikrivajo svojo politično nemoč, ekonomsko odvisnost od multinacionalnih družb ter želje, da ohranijo svoj privilegirani položaj (npr. Kenija, Marawi, Zaire), na drugem koncu istega zaporedja pa bi bile tiste subjektivne sile, ki si pogumno, z neko mero osebnega tveganja in odrekovanja prizadevajo te iste ideje uresničevati tudi v praksi (npr. Angola, Mozambique, v manjši meri Tanzanija).

1.4. Tradicionalna družba in različni partikularizmi

Končno, vendar pa ne nazadnje, je treba omeniti primerljivost »nacionalnega vprašanja« v jugoslovanskem in afriškem družbenem prostoru. Gre pravzaprav za širši in razčlenjen splet družbenih napetosti in nasprotij, ki jih različni raziskovalci označujejo z izrazi, kot so: regionalizem, nacionalizem, tribalizem, kulturni in religiozni pluralizem, ali pa sekcionizem, segmentacija, fragmentacija in — balkanizacija. Vsem tem pojavom in procesom je skupno to, da družbo in državo razcepijo v različno opredeljene subnacionalne enote. Te pa so istovetne s plemeni, etničnimi oziroma narodnostnimi skupinami, pokrajinami, verskimi in jezikovnimi skupnostmi, ali kako drugače opredeljeni družbenimi enotami.

Afrikanisti ponujajo različne razlage tega fenomena. Nekateri poudarjajo pomen »tribalizma«, torej prvobitne navezanosti posameznika na zgodovinsko skupino — pleme — ki jo opredeljujejo sorodstvene vezi, skupno izročilo, religija, jezik in kultura (Coleman in Rosberg, 1966). Nekateri spet vztrajajo, da so razni sekcionalizmi in tribalizmi pravzaprav pojavi, ki jih umetno spodbujajo in gojijo posamezne frakcije afriških političnih elit. Te frakcije in ambiciozni posamezniki, ki so sicer odtujeni od množic, si torej prizadevajo spremeniti razmerja moči v svojo korist tako, da sami organizirajo po pokrajinski, religiozni, plemenski ali kakšni drugi osnovi množično bazo svojega političnega položaja (cf. Molteno, 1974). Ekonomske razlage pa v razliko od doslej naštetih opozarjajo na prvotni in prevladujoči pomen razlik in odtod izvirajočih nasprotij med posameznimi pokrajinami države glede na njihovo ekonomsko razvitost.

Težko bi bilo zanikati, da so bili — in so deloma še vedno — vsi ti pojavi tudi sestavina zgodovinskega dogajanja v geopolitičnem prostoru, v katerem živijo in se razvijajo jugoslovanski narodi. Tudi ta prostor obremenjuje značilni spoj predkapitalističnih, patriarhalnih odnosov, zakoreninjenih predsodkov in tradicionalne religiozne družbene zavesti z novo nastalimi razrednimi interesi, ki so iz mestnih središč pritegovali podeželsko zaledje v svoje politične spopade. Prav ta spoj pa je bil tudi

v zgodovini jugoslovanskih narodov močna spodbuda tistih spopadov, ki so imeli — in še imajo — nacionalistična, religiozna, regionalna in druga obeležja vrste »Blut und Boden«.

2. Idejne stalnice primerjalnih raziskav socializma kot svetovnega procesa

Podobnost in primerljivost družbenoekonomskih in zgodovinskih razmer, v katerih so se razvijali jugoslovanski narodi, z razmerami nacionalnega in razrednega osvobajanja sodobne črne Afrike, nas navaja k temu, da raziščemo v obeh primerih s skupnih idejnih in teoretičnih izhodišč tudi vlogo subjektivnih sil. V tej študiji pa s pojmom subjektivnih sil označujemo vse tiste družbene dejavnike, torej družbene razrede in njihova organizacijska in idejna vodstva, družbene organizacije in ustanove, poklicne sloje in skupine ter družbenega gibanja, ki sprožajo, usmerjajo in poganjajo razvojne procese.

Razumljivo je tudi, da so idejne stalnice, s katerih jugoslovanski komunisti raziskujemo razmerje med socializmom, zgodovinskimi interesi delavskega razreda ter družbeno vlogo gibanja neuvrščenih držav, istovetne zlasti z jugoslovanskimi narodnoosvobodilnimi, revolucionarnimi in samoupravnimi izkušnjami.

Uvodna in morda najpomembnejša skupna značilnost teh izkušenj pa je spoznanje, da obstajijo različne poti v boju delavskega razreda za socializem, da vsak delavski razred in vsaka komunistična partija uveljavlja svoje interese prostovoljno in po svoje in da ni mogoče izkušenj katerekoli socialistične sile ali delavske stranke razglasiti za univerzalno izkušnjo, ki je splošnega pomena za vse države in gibanja (glej: Grličkov, 1977).

Na drugi strani pa je tudi težko, če že ne nemogoče govoriti o »jugoslovanskem modelu«, ali o enkrat za vselej opredeljeni jugoslovanski poti v socializem. Jugoslovanski delavski razredi in njihove avantgardne sile so v zadnjih nekaj desetletjih na ustvarjalen način prilagajale svojo revolucionarno prakso vsakokratnim zgodovinsko danim družbenoekonomskim in kulturnim razmeram ter mednarodnemu položaju; bili so torej »revolucionarji v svoji viziji, kot takšni pa ... tudi realisti pri spoznavanju stvarnih možnosti in poti gibanja« (Kardelj, 1977).

»Jugoslovanska pot v socializem« temelji po eni strani na kontinuiteti, ki so jo delavskemu razredu in njegovi avantgardi dajale komunistične vrednote ter teoretična spoznanja Marxovega nauka o zgradbi in razvoju družbe, in pa na pripravljenosti in akcijski sposobnosti, da delavski razred in njegova avantgarda usmerjata in poganjata razvojne procese v začrtani smeri, po drugi strani pa ta pot temelji na spletu številnih konkretnih spoznanj, organizacijskih inovacij in revolucionarnih prijemov, ki so rasli iz družbenoekonomskih razmer vsakokratnega ožjega zgodovinskega obdobja.

Ločimo lahko vsaj tale obdobja, skozi katera se je razvijala in se še razvija jugoslovanska revolucija in ki jih opredeljuje tudi poseben, sorazmerno zaokrožen splet zgodovinskih izkušenj:

a) obdobje nastanka in legalnega političnega boja Komunistične partije Jugoslavije po prvi svetovni vojni;

b) obdobje ilegalnega delovanja KPJ med obema vojnama,

c) narodnoosvobodilni boj ter socialistična revolucija med drugo svetovno vojno;

d) obdobje državne in gospodarske graditve ter revolucionarne preobrazbe družbe v prvih letih po osvoboditvi;

e) spor s Sovjetsko zvezo leta 1948 ter pospešeno razvijanje samoupravnih in protibirokratskih tradicij jugoslovanskega delavskega gibanja;

f) ustavna, institucionalna, organizacijska, materialna in kadrovska krepitev delavskega samoupravljanja, federalizma, delegatskega sistema in drugih pomembnih prvin socialistične demokracije; in pa

g) dejavna vloga Jugoslavije v procesu povezovanja socializma in gibanja neuvrščenih dežel.

Če želimo torej razmišljati o razmerju med subjektivnimi silami in družbenim razvojem v subsaharski Afriki v luči jugoslovanskih izkušenj, moramo upoštevati, da vsakega konkretnega afriškega gibanja, partije ali države ne določajo samo specifične geopolitične, zgodovinskokulturne in družbenoekonomske razmere, ampak da je tudi glede na potek lastnega razvoja to gibanje ali partija v nekem določenem obdobju: na primer v obdobju boja za osvoboditev (južna Rodezija, Namibija, Južna Afrika), v obdobju državne in gospodarske graditve neposredno po prevzemu oblasti (Angola, Mozambique) ali pa v obdobju zapletenega in postopnega odpora nove državne skupnosti proti neokolonialističnim in hegemonističnim pritiskom.

Jugoslovanska pot v socializem torej nikakor ni zanimiva za subjektivne sile dežel v razvoju kot statičen model, ampak kot razčlenjen splet revolucionarnih izkušenj, ki seva dinamično zgodovinskega gibanja. Vzporejanja in primerjave te vrste — če se jih lotevajo subjektivne sile neuvrščenih dežel — pa predpostavljajo na eni strani ustvarjalen odnos do svoje lastne prakse, na drugi strani pa nedogmatično, dialektično razumevanje jugoslovanskih izkušenj. Le te vrste »kroženje idej« v okviru sodobnega socialističnega gibanja ter gibanja neuvrščenih dežel omogoča nadaljnjo krepitev teh dveh gibanj.

Resnično marksistična misel mora namreč imeti kot kritična in tvorna moč odnos do celotne socialistične prakse. Ne more se enačiti z nobeno trenutno obliko socialistične prakse. Procese svetovnega socializma mora dojemati kot celoto, posamezne njegove dele in oblike pa kot izraz dolgoročnega svetovnega procesa. Zato jih na eni strani mora sprejemati, ne pa — kakor hočejo nekateri modeli — ločevati »dobri« socializem od »slabega«.

Toda naše socialistično samoupravljanje je samo ena faza in samo ena oblika v razvoju socializma, vendar faza in oblika, ki odpira nove, socialne, kulturne, demokratične in humanistične perspektive v razvoju socialistične prakse (Kardelj, 1977).

Prav te idejne stalnice bodo torej vplivale na pričujoči pregled in primerjalno raziskavo dejavnikov, ki spodbujajo ali zaustavljajo družbeni razvoj v subsaharski Afriki.

3. Temeljni razvojni procesi

Zdi se nam, da vemo, o čem govorimo, če razpravljamo o razvoju afriških dežel. Vendar pa nas že poskus nekoliko natančnejše opredelitve pojma »dežele v razvoju« ter »dežele tretjega sveta« opozori na večpomenskost, relativnost in ohlapnost obeh ključnih pojmov »razvoj« in »tretji svet«.

Navidezna določenost pojma »razvoj« predpostavlja splošno teoretično, idejno in vrednostno strinjanje o objektivnih in zaželenih smereh razvoja nerazvitih, tradicionalnih, kmečkih, agrarnih, arhaičnih, predkapitalističnih, rodovnoplemenskih, ipd. družb. Razvojni cilji teh dežel »tretjega sveta« naj bi bili enaki današnjim stanjem ali smeri razvoja sodobnih kapitalističnih družb (prvi svet) in ali socialističnih (drugi svet) družb. V ozadju nediferencirane uporabe pojma »razvoj tretjega sveta« je potemtakem domneva o »moderni«, »sodobni«, »industrijski«, »urbani« družbi, proti kateri ne glede na ideološke, politične in razredne razlike konvergirajo tako zahodne kapitalistične družbe, kot tudi vzhodne socialistične družbe.

Gre torej za predstavo o zgodovinsko in geografsko univerzalni usmerjenosti razvoja, ki pa jo je moč razčleniti na bolj ali manj podrobno opredeljene dimenzije ali indikatorje razvoja, kakršni so na primer: industrializacija, urbanizacija, razvoj transportnih in komunikacijskih sredstev, tehnološki in znanstveni razvoj, porast zdravstvene in splošne socialne varnosti prebivalstva, rast življenjske ravni, itn.

Navedeni razvojni procesi spet določajo poklicno in izobrazbeno strukturo prebivalstva, spreminjajo družinskosorodstvene in medgeneracijske odnose, vplivajo na teritorialno in vertikalno družbeno giblјivost posameznikov in skupin, sploščajo stratifikacijsko piramido družbe, zmanjšujejo socialne in ekonomske neenakosti, nadomeščajo podložnost osebnim avtoritetam s podrejanjem splošnim, formalnim pravilom, razbijajo zaprtost majhnih lokalnih skupnosti ter povezujejo ljudi in narode v svetovno družbo, itn.

Ti procesi »družbene mobilizacije« pa potekajo vzporedno oziroma določajo politično modernizacijo ter socialno-psihološke ravnine modernizacijskih procesov. Ustvarjajo torej »moderne politične sisteme« in »moderno osebnost«.

Na tem mestu ne nameravam polemizirati z razlagami, ki spadajo v širši okvir modernizacijskih teorij in raziskav (ustrezno, nekoliko zastarelo bibliografijo vsebuje Brode, 1969). Tudi če bi se lotili te polemike namreč ne bi poskušali zanikati določene znanstvene veljave tem razlagam, za katere se zdi, da se na svoj način lotevajo tudi vprašanj, ki jih afriško prebivalstvo občuti kot konkretne probleme brezposelnosti, lakote, bolezni, smrtnosti, nepismenosti, primitivnega nasilja, revščine, ipd. Podobno kot za številne druge teorije in raziskovalne izsledke, ki so nastajali zunaj marksistične miselne in vrednostne tradicije, pa velja tudi za modernizacijske teorije, da so lahko ustvarjalne glede na zgodovinski interes delavskih razredov ter glede na perspektivo socialističnega razvoja prav toliko, kolikor so vključene v občo marksistično teorijo o zgradbi in razvoju družbe.

4. Razredna osnova afriških narodnoosvobodilnih gibanj

Vprašanje o ciljih in smereh razvoja smo zastavili zlasti zato, da bi se lažje navezali na problematiko subjektivnih sil. Nesoglasja glede na razvojne smeri se namreč še potencirajo, če se zavedamo, da različni subjekti različno vrednotijo iste razvojne cilje, ter da tisti dejavniki, ki spodbujajo razvoj v neki določeni smeri, pogosto zavirajo ali onemogočajo razvoj v nasprotni smeri: privatni podjetniki, farmerji in trgovci so namreč dejavniki razvoja s stališča razvojnih ciljev liberalne, blagovno-tržne meščanske družbe. Hkrati pa seveda socialni vzpon, ekonomska moč in politična oblast meščanskih razredov zavirajo in onemogočajo socialistično družbeno preobrazbo.

Pa tudi pravkar navedeni primer utegne ustvariti videz, da je naša raziskovalna naloga lažja, kot pa je v resnici: ne moremo namreč vnaprej domnevati, da izbrano smer razvoja spodbuja le neki določeni dejavnik ali določeno število dejavnikov, ali pa, da si ena in ista subjektivna sila (stranka, razred . . .) ne prizadeva z vso resnostjo za uresničitev več različnih, včasih celo nezdružljivih razvojnih ciljev. Politični programi in filozofije afriških strank so na primer dostikrat eklektične zmesi idejnih prvin krščanstva, socializma, tradicij klanskoplemenske družbe . . .

Že vnaprej se torej zavedamo, da je razvojna vloga posameznih subjektivnih sil pogosto protislovna, dvojna in spremenljiva. Prav na to njihovo značilnost bomo poskušali opozarjati, ko bomo pregledali tele — bolj za primer kot izčrpno navedene — dejavnike in subjektivne sile: kmečke množice, delavske razrede in njihove sindikate, osvobodilna gibanja, politične partije in vojsko.

Ta pregled pa bi bil nepopoln, če ne bi upoštevali ali vsaj omenili tudi tehle dejavnikov: sloj tradicionalnih veljakov (zlasti vaških in plemenskih poglavarjev), kolonialne administracije, mnogonacionalnih družb, drobne buržoazije, domačega privatnega podjetništva . . .

4.1. Tradicionalna družba in kolonialna uprava

Kolonialni politični sistemi so bili kombinacija administrativne in tradicionalne oblasti. Obe vrsti političnih institucij sta se v veliki meri dopolnjevali. Uspešno sodelovanje kolonialnih uradnikov in plemenskih ter vaških poglavarjev pa je temeljilo na interesu obojih, da ohranijo red in stabilnost v deželi. Oboji so si prizadevali, seveda iz različnih nagibov, ohraniti status quo, od katerega so imeli korist.

Oblastni položaji poglavarjev so bili v času pred kolonizacijo pogosto ranljivi. Šele kolonialni upravi je uspelo, da s svojim »državnotvornim« nasiljem prepreči plemenske spopade in vojne ter upore podložnikov proti njihovim tradicionalnim voditeljem. Poglavarji so bili od nekdanj spretni politiki in ko so spoznali, da se je najbolje pridružiti sistemu, ki ga ne morejo podreti, so v vračilo za svojo lojalnost do kolonialne oblasti dobili skromno, za njihove razmere pa dovolj pomembno denarno nagrado ter politično oporo.

Maloštevilna kolonialna birokracija, ki nikoli ni imela neposrednih stikov in nadzora nad lokalnim, še posebej pa podeželskim prebivalstvom, je torej v lastnem interesu prepuščala lokalno upravo tradicionalnim oblastnikom, katerih miselno obzorje praviloma niti ni presegalo ozkih lokalnih, plemenskih meja. Na ta način sta torej kolonialna administracija in tradicionalni sistem dajala drug drugemu legitimiteto. Prva je varovala tradicionalni sistem pred družbenimi spremembami, ta pa je med afriškimi množicami utrjeval kolonialno oblast.

4.2. Razvoj afriškega delavskega razreda

Vendar pa bi bil prikaz simbioze teh dveh komplementarnih sistemov nepopoln, če ne bi omenili, da se je v tem okviru razraščal tretji, industrijsko-urbani sistem, katerega gonilna sila je bila logika evropskega kapitala.

Proces kolonizacije pomeni postopno prodiranje cele vrste evropskih institucij (industrije, trgovine, državne administracije, cerkve . . .) na afriško celino.² Trgovski, rudarski in industrijski kapital je potemtakem prodiral od afriških morskih obal proti osrčju celine v zavezništvu in ob podpori misionarjev, raziskovalcev, zlasti pa državnih (vojaških, upravnih in drugih) institucij evropske metropole. Pogosto je vsaj v začetku organiziralo politično upravo nad lokalnim prebivalstvom kar podjetje, ki je prodiralo na še nezasedeno afriško ozemlje.³

² Značilen je bil na primer sestav Livingstonove zambezijske ekspedicije (1858—1860), ki je vključevala rudarskega geologa, ekonomskega botanika, slikarja, mornariškega oficirja in »... moralnega agenta, ki naj položi krščanske temelje vsemu, kar utegne slediti«. (Livingstone, 1858).

³ British South Africa Company je na primer upravljala današnjo Zambijo od 1890 do 1924. leta, ko je, v glavnem iz ekonomskih razlogov, prepustila svoje administrativne funkcije Britanskemu kolonialnemu uradu.

Praviloma so bili primarnejši, torej politično prevladujoči, pa tudi časovno prvotnejši interesi kapitala. Funkcija kolonialne administracije pa je bila, da vzdržuje v kolonijah red in mir, ki je bil potreben za nemoteno funkcioniranje proizvodnje. Hkrati je kolonialna uprava ustvarjala tudi pogoje za stalen in kontinuiran dotok afriške delovne sile v rudnike in v podjetja. Ena izmed temeljnih dejavnosti kolonialne uprave je bilo na primer izterjevanje davkov v denarni obliki. Ker pa afriško prebivalstvo ni imelo denarja, so bili za delo sposobni moški prisiljeni odhajati na delo v mesta in v rudnike. Davčna uprava je bila torej eden izmed najpomembnejših vzvodov, preko katerega je kapital na posreden način vključeval prebivalstvo v svoj proizvodjalni in porabniški sistem.

Logika kapitalističnega razvoja v kolonijah pa je ustvarjala svojega lastnega grobarja, to je afriški delavski razred. Čimbolj so se širili rudarsko-industrijski kompleksi, tem več afriške delovne sile je bilo treba pritegniti iz vasi v mesta in tem bolj so rasla afriška delavska naselja. Vzporedno z zaposlovanjem v industriji in naseljevanjem v mestih pa je rasla tudi izobrazbena raven, organizacijska sposobnost, splošna razgledanost in politična izkušnost afriških delavcev. Afriški delavski razredi se torej s časom niso le številčno krepili, ampak so se tudi politično organizirali in idejno osveščali.

Tega procesa se ni dalo zaustaviti kljub načrtnim in vztrajnim prizadevanjem »uradne vrhnje stavbe«⁴ pluralistične⁴ kolonialne družbe: podjetniki so preprečevali — kolikor se je dalo — sindikalno organiziranje afriških delavcev, diskriminirali so med »uvoženimi«⁴ evropskimi ter domačimi delavci ter tako ustvarjali interesne neenotnosti v delavskem razredu. Kolonialne oblasti pa so preprečevale politično organiziranje prebivalstva in z upravno-pravnimi ukrepi preprečevale svobodno gibanje prebivalstva. Ločevale so zaposlene moške od družin in lokalnih skupnosti, omejevale čas bivanja afriških delavcev v mestih, itn.

Kapitalistični industrijsko-urbani sistem v kolonijah se torej ni mogel širiti, ne da bi hkrati ustvarjal svoje dialektične antiteze, to je delavskega razreda. Le-ta pa je bil — in je še vedno v razmerah neokolonizma — razcepljen vsaj na dva dela: na privilegirane evropske in druge (npr. iz Južne Afrike, Indije in drugih azijskih dežel) uvožene kvalificirane delavske sloje, ter na afriške delavce, ki so sestavljali dvakrat izkoriščano in podrejeno večino afriškega proletariata.

Glede na to delitev so se cepili večinoma tudi delavski sindikati na dvojne vzporednih organizacij, na evropske in na precej pozneje ustanovljene afriške. Verjetno je odveč opozoriti na to, da so se v političnem po-

⁴ »Pluralistične«⁴ v pomenu, ki ga temu izrazu daje kulturna in politična antropologija. Pojem označuje kolonialni in neokolonialni sistem, ki je v vseh pogledih razdeljen na dva ali več segregiranih delov: na več rasnih in etničnih skupin, na afriško podeželje in na evropska mesta, na tradicionalno ter na evropsko kulturo, na tradicionalni in na evropski pravni sistem, itn.

gledu cilji belih sindikatov praviloma ujemali z interesi podjetniško-kolonialne družbene strukture, ter da je bila ena izmed njihovih prioritetenih nalog, da vzdržujejo »barvno pregrado« (»color bar«) med višjimi, nadzorniškimi, kvalificiranimi in strokovnimi poklicnimi položaji, pridržanimi za evropske delavce, ter vsemi ostalimi težaškimi nekvalificiranimi opravili, ki so jih smeli prevzemati afriški delavci. Zanimivo je, da so bili glede tega belski sindikati pogosto bolj konservativni, bolj restriktivni od ali celo v nasprotju z liberalnejšo politiko zaposlovanja in kadriranja podjetnikov. Ti primeri pač potrjujejo znano pravilo, da je »kapital barvno slep«.

4.3. Narodnoosvobodilni in razredni interesi afriških delavcev

Ker sta se rasna in razredna struktura ujemali, je prihajalo v razmerah afriškega kolonializma do sodelovanja, združevanja ali celo istenja delavskih in osvobodilnih, antikolonialističnih gibanj. Že v zgodnjih obdobjih sindikalnega organiziranja je prodiralo spoznanje, da je resnična razredna emancipacija afriških delavcev odvisna od uspešnosti procesa politične, rasne in nacionalne emancipacije izpod kolonialne vladavine.

Vendar pa se v politični praksi spoznanje o tem, da so razredni in nacionalni interesi afriških delavcev isti, ter da je nujna skupna politična akcija delavskega in narodnoosvobodilnega gibanja, ni uveljavljalo brez ovir in zastojev. Vrsta objektivnih okoliščin in zavestno naravnanih dejavnikov je preprečevala, zavrla in pogosto tudi onemogočila integracijo obeh vzporednih interesov in gibanj. Podjetniki so s še posebno skrbjo preprečevali politizacijo delavskih sindikatov. Ustvarjali so razdor med tistimi delavskimi voditelji, ki so bili pripravljeni, da omejijo svoje akcije in zahteve le na notranja vprašanja podjetja, ter tistimi, ki so poskušali organizirati delavce ob širših političnih vprašanjih in v podporo osvobodilnega gibanja oziroma stranke.

Zato se je v okviru afriških sindikalnih gibanj — zlasti pa v nekdanjih britanskih kolonijah — pogosto oblikovala tradicija nekakšne politične nevtralnosti, ki so jo določali cehovski, kratkoročni sindikalni interesi. Ta tradicija je temeljila na pragmatičnih izkušnjah sindikalnih voditeljev, o katerih zahtevah so se bili podjetniki pripravljeni pogovarjati le, če niso bili (sindikalni voditelji) ali bile (zahteve) politično kompromitirane. Seveda je jasno, da sta s tako pragmatično sindikalno taktiko delavski razred in z njim tudi vse črnsko prebivalstvo zgubljala iniciativo v širšem spopadu s kolonialno oblastjo.

Kljub večji ali manjši stopnji povezanosti je v obdobju pred osvoboditvijo obstajala nekakšna delitev dela med sindikati in osvobodilnim gibanjem (stranko): prvi so se ukvarjali predvsem s tistimi problemi delavcev, ki so nastajali ali so bili rešljivi znotraj podjetja, politična stranka pa

je delovala predvsem na teritorialnem načelu, se pravi v delavskih naseljih, v mestnih četrtih in na podeželju.⁵

4.4. Kmetje in narodnoosvobodilna gibanja

Odnos kmetov do narodnoosvobodilnih in revolucionarnih gibanj je imel dve razsežnosti. Na eni strani so bili — in so še — afriški kmetje (tako kot tudi kmečko prebivalstvo v Evropi in drugje) ujeti v tradicionalno strukturo vaše avtoritete in vrednot, na drugi strani pa so kot eden najbolj izkoriščanih, zapostavljenih in absolutno depriviranih slojev v vsej zgodovini človeške družbe tudi uporniški in napredni.

To dvojno vlogo kmečkega prebivalstva je natančno prikazal Karl Marx ob francoskih kmetih devetnajstega stoletja:

»... Dinastija Bonaparte ne predstavlja revolucionarnega kmeta, temveč konservativnega, ne kmeta, ki sili prek svojega socialnega eksistenčnega pogoja, parcele, temveč kmeta, ki jo hoče, nasprotno, utrditi, ne podeželskega ljudstva, ki hoče z lastno močjo in z mesti povezano strmoglaviti stari red, temveč, nasprotno, ljudstvo, ki si topo zaprto v starem redu želi, da bi ga skupaj z njegovo parcelo prikazen cesarstva rešila in mu dajala prednost. Dinastija Bonaparte ne predstavlja kmetove razsvetljenosti, temveč njegovo praznoverje, ne njegove razsodnosti, temveč njegov predsodek, ne njegove prihodnosti, temveč njegovo preteklost, ne njegovih sodobnih Cevennov, temveč njegovo sodobno Vendeejo.« (Marx, 1867).

V afriških kolonijah pa simbioza tradicionalnega družbenega reda in kolonialne uprave ni bila tako harmonična in nemotena, kot so jo prikazovala poročila, ki so jih »o stanju v provinci« pošiljali nižji kolonialni uradniki guvernerjevim uradom. Ta poročila, ki so bila vedno pomembna, včasih celo edini vir informacij zgodovinarjev in antropologov, praviloma poudarjajo, da je kmečko prebivalstvo zadovoljno s svojim položajem in z oblastmi. Če pa je prišlo do demonstracij, bojkotov, uporov, množičnih protestov in podobnih dogodkov, ki so bili za kolonialne oblasti neprijetni, so jih prikazovali kot neposredne posledice aktivnosti političnih agitatorjev, ki so »od zunaj« vnašali nemir med vaško prebivalstvo.

Poročila te vrste niso v nasprotju s tistimi razlagami procesa dekolonizacije, po katerih je bilo gonilna sila osvobajanja prav politično in idejno vodstvo gibanja, ki je iz središča mobiliziralo sicer pasivno, zastalo in v lokalne razmere zazrto kmečko prebivalstvo. Od tod tudi teorije o revoluciji in o mobilizaciji »od zgoraj«.

Šele raziskava konkretnega primera narodnoosvobodilnega procesa pa lahko pokaže, kakšna je bila v resnici vloga subjektivnih sil. Domnevati

⁵ Do kolizij in »kompetenčnih sporov« glede na delitev »delovno mesto — kraj prebivanja« je prihajalo tudi zato, ker so bila delavska naselja (»compound«) v kolonialnih časih skoraj praviloma pod upravo podjetja, tako da ni bilo jasno, ali naj stanovanjsko sosesko nadzoruje sindikalno ali partijsko vodstvo.

moramo namreč, da le-te včasih res »prehitevajo« razvoj, tako da učinkujejo avantgardno in mobilizacijsko, da pa pogosto tudi »zaostajajo«.

V obdobju, ko je bila kolonialna oblast dobro utrjena, so spontani, lokalno organizirani protesti podeželskega prebivalstva dajali legitimnost osrednjemu vodstvu afriških političnih organizacij. Čim bolj pa se je približeval napovedi datum prehoda oblasti s kolonialne uprave na afriške partije, tem bolj so si vodstva teh organizacij prizadevala dokazati svojo »državnost«, sposobnost, da samostojno vladajo v deželi, in »odgovoren« odnos do družbenega reda in miru v deželi. V interesu afriške partije, katere vodstvo se je pripravljalo na miren prevzem oblasti, je bilo torej ustvarjati videz, da obvladuje položaj v deželi. K temu videzu pa niti najmanj ni moglo pripomoči uporniško razpoloženje in samostojno organiziranje lokalnega prebivalstva »od spodaj«.

5. Politične gibalne sile razrednega in narodnega osvobajanja

Razumevanje zapletenega spleta dejavnikov in subjektivnih sil, ki so vplivale na potek in uspešnost procesa dekolonizacije, ni pomembno le z vidika pravnopolitičnega in narodnega osvobajanja, ampak tudi z vidika poosvoboditvene države in gospodarske graditve ter družbene preobrazbe. Na te procese pa vpliva po eni strani kontinuiteta kolonialne dediščine (to je, upravnih institucij, pravnopolitične strukture in rutine, »političnih formul«, teritorialno-upravne razdelitve dežele, itn.), po drugi strani pa politične izkušnje, kvaliteta kadrov, organizacije, idejna platforma in razredna osnova narодноosvobodilnih gibanj in strank.

Kateri temeljni razvojni procesi torej označujejo obdobje po osvoboditvi, kateri dejavniki in katere gibalne ter še posebej subjektivne sile vplivajo na te procese in kakšna je dialektika njihovih medsebojnih razmerij?

Afrikanisti največkrat delijo afriške politične partije na »revolucionarno-centralistične« (ali tudi: militantne, ideološke, množične, solidarnostne...) ter na »pragmatično-pluralistične«. Značilnost prvih se po idejni usmerjenosti (socializem, marksizem), razredni osnovi (delavske in kmečke množice, inteligenca) in organizacijskem sestavu (demokratski centralizem) v večji ali manjši meri približujejo komunističnim partijam. Druge pa sprejemajo »politične formule« meščanske demokracije (večstrankarski sistem), so pripravljene sodelovati s tradicionalno strukturo avtoritete ali se celo opirati nanjo, ohranjajo in spodbujajo privatno blagovno tržno gospodarstvo, pritegujejo in sodelujejo s tujim kapitalom, ohranjajo politične, kulturne in ekonomske vezi z nekdanjo kolonialno metropolo, se opirajo na domačo afriško buržoazijo in birokracijo.

Najpogostejše pa vsebuje vsaka konkretna afriška partija prvine obeh tipov: za revolucionarno ideologijo se skriva liberalistična gospodarska

politika, organizacijska struktura stranke je hkrati kadrovska in množična, ali pa je kljub militantni zunanje-politični retoriki (na primer glede na odnos do kolonializma, neokolonializma ali rasističnih režimov na jugu Afrike) njena politična praksa pragmatična ali celo kooperativna . . .

Glede na strukturo političnega sistema lahko delimo neodvisne afriške države na večpartijske, enopartijske in vojaške. Večpartijski sistemi so se obdržali le nekaj let po osvoboditvi dežele, tako glede na današnje stanje spadajo že v politično zgodovino Afrike.⁶ V približno polovici subsaharskih afriških držav pa so na oblasti vojaški režimi⁷.

Glede na prikazano delitev afriških partij in političnih sistemov pa nas zanima dvojje vprašanje: Kakšni so razvojni potenciali »revolucionarno-centralističnih« strank v primerjavi s »pragmatično-pluralističnimi« partijami; ter: kaj pokaže s perspektive družbenega razvoja — primerjava med večpartijskimi, enopartijskimi in vojaškimi ureditvami?

Drugo vprašanje, ki ga zastavljamo, pa sprašuje po dejavnikih in razmerah, ki določajo prevlado tega ali onega tipa partij oziroma političnega sistema.

5.1. Pragmatične in revolucionarne partije

Čim težji in daljši je bil boj za neodvisnost dežele, čim bolj togo in nepopustljivo se je kolonialna metropola oklepala svoje oblasti (primer Portugalske) in čim bolj konservativna in represivna je bila kolonialna uprava, tem bolj množično podporo je imelo oziroma so imela osvobodilna gibanja dežele, tem bolj so se organizacijsko in kadrovsko utrjevala in tem tesnejše so bile vezi med vodstvi ter množicami.

Prav nasprotno posledice pa je imela spretnejša in manj represivna politika evropske metropole. »Pragmatično-pluralistične« partije so večinoma proizvod uspešnega medsebojnega »prilagajanja« afriških elit in kolonialnih oblasti. Afriške stranke in gibanja so še pred osvoboditvijo dobivale razne politične, ekonomske in socialne koncesije, kolonialna metropola pa je poskušala kopirati in asimilirati njihova vodstva v svojo kulturo, religijo in statusni sistem. Čim bolj so se afriške politične elite evropeizirale, tem bolj so se oddaljevale in odtujevale od svoje domače »volilne baze«, tako da je v skrajnih primerih legitimnost njihove avtoritete izvirala — in še izvira — bolj od evropske metropole, kot pa od afriških množic, katerih interese naj bi predstavljala.

⁶ Nekaj časa so še govorili o eno-in-pol-partijskih in podobnih sistemih v primerih, ko je imela ena stranka nesporno večino in premoč, poleg nje pa je obstajala še vsaj ena legalna manjšinska stranka.

⁷ Od enaintridesetih subsaharskih afriških držav jih ima šestnajst vojaške režime (podatek za leto 1973). Partijski politični sistemi so prenehali funkcionirati v: Burundiju (1966), Centralnoafriški republiki (1966), Kongu (Br.) (1963), Dahomeju (1965), Gani (1966), Lesotu (1970), Maliju (1968), Nigeriji (1966), Ruandi (1973), Sierra Leoneju (1967), Somaliji (1969), Sudanu (1958), Togu (1967), Ugandi (1971), Zgornji Volti (1966) in Zairu (1965). (Glej: Welfling, 1973.)

Prehod oblasti s kolonialne uprave na tako asimilirane afriške voditelje torej skoraj v ničemer ni spremenil strukture proizvodjalnih odnosov ter realne konstelacije političnih sil v deželi. Evropejci so se le znebili neprijetnih poslov vzdrževanja javnega reda in miru. Prepustili so jih novo nastali afriški državi in njenemu vodstvu — nekdanjemu osvobodilnemu gibanju oziroma stranki.

Politika »pragmatičnih« partij na oblasti povzroča neko določeno kontinuiteto kolonialnega in neokolonialnega modela družbenoekonomskega razvoja dežele. Razvijajo se gospodarske panoge, za katere se zanima tuji kapital; gospodarsko planiranje ne izvira od strukture potreb in proizvodnih zmogljivosti domačega prebivalstva, ampak upošteva interese multinacionalnih družb; gospodarstvo ostaja večinoma monokulturno in se ne diverzificira; uvajajo se tehnično in kapitalsko, ne pa delovno intenzivne proizvodne metode; univerze proizvajajo privilegirane nove elite, ne pa z množicami povezane in razredno ter politično osveščene strokovnjake; večajo se razredna nasprotja med afriškim prebivalstvom samim, novo nastajajoči domači meščanski, malomeščanski in birokratski sloji pa deloma izrivajo mednarodni kapital, deloma pa sodelujejo z njim.⁸

Le kadrovske močne, organizacijsko utrjene in idejno osveščene revolucionarne partije, ki imajo podporo delavskih in kmečkih množic, so sposobne, da zaobrnejo opisani tok razvoja. Naloge in problemi, s katerimi se pri tem soočajo, seveda niso niti najmanj enostavni. Verjetno so še dosti težje rešljivi kot tisti, katerih smo se lotevali tudi pri nas, ko je komunistična partija prevzela odgovornost za družbeni razvoj Jugoslavije.

Prebivalstvo afriške dežele je še na dosti nižji izobrazbeni ravni; lastnih strokovnih kadrov je tako malo, da z njimi ne morejo zasesti niti najpomembnejših državno-političnih položajev; transportnih in drugih komunikacijskih zvez med glavnim mestom in zaledjem je malo, ponekod jih sploh ni ali pa so občasno (zlasti v deževni dobi) prekinjene; na vaško, pa tudi vse drugo prebivalstvo imajo velik vpliv tradicionalne avtoritete, predsodki, verovanja in navade; primarna lojalnost prebivalstva velja družinskemu klanu, plemenu in vaški (ter kvečjemu pokrajinski) skupnosti, ne pa novi politični, državni oziroma nacionalni tvorbi, itn.

5.2. Enopartijski in večpartijski afriški politični sistemi

Kakšne pa so razvojne funkcije enopartijskih sistemov v primerjavi z večpartijskimi? Na to vprašanje odgovarjamo lahko le hipotetično. Primerjalno in zgodovinsko raziskovanje tega problema otežkočajo namreč tele okoliščine: večpartijski sistemi so v afriških razmerah delovali premalo časa, da bi lahko sklepali o njihovi učinkovitosti; iz istega razloga jih je tudi težko primerjati s sedanjimi enopartijskimi in vojaškimi sistemi;

⁸ Nekateri govorijo o »kompradorski buržoaziji«, Andre Gunder Frank pa o »lumpenburžoaziji«. Glej: Frank, 1969.

vrsta dovolj verjetnih argumentov govori v prid oziroma v škodo prvega in drugega sistema, tako da si zainteresirana stran lahko izbere tiste razloge in dokaze, ki ustrezajo njenim lastnim političnim ciljem, itn.

Kljub omenjenim zadržkom bomo navedli nekaj razlogov, ki jih pogosto navajajo v prid enemu ali drugemu sistemu.

V afriških razmerah ima vsaka partija oporo večinoma v določeni pokrajini oziroma predstavlja neko določeno pleme ali etnično skupino. Partijski sistem torej le še potencira razne partikularizme (tribalizem, regionalizem, etnični šovinizem . . .) in slej ko prej vodi do političnega nasilja, neposrednega obračunavanja, oboroženih spopadov, v končni posledici pa do secesionističnih gibanj, ki podirajo proces pravkar začete nacionalne in državne graditve.

Nasprotni argumenti pa poudarjajo, da pred temi partikularizmi niso imuni niti enopartijski sistemi. Tudi vodilno partijo namreč razjedajo frakcijska nasprotja in spopadi na istih (regionalnih, verskih, plemenskih . . .) nasprotjih. Frakcijski boji znotraj edine partije pa naj bi bili še nevarnejši za enotnost države, saj utegnejo razkrojiti in paralizirati učinkovitost edine institucije, ki posreduje med državo in množicami.

Večpartijski sistemi naj bi tudi onemogočali enakomeren gospodarski razvoj dežele. Ker vsaka partija predstavlja večinoma le določeno pokrajino ali regionalno koalicijo, se dogaja, da tista, ki je trenutno na oblasti, pospešuje oziroma finančno favorizira »svojo« regijo, narobe pa se dogaja, ko (oziroma če) pride na oblast opozicijska partija. Slednja s selektivno investicijsko politiko in financiranjem javnih služb preusmerja proračunska sredstva v skladu s svojimi partijskimi političnimi interesi, ne oziraje se na potrebo po skladnem in načrtnem razvoju dežele kot celote.

Nasprotni argumenti spet poudarjajo, da za zgornje trditve ni empiričnih dokazov in navajajo primere, ko so se hitreje razvijale in dosegle višjo stopnjo razvoja prav regije, ki jih je predstavljala manjšinska, opozicijska stranka pred uvedbo enopartijskega sistema.⁹

Zdi se tudi, da ni splošnega pravila, po katerem naj bi bili enopartijski sistemi bolj povezani z delavsko-kmečkimi množicami in intenzivneje zavzeti za socialistično preobrazbo družbe. Novejša politična zgodovina subsaharske Afrike opozarja, da so bile izločene ali prepovedane opozicijske partije včasih naprednejše, včasih pa konservativnejše od dominantne partije, ki je uzakonila enopartijski sistem, ali pa ji je uspelo izključiti obe vrsti politične opozicije hkrati.¹⁰

Naslednja vrsta argumentov poudarja, da se enopartijski sistemi uspešneje upirajo neokolonialističnim pritiskom na državo in njeno gospodarstvo. V večpartijskih sistemih imajo namreč vplivi belih rasističnih

⁹ Za primer navajajo tudi zambijsko razvitejšo Južno provinco, ki je bila politična baza manjšinske partije (ANC) Harryja Nkumbule.

¹⁰ Značilen je spet primer Zambije. Ko je Kaundova UNIP uvedla enopartijski sistem, je s tem izločila konservativnejši Nkumbulov ANC ter naprednejšo, radikalnejšo UPP Simona Kapwepweja.

režimov, multinacionalnih družb in evropskih naseljencev (»white settlers«) ter drugi zunanji dejavniki več manevrskega prostora, ker se lahko oprejo na eno izmed legalnih strank, oziroma lahko izigravajo posamezne afriške stranke eno proti drugi po načelu »divide et impera«. Ena sama dominantna partija pa ima nasprotno lahko dolgoročnejšo, načelnejšo, zato pa tudi fleksibilnejšo in učinkovitejšo politiko nacionalnega, političnega, kulturnega, zlasti pa gospodarskega osamosvajanja.

Po nasprotnem argumentu je prav dominantna partija, če je »pragmatična« in prozahodna, najučinkovitejša opora neokolonialističnih interesov. Seveda pa s stališča resnične nacionalne emancipacije lahko tudi »revolucionarna« provzvodna (prosovjetska ali prokitajska) stranka postane eksponent hegemonističnih in blokovskih interesov, ki se ne ujemajo z avtentičnimi interesi afriškega delavskega razreda ustrezne dežele.

5.3. *Vojaki v vojašnicah in vojaki na oblasti*

Empirične razlage za to, da vse številnejše afriške države doživljajo vojaške udare, ki jim sledi vojaška vladavina, so si precej podobne, pa naj prihajajo z leve ali z desne. Večina raziskovalcev poudarja (po našem mnenju povsem upravičeno), da so vojaški režimi pravzaprav nemoč afriških družb in njihovih političnih sil, da bi odpravili podedovano kolonialistično razredno in institucionalno strukturo ter hkrati začeli proces gospodarske in državne graditve na novih razrednih osnovah. Vojaški režimi so povratek na tista institucionalna razmerja in politično kulturo, ki jo afriške družbe poznajo in so jo navajene še iz kolonialnih časov. Mislimo pač na vsemogočnost administracije, ki je vladala brez splošnega družbenega soglasja, ki je prodirala na podeželje prek tradicionalne strukture vpliva in katere politično varnost je brez kompromisov varovala kolonialna vojska.

Kot vemo, je bila podelitev neodvisnosti novi afriški državi — vsaj v petdesetih in šestdesetih letih — največkrat le ceremonialna, simbolična sprememba: v nekdanjo guvernerjevo rezidenco se je nastanil vodja afriške politične partije, država je dobila običajne simbole svoje suverenosti (zastavo, grb, ustavo, himno . . .), politični sistem pa je kolikor se je dalo verno sledil westminstrskemu ali francoskemu modelu.

Neposredno po pridobitvi neodvisnosti je prišlo krajše ali daljše obdobje iztreznjenja, katerega simptome prav dobro poznamo. Politično nasilje, plemenski in regionalni konflikti, korupcija, neučinkovitost vladnih razvojnih programov, administrativna samovolja, splošno nezadovoljstvo množic, birokratski privilegiji vladajočih elit, proračunske težave . . . vse to so bili primerni povodi in izgovori, ki so jih vojaki navajali pred državnimi udari in po njih, da bi opravičili svoj prevzem oblasti.

Katere resnične ali navidezne prednosti pa imajo vojaki na oblasti v primerjavi s civilnimi vladami? Armade so v prvi vrsti apoteoza administracije. Njihova domnevna discipliniranost in učinkovitost, profesionalni

etos idejno-politične nevtralnosti, enotnost akcije, razvitost in nespornost hierarhičnih razmerij podrejenosti in nadrejenosti, sistem monokratskega (individualnega) odločanja in ukazovanja, brezpogojna izvršljivost skupnih ciljev, formalizacija osebnih odnosov... vse te lastnosti naj bi dajale vojaški organizaciji prednosti pred političnimi strankami in civilno upravo.

Vojaki imajo tudi navidezno moralne prednosti. Pripisuje se jim — oziroma pripisujejo si — požrtvovalnost, pogum, zavzetost za nacionalno varnost, skratka predanost ciljem, ki so višje in trajnejše narave kakor programi političnih strank in civilnih vlad.

Seveda pa je verjetno najpomembnejša prednost vojakov njihov monopol nad modernim orožjem.

Vendar pa vojaki kmalu po svojem prihodu iz vojašnic zgubijo svojo politično nedolžnost. Izkaže se namreč, da so države dosti kompleksnejše in težje obvladljive kot vojska; da vojaška organizacija — potem ko prevzame pokrajinsko upravo — ni imuna pred regionalizmi in etnično plemskimi partikularizmi; da so vojaki prav tako kot politiki dovzetni za privilegije in podkupljivi, itn.

Skratka, vojaška organizacija se začne po prevzemu oblasti razkrajati, zgubljati svoje (domnevne) prednosti pred civilno vladavino in se prilagajati družbenemu organizmu, ki naj bi ga obvladovala. Hkrati pa vojska nima niti tistih prednosti, ki jih nesporno imajo civilni politični sistemi: profesionalni vojaki nimajo političnih, še manj pa gospodarskih in strokovnih izkušenj ter znanja; zaprtost in togost vojaške organizacije pa preprečuje kakršnokoli politično aktivnost drugih slojev prebivalstva in s tem onemogoča tudi množično mobilizacijo za kakršne koli razvojne cilje.

Potemtakem lahko na podlagi pravkar povedanega pritegnemo temule sklepnemu mnenju: »Je vojaški poseg (v teh dveh družbah) pospešil razvoj — ali pa je (vsako izmed teh dveh dežel) potisnil na nižjo razvojno stopnjo? Vse kaže, da sam vojaški poseg ne more rešiti temeljnih družbenih problemov«. (Bebler, 1974, str. 118).¹¹

6. Sklep

Kljub povedanemu pa se nam glede na idejna izhodišča, ki smo jih opredelili na začetku tega spisa, zdijo prepričljivejši argumenti, ki govorijo v prid enopartijskih sistemov — vendar pa le, kadar prevzame oblast

¹¹ Do skoraj istih, morda le malo manj pesimističnih spoznanj je prišel tudi Jackman v nedavni empirični raziskavi o učinku vojaških vlad na družbeni razvoj »tretjega sveta«: »V tem spisu sem poskušal preveriti empirično veljavnost treh kontrastnih pogledov na učinke vojaških vlad na družbene spremembe v deželah tretjega sveta. Prvi in bolj optimistični pogledi nas prepričujejo, da so ti režimi največkrat progresivne sile, ki spodbujajo družbene spremembe, medtem ko so po drugem, bolj pesimističnem mnenju vojaški režimi konservativne ali celo reakcionarne sile, ki zavirajo spremembe... Pravkar prikazana empirična analiza ne daje opore nobenemu izmed teh pogledov... Na kratko, enostavna delitev političnih sistemov na civilne in vojaške ne prispeva kaj dosti k razlagi družbenih sprememb.« (Jackman, 1976.)

v deželi revolucionarna, organizacijsko, kadrovsko in idejno trdna delavsko-kmečka afriška politična partija oziroma gibanje.

Le take partije, ki so se že v obdobju narodnoosvobodilnega boja opirale na lastne notranje sile, ki jim je uspelo mobilizirati lastni delavski razred in ga povezati s kmečkimi množicami in ki so bile tudi idejno vodilna subjektivna sila, so sposobne uresničiti program socialistične in gospodarske preobrazbe dežele, najti svojo lastno, domačim razmeram prilagojeno pot v socializmu ter si pri tem upreti vsem neokolonialističnim in hegemonističnim pritiskom od zunaj. Seveda pa se zavedamo, da je zelo malo partij in partijskih sistemov, ki bi se v celoti prekrivali s pravkar opisanim, v afriških razmerah bolj hipotetičnim kot pa zgodovinsko obstoječim zgledom. Tista zgodovinsko obstoječa gibanja, partije in države, ki kažejo na bolj ali manj izrazit način ter v večji ali manjši meri pravkar opisane značilnosti, pa potrjujejo in utrjujejo dialektično povezanost med socializmom kot svetovnim procesom ter med gibanjem neuvrščenih dežel.

7. VIRI:

- Brode, J. (1969). *The Process of Modernization*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coleman, J. S. in Rosberg, C. G. (ur.) (1964). *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.
- Frank, A. G. (1969). *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York in London: Monthly Review Press.
- Gričkov, A. (1977). »Nacionalno in internacionalno«. *Delo*, februar 1977.
- Jackman, R. W. (1976). »Politicians in Uniform: Military Governments and Social Change in The Third World«. *The American Political Science Review*, 70, št. 4.
- Kardelj, E. (1974). Referat na Desetem kongresu Zveze komunistov Jugoslavije.
- Kardelj, E. (1977). »Delavec naj neposredno razpolaga z družbenim kapitalom«, *Delo*, 19. marec 1977.
- Livingstone, D. (1858). Pismo profesorju Sedgwicku. V: *David Livingstone*. Livingstone: The National Museums of Zambia (1965).
- Marx, K. (1967). »Osemnajsti brumaire Ludvika Bonapartas«, v: *Karl Marx in Friedrich Engels — Izbrana dela*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Molteno, R. (1974). »Cleavage and Conflict in Zambia Politics: A Study in Sectionalism«, v: Tordoff, W. et al. (ur.), *Politics in Zambia*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.
- Ribičič, M. (1977). »Sporazum o odprti meji«. *Delo*, 19. marec 1977.
- Welfling, M. B. (1973). *Political Institutionalization: Comparative Analyses of African Party Systems*. Beverly Hills: Sage Publications, Inc.

SPOROČILO UREDNIŠTVA

To tematsko številko smo tiskali v nekoliko večji nakladi, tako da jo bodo lahko prejeli razen rednih naročnikov tudi tisti nenaročniki, ki bodo pravočasno poslali naročila. Objavljeni prispevki so zanimivo študijsko in diskusijsko gradivo zlasti za delo v družbeno-političnih organizacijah, na delavskih univerzah in šolah nasploh, delovnih organizacijah, ustanovah itn.

Uredništvo
»Teorije in prakse«

TEORIJA IN PRAKSA